

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA TEODORU-IONESCU

VOL. I

BUCUREȘTI

EDITURA „CASEI ȘCOALELOR”

1922

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

Prefața la noua ediție românească

Sînt aproape douăzeci de ani, de cînd, după cererea regretatului meu profesor Karl Lamprecht, am fost îndemnat a scrie o Istorie a Românilor pentru colecția începută de Heeren și Ukert și pe care el a condus-o pînă la moarte.

În acel moment cunoștințele mele în acest domeniu erau ale unui om de treizeci de ani, care nu și-a cruțat timpul ca să adune material în toate direcțiile, care l-a cercetat critic, dar care n'a avut încă vremea să ajungă la acele idei generale care sînt răsplata unei familiarisări îndelungate cu subiectul și a unei meditații stăruitoare asupra lui. Totuși mi s'a spus că în țară și în străinătate cartea a putut aduce servicii.

Ea a fost întrebuințată în informațiile pe care le mijlocește. Sistemul ei, care pentru mine avea cel mai mare preț, căci era partea mea mai personală, acela, după binecuvîntatele obiceiuri ale vremii noastre, care face filosofie fără istorie, dar și istorie fără filosofie, nu l-a discutat nimeni. Ori că era inutil, ori că era indiferent.

Ajuns la cincizeci de ani, eu nu l-aș mai întrebuința. Mai ales studiile de istorie universală mi-au lărgit orizontul și mi-au corectat astfel atâtea puncte de vedere. Dar acum, măcar acum, vechea traducere, făcută de mult încă, de către una din cele mai bune eleve ale mele, d-na Olimpia Teodoru-Ionescu, are prilej să fie publicată. Și mă

aflu înaintea unei mari greutăți: aceia de a da o sintesă veche, care de sigur e justă, dar nu e completă și care nu poate fi schimbată totuși. Oricine în specialitatea lui a putut ajunge la generalități și le-a văzut evoluind în mintea sa, neconținut preocupată de aceleași probleme, mă va înțelege de sigur.

Ce pot face în această situație, în care atâția s'au găsit ca mine față de operele tinereții lor? E o datorie să țin la curent informația. Caut să mi-o îndeplinesc, până în amănunte, și, cum lucrarea nu merge, ca a lui A. D. Xenopol, atât de jertfitor adusă, cu prețul sănătății autorului, la nivelul științei mai nouă, nu-mi e chiar așa de greu. Teoriile mai nouă însă, — exprimate și în cartea-mi ieșită la Paris, în 1919, Histoire des Roumains et de leur civilisation —, acelea pot fi semnalate, cum o voi face, dar a li da rangul cuvenit, a preface întreaga organizare a cărții potrivit cu dînsele, aceasta n'o încerc. Ar fi să stric un organism fără să dau, în loc, altul.

Așa cum este, această carte, în stilul mai liniștit al traducătoarei, poate îndeplini încă o sarcină, — și-i urez pe drum: noroc bun!

N. Iorga

Adaug că, înțelegându-mă cu Casa Școalelor, cele două volume de sintesă vor fi urmate de toate expunerile mele generale și de toate studiile mele speciale, în ordinea lor logică sau cronologică. Și acolo, se înțelege, se va face acea operă de corectare și întregire, dar o prefacere a planului lor așa încât să formeze o istorie pragmatică a neamului nostru, aceasta n'o pot întreprinde.

Scrieri ca: «Istoria Literaturii», «Istoria Comerțului», «Istoria Bisericii», «Istoria armatei», rămân firește independente, în afară de această republicare.

Prefața la ediția germană

Ură și exagerare de sine au îndrumat până acum pana celor mai mulți din scriitorii istoriei Românilor, și ce a rezultat de aici nu-i greu de găcit: numai păreri sucite, opuse adevărului, pe care neștiutorii și le-au însușit și răspândit cu o grabă uimitoare.

Numai așa a fost cu puțință să se trâmbițeze peste tot că Românii n'ar fi de origine romană și că, fără a lăsa vre-o urmă, s'ar fi strămutat din ținuturile de Miazănoapte a Dunării în spre Sud, pentru a face loc Ungurilor, cari tocmai atunci se îndreptau încvace. S'a spus că Aromânii din Sud n'ar fi jucat niciun rol politic în al doilea Imperiu „bulgar“, numai pentru a nu jigni în mândria lor pe Slavii de acolo, și i-au arătat pe Români ca o națiune nedestoinică de cultură, care și-ar fi împrumutat tot ceia ce stăpânește astăzi de la Unguri și Greci. Bd, acum de curând chiar, un rector al Universității din Atena a susținut că un popor de opt milioane de țerani, ai cărui membri sunt legați prin aceiași limbă, același port, aceleași obiceiuri și altele, și care în această pri ință înfățișează aproape un unicum, n'ar alcătui totuși o națiune proprie, ci numai un desprețuit amestec de popoare, merit unei apropiate peiri. (Părerea stupidă că Românii ar fi urmași ai ciobanilor turanici, părere discutată și în reviste germane, ca „Deutsche Litteratur-Zeitung“, arată ce departe a

putut merge după războiu neînțelegerea unită cu patima politică; 1921.)

De cealaltă parte se deslușesc sunete nu mai puțin false, de și cu totul opuse. Pentru unii dintre aceștia, Românii trec drept adevărații și exclusivii urmași ai Romanilor, și nu drept acei ai populației romanice din Peninsula Balcanică; limba lor de astăzi ar trăda foarte bine — așa spun ei — care li-a fost singura obârșie; barbarii ar fi trecut fără urmă peste ei; aici ca și dincolo, pe țărmul drept ca și pe cel stâng al Dunării, ei s'ar fi susținut neîntrerupt ca represintanți ai vechii culturi; toate descoperirile vremurilor nouă întâiu la ei s'ar fi ivit; mântuitoarea mare Revoluție francesă ar fi fost cu mult timp înainte prevestită prin răscoala țeranilor din Ardeal, și tot ce se mai poate spune spre faimă.

Voci nepărtenitoare, în schimb, sunt puține, dar se pot cita și câteva de acestea.

Ca orice om cult și cu simțire normală, îmi iubesc și eu neamul. Dar acest sentiment nu are nimic a face cu istoria colonisării romane, cu măsurile Împăratului Aurelian, cu împrejurările din Statul bulgar sau român, cu felul propriu al înținderii ungurești în Transilvania, cu Revoluția francesă și răscoalele noastre țărănești: îmi iubesc neamul pentru că e al meu — și atâtă tot.

Dar pentru a scrie istorie n'am nevoie de iubire, nici de ură; îmi trebuiesc numai izvoare și minte sănătoasă în atâtă măsură, câtă e de nevoie pentru a le lumină. Ce presint eu aici este produsul unei astfel de observații imparțiale a izvoarelor autentice; adevărului cuprins în ele nu caut să-î aau decât o formă organică, unificată într'un viu tablou cultural, care să nu înfățișeze lipsuri.

De altă parte, lucrarea de față nu e un repertoriu pentru acei cari vòiesc să se informeze asupra amănuntelor. Astfel de lucruri se găsesc destule și în istoria Românilor pentru a umplea, cu rost sau fără rost, multe, foarte multe volume in-folio. Aceste amănunte merită, ce-i dreptul, să fie cercetate, fiindcă e o trebuință pentru natura omenească să cerceteze peste tot adevărul și pentru că numai pe baza unor astfel de constatări amănunțite ale adevărului istoric se poate câștiga o privire limpede despre tot ce-i întreg, mare, caracteristic și de interes universal. Totuși a te târâ cerșind dela un fapt la altul pe tîcnița cărare pur cronologică, a înădi o lucrare critică de seminarium cu alta, într'atîta întru cât astfel de produse ale pătrunderii omenești se pot lega împreună, aceasta nu se potrivește pentru un popor care posedă o adevărată istorie. Nici n'am avut ca țintă să înșir la rând, unul după altul, pe albi păreți goi, frumoase portrete biografice. Ci am avut mai cu samă în vedere o îndoită năzuință.

În primul rând am voit să expun desvoltarea națiunii române, nu în personalitățile ei mai mult sau mai puțin mari, ci să observ națiunea însăși ca ființă viețuitoare și să-i urmăresc mersul ei launtric. Personalități mari sau mici capăta astfel o valoare numai în măsura în care, printre multele milioane, au contribuit de fapt la această mare operă a unei desvoltări de două mii de ani.

În al doilea rând, am voit să descriu această desvoltare în legătura sa cu popoarele învecinate, pentru ca să utilizez astfel înrâuririle ce le-au exercitat alte popoare asupra Românilor, precum și acelea care au pornit dela dînșu, pentru priceperea

istoriei universale, care există, fără îndoială, ca istorie culturală.

Întru cât această încercare mi-a izbutit, cetitorul nepărtenitor va judeca; din parte-mi am dat tot ce am putut mai bun.

N. Iorga

Introducere bibliografică

Încercarea de a scrie o istorie a Românilor au întreprins-o în primul rând Români, cari erau în majoritate cronicari. Șarcină de istoric au îndeplinit, de și într'un înțeles mai modest: Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, principele Dimitrie Cantemir, cunoscutul autor al unei Istorii a Impărăției turcești, și pe lângă acești Moldoveni un Muntean, Stolnicul Constantin Cantacuzino; activitatea lor, a tuturor, afară de întâiul, cade în a doua jumătate a veacului al XVII-lea și în cele d'întăiu două decenii ale veacului al XVIII-lea. Lucrarea cea mai de samă este a lui Cantemir, dar acesta nu putu duce până la capăt *Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor*, ci a expus fără întrerupere numai istoria până în veacul al XIII-lea și încolo n'a lăsat decât fragmente privitoare la timpul său¹.

Pe lângă aceștia începură în veacul al XVIII-lea să cerceteze istoria Românilor, cu scopuri diferite, cu o muncă mai mult sau mai puțin metodică și serioasă, străini, nu istorici cu adevărată chemare, ci oameni pe cari întâmplarea îi adusesse la Dunăre: militari, dascăli de casă pentru limbi europene. În primul rând se cuvine a fi pomenit Jean-Louis Carra, căruia i se încredinșase creșterea copiilor lui Grigore Alexandru-Vodă Ghica al Moldovei (1774—1777); opera sa, *Histoire de la Moldavie et Valachie*, apăru pentru întâia oară în anul 1777, cu locul greșit de

---

¹ *Operele lui Demetriu Cantemir* au fost publicate între 1872 și 1902 de Academia Română.

tipărire «Jassy»¹; cărticica e în primul rând o descriere folositoare a țerii și cuprinde numai o istorie superficială a ei. În anii 1781 și 1782 apăru în Viena, sub titlul: *Geschichte des transalpinischen Daziens, erster oder geographischer Teil*, o operă ce are de autor pe judecătorul militar cesaro-crăiesc Franz-Joseph Sulzer, Svițerian de origine. Acesta trăise mai mulți ani în Țara-Românească supt Alexandru-Vodă Ipsilanti ca arendaș și candidat la o catedră de drept, și dadu în publicația sa, ca pătrunzător, dar încrezut autodidact, cea mai de samă contribuție la cunoașterea împrejurărilor românești «transalpine», adecă dunărene, «turcești», din veacul al XVIII-lea. În partea *geografică* el lămuri destul de des, după pulerea sa, chestiuni însemnate cu privire la istoria română mai veche; prelucră însă și o a doua parte *istorică*. Dar aceasta nu văzu niciodată lumina tiparului; manuscrisul, vrednic de ținut în samă pentru epoca autorului, se află în biblioteca Gimnasiului evanghelic din Brașov. După o îndelungă petrecere în Moldova, unde era un medic foarte prețuit al Curții și al caselor boierești, dr. Andreas Wolf, întors în patria sa ardeleana, scrie: *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*² («Contribuți la o descriere statistico-istorică a principatului Moldovei»); partea întâu, foarte însemnata, cuprinde date statistice și geografice; a doua e o scurtă istorie a principatului Moldovei, destul de izbutită, lucrata mai mult decât oricare alta de felul ei, după izvoare interne.

Ca pretinse vechi țeri vasale ungurești, Moldova și Țara-Românească treziră luarea-aminte a doi cercetători germano-austriaci, cari se ocupau cu istoria Ungariei: Gebhardi și Johann Christian von Engel. Opera celui d'întăiu, un mic volumaș, cu toate ca lucrată cu îngrijire, prezintă

¹ Ediția a 2-a Neufchâtel 1781; traduceri germane în Frankfurt și Lipsca, 1789, Nürnberg 1821; trad. rom. București 1857.

² Tipărit la Hochmeister în Sibiu, 1805.

numai puține lucruri nouă ; Engel, din potrivă, a săvârșit ceva minunat. El cunoștea toate izvoarele străine ale istoriei Românilor, printre ele multe încă inedite, sta în legătură cu un mare număr de scriitori și colecționatori și căpătă neobișnuit de multe contribuții ; pe lângă acestea îi stăteau la îndemână, în traducere germană sau latină, cele mai însemnate cronică românești. El trata istoria amânduror principatelor în două mari volume in-quarto ¹⁾ : cel d'întâiu cuprinde o foarte însemnată «bibliografie» și apoi «istoria veche și mai nouă a Țerii-Românești» până la 1716 ; în al doilea se află urmarea acesteia din urmă, precum și întreaga istorie a Moldovei. Opera, scrisă cu mare îngrijire, pe temeiul izvoarelor, cuprinde foarte multe îndrumări prețioase.

Correspondentul lui Engel, Gheorghe Șincai, Român ardelean, director al școlilor de Stat cu limba de propunere-românească din provincia sa, se ocupase mult, ca și prietenul său, călugărul Samuil Clain, cu istoria neamului său. El scrie, tot într'o vreme cu Engel, *Hronica Românilor*, care se razimă pe mult material inedit și atacă adesea cu tărie pe acela. Șincai încercă să-și publice cartea, dar nu izbuti decât în mică parte ; abia mai târziu, în anul 1853, apăru la Iași, în trei volume, întreaga cronică a lui Șincai ²⁾ : propriu-vorbind este o operă analistică, în care se găsesc laolaltă lucruri bune și rele, cunoscute și necunoscute.

Fără să cunoască lucrările școlii ardeleni și ale erudiților germani, iscusitul grec Dionisie Fotinò, un dascăl de casă, scrise cam la cinsprezece ani după Engel o «Istorie a vechii Dacii», *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, pentru care utilizează singure izvoare interne ³⁾. Astăzi mai are valoare numai

---

¹⁾ Scrisă până la 1801 ; publicată la 1809, în vol. IV ¹, IV ² din a 94-a parte din „Allgemeine Welthistorie durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertigt“.

²⁾ Ediție nouă a Ministeriului de Instrucție, foarte slab îngrijită de Tocilescu, București 1886. Tot în 3 vol.

³⁾ Tipărită la Viena, 1819, 3 vol. ; trad. românească, București 1859.

partea privitoare la timpul său și cea descriptivă, anexată.

Încă de prin anul 1837 începură Românii din nou să se ocupe mai cu stăruință de istoria lor; eruditul Mihail Kogălniceanu, pe atunci student la Berlin, scrie o *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdaniubiens*, sprijinindu-se mai mult pe Engel. Nu cuprinde nimic nou¹.

Tot atât se poate spune despre istoria Țerii-Românești, pe larg schițată, niciodată isprăvită, a profesorului bucureștean Aaron Florian².

În această vreme apărură, în *Arhiva Românească* a lui Kogălniceanu³, în *Magazinul istoric pentru Dacia* al lui Laurian și Bălcescu⁴ și în marea culegere a aceluiași Kogălniceanu, *Letopisișele Moldovei*⁵, numeroase documente și cele mai multe cronici ale țerii; încă din anul 1852 Teodor Codrescu începu să publice la Iași, fără vre-un plan, fără adnotări și critică, sub titlul de *Uricariul*, acte nouă și vechi moldovenești⁶. Pe baza acestui nou material scrise Laurian o *Istoria Românilor* în două volume, mai mult ca manual de școală, dar care fu mult utilizată și în alte cercuri⁷. Patriotica operă latinisează puternic și dă neobișnuit de multe date precise.

Neîntreput iese de acum la lumină izvoare nouă : chiar

¹ Nouă ediție cu titlul schimbat, 1854.

² 1835—1839; 3 vol. El alcătui și un compendiu ceva mai bun.

³ 1841—1845; 2 vol. Mai înainte Venelin, *Acte vlaho-bulgărești* (rusește), 1840.

⁴ București 1845—1844, 5 vol.

⁵ Iași 1845—1852. De același o traducere în limba franceză din ele, privitoare la istoria generală europeană, sub titlul: „Fragments des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislas Leszcynski, Démètre Cantemir et Const. Brancovano“, Iași 1845; un minunat izvor de informații.

⁶ Culegerea sa ajungă până la vol. XXV, care apăru în 1895.

⁷ Iași, 1853. Cartea ajunse până la ediția a 3-a.

În ziare, în *Românul* lui C. A. Rosetti, în *Buciumul* și *Trompeta Carpaților* a lui Cesar Bolliac, se dădură numeroase sorginți documentare și narrative. Teulescu, directorul Arhivei din București, publică unele acte în *Archiva Română*¹. Urmașul său, poetul Aricescu, întemeie *Revista istorică a Arhivelor*, în care se dă un repertoriu de acte și o condică de socoteli². Actele aflătoare încă în Arhivele episcopale din Huși și Roman fură folosite și în parte chiar tipărite de episcopul Melhisedec în «cronicile» acestor episcopii³. Prețioase izvoare străine pentru istoria Românilor se tipăriră în *Tesauru de monumente istorice* al lui Papiu Ilarian⁴. Între 1865 și 1867 ieși în București *Archiva istorică*⁵, marea culegere de acte românești și slavone a foarte înzestratului, — dar din nenorocire cu temperament romantic — B. P. Hasdeu, spirit universal, care se chinui și cu greutate închipuite. Dela 1862 Wickenhauser, funcționar din Cernăuți, începu să comunice în traducere germană hrisoavele numeroaselor mănăstiri bucovinene.

În acest nou stadiu al culegerii de documente scrise Hasdeu *Istoria critică a Românilor*, din care a apărut încă în 1872 numai un suptirel volum în prea-frumos in-quarot⁶; el presintă aici strălucitoare „essays” asupra trecutului întunecat și celui mai depărtat al Românilor, scrise într'un ton profetic.

Mai târziu Hasdeu se îndreptă mai mult în spre filologie⁷. Dar după moartea cavalerului Eudoxiu de Hur-

---

¹ București 1860.

² 3 vol., București 1874—1876.

³ 1869, 1874—1875; fiecare în câte 2 vol.

⁴ București 1862—1864. Sunt bucăți, cele mai multe, tipărite și mai înainte.

⁵ 1865—1867; Vol. I^a, I^a, II, III; o broșură din vol. IV fără dată.

⁶ Ediție nouă 1875; traducere mai târzie de Frédéric Damé.

⁷ *Cuvente den bătrâni*, vechi texte românești cu foarte bogate comentarii, 1878—1879. *Magnum Etymologicum*, un mare repertoriu general întocmit pentru limba română, dar și istorie și cultură; întrerupt după 3 vol., la litera B.

muzaki, Român bucovinean, bogata sa moștenire literară, rodul unei cercetări de ani de zile prin arhivele din Viena, intră în stăpânirea Academiei Române¹, și aceasta începă să publice *Documente privitoare la istoria Românilor*² și *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*³. Foarte numeroasele acte au o mare valoare și prefăcură în multe puncte însemnate rezultatele câștigate până atunci, și cercetări mai departe, prin alte arhive europene, îmbogățiră necurmat această minunată culegere de *acta extera*, care (la început rău îngrijite din punct de vedere științific) au trecut de al treizecilea volum al lor⁴. În «Fragmente» Hurmuzaki zugrăvește într'un stil viguros istoria imperiului bulgaro-român, întemeierea Principatelor în veacul al XIV-lea și dă contribuții la istoria veacului al XVI-lea (sfârșit) și al XVII-lea. O revistă proprie pentru «istorie, archeologie și filologie» fu dată la lumină în anul 1882 de Gr. G. Tocilescu (*Revista pentru istorie, archeologie și filologie*); „Analele Academiei Române“, secția istorică, se alcătuiră ca o prețioasă publicație specială; chiar și în *Columna lui Traian* a lui Hasdeu apărură unele lucruri istorice.

Profesorul de limbă română la «École des langues orientales» din Paris, Émile Picot, însoți cu numeroase observații temeinice ediția sa a Cronicei lui Ureche⁵, care e propriu-zis o istorie a Moldovei până la 1600. Meritosul C. Erbiceanu publică⁶ izvoare neo-grecești pentru istoria Românilor⁷.

---

¹ Fundată în 1866.

² Din 1876.

³ Din 1878.

⁴ Opera principală: 18 vol., adesea în mai multe părți, așa că trebuie să numărăm în total 22 vol. Supl. I, 6 vol., Supl. II, 8 vol.

⁵ *Chronique d'Ouréki*, Paris 1878.

⁶ Mai ales în *Cronicarii greci cari au scris despre Români*, București 1888.

⁷ În *Istoria Mitropoliei Moldovei*, 1887, a dat numeroase acte din Archiva Mitropoliei din Iași privitoare la istoria nouă.

În această epocă alcătuiră Tocilescu și A. D. Xenopol expuneri ale întregii istorii a Românilor ; cel d'întâiu scris un manual de școală, care apăru întâia oară 'n anul 1886 și care de atunci a ajuns la mai multe ediții ¹ ; în vremea lui, cu toate numeroasele greșeli, cu lipsa de priviri de total asupra faptelor și cu puțină cunoaștere a înălțăturilor, a fost totuși utilizabil : acum e cu totul învechit, de vreme ce autorul și-a însușit numai în mică măsură noile cercetări.

Opera lui A. D. Xenopol, profesor de istoria Românilor la Universitatea din Iași și în vremea din urmă și filosof ², operă începută în anul 1888 ³, cuprinde șase volume, sau, dacă socotim la un loc, ca formând un tot cu vechile volume, și Istoria Domniei lui Cuza-Vodă ⁴, așa cum vrea autorul, cu toate că metoda și sistemul într'însa sunt altele, atunci chiar opt volume ; o lucrare voluminoasă, impunătoare, în care nu lipsesc pătrundere, pasagii interesante, pricepere modernă a vieții popoarelor ; dar din nenorocire cartea aceasta așa de nouă era aproape neutilizabilă pentru cercetătorul indigen, de oare ce informația faptelor e neîndestulătoare, căci autorul a nesocotit utilizarea numeroaselor acte și manuscrise păstrate în Archiva Statului, în bogata Bibliotecă a Academiei și aiurea. Ediția francesă ⁵, apărută la Paris în 1896, suferă încă mai mult de aceste lipsuri, de vreme ce nu ține în samă nici chiar bogatul material publicat în urma ediției românești. Cu o sforțare admirabilă, care i-a ruinat sănătatea, bătrânul istoric a reluat mai târziu opera sa și a dat o nouă Istorie a Românilor ilustrată, în care se introduce o mare parte din informația nouă, care se acumulase în curs de peste

¹ *Manual de istoria Românilor.*

² *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris 1901. Și ediție spaniolă.

³ *Istoria Românilor din Dacia Traiană.*

⁴ *Domnia lui Cuza-Vodă*, 2 vol., 1902.

⁵ *Histoire des Roumains*, 2 vol.

douăzeci de ani; legătura nu e, firește, totdeauna deplină. Din manuscrisul, care merge până în zilele noastre, s'au tipărit, la Sfetea, în București, cinci volume, mergând până după 1600.

Într'o epocă mai nouă d. D. Onciul a tratat în mai multe studii¹ istoria veche a Românilor, și părerile sale, adesea deosebite de ale noastre, merită totdeauna considerație. În «Cronicle moldovenești până la Urechiă»² și în «Cronici inedite» (1895), apoi în „Cronica lui Azarie”³, I. Bogdan a dat la lumină vechile cronicile slavone ale Moldovei, iar în «Documente și regeste privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și Ungaria» (1902) a publicat, în mare parte în traducere română, vechi răvașe ale Domnilor și boierilor păstrate la Brașov. O nouă ediție, a textului slavon, nu trece de volumul întâiu⁴. Răposatul profesor V. A. Urechiă a publicat supt titlul, care făgăduiește prea mult, de *Istoria Românilor*, o sumedenie de acte folositoare și nefolositoare din epoca Fanarioșilor și anume din perioada dela 1774 până după 1821⁵. În sfârșit în culegerea mea de «Studii și documente privitoare la istoria Românilor»⁶, cerută de Ministerul de Instrucție, am dat însumi la lumjnă materiale interne și externe pentru Istoria Românilor. În genere deci, după cum se vede, însăși starea presentă a publicării izvoarelor îndreptățește redactarea unei noi istorii a Românilor, scrisă în spiritul timpului.

¹ „Teoria lui Rösler“, „Întemeierea principatului Țării-Românești“, „Întemeierea Moldovei“, „Iuga-Vodă“, în revista „Convorbiri literare“ din 1882; „Originile principatelor“, București 1899.

² *Cronicle moldovenești până la Urechiă*, București 1891.

³ În *Analele Academiei Române* pe 1909.

⁴ *Relațiile Țării-Românești cu Brașovul și Țara-Ungurească*, (1413—1508), București 1900. Ediția luxoasă pregătită de Tocilescu la Viena n'a apărut, I. Bogdan († 1919) a lăsat și un admirabil album de vechi documente românești în facsimile,

⁵ Mai multe volume împărțite pe serii.

⁶ 24 de vol. cu începere dela 1911.

⁷ Cea mai nouă sintesă am dat-o în *Histoire des Roumains, I*, Paris 1920. În Italieneste *Breve storia dei Rumeni*, București 1912. Bibliografia lucrărilor mele pe acest teren în Șt. Meteuș, *Opera istorică a lui N. Iorga*, București 1921 (a doua ediție a unei bibliografii apărute în 1912).

Formarea poporului românesc

(Introducere etnografico-istorică) ¹

I. Strămoșii Traci

Bibliografie : Întregul material asupra Tracilor și a tuturor ramurilor lor se afla adunat în cele trei disertații ale lui W. Tomaschek (*Die alten Thraken, eine ethnologische Untersuchung*, Viena, Tempsky, 1893-1894; din „*Sitzungsberichte der wiener Akademie, philosophisch-historische Klasse*“, vol. CXXVIII, CXXX, CXXXI). Istoria Geților o tratează Robert Rösler, un cercetător original independent, un interesant scriitor și dibaciu polemist, într'o lucrare specială, care duce însă numai până la întemeierea Statului dac. În ale sale multe, criticate și utilizate «*Romänische Studien*» (Lipsca 1871) sunt descrise cu aceiași putere de expunere și același colorit în expresii întâmplările dinaintea de Romani de pe ambele maluri ale Dunării. Războaiele dacice sunt explicate în lucrările lui Dierauer și De la Berge asupra Împaratului Traian (cel din urmă dă și știri asupra provinciei Daciei). Despre cel d'întăiu războiu în special tratează

¹ Aceste prolegomene s'au părut de nevoie autorului, nu numai din pricină că până acum istoria Românilor obișnuia să înceapă cu epoca Sciților dinaintea de regele Darius, ci și din alte motive mai însemnate. În primul rând originea neamului românesc este întunecoasă și fiecărui cercetător i se impun în acest domeniu întrebări care nu și-au găsit încă o deslegare definitivă. Apoi micul popor românesc — numărând la douăsprezece milioane — reprezintă cam întreaga romanitate răsăriteană și dezvoltarea lui apare numai atunci lămurit, când suntem informați asupra vieții și a năzuințelor întregului element romanic din Răsăritul european. În sfârșit, strict luat, tot ce s'a petrecut în provinciile negrecești ale Romei răsăritene dela războaiele Ilirilor, Tracilor și Dacilor până la răscoala vlahică a fraților Petru și Asan — o perioadă de mai bine de o mie de ani — stă în legătură cu dezvoltarea noului popor. De altfel aceste lămuriri trebuiesc privite aici numai ca o introducere.

cartea lui Petersen. În sfârșit cartea lui Conrad Cichorius îngrijește o nouă reproducere a reliefului Columnei lui Traian (dintre cele anterioare își păstrează o valoare deplină aceea a lui Froehner, Paris 1872—1874, 5 vol.), însoțită de un comentariu critic. Două volume au și apărut; al treilea care trebuia să cuprindă istoria războaielor dacice, era în pregătire. Asupra celei mai noi lucrări germane v. E. Panaitescu, în *Revista Istorică* pe 1920. Monumentul dela Adam-Clisi fu descris în anul 1895 de Gr. G. Tocilescu într-o operă ilustrată; lui propriu-zis îi revine numai cronica săpăturilor, pe lângă unele explicații istorice mai mult naive; partea arhitectonică și cea arheologică sunt proprietatea învățaților vienesi Benndorf și Niemann. În această publicație monumentul fu înfățișat ca un monument traianic, care trebuia să veșnicească cucerirea Daciei. Îndoiala împotriva acestei păreri o ridică Adolf Furtwängler, care vede în monumentul pe atât de mare, pe cât de grosolan, cu un caracter vechiu și stângaci, o amintire a birușilor lui Crassus, pe care acesta le câștigă asupra Tracilor din Dobrogea, cum și asupra Tracilor și Bastarnilor dela gurile Dunării (*Intermezzi*; cf. și *Adamklissē* al său, în «Sitzungsberichte der bayrischen Akademie», 1897, p. 248 și urm.). Tocilescu își apără părerea într-o comunicare orală la Academia Română și Benndorf în *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, XVII, p. 192 și urm. În «Omăgiu lui Wachsmuth» se amestecă și Petersen în discuțiile foarte aprige și până acum Cichorius și încă odată Furtwängler (*l. c.* și în „Sitzungsberichte der bayrischen Akademie“ pe anul 1903) încheie șirul.

Fapt e, că pentru a se găsi un loc pe monument pentru dedicația lui Traian către Mars Ultor trebuie să se recurgă la ipotezele cele mai cutezătoare: trebuie chiar se admită că o bucată dintr'însul, despărțită de cealaltă, printr'o ruptură verticală, ar fi rămas pe latura de Miazănoapte a trofeului, cealaltă, urmarea șirurilor întrerupte, pe partea de Miazăzi. Dacă la nevoie s'ar putea trece cu vederea peste înfățișarea arhaică a uniformelor romane de pe relief, în niciun chip barbarii ce se văd acolo n'au același tip cu Dacii de pe chipurile Columnei lui Traian. Trofeul de pe moneda dela Tomis n'are nicio însemnătate: astfel de figuri alegorice se găsesc și pe monedele lui Marcu Aureliu și ale lui Verus. Împotriva teoriei

bastarnice a lui Furtivängler s'ar putea iarăși obiecta că, oricâtă însemnătate s'ar atribui războiului fără cucerire temeinică purtat de Crassus, nu i s'ar fi acordat de sigur cinstea unui așa de mareș trofeu pentru triumful său «de Thraecia et Geteis» (Jung, *Römer und Romanen*, p. 33 nota 1), serbătorit în 27 în. Hr. Și apoi prea se potrivesc amintirile traianice cu monumentul din Dobrogea. În sfârșit nici nu știu dacă înainte de Tropaeum Alpium, înălțat lui August în anii 6—7 în. Hr., s'a mai durat vre-un asemenea monument de vre-un învingător roman sau pentru un atare.

Pentru întregirea bibliografiei trebuie să amintim voluminoasa operă a lui Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, București 1880, extras din «Analele Academiei Române», seria întâia, vol. X; e o compilație încâlcită, cu lucruri grămădite fără critică, copleșită de citații zadarnice, în care se pot găsi de toate și totuși nimic.

Lucrările d-lui V. Pârvan, începând cu *Salsovia* (din «Convorbiri Literare», București 1906), și continuând prin studiile asupra cetăților Ulmetum și Histria¹, au schimbat, în multe privinți, au îmbogățit foarte mult cunoștințele și păreriile asupra Daciei romane, dar mai ales a Sciției Minore vecine, în ce privește drumurile, operele de apă-rare, populația, etc. Ele ating și epoca bizantină.

În ultimul timp al Republicei, Statul roman n'avea nici la Miazănoapte, nici în Răsărit, o graniță statornică și puternică; ea șovăia încă încoace și încolo în țeri pe jumătate cucerite și atârna de sentimentele pașnice sau războinice ale barbarilor încă nu pe deplin stăpâniți și înfrânați. Dar în acest timp critic, când puternica romanitate era în căutarea unei noi forme pentru viața sa lăuntrică de Stat, îi momiau pe Romani icoane ale unui viitor de stăpânire a lumii și de supunere desăvârșită a acelor barbari. În nenumărata mulțime a Germanilor, cari-și duceau viața lor sălbatecă în foarte adânci depărtări nepătrunse, întrezăreau

¹ *Analele Academiei Române*, anii 1913—6. Cf. și „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, IV.

ei viitorii luptători pentru binele Împărăției universale romane. Și cu cât mai ușor trebuia să-și pară acestui popor răsfățat de un noroc statornic atragerea întregului neam tracic în cercul de stăpânire al Romei celei mari.

«Barbarii», cari aveau să-și apere existența lor liberă împotriva acestor planuri de stăpânire universală și cărora nu li lipsia puterea de împotrivire, apăreau numai dușmanului civilizat ca o simplă grămadă uniformă și de desprețuit. În realitate erau popoare vechi, foarte bine deosebite unele de altele prin limbă, port, cultul zeilor, prin trecut și prin ură veche și adânc înrădăcinată.

Ei făceau parte din patru ramuri, care, cel puțin în ce privește ivirea lor istorică pe pământul european, nu sunt de aceeași vârstă: Galo-Iliro-Tracii, Germanii, Slavii și neamurile uralo-altaice. Cei d'întâiu numiți sunt și cei d'întâiu cunoscuți; ei se deprinseseră mai mult cu cultura antichității și, firește, se apropiaseră mai mult și de valurile aducătoare de lumină ale Mării, de frământarea rodnică a talazurilor Mării sudice, elino-latine, «mediterane». Numai *prin* acest zid, întru câtva slăbit și îmbucățit în urma întâmplărilor veacurilor din urmă, puteau să întrevadă cuceritorii lumii subjugarea Germanilor.

I. *Ilirii*. La Apus, Miazănoapte și Răsărit de Italia romană locuiau, încă în cei d'întâiu ani ai noului Imperiu, neamurile galo-ilirice, ἀλπικὰ γένη, despre a căror înfrângere și supunere deplină avură curând prilej să vorbească maeștrii istorici greci. Atât de numeroase sunt denumirile micilor popoare, încât se pare că-și duceau numai viața de trib, caracteristică neamului lor, și că nu aveau nicio organizație generală mai înaltă. Încet prin

lupte mici, a căror amintire e tulbure și slabă ele căzură la pământ după îndrăznețe atacuri din munți și vitejii singuratice. Atunci ele împărțiră, în starea lor de subjugați, soarta acelor Gali, cari locuiau până la poalele muntelui și cari în ținutul lor cisalpin își găsiseră sprijinul lor sudic în Pad, mărginașul Alpilor. După ce toate acestea fură câștigate printr'o stăruință îndărătnică, prin măsuri potrivite, dar puțin zgomotoase, se stabili, ca un veșnic semn de biruință și stăpânire, precum s'a făcut în toate regiunile cucerite de Romani, Jarga șosea militară și comercială prin provinciile alpine, din Galia, dar al lui Cesar către poporul său, în spre provinciile mai dinainte cucerite, Iliricul și Macedonia; o îndoită expediție în anul 15 în. Hr. duse opera la un deplin sfârșit.

Legiunile întâlniră în ambele expediții numai ramuri deosebite ale aceluiași neam. Ilirii, cari locuiau chiar la malul Mării, erau din vremuri vechi pescarii și pirații coastei balcanice până la Insulele Ionice, de unde se revarsă Marea deschisă, sigură, bogată. Ca și vânătorii din Alpi, nici ei nu erau un popor unitar, și în afară de «Ilirii propriu-zisi» se mai numărau printre ei alte populații diferite, ca Bylliones sau Bullini, Taulantii, Părthini, Phrygi și alții. La Iliri, măcar la acei în înțelesul strict al cuvântului, organizarea politică depășise pe aceia a popoarelor alpine, și cu prilejul constrângerii acestor barbari, față de ei relativ asemănători, Romanii nu întâlniră sălbateci șefi de bande războinice sau cete rătăcitoare, ci astfel de conducători de Stat cari se socotiau vrednici de numele de rege. În veacul al III-lea în. Hr. Agron, «regele Ilirilor», fiul lui Pleuratus, avea «o mai mare forță armată de pedestri și ma-

rinari decât stăpânitorii cari domniseră înaintea lui asupra Ilirilor»¹, și se amestecă bucuros în afacerile vecinilor greci și epiroți, ca mai târziu principii bosniaci în tulburările Statelor de pe țărmul adriatic. Teuta, văduva lui Agron, mort în beția bucuriei și a vinului, își spunea pe față regina piraților, care nu cunoaște nicio relație prietenoasă internațională²; la plângerile Romanilor ea răspunse, fără încunjur, «că nu li este îngăduit regilor să împiedece pe Iliri de la câștigul pe Mare». Represintanții Senatului încercară la întoarcere aceasta în propria lor persoană, și în anul următor, după un atac, aproape izbutit, asupra Dyrrachiului, soldații Teutei pătrunseră în Corcira ca apărători, stăpânitori și exploataatori.

În curând însă apărură comandanții romani, fură primiți peste tot cu mulțămire deosebită de Grecii apăsați și chiar de unele neamuri înrudite cu Ilirii; ei redară cetăților ocupate și asediate libertatea și siliră pe fugarea regină a Mării la un tratat, în puterea cărui ea devenia tributară, își pierdea în mare parte țara și mai ales trebuia să renunțe la dreptul ei de piraterie pe apă³.

După mai puțin de un veac, când vechea poftă de hoție maritimă a Ilirilor își găsisse drum pe uscat, spre Macedonia⁴, domnia în Scodra «Gentius, rex Illyriorum», fiul unui al doilea rege Pleuratus. Romanii păstrară în timpul domniei acestuia Iliricul lor cucerit, și împotriva lui Perseu, regele Macedoniei, luptară în armata romană ca aliați Bullinii, locuitorii din Apollonia și Dyrrachium, pe când Gentius

¹ Βεβασιλευκότων; Polibiū, II, § 2.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, § 12.

⁴ *Ibid.*, § 70.

încheia o legătură cu cel din urmă stăpânitor al Macedoniei și neliniștia pe Cavii, cari se recunoșteau ca *socii* ai Romanilor¹. Războiul cu Gentius se sfârși în treizeci de zile: regele nu avu inima să-si apere Capitala; se predete dușmanului care înainta și fu expediat la Roma împreună cu familia sa și mai mulți «*principes Illyriorum*» partizani de-ai săi².

În anul 35 în. Hr. August, în calitate de triumvir, porni un războiu de nimicire în munții de-alungul Adriaticei contra triburilor ilirice, care nu mai voiau să dea tribut și începuseră iar viața de prădăciuni. După distrugerea lapigilor veni rândul Panonilor, cari încercară acum pentru întâia oară puterea armelor romane. Dio, care guvernă țara lor, organizată ca provincie romană, zugrăvește pe Panoni ca pe un popor sălbatec, doritor de plăceri, leneș la truda câmpului. Aici nu se aflau πόλεις, ca la lapigi, cari erau învecinați cu Marea și cu coloniile romane, ci numai sate risipite, κωμῆι, pe larga câmpie, nesfârșita pustă de azi a Ungurilor, loc bun de încurcat caii sălbateci; numai o singură dată se pomeneste o cetate, Siskia pe Sava, ocrotită de «*ziduri tari*». Pe când locuitorii săi duceau mai departe supunerea bogatei regiuni, «*Cesarul*» însuși își lua pe samă pe Dalmați, cari voiau, tot așa de puțin ca și lapigii înrudiți, să recunoască binefacerea cuceririi romane. Astfel ținta urmărită nu era aproape nicăiri pe deplin atinsă, dar nu mai lipsia mult până la dânsa³.

Acum, pe vremea lui August, nu era vorba decât să se dea provinciei granițe tari și siguranță

¹ Tit-Liviu, XLIV, § 30.

² *Ibid.*, § 33.

³ Dio Cassius, XLIX, § 35 și urm.

deplină. După o campanie a lui Tiberiu, noul stăpân al lumii romane se putea fâli că prin constrângerea Dalmaților și Bructerilor, ultimele rămășițe neatârinate ale rasei ilirice, și prin a Pannonilor înrudiți, a întins până la Dunăre granița Iliricului și, în felul acesta, prin puternicul fluviu din mijlocul Europei a statornicit o nouă legătură între țăerile dela Răsăritul Alpilor și cele dela Apusul Balcanilor¹. Prin Tiberiu, spune panegiristul său, Velleius Paterculus², intrară în Imperiu ca «novae provinciae» Reția, Vindelicia, Noricul — un «regnum» —, Panonia și Scordiscii; și se smulse Ilirilor și Dalmaților recunoașterea atârării. În sfârșit, plecând dela Dunărea mijlocie, acum încorporată, Tiberiu voiă să întreprindă cucerirea Boemiei, unde se alcătuiseră un puternic și protivnic Stat germanic, pentru ca apoi, prin sfărâ-marea numeroaselor triburi germanice rătăcitoare, să înfăptuiască până la Elba marele vis de stăpânire univărsală³.

O întâmplare neașteptată zădărnici aceste mari speranțe. Două provincii bogate — Panonia și Dalmația —, care-și însușiseră de mult obiceiuri romane și limbă romană, scoase din fire de reaua administrație, se ridicară într'o desnădăjduită răscoală și trimiseră mii de soldați încercați împotriva Macedoniei, și deci pe drumul care-i putea duce răpede spre Italia, — era de temut chiar spre Roma. Și fu nespus de greu să se pună capăt acestui *bellum germanicum panonicumque*, care ceru sfortări uriașe din partea Romanilor. Dar Tiberiu, fiul Împăratului, era parcă anume făcut pentru astfel

¹ Jung, *Römer und Romanen*, p. 5.

² II, § 109.

³ 6 d. Hr.

de greutate: în vara anului al doilea Panonii se pleacă în fața biruitorului. În munții lor însă, Dalmații, cari și ei trebuiau să fie «stârpiți», se apără mai îndelung, cu o îndărătnicie minunată, dar și aici Romanii serbătoriră în sfârșit biruința asupra curagiului lor statornic. Cinci zile în urmă sosiră din depărtata țară a Germanilor veștile catastrofei lui Varus. La granița Elbei și a Oceanului, ia romanisarea Germaniei nu mai era de gândit; ba se apropiase chiar timpul grelei lupte de apărare¹.

Noile împrejurări prilejite de hotărîtoarea întâmplare din Pădurea Teuturgică necesitau în primul rând să se împiedece statornic o răzvrătire a popoarelor balcanice ca aceia din anul 6 d. Hr., să se găsească granițe durabile în aceste regiuni și să se înlăture barbaria prin mijloace pe cât se poate pașnice sau chiar războinice, adecă să se alcătuiască în acest Răsărit european greco-trac o *Romania* oficială, rotunzită, închisă în sine.

II. *Tracii*. La luptele cu Macedonia, care deslegară chestia grecească, fură părtași în chip firesc și Tracii, cari se dădură de partea regelui pe jumătate grec, jumătate trac, și trebuiră să împartă cu el urmările înfrângerii.

Odinioară, în perioada premacedonică, ei erau locuitorii țerii care se întindea dela Strimon (Struma de azi) până la Mare, și din înălțimile Balcanilor până la valurile Arhipelagului². Dar nu erau un popor care să poată trăi în granițe bine închise; dinpotrivă: în lupte, în cultul zeilor, în viața politică se întâlnește la ei ca trăsătură

¹ Cf. Mommsen, *Römische Geschichte*, II, p. 36 și urm. Ca izvor Velleius și *Illyricum* al lui Appianus. Cf. Dio Cassius, LIV, § 31.

² Strabon, VII, § 4.

principală aceeași aplecare spre extraordinar, spre neobișnuit, aceeași aprindere poetică, ce nu se poate stăpâni. Odrisii se dedau cultului lui Dionysos, unui cult mistic și bacantic, care trecu dela Traci la Greci și se deosebește așa de mult de armonioasa religie a Elinilor. Printre ei se află triburi care sunt ἀθανατιζοντες, dar nu credincioși pașnici într'un suflet nemuritor, care se înalță ca o floare vie prea sus pentru a putea perii oarecând în veșnicie, cu totul și pentru totdeauna. Nu, și în credința lor despre nemurire ei se arată porniți și cruzi: Zalmoxes, Γεβελείτης, a venit să aducă lumii chinuite vestea cea bună, ἀθανασία: lui trebuie din timp în timp să-i dea socoteală de purtarea lor pământescă cei mântuiți printr'însul, și atunci fericitul crainic, cu toate că în aparență nenorocit, va sângera în vârful celor patru sulii pe care va cădea. Dar alesul zeilor, care se putea ridica la cer ca trimis al poporului său, nu se simțea nedreptățit. La Traci în genere, ca și la cei d'întăiu creștini, traiul nu era decât o scurtă clipă de încercare, o întunecată și dureroasă trecătoare spre fericirea adevăratei vieți veșnice, supt ocrotirea dumnezeirii. presente. La leagănul copilului, care era chemat la lupta cu spiritele rele, se vărsau lacrimi, iar strigăte nebune de bucurie răsunau numai la mormântul mântuitului, mormânt în care rudele erau gata să se coboare odată cu el, fără a privi cu părere de rău în urmă¹.

Ei nu desprețuiau moartea ca Romanii și Grecii cei viteji: o iubiau și o căutau pe toate căile cinstite; de aceia nu puteau fi asemănați cu niciun alt popor în dragostea lor de luptă și pri-

¹ Herodot, IV, § 94 și urm.; V, § 4 5.

mejdie. Ca popor de păstori — la truda câmpului se dedau numai clasele de jos, care erau poate de alt sânge ¹ —, rătăcirea ajunsese pentru ei o necesitate economică, mai apoi sufletească; cetăți nu întemeiară pentru a nu se simți înlănțuiți supt același cer; de la o κώμη la alta, pe întinsul șes tracic și pe strămtele cărări ale Hemului ocrotitor, leagănul lor și locul lor de refugiu, vesela lor rătăcire îi mână spre orizonturi într'una noi, necunoscute, aducătoare de ispită. Ca popor de coaste, de la care n'au fost peste tot răspiși de Greci, ei se pricepeau bine să-și înjghebe luntri și să facă us de ele, și pe îngustul braț de Mare care desparte Europa de Asia ei aflară ușor o cale spre alți munți și alte văi, unde în bielșugul vieții ușoare uitară drumul îndărăt spre vechea patrie. Spre Miazăzi ajunseră cu ale lor ἀγέλαι și cai — întocmai ca Vlahii de mai târziu — până în Macedonia și Tesalia, ca și înrudiții lor, Galații, cari repetară mai târziu aceiași aventură. În luptă dușmanul tremura 'n fața chipului înalt, în neagră hlamidă, țesută grosolan din cânepă, cu pavăza strălucitoare și cu «năprasnica» framee ².

Încă mai d'înainte Tracii se coborâseră de sigur și pe povârnișul de Miazănoapte al Balcanilor, acolo unde mai târziu aflăm țara Misilor, numită după unul din triburilelor, și provincia romană Moesia. Dar mai ales prin pătrunderea puterii macedonene în această regiune se întinseră ei, într'atâta întru cât e de altfel cu puțință o graniță statornică pentru un popor de păstori, până la largul Istru cu mersul liniștit, care-și trăgea numele dela Istrii

¹ Tomaschek, *Die alten Thraken* (extras din „Sitzungsberichte der wiener Akademie“, I, 1893).

² Liviu, XLIV, §§ 35—36, 40.

ilirici. Pe la sfârșitul sutei a șasea în Hr.¹ Darius, regele Perșilor, întreprinse o expediție împotriva acelor Sciți, de origine pe jumătate arică, pe jumătate turanică, pestriț amestec de națiuni fărâmițate, cari erau singuri stăpânitori pe întreaga stepă ce nu cunoaște hotarul artificial al continentelor. În Altai putea dinastul oriental să întâlnească pe acești dușmani ai săi; el preferă însă să ajungă la ei peste Dunăre și ținutul Carpaților. După un veac, Grecii de pe țărmul pontic, cari trebuiră să ia parte la luptă, povestiră bătrânului iscodditor de istorie Herodot că marele Βασιλεὺς «al întregului uscat²» ar fi vizitat țara Odrisilor, pentru a ajunge apoi la ἀθανατίζοντες Γέται și a vedea, la granița lor, puternicul și pustiul Istru, ca un brâu al țărilor scitice și al întunecatei barbarii³. Sciții erau prin urmare în această vreme și locuitorii Daciei de mai târziu, pe ale căror râuri le numira cu nume ce au rămas: Pyretos, poate Prutul de azi, Tiarantos sau Oltuș, și Araros, Naparis, Ordessos, care «curg între ele». Ei nu folosiră ca loc de pășune numai acest minunat pământ negru, care aștepta încă a fi cultivat, și nici lanțul «caucasic» al Carpaților nu li fu o piedecă; cu prilejul vre unui razboiu sau al vre unei vânători duse mai departe, întâmplarea li arătase în treacăt, la obârșia stâncoasă de unde izvoarele iuți răpiau ușoara și prețioasa lor pradă, aurul, pe care până atunci ei îl văzuseră sclipind numai în nisipul râului. Ca de obicei și aici, descoperirea aceasta pricinui minuni, și un trib al Sciților, Agatirșii, «se apropiară de obiceiurile tracice», adevă de acelea ale popu-

¹ Pe la 508, după Maspéro.

² Πάντης τῆς ἡπείρου.

³ Herodot, IV, § 90 și urm.

lației supuse din Tracia: ei se așezară statornic pe țărmul mlăștinosului Maris, al Murășului de azi, și începură, în acest depărtat timp întunecat, la minele de aur ale Transilvaniei munca, pe care apoi o continuară Dacii și Romanii și care dete țerii cea mai mare valoare¹. În războiul împotriva lui Darius, acești Sciți de munte, cu totul izolați, și poate foarte amestecați, nu ajutară pe rudele lor sălbatece, și mai în urmă se vorbea de ei în cetățile dela Pont ca de o populație de sine stătătoare, care strălucia în podoabe de aur și-și ducea o destrăbălată viață de plăcere cu femei ușoare.

Când Darius introduse pe Geți în istorie, aceasta însemna o atingere puțin prietenoasă a Perșilor cu acești «cei mai viteji și mai drepți dintre Traci»; ei voriră să închidă drumul, și fură dați la o parte, «subjugați», spune Herodot, cu toate că aceasta ținu numai până la apropiata înfrângere și fugă în pustiu a năvălitorilor². Abia după un lung răstimp, cu totul dat uitării, ieșiră Geții încă odată la lumină în Peninsula Balcanică, în urma unor noi încurcături războinice. Prin Tucidide ni se transmite ceva despre Statul războinic al Odrisilor, ridicat într'un chip minunat de răpede dar, după felul Tracilor, căzut curând iarăși în neființă. Această seminție poseda sanctuariul lui Dionysos; aici se întemeiară și τὰ βασίλεια, o capitală regească pentru întreaga Tracie, dar coroana regelui nu avu durata cultului zeului. Statul Odrisilor căzu în războaie puțin cunoscute cu Macedonia, în locul căreia Sitalkes, regele Tracilor, voiă să-și înalțe un Imperiu; în războiul cu acest protivnic mult

¹ Herodot, IV, § 49, 102—103, 125.

² IV, 93.

mai tare, se pomenesc în oastea «basileus»ului lor toate triburile tracice și, printre ele, firește, și cei mai viteji ai neamului, Geții, călări, ca iscusiți arcași. Sitalkes avea în mâinile sale tot ținutul până la Dunăre, bine înțeles și cu cetățile pontice ridicate și locuite de Greci; și poate că era ascultat și până mult mai departe: cel puțin se vorbește de veniturile sale în aur în cuvinte care amintesc de neamul exploatator de mine al Agatirșilor¹.

Filip al II-lea, regele Macedoniei, puse capăt vieții libere a Tracilor², și astfel repetă, cu urmări schimbătoare și nesigure, jocul cutezător al lui Darius împotriva Sciților, al căror vecin imediat devenise³. Pentru a scăpa de jugul noului stăpânitor străin, care poruncia la malul de Miazăzi al Dunării și pentru a nu fi nevoiți să-i plătească dijma din turme și ogor, Geții își căutară o nouă patrie peste fluviu, unde prezența li se stabilește în curând prin mărturiile istorice. După cum mai târziu Sultanul turcesc se asigura de liniștea deplină la granița de Miazănoapte, înainte de a se hotărî la o mare luptă pe pământul asiatic, tot așa tânărul Alexandru, fiul lui Filip, numai în urma cuceririi ținutului dunărean putea să-și ieie avântul spre câmpiile de glorie ale Persiei. Dar și el călcă pe urmele învinsului Darius. Împrăștiind toate cetele dușmane din calea sa, el ajunsese la Dunăre: pe celalt mal stăteau Geții, înarmați cu arce și coase, gata de a-l primi după vechiul obicei sângeros tracic. Probabil pe la Călărași, unde Dunărea formează marea insulă mocirloasă a Borcii, Alexandru, folosindu-se de mici luntre de

¹ Tucidide. II, §§ 29, 97—98, 100—101.

² Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, Viena 1864, p. 19.

³ *Ibid.*, pp. 20—21.

pescari, trecu în timpul nopții pe malul stâng, unde pe o câmpie mănoasă se legănau acum sămănăturile coapte; se pomenește în apropiere și de un «oraș», ο κώμη întărită. Dar dușmanul nu mai putu fi descoperit; se încredințase, cu familia și avutul, ocrotirii atotputernice a mântuitorului pustiu, și tristele amintiri din vremea Perșilor apărară mai departe țara propriu-zisă a Sciților de năvălirile popoarelor civilisate.

După ce regele Macedoniei părăsi pământul Europei, comandantii săi de la Dunărea-de-jos nu fură nici măcar atât de fericiți cât stăpânul lor. Uniți cu Sciții, Geții dobândiră biruinți razbunătoare; ei se organisaseră mai bine în timpul luptelor de apărare, și, când pe rămășițele marelui Stat trecător al Odrisilor se înalță un regat tracic supt formă grecească pentru bătrânul Lisimah, și locuitorii dela Dunărea de-jos aveau în fruntea lor un șef regal, pe mărinimosul Dromichete, care învăța pe Geți să se lase de vechiul lor desfrâu și-i crescă pentru o viață curat ostășească, barbătească. Un astfel de om trebuia să năzuiască la întinderea puterii sale prin sfărâmarea noii alcătuirii de Stat macedonice, și Elinii de la țărmul pontic, cari se răsulară, ar fi fost mai mulțămiiți cu cârmuirea-i decât cu aceia a lui Lisimah. Acesta vru să-și înlătore protivnicul, căzu însă în captivitatea Geților, cari îl târâră în capitala lor Ἡλις, la Dunărea-de-jos — să nu fie aceasta oare primul sâmbure pentru viitoarea cetate greacă, genovesă și în sfârșit românească Χήλη, Chele, Chilia? Dromichete știu să ierte, și cu acest act de mărinimie dispăre el din istorie¹.

¹ Reconstruirea, după Arrian și alte puține izvoare, în excelenta disertație a lui Rösler, p. 28 și urm.

În aceste încurcături puterea macedoneană se arătase slăbită, și de fapt ea nu era primejdioasă pentru liberele popoare megieșe. Peirea Geților — cel puțin a celor din șes — o aduseră din potrivă barbarii noi, aparținând unei alte rase, cari erau chiar în deplina vioiciune a tinerei lor poște de întreprinderi.

La începutul veacului al III-lea, imediat după expediția lui Lisimah, în anul următor morții regelui macedonean, horde sălbatice de *Celți* năvăliră în Peninsula Balcanică¹. O parte din acești feroși oaspeți găsi pe Tribali și pe Geți încă în lupta lor de împotrivire, îi împinse în lături și propuse urmașului lui Lisimah ajutorul ei. Se întemeie chiar un Stat celtic în Tracia, dar Tracii putură în curând să-și curățe țara de nesuferiții dușmani, și vechea stare de lucruri se restatornici din nou, la Geți și vecinii lor².

Mai rău li merse Geților, când printr'alt popor năvălitor, o altă nouă rasă ieși la iveală în țerile dela Dunărea-de-jos. Împinși mereu înainte de la Vistula îcoace, din pricini necunoscute, *Bastarnii germanici* luară drumul spre ținuturile dela Miazăzi, mai bogate. Ei ocupară «Basarabia» de mai târziu, Bugeacul tătăresc, între Tyras la Răsărit și Pyretos la Apus; se încuibară până și în insulele dela gura Dunării, și după cea mai mare din aceste insule luară și ei numele de Peucini³. Tot șesul până la Carpații moldovenești li era supus, cu tot ce se mai găsia încă într'însul din vechiul popor scitic sau din mai noul amestec de neamuri

¹ 280 în. Hr.

² Polibiu, IV, §§ 45 46. Cf. Rösler, *o. c.*, p. 34 și urm.

³ Acest nume se întâlnește și în Italia de Sud. De altfel, Ilirii sunt de același neam cu Veneții și lapigii italieni, și așezările lor se pot urmări până în Tirol.

sarmatice. Ca barbari puternici, iubitori de lupte și pradă, ei priviau cu jind la înfloritoarea Tracie de peste fluviu și se folosiau de orice prilej ca să calce acel pământ. Regii Macedoniei, amenințați de Romani și aliații lor, Dardanii, nu desprețuiră ajutorul temușilor vecini, și Bastarnii veniră curând, supt ai lor *principes*, călări și pe jos, ca să stârpească pe Tracii dușmani. În cele d'intâiu luni ale domniei lui Perseu — al cărui predecesor încă, Filip, îi și chemase — ei își îndeplinesc opera: răsplata li fu banul și nădejdea unui nou și mai bun ținut de descălecare. O întâmplare nenorocită îi sili în sfârșit să-și caute cartierele de iarnă peste fluviul înghețat ¹.

III. *Dacii*. Geții nu mai erau acum stăpâni la gurile Dunării. Despre biruinți getice asupra Bastarnilor supt regele Orole vorbesc, ce-i drept, întâmplător scriitorii romani², dar rezultatul definitiv a fost totuși înfrângerea lor. O parte dintr'inșii rămaseră supt stăpânire străină pe pământul moștenit, căci despre Tyrigeți, Geții dela râul Tyras (Nistrul), se mai vorbește încă și pe vremea lui Strabon, Pliniu și Ptolemeu³; ei erau muncitori de pământ, hrănitorii poporului stăpânitor, care luptă, bea sau dormia. Alții, din potrivă, rătăciră de colo până colo pe țărmul stâng al Dunării, prin părțile unde-i întâlnise Alexandru cel-Mare. Dar partea cea mai mare și mai vitează a vestitului popor tracic, care nu era obișnuit să slujească altora și care purta armele numai pentru sine, porni către munți, spre înălțimile și văile carpatice, care trebuiau să

¹ Mai ales după Tit-Livius XL și XLI. Cf. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. München 1837, p. 127 și urm.

² Iustin, XXXII, § 3.

³ Zeuss, *o. c.*, p. 280.

li amintească Hemul, leagănul neamului lor. Astfel se născu, de sigur poreclită după vre-un trib al lor¹, noua națiune a *Dacilor*, al căror nume ajunse curând vestit, pe când acela al Geților mai duse o viață artificială numai, în limba arhaisantă a Grecilor².

Odată cu cea d'întâiu ivire a Bastarnilor în Tracia se desăvârși supunerea Statului macedonean de către Romani. Acum, s'ar putea crede că știrile despre popoarele balcanice și dunărene să fie mai bogate și mai sigure. Dar nu e așa: când Macedonia ajunse provincie romană, izbucni la Roma epoca grelelor lupte civile, și de aceia lipsiră forțele trebuitoare pentru întărirea noii granițe. Activitatea Romanilor se mărginește la măsuri neînsemnate, de oportunitate, la care-i silia momentul, și această fluctuație politică se răsfrânge în sărăcia izvoarelor. Ce-i drept, comandanții romani veniau din când în când până la Dunăre, în urmărirea Tracilor răzvrățiți, ori a cefelor de «Sarmați», dar despre o stabilire în regiunea cucerită nu e vorba: numai cetățile grecești de la Pont trebuiră să plătească noilor stăpâni obișnuitele biruri³.

Termul pontic însă devenise încă de mai înainte o pradă a Dacilor, cari ocupară Olbia și-și întinseră stăpânirea până la Apollonia și în jos până la capătul Scitiei Minore, la Dionysopolis⁴. Bastarni, «Sarmați» sau Sciți se alăturaseră vecinului mai puternic, pentru ca să iea parte cu el la expedițiile de jaf și cucerire. În Apus pătrunseră acești Daci norocoși până în marginea întunecatei păduri

¹ N'ar fi oare cei din *davae*, „sătenii”, iar Geții ar fi riveranii ?

² *Daca*, nume de persoană, în Zeuss, *o. c.*, p. 697.

³ Rösler, *o. c.*, p. 41 și urm.

⁴ Ei formară, de fapt, un adevărat Imperiu. Cf. Pârvan, în *Buletinul Comisiunii mon. istorice*, IV, p. 1 și nota 6.

herciniene, unde veniră în atingere cu problematicii «Anartes¹». Feluritele triburi, ale căror nume nu se stinseră niciodată pe deplin, Costoboci, Buridenses sau Burii din Banatul de azi al Timișoarei, Caucoenses în Carpați, Cotenses, cari amintesc pe regele dac Cotison², și alții, își dăduseră mâna pentru a alcătui un singur Stat și a-l întinde. Boirebista — numele adevărat suna probabil Burobostes³ — era rege al Dacilor, și ca odinioară în regatul Odrisilor, lângă Βασίλεια se afla și un sanctuar al monarhului; Deceneu ajunsese mare preot al noului cult, unit cu o morală mai severă, căreia-i fura jertfite marele serbători cu beții. La Miazăzi Boirebista află aliați în Trația și avu de învins și de nimicit dușmani îndărătnici, ca Tauriscii și Boii. Această nouă organizație a elementului trac la Nordul provinciei lor macedonice fu în definitiv totuși prea primejdioasă Romanilor ca să o poată îngădui, și în cei din urmă ani ai vieții sale Cesar însuși, așa se spune, avu de gând să aducă la îndeplinire la Dunărea-de-jos opera militară care-i izbutise la Rin: la amândouă granițele voiă el să opună, prin noi cuceriri romane, o puternică stavilă de legiuni Germanilor, cari înaintau pe încetul.

Cu moartea lui Cesar izbucniră însă din nou flăcările războiului civil, și Dacii putură să-și păstreze netulburați situația câștigată; numai că nu fură în stare, ca adevărat popor tracic ce erau, să trăiască în pace între ei. Prinicipi separatiști se luptară între dânșii fără răgaz și aduseră astfel, răpede, slăbirea și îmbucățirea Statului lui Boire-

¹ Cesar, *Bell. Gall.*, VI, § 25.

² Ptolemeu, III, § 8, 5.

³ Tomaschek, *o. c.*, II, p. 15.

bista. Altfel Dacii ar fi putut ușor folosi epoca triumviratului pentru întinderea lor până la Hem; dar, desbinați înlăuntrul, stăpânitorii lor, Cotison și ceilalți, numiți și nenumiți, nu putură decât să ofere cu ipocrisie ajutorul lor învierșunaților șefi de partid din Roma. Antoniu s'a slujit de Daci¹, și tânărul Octavian primi acest ajutor: se spunea despre dânsul că n'ar desprețui planuri de încuscrire cu Dacii², dar după cucerirea Panoniei, ca August, singur stăpânitor, el își trimise oștile împotriva Dacilor, îi alungă din șesul tracic — cum făcuse mai înainte Crassus³ — și pentru întâia oară o oaste romană apăru chiar în Dacia, ai cării locuitori trebuiră să cedeze pretențiilor biruitorului⁴. Se pare chiar că o parte din acești neliniștiți vecini ar fi fost strămutați cu sila în țara Mysilor — așa se numia acum Tracia dela Istru —, pentru că să trăiască aici ca pașnici plugari.

Curând după aceia o mare mișcare a lumii sarmate din Apus, care cuprindea în complexul ei și pe Daci, îi zvârli în munții lor, și rodnicele câmpii de odinioară rămaseră de atunci în stăpânirea lazigilor. Strămtorați de acești lazigi⁵, de garnisoanele romane, precum și de Roxolanii sarmatici ce locuiau la Răsărit de ei și de Bastarnii dela Dunărea-de-jos, veșnic iubitori de pustiiri, ei stătură ca asediați în regiunea muntoasă dintre Olt, munții Bihorului și înălțimile nord-vestice care mărginesc Ardealul; pe creasta Carpaților își aveau îngustele lor poteci de păstori, pe care le ocrotiau prin întărituri primitive⁶, și numai când li surâdea noro-

¹ Dio, LI, § 22.

² Suetoniu, *Octavius*, § 63.

³ Dio, LI, § 23 și urm.

⁴ *Monumentum Ancyranum*, V, 47—49; Dio, LIV, §§ 34, 36.

⁵ Asupra Bastarnilor în epoca lui August v. Dio, LI, § 22—23.

⁶ Jung, *Fausten der Provinz Dakien*, p. 143.

cul scoborau în jos pentru ca să se bucure iarăși de viața însoțită din largile văi. În vremurile bune se găsiră totdeauna mulți cari voiau să poarte coroana regală a marelui Stat; acum, în smerita viață sărăcăcioasă, ascultau bucuros cu toții de un *singur* om, și în ocrotita vale a Hațegului se înalță o mare Capitală, o cetățuie pentru zile de răstriște: Sarmisagethusa cu întăriturile de lemn.

Regele trac Rhemetalkes sprijinise pe Tiberiu în timpul mării răscoale a barbarilor; de la anul 46 d. Hr. înainte nu mai exista însă decât provincia romană Tracia¹. Când Crassus începu supunerea țerii până la Dunăre, se aflau pe țărmurile fluviului State» de-ale Geților și orașe întărite, dintre care unul, Genukla, aparținând «regelui Zyraxes, păstra ca trofee steagurile cucerite dela Caius Antonius². Toate acestea fură nimicite prin distrugere, strămutare, colonizare de veterani, și numai Dacilor, cari pareau apărați de Dunăre, li mai erau îngăduite câteva decenii de viață liberă.

În cursul anarhiei Împăraților, care după moartea lui Tiberiu îngreuiă întinderea puterii romane, umiliții Daci ridicară din nou capul și găsiră în Sarmați și Bastarnii loviți de aceeași soartă tovarăși la năvălirile lor prădalnice în țara de-a dreapta Dunării, unde nu se ridicaseră încă noi întărituri și unde fluviul, înghețat mai multe luni pe an, înlesnia mai mult decât împiedeca treceri dușmane.

Într'o mai mică măsură se repetară acum întâmplările din epoca lui August, când locuitorii, elini sau pe jumătate elini, ai cetăților maritime știau

¹ Tomaschek, *o. c.*, p. 83; Velleius, § 112.

² Dio, *l. c.*

să povestească de unul sau altul din atacurile izbutite ale «Geților» la Trœsmis sau aiurea. Odată, când, puțin după timpurile de trândăvie ale lui Vitellius, de gastronomică amintire, Moesia fu deșertată de oastea sa, întrebuițată aiurea în războiul civil, cete dacice trecură peste Dunăre, puseră stăpânire pe părăsitele cartiere de iarnă ale *cohortelor* și *alae*-lor și voiau să sfarâme chiar și lagărele legiunilor, când Mucianus, un comandant roman în trecere pe acolo, alergă încă la

vreme întru apărarea lor. După biruința sa se dădu un nou și încercat guvernator amenințatei provincii sud-dunărene și, ca de obicei în asemenea casuri, Dacii căutară să se facă uitați¹.

Dar încă supt Titus, fiul și coregentul lui Vespasian, Sarmații învecinați cu Dacii deveniră iar neliniștiți, și un general din Moesia murî de mâna lor². Domițian vru să răzbune această ocară; Oppius Sabinus, reprezentantul lui, fu

Fig. 1. Decebal.

însă învins de barbari. Cornelius Fuscus, care conduse după dânsul războiul «dacic», nu avu o soartă mai bună, și abia cel de-al treilea comandant roman, Iulian, izbuti să învingă pe noul rege dac, Decebal, «un vrednic protivnic al puterii romane». El pă-

¹ Tacit. *Historiae*, III, § 46.

² Iosephus, *De bello iudaico*, VII, § 4, 3

trunse în însăși Dacia, și anume prin ținuturile bănățene, câștigă biruința dela «Tapae», își deschise drum spre Poarta-de-fier a Carpaților, și cu aceasta și spre Capitala Dacilor, și constrânse pe rege să ceară pace Cesarului, care luptă în apropiere cu Germanii. Cererea îi fu însă răspinsă, căci Domițian nădăjduia poate să câștige un adevărat triumf dacic. Dușmanii germani zădărnici răspinsă aceste speranțe exagerate; vecinii apuseni ai Dacilor, noii locuitori din Boiohemum cucerit de Boirebista, Quazii și Marcomanii, reprezentanți ai

Fig. 2. Sarmați în zale luptînd cu Romanii.

grupului suev, învinseră, din potrivă, pe Împăratul pe atât de încrezut, pe cât de slab de fire. Oastea romană avea să se feamă acum de un atac al Dacilor, și numai așa primi Decebal solia de pace. El intra în clientela romană ca atâția dintre înaintașii săi numai în ceasul primejdiei; în schimb fu răsplătit cu stipendii și primi favoarea, cerută, de a putea să ieie tot felul de «meșteri» romani «în ale războiului și păcii», cari puteau contribui la desvoltarea poporului său și la întărirea puterii sale¹.

¹ Dio, LXVII, §§ 6—7, 9, 10; Suetoniu, *Domitianus*, § 6; Orosiu, VII, § 10.

Astfel putea fiecare să triumfe, atât «biruitorul», cât și «biruitul»: fiecare căpătă prin această pace ceia ce putuse și voiă să capete pentru totdeauna.

Decebal însă rămase și după aceasta, ca și mai nainte, un prieten nesigur; mândria-l opria să se supună pentru multă vreme; de sigur că în lucrările sale de întărire și în negocierile cu vecinii sarmatici și germani, probabil și cu Moesii» înrudiți de peste fluviul ocrotitor, îi plutia înaintea ochilor un vis de stăpânire, așa cum i se împli-

Fig. 3.

nise lui Marbod; simția într'însul puterea de a întemeia din acest numeros amestec de popoare îndrăznețe, care se adăpostiau în munții săi, un mare Stat barbar, care să împrumute, ce-i drept, dela Romani mijloacele de cultură, pentru a le îndrepta apoi împotriva-li, însă care să păstreze nu mai puțin cu sfințenie vechile tradiții, vechiul cult al zeilor, vechiul port getic cu «braccati» și «pileati» și vechea «limbă getică», în care cântase Ovidiu însuși, ca trecere de vreme. Pentru a doua oară un barbar nutria astfel de năprasnice visuri de viitor, și după dânsul niciunul din nenumărații βασιλεῖς ai acestei întunecoase lumi aspre nu s'a încumetat la așa ceva, dacă nu vrem să ajungem până la regii goți din veacul al V-lea. Ar fi fost, ca pe vremea lui Boire-

nise lui Marbod; simția într'însul puterea de a întemeia din acest numeros amestec de popoare îndrăznețe, care se adăpostiau în munții săi, un mare Stat barbar, care să împrumute, ce-i drept, dela Romani mijloacele de cultură, pentru a le îndrepta apoi împotriva-li, însă care să păstreze nu mai puțin cu sfințenie vechile tradiții, vechiul cult al zeilor, vechiul port getic cu «braccati» și «pileati» și vechea

bista, un singur Stat de la pădurea Hercynia până la Pont și la stepa scitică, numai cât ar fi recunoscut Dunărea ca graniță de Miazăzi și ar fi intrat în legături de învățatură cu cultura romană în locul celei eline, acum trecută și ofilită.

Decebal știu să întrebuințeze minunat scurtul timp pe care i-l dădeau împrejurările. Unde ființaseră numai sate sărăcicioase, el înalță clădiri de piatră, prin arhitecți romani luați cu plată; ostașii împărătești nu mai

întâlniau barbari pe jumătate goi, înarmați cu arme primitive; cu toate silințele artiștilor cari lucrau la Colunna de biruință a lui Traian și se străduiră să pună în mare

Fig. 4. Ardere de cetate în luptele cu Dacii.

contrast nobilele chipuri romane cu barbarii ce se recunosc după nasul turtit, umerii obrazilor ieșiți, părul fâlfâind sălbatec și barbile nepieptănate, nu se poate totuși tăgădui între ambele tabere'n luptă o anumită asemănare, pricinuită de cultura împrumutată. Poporul lui Decebal mergea spre o mare desvoltare, când un nou Cesar, mânat cu totul de gânduri războinice, puse capăt acestui primejdios proces de civilizație.

Traian, Spaniol prin naștere, nu un moleșit ostaș de paradă din Capitală, fu adoptat de bătrânul

Nerva ca fiu și urmaș. Când fu proclamat în această calitate, el comandă legiunile din Germania, și bogata sa experiență trebuia să-i deștepte convingerea că sistemul, obișnuit până atunci, al granițelor deschise, al pustiilor zone de pradă nu se mai putea păstra, fără ca interese esențiale să nu fie primejduite¹. Acest restaurator al vremurilor războinice, mândre și pline de faimă, își puse ca țintă viitoarei sale domnii întărirea granițelor, la Rin ca și la Dunăre, care în urmă trebuiau să fie legate printr'o șosea militară². El își începu greaua sarcină încă în zilele tatălui sau adoptiv; veni până la Dunăre, tăie drumuri nouă, înființă sau întări linia de apărare a castelelor și *burgurilor* de lemn, și în felul acesta făcu aproape cu neputință un atac din partea Dacilor.

După moartea lui Nerva, Traian stătu numai scurtă vreme la Roma. Dar nu era nicio primejdie grabnică care să-l cheme la granița dunăreană; Decebal nu se încumetase la nicio întreprindere jignitoare; el rămase numai veșnicul nesigur, după cum Romanii socotiră totdeauna întregul său neam ca nesigur. Se credea că acești Daci s'ar putea arăta iarăși în orice clipă ca dușmani, și Împăratul socotia, cu drept cuvânt, că o pace temeinică la această însemnată graniță face cât o încordare de câțiva ani și jertfirea câtorva mii de vieți omenești. De altfel, Dacii nu erau prea numeroși; aici nu era vorba, ca la Germani, de un front de protivnici care să se împrospereze mereu; rasa tracă își isprăvisese marele rol istoric; cei mai mulți trăiau fără nădejde supt asprul jug

¹ Dio, LXVIII, 3.

² Jung, *Römer und Romanen*, p. 16, nota 2.

roman, și, dacă s'ar fi făcut ceva sfortări spre înfrângerea acestor rămășițe de popoare din Carpați, Imperiul ar fi avut o mult mai ușoară poziție față de Germani. Când Dacii se puteau ivi după plac cu fiecare iarnă'n Moesia, arzând și prăpădind, era oare cu puțință să se simtă Romanii pe deplin siguri față de Moesi și de rudele lor subjugate și să urmărească apoi cu toată încrederea opera de romanisare oficială?

Întâiul războiu cu Dacii începu în primăvara

anului 101, în primul an al unui nou veac. Ținta e destul de limpede: Traian voi să întemeieze la Nordul Moesiei o provincie Dacia, cu sau fără regi și principii locali. Și ostilitățile nu se întrerupseră în anul 102, până nu se atinse acest scop.

Fig. 5. Luptă între Romani și Daci.

Pretextul războiului nă ni e cunoscut.¹ Traian crezu poate că nici n'ar fi nevoie de așa ceva față de niște barbari perfizi. Porni din partea cea mai înfloritoare și mai asigurată a Moesiei, de la Viminacium pe Dunăre, trecu fluviul și ajunse în părțile bănățene, unde nu se aflau drumuri, ci,

¹ În „Panegiricul” lui Pliniu nu se spune nicio vorbă despre vre-un conflict dacic.

până la trecătoarea Porților-de-Fier, numai mici sate dacice legate prin cărări. Ostilitățile se desfășurară în felul obișnuit totdeauna 'n partea locului, până în cel mai apropiat trecut. Romanii năvălitori nu găsiră nici drumuri, nici mijloace de traiu, nici dușmani: numai din depărtare se vede, pe alocurea, cum gloate nearmate se refugiază în munții ocrotitori și-și ieau cu ele și turmele. Dar în cursul nopții, la trecerea prin strâmtori înguste sau în timpul grelei munci a tăierii copacilor în pădure și a construirii de șosele de către cete izolate, de-odată se ivesc războinicii localnici, cari pândiseră bine totul prin spionii tălnuiți și cari se luaseră prin desişuri pe urmele străinului. Mici cete de Romani se fac subit nevăzute, pentru a peri în chinurile unui încet foc de făclii mânuite de către întăritate femei barbare, iar, pe împrejuririle palisadelor sau ale întăriturilor, legionarii, împreună cu Germanii și Sarmații cari-i ajutau, întâlnesc capete tăiate, care li amintesc pe vre-un tovarăș de luptă sau vre-un prieten. O singură dată numai, la Tapae—poarta către Capitala care dincolo de munte aștepta îngrijorată sfârșitul luptei —, s'a dat, ca de obicei între Romani și Daci, o luptă, care e arătată de istoricii romani ca foarte sângeroasă, și aceasta glăsuiește ca o învăluită mărturisire a înfrângerii.

Poate că de aceia Împăratul își va fi întrerupt mersul, dar la plecare lăasă în urmă un semn trainic, de folos pentru viitor, al îndeletnicirii sale: țara rărită de păduri, străbătută de șosele. Se prea poate ca în iarna următoare¹ Sarmații uniți cu Dacii să fi vizitat, pe caii lor de stepă,

---

¹ Cum susține Cichorius, *Die Reliefs der Trajānsule*, II (Berlin 1896).

provincia Moesia. Oricum, întoarcerea oștilor romane era asigurată pentru un an¹. Prin lupte mărunte, prin hărțuierile auxiliarilor călări, cari păreau făcuți anume pentru lupte cu Dacii, bine cunoscuți lor, prin atacuri neașteptate ale satelor de munte, în care erau tănuite comorile regelui și ale membrilor familiei sale, se putea dobândi mai mult decât prin frumoase lupte savante. Fără să aibă a se teme pentru Capitala sa, Decebal era totuși atât de slăbit prin îndărătnica

Fig. 6. Triumf roman

luptă a Împăratului, încât se supuse condițiilor romane. Nefiind un laudăros doritor de faimă în înțelesul elin, înțeleptul barbar căutase de la început, prin fel de fel de soli de Daci cu capul gol ori acoperit — *comati* și *pileati* se chiamă ei pe limba arheologilor, — prin șiretenii indiene și amenințări primejdioase, ca ale Sciților împotriva lui Dariu — o pace, care trebuia să-i slujească la strângerea forțelor și la întinderea puterii sale.

¹ 102 d. Hr.

Dar ce făgăduia el era prea puțin pentru Traian, și fu răspins cu despreț; lucrul la care a trebuit să se învoiască la urma urmelor, nu era altceva decât ce așteptase Împăratul de pe urma războiului : Decebal va înapoia meșterii, armele romane și prinșii și nu va mai ademeni la dânsul pe fugari; întăriturile vor fi dărâmate; țara ocupată de el — de peste Carpați¹ — va fi părăsită; nu va cunoaște alți prieteni și dușmani decât pe ai Romanilor, adecă va căta să se ferească de orice legătură cu Sarmatii sau Germanii. În genunchi în fața biruitorului său, Decebal, cu viclenii ochi plecați spre pământ, făgădui să țină cu sfințenie toate acestea și încă ceva, ce întrecea pe toate în înjosire: de aici înainte trebuia să îndure un lagăr roman în Sarmisagethusa, și acele *προουραί*, *praesidia*, de curând întemeiate în țară, aveau să vegheze asupra credinții regelui dac. Așa că propriu-zis nu mai rămăsese el rege de fapt decât în inimile viteazului său popor: pe față nu era decât un represintant îngăduit al învinșilor, încunjurat de cinste, dar desbrăcat de putere, un fel de rajah indian, care, spre amăgirea poporului băștinaș, se mișcă măreț — «împărătește» — după poruncile ofițerului engles, simplu îmbrăcat și intitulat, care-i stă alături².

Pentru biruitor, Dacia era o provincie romană cu cârmuire proprie, localnică. Pentru ca să asigure legăturile militare și să le înlesnească, Traian puse să se înceapă peste fluviu clădirea unui pod prețios și, pentru acele vremuri, măreț. *Pons Traiani*, opera vestitului arhitect Apolodor din

¹ ἡ χώρα ἡ ἐκλωκυτα.

² Dio, LXII. 6 și urm. cf. prelucrarea aceluiaș izvor de Petrus Patricius, p. 123.

Damasc, nu lega însă țărmii Dunării în ținutul Viminaciului. Poate că în urma încercărilor făcute Împăratul socotia nepotrivită această cale de munte și, pentru a-și răpezi oștile înlăuntrul Daciei, i se păru mai lesnicios un drum prin șesul de supt înălțimile Olteniei românești. Aici mai avea ceia ce dincolo-i lipsia, un cap de pod pe malul stâng, la Drobetae, care de sigur fusese întemeiată de Romani în vremuri mai vechi, probabil supt Flavii ¹.

Se mai adaugă ceva, care lămurește această alegere: pe fluviu încrucișau micile nave ale flotilei din Moesia și cataractele din spre Apus de Turnu-Severin, care-și păstrează până în zilele noastre vechi-a faimă de primejdie, ar fi prezentat o puternică piedecă pentru întrebuițarea lor prielnică la vremuri de primejdie. Și astfel fu ales pentru facerea podului punctul unde astăzi se oglindește în largul fluviu regulatul și prietenosul oraș românesc al Severinului. În curând podul nu sluji numai la circulația obișnuită militară și administrativă: în anul 105 izbucni din nou războiul cu Decebal, și acesta era să fie și cel din urmă pe care viteazul rege și poporul său aveau să-l susțină.

Decebal, care trebuia să vadă în durarea podului o dovadă a înjosirii și atârării sale, nu-și prăpădi vremea în zădar, după plecarea Împăratului. Soli daci purceseră ca mai nainte spre vecinii împrietenți, pentru a-i chema, supt steagurile sale și supt balaurii fâlfâitori, la o mare luptă de apărare și de răspingere. Bine înțeles, el mai avea încă armele pe care i le vânduseră sau i le făuriseră Romanii; pavezele de metal, săbiile, precum și

¹ Tocilescu, *Monumentele Museului din București*, I, p. 105, nota 2, cu interpretare greșită.

mașinile care puteau fi ascunse, nu fuseseră înapoiate, și cine putea oare da de urma desertorilor primiți de dânsul, și care dintre paznicii săi romani s'ar fi încumetat să calce în nepătrunsele păduri ca să afle dacă fortărețele de lemn sau de piatră au fost sfărâmate, sau, din potrivă, întregite și din nou întărite? Tocmai atunci se jăluiră și lazigii la Roma că în timpul pregătirilor de războiu ale neîmpăcatului Dac ei și-ar fi pierdut o bucată din țară: prilej îndestulător, pentru ca, printr'o declarație solemnă a Senatului, Decebal să fie declarat *hostis*. Și, fiindcă timpul zoria și veștile despre marea coalitie de popoare sunau foarte neliniștitor, Împăratul porni în grabă, se urcă în corabie la Ancona¹ și în curând fu iarăși la Dunare.

Al doilea războiu dacic samănă cu cel d'întăiu, numai că în cei doi ani, 105 și 106, trebuiră să se facă mai mari sforțări pentru a atinge țelul. Traian dădu la început peste ținuturile oltenești, prin care înaintă până la pasul Vulcanului sau Turnului-Roșu, fără să întâmpine alți oameni decât aducători de provisii și foști supuși de-ai lui Decebal, cari, îngenuchiați, îi cereau cruțare. Pentru a avea o cale spre Ardeal, Traian puse să se construiască o șosea prin Carpați, și, îndată ce drumul îi fu deschis, el își îndreptă mersul spre «Capitala» dacică.

Nu era, probabil, decât tot vechea Sarmisagethusă: în reliefurile de pe Columna lui Traian, care, atât cât se putea desluși în Roma din povestiri și schițe, sunt autentice, se văd săpate adânc și frumos în marmoră lungi lupte între Romani și Daci, în fața unui mare oraș împrejmuit cu mândre ziduri de

---

¹ După Cichorius și în opoziție cu Bendorf, *Monument von Adamklissi*, Viena 1895. Cf. Stuart Jones, la Panaitescu, în *Revista istorică*, IV (1920), p. 239 și urm.

piatră, și o astfel de clădire militară nu putea răsări de pe azi pe mâine din mâni vrăjite, al căror lucru să fi rămas tănuț ofițerilor romani cari porunciau în țară. Din potrivă, era cu mult mai ușor să gonească din Sarmisagethusa, printr'o conspirație dacică, pe reprezentantul Împăratului, sau să-l ucidă împreună cu soldații săi în vre-o răscoală și să strămute încă odată centrul de apărare în puternica fortăreață înălțată pe încetul, după modelul roman. Și încă odată șuierară pe zidurile întărite ale «geticului» oraș regal¹ balaurii, supt cari erau obișnuiți să lupte arcașii și purtătorii de seceri ai lui Decebal².

După cum în primul războiu bătălia dela Tapae, tot așa în cel de-al doilea asediarea și luarea Sarmisagethusei fu întâmplarea cea mai strălucitoare, de și nu cea mai de folos. În regiunea pustie de supt Cetatea Colțului, în munții Hațegului, unde nici până azi «nu se pot înjgheba sate sau grupe de locuinți», și unde, când păstorul fuge din fața războiului, nu se găsesc decât părăsite bordeie de paie în marea natură, mișunară iarăși, după îndelungi și grele urcușuri pe stânci, corturi, scuturi și steaguri, care încunjurau sfânta persoană a Cesarului. Decebal făcu tot ce-i stă prin puțință pentru mântuirea Capitalei sale; de sigur că va fi părăsit de mult, cum aflase de apropierea dușmanului, întâiele sale pretenții, între care se cuprindea și cedarea țerii până la Istru³, dar la recunoașterea atârării de până atunci și la încă mai greaua supunere fără condiții, nu voi el să consimtă în ruptul capului.

¹ V. părerea opusă în Cichorius, II, 40.

² Cf. Ammianus, XVI, § 12.

³ τήντε χώραν μέχρι τοῦ Ἰστρου κομίσασθαι (Dio).

Zidurile fură apărate până la ultima extremitate, și, când orice nădejde peri, regele se strecură prin tănuite poteci de munte, bine cunoscute de dânsul, în lăuntruțul țerii, unde alți luptători așteptau poruncile sale. Mândrii *pileati* însă, pe cari el îi părăsise în cetate, ca într'o închisoare, aflară în sfânta otravă o poartă, ce nu li putea fi închisă, spre libertate.

Prin Decebal și oastea sa de păstori, răsărită în depărtare, lupta mărunță începu din nou, și iarăși detașamente de călări trebuiră să scotocească desișurile pădurilor, îngustele văi și prăpăstii în sălbateca și foarte primejdioasa vânătoare de oameni. Aceasta ținu mult, dar Împăratul era neobosit; ca să împiedece noi expediții dacice, trebuia să i se aducă înainte Decebal, prins umilit, sau mort. Și izbuti în sfârșit: undeva, în țara singuratecelor stânci, fu ajuns el cu fugara sa «smala» și cei doi copii, și munții, altă dată milostivi, nu-i mai arătară nicio scăpare. O găsi totuși — putea oare să facă altfel un rege dac? — în sinuciderea, de mult obișnuită, a învinsului: prigonitorii romani îl aflară culcat la pământ, scăpat de o mai mare ocară printr'o adâncă tăietură la gât, și nu putură depune ca trofeu la picioarele triumfătorului Împărat, «Imperator pentru a patra oară», decât frumosul lui cap energic, pe ale cărui trăsături dureroase strălucia transfigurătoarea expresie a datoriei împlinite. Nu mai era o Dacie, și Roma putu serbători în toamna anului 106 pe un «Dacicus» de altă făptură decât fusese Domițian.

De altfel primejdia nu amenința numai dintr'o parte, căci silințele lui Decebal de a găsi aliați nu rămăseseră zadarnice. Barbarii învecinați, adecă Sarmații, știau că el era cel mai puternic

și mai înțelept, și de aceia se supuseseră dorințelor lui. Roxolani înarmați cu lungi săbii îndoite și arce, înveliți în strâmte mantii și în *bracae* cutate, purtând pe capul pletos o căciulă mică rotundă, năvăliră în Dobrogea de azi. Trebui o luptă mai lungă, mai schimbăcioasă, pentru a înfrâna pe barbarii bărboși, și multe bătălii necunoscute, sângeroase se dădură lângă «sarmaticele care cu boi» — *ducunt sarmatici barbara plaustra boves*¹. Dar, când toate acestea trecură, încurajat prin exemplu Împăratului, comandantul din Moesia, biruitor, înălță, probabil cu ajutorul numeroaselor mâni de soldați ce-i stăteau la îndemână, și cu al unor sculptori nu tocmai așa de nedibaci, marele *monument de la Adamclisi*, și anume chiar lângă valurile de apărare și în direcția spre Tomis, «Metropola orașelor pontice»²; nu departe de acolo se întemeie, prin silințele aceluiași ofițer, un oraș de biruință, un Tropaeum Traiani viu, iar Împăratul, din parte-i, nu uită, în același loc, să comemoreze pe soldații căzuți în luptă³.

II. Provincia romană Dacia și România răsăriteană până la împărțirea Imperiului.

I. *Întocmirea provinciei Dacia*. Astfel deci întreaga lume iliro-tracă ajunsese supt stăpânirea romană. Armele romane pătrunseseră până la Sarmati, iar aceștia pentru moment nu erau niște concurenți serioși ai Împărăției romane. De cealaltă parte, Germanii păreau inclinați spre o pașnică vecinătate; după succesul său dacic, Traian se putea îndrepta cu totul în spre războaiele asi-

¹ Ovidiu. *Tristia*, Elegia X, 34.

² Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, Viena 1884, p. 4.

³ *Monumentul dela Adamclisi*. V. mai sus, bibliografia.

atice, care-i aduseră noi onoruri, iar Statului roman o siguranță a granițelor dintr'acolo. Aceasta nu-l făcu însă să uite consolidarea noii situații la Miază noapte de Hemus.

Moesia-i păru destul de bine mărgenită prin Dunăre, și din noua cucerire tracă el alcătui o nouă provincie, căreia — singura răsplată pentru îndărătnica luptă a învinșilor — i se dădu ca denumire vrednicul nume al Dacilor. Dacia romană se întinse până acolo unde ostașii romani supuseseră sau stârpiseră pe barbari. Ea ajungea deci până la munții Sarmaților; la Apusul ei, în câmpia Tisei, ședeau lazigi, la Răsărit, în stepa rusească, cu prelungirile ei românești, Roxolanii. Statul Dacilor fusese o întăritură de munți: tot munții alcătuiră granițele noii provincii. Cu Moesia se lega în punctul unde, lângă pod, lanțurile de munți de pețermul stâng și drept al Dunării își întind la cataractele dela Orșova noduroasele mâni supt valurile fluv'ului, care n'a putut înlătura piedeca de stânci. Pentru a-și asigura însă mănoasele câmpii «muntenești» de peste Olt și pentru a avea o graniță răsăriteană în spre șes, se construi o cale întărită de-a lungul apei. Alte căi urmară, în Ardealul de astăzi, cursul râurilor mari: Oltul, Murășul și Someșul, dintre care cel din urmă stă în legătură cu Murășul prin calea dela Apulum (Albă-lulia) până la Napoca (Cluj), și mai departe până la cele mai înaintate avantposturi, Porolissum (Moi-grad). La Dunăre fură fortificate vechile castele moesice, și altele noi fură înălțate ca fundațiuni «ul-piane», la Oescus (Gigen), Ratiaria (Arșer), Nicopolis ad Istrum, la gura micilor afluenți de Miazăzi ai mării artere de apă, pe când în întreaga Ilir-Tracie, pentru a aduce mai răpede complecta roma-

nisare a țerii prin înlăturarea rămășițelor barbare, precum și a influenței elenice din Macedonia și de la Pont se întemeiază numeroase municipalități noi, cu locuitori în mare parte militari, veterani, și familii de veterani: Remesiana (lângă Niș), Ulpiana, Pantalialia, Serdica (Sofia), Traianopolis, Plotinopolis, Anchialos la Mare, Nicopolis ad Mestum, Beroe¹. În Panonia și Tracia se nasc și împrejurări cu totul noi².

Peninsula Balcanică era, de altfel, de mult deschisă infiltrației negustorilor și căutătorilor de câștiguri prin tot acel mal de multă vreme și adânc colonizat. Pe lângă oamenii banului din orașe se strecuraseră însă, în număr mult mai mare, oamenii muncii de la țară. Nicio oficialitate nu-i indemnase; mai curând ea avea datoria de a-i reține. Dar, în măsură ce pământul țărănesc era expropriat de o dezvoltare economică produsă încă de la sfârșitul Republicii și care a mai fost semnalată, în măsură ce sclavul lucra ogorul și adesea în locul câmpului de hrană se făcu grădina de plăcere a bogatului, pădurea-i de vânătoare și toate cele în legătură cu luxoașii lui vilă, în măsură ce grânele veniau pe vase, din Sicilia, din Africa, din Egipt, din anume părți de lume grecească sau barbaro-grecească, lucrătorul liber al brazdei strămoșești se simți îndemnat să emigreze.

Unii dintre vechii țărani latini își căutaseră astfel o nouă patrie în Galia-de-jos, care deveni o «Provincie», Provence, prin încheata lor operă de pătrundere. Alții străbătuseră în Balcani prin partea lor cea mai accesibilă. Și aici, printr'un proces pe

---

¹ Jircă-k, *Geschichte der Bulgaren*, p. 12; Dela Berge, *Essai sur le regne de Trajan*, Paris 1877, p. 62 și urm.

² Dela Berge, *l. c.*

care-l întâlnim de câte ori o grupă etnică mai numeroasă și, adăugim, mai sus în civilizație și cu o conștiință-politică mai dezvoltată, întră în contact, pe un anume punct, cu o nație având aceleași ocupații, dar mai înapoiată și fără chiag politic, care *acolo* este în minoritate, procesul des-naționalisării se produsese. E același cas ca și la colonii ruși din Siberia, ca și la colonii europeni din America. Statul vine pe urmă, din punctul de pornire al emigrațiilor, sau el e format, de la sine, de către aceștia. Altfel însă, numai cu mijloacele administrative și cu invasia căutătorilor de bogăție, și astăzi ar fi în jos de Dunăre o Ilirie, cum în centrul Europei sunt Germaniile.

Evident că acest proces s'a întins de la Iliri asupra Tracilor, romanisați și ei, până la Dunăre, ba chiar până peste Dunăre. Dar romanisarea populară a început prin această poartă ilirică.

În Dacia propriu-zisă nu era până într'atâta vorba de o luptă pentru limbă, ca în ținuturile de mai nainte cucerite, cât mai mult de o înlocuire a elementului autohton de odinioară. Când se povestește despre cei 200.000 de soldați ai lui Boi-rebista¹, trebuie, sau să-i luăm drept o mare exagerare a povestitorului, sau să admitem că între aceștia sunt socotiți și aliații, sarmatici și germani, ai regelui dac. Două sute de mii de luptători: aceasta ar da pentru tot poporul un număr de mai bine de un milion, și, dacă ne gândim că Dacia locuiau numai într'o parte din Ardeal și în munții Țerii-Românești și că, mult mai târziu, cam prin veacul al XVIII-lea, cu toate colonisările și cu toată înfloritoarea viață orășenească, popu-

---

¹ Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans* Lipsca 1863, p. 64.

Iația de acolo abia întrecea acest număr, trebuie admis că informația cuprinde o mare exagerare. Întregul popor dacic abia putea să numere peste 100.000 de suflete: păstorului îi trebuie pământ mult, și acest pământ, chiar cu adausul format de pășunile din Țara-Românească, era foarte mic. Se mai adaugă că, vreme de cinci ani de zile, în învierșunata luptă contra lui Traian, poporul se vinzolisise aproape cu moartea: bărbații căzuseră în luptă în fața unui dușman superior, biruinței îi urmaseră măceluri, satele de a lungul drumului tras de Romani fuseseră prada flacărilor și, după întâmplarea din peștera de la Kiris, pe vremea războiului getic a lui Crassus, știm că Romanii în astfel de casuri nu se purtau de loc blând cu cei lipsiți de apărare. Cum le întâlnim așa de des în chipurile de pe Columna de biruință, șiruri întregi de învinși, cari nu mai vedeau în patrie decât pe nesuferitul colonist roman, trecură la vecinii sarmatici, pentru a trăi aici slobozi și pentru a putea întâmplător să se răzbune: din satele distruse scăpară femei și copii fără adăpost și, luptând cu asprimea climatului și primejdiile drumului, își căutară o nouă patrie la primitorii barbari, adesea încuscriți. De altfel aceasta ajunsese și o necesitate, de oare ce în timpul lungului războiu mijloacele de traiu se sleiseră. Și, în tot cazul, o provincie populată în chip dacic, adecă străbătută de păstori, nu poate trece ușor drept una populată și după felul de a vedea roman, care cuprinde orașe și sate ce se ocupă cu agricultura. Dacă Galia ar fi fost cucerită de Cesar în astfel de condiții, nu ar fi avut nevoie de un astfel de adaos de coloniști străini, pentru că acolo viața barbară sta cu multe trepte mai sus; aici, din potrivă, trebuia în primul rând să se ri-

dice țara economiceste, și pentru aceasta destul de rarul element băștinaș rămas nu era nici îndestulător, nici destoinic.

Noile elemente de cultură, cărora stratele țărănești de mult romanisate li impuseră caracterul lor, năpădiră din toate ținuturile uriașei Împărății, după cum li veni gust să se statornicească supt acest nou cer. Sosise tocmai momentul când diferitele naționalități care trăiau supt sceptrul Cesarilor începuseră să se desbere de prejudecățile și de tradițiile care le despărțiau și se alcătuiă acel mediu comun romano-grec, care a înlesnit nemăsurat de mult răpedea răspândire simultană a creștinismului, o religie nouă, nenațională, pentru noua lume internațională ce se înjgheba. Nici despre o astfel de strămutare a tot felul de elemente de popoare n'avem, firește, ceva știri mai precise, de oare ce colonizarea Daciei printr'o astfel de imigrare se presintă ca un unicum în istoria romană¹. La țărmul de Miazăzi al Dunării, în Iliria, pentru a nu lua în samă decât regiunile apropiate în spațiu și timp, romanisarea nu fusese săvârșită numai prin funcționari și mai ales prin soldați, de și după *dimissio* veteranii primiau pământuri fără stăpân, căzute în mâna fiscului, în apropiere de acele *canabae* unde atâta vreme stătuseră supt arme, și nu rare ori chiar în ținuturi depărtate, unde pământul disponibil era mai mult și mai rodnic²; mulți din funcționarii civili mai mici s'ar fi putut numai cu greu deslipi de locurile încredințate lor, unde adesea încheiaseră legături de familie. Așa și ei, ca și țeranii imigrați, rămâneau pe loc și deveniau statornic locuitori ai provinciei la a cărei conducere luaseră parte.

¹ Cf. însă Const. Porfirogenet¹, *De administratione imperii*, § 29.

² Jireč. k. I c., p. 12.

Aceasta se petrecu, bine înțeles, și în Dacia; dar, afară de elemente prelinse de peste Dunăre, afară de lucrătorii străini din mine, cari, organizați, ca de obicei, în *collegia*, desgropau din pământul tare aurul și sarea, se aduseră aici, în acest depărtat ținut de avanposturi al Împărăției romane, prin făgăduieli și ademeniri, și alți străini. «După supunerea Daciei», scrie Eutropiu, «Traian strămută acolo din întreaga lume romană o nesfârșită mulțime de oameni, pentru a lucra ogoarele și a popula orașele¹.» Așa veniră, dacă nu din Italia, unde nu erau destui oameni cari să-și aștepte norocul, dar din legiuni, ca pașnici plugari harnici și meșteșugari de tot felul de meserii, sau ca trântori, conquistadori și căutători de aur, Gali, Asiatici, Egipteni—pentru a nu număra decât pe aceia cari au lăsat pe monumentele de piatră un semn al ființării lor. Pentru dânșii, amestec pestriț de tot soiul de popoare, care n'aveau un termen de legătură decât în limba latină a stăpânilor— așa cum era vorbită și de dânșii —, se clădiră, cu mâinile învingătorilor, soldați totdeauna activi, orașe, cele d'întâiu adevărate orașe neîntărite și neslujind la niciun fel de scopuri militare, și se formară în acest frumos ținut sălbatec, al cărui pământ abia supsesse sângele vărsat, înfloritoare colonii nou-întemeiate.

Afară de numeroasele așezări de pe la vadurile râurilor, de posturile militare, de numeroasele *davae* ale păstorilor daci, în care mai dănuia trecutul, se ridicară cetăți ca Ulpia Traiana, Sarmisagethusa răsărită din cenușa ei, Apulum, unde rezida *vir consularis* care-reprezenta pe Împărat, Potaissa, la început numai lagăr militar, Napoca, Porolissum —

¹ VIII, § 3: Traianus, victa Dacia, ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas.

acestea se înşirau de-a lungul marelui drum —, Ampellum, Bruclia, unde pe lângă alţi mineri fuseseră chemaţi şi Piruştii din Dalmaţia, şi Tierna (Cerna). Nu lipsiau nici terme — ca la Germisara —, unde se jertfia acelor *nymphae salutare*s care se milostiviau cu tămăduirea, nici parcuri şi colonii de vile în acele *vici* ce se aflau în vecinătatea oraşelor.

Ce-i drept, afară de acele clădiri care nu puteau lipsi în nicio colonie mai mare romană, nu se vedeau încă în noua provincie, cu toată bogăţia ei, mândre clădiri publice: pentru construirea lor ar fi fost nevoie de o mai lungă viaţă paşnică. Totuşi, să trăiască ticnit, să locuiască în frumoase case de piatră comode, să calce cu piciorul pe măestrite mosaicuri, să aibă înaintea ochilor plăcute statui —, la acestea se pricepeau bogaţii colonişti din Dacia, tot aşa de bine ca şi semenii lor din alte provincii. Şi chiar după puţini ani provincia Dacia era plină de oraşe, pe câmpii şi dealuri străluciau spicele de grâu şi înverzia viţa de vie, ca răsplată pentru o muncă neobişnuită aici, şi în onoarea creatorului acestor noi aşezăminte culturale, a Împăratului Traian, încă în viaţă şi stăpânitor, se bătut o monedă comemorativă¹.

Dar armele nu se odihneau aici decât rare ori pe deplin, şi chiar în cele mai bune timpuri cucerirea lui Traian — ca mai înainte cetăţile greceşti dela Pont, cu care totuşi Dacia nu stătea în legătură directă — păstră caracterul unui avanspost ameninţat; oraşele sale dădeau adăpost barbarului vecin, care a doua zi se putea înfăţişa ca duşman. Chiar dacă numărul lor nu

---

¹ Dela Berge, *o. c.*, p. 60.

era mare, totuși rămăseseră încă Daci în țara ce fusese a lor veacuri de-a rândul și, pentru a îndepărta primejdia, pentru a înlătura un atac neașteptat, Roma sili pe fiii acestei provincii, de a căror credință nimeni nu era pătruns, să slujească la mari depărtări, în Britania, mai de obicei în Africa, supt steagurile împărătești, în vexilații și cohorte, care păstrară vestitul nume al poporului dac — Daci, Dacisci, Dagi —, și aproape totdeauna aceste ramuri smulse rămăneau acolo încotro le mânase vântul. Dacii cari trăiau între străini, cei emigrați pe vremea războiului, ca și acei până la cari nu pătrunsesese niciodată puterea romană, chiar după întinderea ei sistematică de mai târziu, se zbuciumau fără preget la hotarele, *limites*¹, naturale și artificiale, și chiar cu atât mai zorit, cu cât cultura crescândă li trezia pofta de pradă. Supt Comod comandantii romani trebuiră să întreprindă chiar o strămutare: douăsprezece mii de astfel de *Δάκοι πρόσκοροι* fură colonizați ca învinși în provincia 'n care ei ar fi voit să pătrundă ca dușmani, și abia în această vreme mai târzie se frânse îndărătnicia tribului dacic de țerani: li se putu acorda pacea după ce făgăduiră solemn să lase între satele lor de la Tisa și granița provinciei o fâșie de pământ pustie de patruzeci de mile de lată². Legiunea a XIII-a gemina, a cării aducere în Dacia — ea venia din Panonia — corespunde războaielor de cucerire, avea neconținut destul de lucru, pentru a păstra și întinde creația lui Traian.

II. Împăratul Adrian. Amintirea lui Adrian este

¹ Despre *limes*, v. Karl Torma, *A limes dacicus felső*, Budapesta 1880.

² Dio, LXXII, § 3.

mânjită, de câte ori vine vorba de Dacia, prin cunoscuta povestire a lui Dio, că, din invidie față de înaintașul și tatăl său adoptiv, ar fi sfârșit până la stâlpi minunata creațiune a lui Apolodor, pe care de altminteri puse să-l ucidă¹. Dar de sigur numai pe nedrept. Pentru a dovedi aceasta nu-i nevoie să trimitem la panegiricele oficiale și la clădirile ce s'au ridicat în Dacia supt domnia sa: o afirmație așa de fără rost ca aceasta nu cade din pricina unor fapte fără însemnătate, ci prin propria ei neatrăinicie. Adrian era un bun cunoscător al ținuturilor dunărene, supt Domițian servise ca ofițer în Moesia Inferioară, așa că trebuie să-i fi rămas vie în amintire rușinea suferită atunci de armele romane². În războiul contra lui Decebal el însoțise chiar pe Împăratul Traian, ca prieten bănuț moralicește, și cu acest prilej învățase să cunoască prea bine prin propria intuiție greutatea marii opere de cucerire, pentru ca să poată gândi apoi la nimicirea ei din niște motive josnice, nedemne. Mai e încă învinovățit că s'ar fi gândit la o cedare a înfloritoarei provincii: numai un războiu desnădăjduit împotriva barbarilor învecinați i-ar fi putut da un pretext potrivit pentru așa ceva, și, în loc de a întâlni vre-unul atare, aflăm numai de o zgomotoasă nemulțămire a regelui Roxolanilor de la granița răsăriteană dacică.

Împăratul veni în persoană 'n Moesia ca ocrotitor, și nu ca distrugător hieroștratic, întregi regelui barbar stipendiul, pe care acesta îl pretindea «știrbit», și, pentru ca să nu-și știe pe viitor provincialii expuși unor astfel de poște sarmatice,

¹ *Ibid.*, LXIX, § 4.

² Spartianus, *Hadrianus*. Cf. Iorga, *Les Latins d'Orient*, Paris 1921.

dădu comanda în mâinile puternice ale lui Turbo, care căpătă totodată și administrația Panoniei¹. Supt domnia următoare a lui Antonin se pomenesc lupte germanice și dacice, dar numai în treacăt și așa fel că nu se poate pune mare temei pe tradiție². În Dacii din povestirea lui Capitolinus, biograful împărațesc, trebuie poate să înțelegem pe Dacii liberi, *Δάκοι πρόσσοροι*, neînduplecații cari ni sînt acuma cunoscuți.

III. *Germanii la granița dacică. Marc-Aureliu.* Din partea Germanilor ar fi fost în adevăr de așteptat un atac, dar cu propriile lor puteri ei nu erau în stare decât să neliniștească urgisita graniță și să facă nesigure căile cele mai depărtate; ca *latrunculi*, și nu ca temuți *hostes*, stăteau ei în fața cuceritorilor. Oricât de numeroase erau *gentes Sarmatarum*, ele nu alcătuiră niciodată o primejdie serioasă pentru provinciile romane. Numai la *Germani* era puterea mișcătoare, amenințătoare și pătrunzătoare a barbarilor. Stârniți de frământări lăuntrice, de lupte pentru pământuri nouă, de care simțiau nevoie față cu înmulțirea lor și cu ridicarea cerințelor culturale, Germanii se îndreptară tot mereu spre Miazăzi, în rătăcire pașnică sau chiar în năvalnic iuruș de popoare.

Pe la jumătatea veacului al II-lea d. Hr., ceva mai mult de o jumătate de veac după biruințele lui Traian «Germanicus» și «Dacicus», stăteau chiar lângă granița barbari noi de sânge germanic: Marcomanii la Apus, și, la Răsărit, în spre Tisa, înrudiții lor, Quazii. Mânați la emigrație de aceleași împrejurări ca toți Germanii, Astingii, o ramură a

¹ Spartianus, *l. c.*, §§ 5—7; Orosius VII, c. XIV.

² Capitolinus, 5.

Vandalilor, veniră supt două căpetenii și cerură pământ în Dacia. Răspinși, ei se năpustiră cu învoirea legaților provinciali romani asupra Costobocilor, și, cum nici cu aceasta nu-și stâmpărară foamea lor de pământ, supunerea lor definitivă de către înrudiții lor, Lacringii, li încheie răstăcirile și luptele. Acești Germani puseră însă în mișcare și neamurile învecinate tracice și sarmatică: Burii din Banat, Costobocii ce locuiau la Miazănoaptea lor, dincolo de «corona montium» dacică, Cotinii¹; alți Daci din cei emigrați și în sfârșit cetele de călări ale Iazigilor li se alipiră. Dunărea e trecută și scenele de prădăciuni care se desfășurară pe șesul moesic, poate și mai de parte², făcură absolut necesară prezența Împăratului. Un liber șef dac, anume Tarbos — nu înseamnă oare un «tarabostes», un *pileatus*? — năvăli în provincia romană până la Sarmisagethusa lui Decebal, care nu mai era de recunoscut, și ceru bani Romanilor, în cari el vedea niște cutezători venetici.

Împăratul Marc-Aureliu își puse ca țintă a vieții deslegarea definitivă a acestor greutăți, și el duse la capăt această operă prin sforțări uriașe, care amintesc fapte romane din cele mai bune vremuri. O parte din dușmani nu râvniau altceva decât o nouă patrie, și aceștia erau gata să primească situația de *foederati*, cu anumita condiție ca prin această concesie să nu fie dați pradă răzbunării aliaților lor de nevoie de până atunci; așa, de pildă, Burii, și nu numai aceștia. Dar Quazii și mai ales

---

¹ Identici cu Κοτηνένοαι: lui Ptolemeu și cu Gothinii lui Tacit; v. Zeuss, *o. c.*, tabla.

² Povestirea fragmentară, dar bogată, a acestui războiu germano-sarmatic în Dio, LXXI—LXXII. Cf. *Vita Antonini Philosophi*.

Marcomanii, dușmani învierșunați și îndrăzneți, trebuiră să fie combătuți într'o îndărătnică și sistematică luptă de nimicire. Când ei se văzură silii să renunțe la visurile lor de cucerire, biruitorul Marcu-Aureliu ocroti provinciile dunărene prin crearea în spre Dacia și Moesia a unei nelocuite zone neutre și prin restrângerea legăturilor comerciale cu barbarii la anumite timpuri și locuri. Astfel, deci, prin tratate ce fură înoite de Comod, fiul și urmașul triumfătorului, echilibrul se restatornici iarăși în aceste părți; Dacii liberi aflară în Dacia Romană o patrie acum dorită; triburile ceva mai singuratece, ca, de exemplu, Costobocii ¹, dispar din istorie prin cucerirea vandală; tot așa li se întâmplă și Burilor. În ce privește pe Germani, ei își păstrează în mare parte situația câștigată, dar cea ce este mai interesant pentru noi e că trebuie să constatăm prezența de triburi vandalice la Miazănoaptea Daciei. Ele înlocuiesc curând la această graniță amenințată pe Sarmații mult mai comozi pentru Romani; numele acestora din urmă își pierde printr'aceasta însemnătatea sa de mai înainte.

În Împărăția romană urmară apoi un șir de stăpânitori stricați sau incapabili, dar tragi-comedia se petrecea numai la Roma, unde divinul August era vazut în înfățișarea sa adevărat omenească și era judecat ca om. În provincii desvoltărea internă, care făcu să se desfășure o lume nouă, propășia mereu, fără să fie simțitor stânjenită de întâmplările din Roma. De la Adrian încoace legiunile rămaseră pe pământul natal și fură întregite cu elemente provinciale,—un fapt cu urmări incalculabile.

---

¹ Cf. Pausanias, X, 34, 5.

Procesul de romanisare mai fusese încurajat și prin expatriarea de mai înainte a soldaților barbari recrutați; acum însă, după reforma militară, fu posibilă formarea unei *societăți romanice complete* pe vechiul pământ național al barbarilor, ale căror tinere generații crescură într'însul, și latina vulgară a imigraților rurali, confundată cu cea deprinsă în «castra», «canabae» și pe pământurile dăruite, începu să ieie 'n fiecare ținut o culoare specială. Astfel se nascură pe încetul *diferitele* limbi romano-barbare, limbile romanice de astăzi, și națiunile din nou plăsmuite, deosebite între ele tocmai prin aceste limbi, au înrâurit întreaga istorie europeană de mai târziu. În neamurile învinse și apoi strămutate pe pământ roman, sau în acelea care, cerșind cu mai multă sau mai puțină cuviință, fuseseră statornicite pe un pământ mai bun, stă un alt element însemnat pentru pregătirea viitorului. În Dacia și Moesia, unde limba romanică prinse mai târziu rădăcini, avem o mărturie hotărâtă, sigură, a unei colonisări dacice, și anume nu într'o mică proporție. Când Costobocii fură înlocuiți de către Astingi, cu greu își putură găsi o altă patrie decât Dacia, și tot așa se întâmplă cu Buriile așezați în Apus, cari imigrară pe încetul. Acum Roma avea într'adevăr la dispoziția sa tot neamul dacic, și 'n întregime purtă el armele pentru scopuri romano-imperiale.

IV. *Creștinismul*. În acest timp se indeplini uimitor de răpede răspândirea religiei universale a *creștinismului*, care, înlesnit prin amestecul de popoare în formație, cu limbă latină, întipări și el la rândul-i mai adânc în gloatele amestecate acest element roman. Pe timpul lui Traian noua

credința era acum foarte răspândită în Asia Mică, și același lucru trebuie să-l admitem și pentru Țermul european din față. Dacă tot felul de națiuni au contribuit cu o parte la colonizarea Daciei, au trebuit numaidecât să se găsească și străini de credință creștină în nou-întemeiata provincie. Ca nu s'a găsit nicio inscripție creștină — se crede totuși a se fi descoperit în câteva semne de pe monumentele funerare urme ale cultului tănuit —, aceasta nu înseamnă o probă contrară. Până în veacul al IV-lea, orice s'ar spune, nu se dădeau bucuros în vileag convingeri atât de primejdioase, și cu creștinismul său nu se fălia nimeni pe pietrele de mormânt, pe care oricine le putea vedea. De altfel, săpături pe locurile vechilor colonii romane s'au întreprins până acum abia așa de rar și insuficient, încât din puținele descoperiri, dintre care cele mai multe au fost aflate întâmplător, nu trebuie să se tragă concluzii prea depărtate, mai ales când necesitatea lăuntrică a dezvoltării istorice cere contrariul. Necesitatea istorică e mai hotărâtoare decât întâmplătoarele mențiuni cu două înțelesuri din scriitorii creștini, de ex. că Apostolul Andrei ar fi predicat în «Scitia», și prin aceasta se înțelege mai curând marea Scitie a barbarilor decât romanica Scythia Minor, Dobrogea de astăzi, sau că «Dacii și Sarmații» ar fi recunoscut, alături de «Germani și Sciți», încă de pe vremea lui Tertullian¹ divinitatea lui Hristos².

Țracii dacici și moesici, precum și barbarii învecinați sau cei ce trăiau laofaltă cu dânșii, primiră creștinismul în formă *latină*, și în limba româ-

¹ Veacul al III-lea.

² Eusebiu, *Hist. eccles.*, III, § 1; Tertullian, *Advérsus Iudaeos*, § 7.

nească toate elementele fundamentale ale credinței și ale ritului se exprimă prin cuvinte de origine latină: așa de ex. Dumnezeu (Domine-deus), cruce (cruce), biserică (basilica), botezare (baptizare), botegiune (baptizatio), cuminecare (communicare), sânt (sanctus în formele compuse), altar (altare), înger (angelus), păgân (paganus), creștin (christianus), Crăciun (calationem), etc.¹.

Prin cunoscuta reformă a lui Caracalla, care nu era decât recunoașterea prin lege a unei stări existente, toți locuitorii Imperiului roman primă egalitatea constituțională de drepturi. Și barbarii desnaționalizați, cari de la început se deprinseseră mai mult sau mai puțin cu formele de cultură ale învingătorului, meritaseră de sigur această încurajare. În veacul al III-lea elementul neroman covârșia acum în oștile de graniță, și din acești barbari romanizați se nascură chiar pentru Roma Cesari noi, caracteristici: așa Maximin era Trac, Claudiu se trăgea din Dardania, așezată mai la Miazăzi de Moesia dunăreană, Dioclețian din Dalmația; Deciu, Aurelian, Probus, Maximian, Valentinian erau cu toții Panonieni, din sînge roman sau barbar, probabil romano-barbar: Galeriu, «fiu de drac», de balaur dacic, se nascuse în Sardica, și mama lui Galien fugi de pe țărmul de Miazănoapte al Dunării dinaintea nimicitoarelor cete carpice². Dacia nu dăruie Romei, ce-i drept, decât un pretendent la coroană, pe Regilian, «ruda lui Decebal», alături de atîția pretendenți din Iliricul întreg³. Cunoaștem aportul Iliricului la cultura

¹ Cf. G. Chițu, în revis'a „Columna lui Traian“, 1832 și O. Der-susianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris 1908, p. 261.

² Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, § 9.

³ V. Iorga, *Les Latins d'Orient*, pp. 20—1.

romană, dar în inscripții se vede cum numele dacice : Ucadine, Epicadus, Nando, Bituvantes, Sutta, Aia se înmulțesc mereu, și nu poate fi nicio îndoială că și aici se petrecu însemnatul proces de dezvoltare. După cum o galo-romanitate în Galia, tot așa se născu și aici, pe amândouă malurile Dunării, din amestecul definitiv al acelor cari atâta vreme se învrăjbiseră, pentru civilizația lumii vechi romano elenice, un substrat *traco-roman* al amestecului de neamuri.

V. *Goții la Dunăre*. Dar, pentru a căpăta popoare nouă la Dunăre ca și la Rin trebuia, pe lângă slăbirea sau nimicirea organismului administrativ imperial, care, lucrând în sens conservativ, constrângea procesul acesta de dezvoltare în formele trecutului și ne înșeală asupra prefacerilor, să vină mereu alte năvăliri, pentru ca prin noi legături și noi împărecheri de popoare să se poată zamisli națiunile epocii creștine ¹.

Cu veacul al III-lea sosiră iarăși zile critice pentru ținăturile dunărene. Goții de către Marea Nordului fuseseră mânați încoace, spre Dunăre, de revoluții launtrice necunoscute : un popor mai numeros, cu care nu se poate asemăna niciunul din triburile germanice ivite mai înainte. Încă supt Caracalla se glumia la Roma asupra titlului de Geticus, care se alipia numelui Împăratului, ca ucigaș al fratelui său Geta, și care s'ar fi putut potrivi ca nume și pentru un învingător al «Geților» ¹. Pe atunci ei erau încă, cel puțin în relațiile lor ca Romanii, niște barbari pașnici, cari, pe nebăgate de samă, în cete mici își căutau prin provinciile vecine o patrie mai bună și erau prețuiți ca sol-

---

¹ V. *Ibid.*, pp. 18—20.

dați viteji, iefteni. Maximin, viitorul Împărat, Got de origine¹, se născu pe la anul 200 «într'un loc din Tracia, la granița barbarilor»²; în tinereța sa el fu păstor și *latro* la „râul de hotar“ (*ripa*) — deci încă de pe atunci împrejurările pe pământul roman erau așa că locuitorii, barbari romanizați, puteau să ducă o astfel de viață —; chiar mai târziu, după ce ca soldat și ofițer roman venise în atingere mai de aproape cu lumea civilizată, trăind pe moșiile sale, el nu-și uită de loc originea și întreține o vie legătură cu «Goții» și «Alanii», cari-l recunoșteau încă de consângean³. După epoca gordiană însă acești: «Sciți», cu a căror prezență la Răsăritul Daciei și la țărmul de Miazănoapte al Dunării-de-jos Romanii erau acum obișnuiți, deveniră de-odată neastâmpărați și împinseră peste fluviu pe Carpi, o rămășiță a Dacilor liberi răsăriteni⁴. Năvălirea desnădăjduită a acestor din urmă barbari distruse cu totul săracitele cetăți grecești de la Dunăre și de la Marea Neagră⁵.

Împăratul Filip constrânse pe Carpi la supunere, probabil încuviințându-li așezarea pe pământ roman⁶. Cu toate acestea în războaiele civile ale celei mai triste perioade din Imperiul roman, Goții găsiră prilej de noi incursiuni pradalnice și în curând năpadiră, prin întreprinderi mereu repetate, nu numai provinciile învecinate, ci întreaga peninsulă, unde se încumetară să atace chiar orașe

---

¹ Capitolinus. *Maximinus*, 2.

² De vico Threiciae vicino barbaris.

³ *Ibid*, 4.

⁴ Împotriva lor luptară Caracalla și Macrin; Dio, LXXVIII, § 13, care-i numește simplu „Daci“.

⁵ V. de ex. Maximus și Balbinus, § 16; Petrus Patricius, p. 124.

⁶ Zosim, p. 22.

întărite, fără să mai amintim și de expedițiile lor de piraterie la Marea Neagră pe corăbii greco-bosforice¹. Părea că se apropie descompunerea Imperiului, așa de cumpliti erau acești viteji războinici și așa de slabe mijloace stăteau la îndemâna nenorocitei stăpâniri romane, pentru ca să-i

poată preîntâmpina cu succes. Împăratul Decius pieri de mâinile lor. Venind din Răsărit, din regiunile Donului, ei înaintaseră supt Claudiu până la Nistru; de aici pregăteau o nouă expediție de pradă, dar *carrago* a lor fu oprită în loc la Naissus (Niș) de către Împărat; aici suferiră o înfrângere neobișnuită. Dar la o nimicire a lor nu era de gândit serios: ei se refugiară în spre Dunăre și-și deschiseră calea luptând. Totuși Romanii avură de semnalat un strălucit succes, care se putea asemăna numai cu biruința lui Marcu-Aureliu asupra înaintașilor Goților. Împăratul însuși vorbește oarecum într'o scrisoare, al cărei

Fig. 7. Împăratul Constantin.

cuprins a fost însă redat în chip retoric, de mai bine de 300.000 de barbari uciși, ceea ce firește nu

¹ Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich bis auf Konstantin*, Lipsca 1899, op. 54—55. O conștiincioasă lucrare de seminar, care, în felul cunoscut, crede că poate lămuri totul, dar cu unele rezultate parțiale însemnate.

poate fi luat decât cu o reducere corespunzătoare¹. Numeroșii prinși de războiu învățară, nu fără voie, să cultive ogoarele dela Nordul și Sudul Dunării, și astfel eroii distrugerii se prefăcură în pașnici *incolae* ai ținuturilor romane —, când nu intrară chiar supt steaguri ca minunați «auxiliares»².

Trecură numai câțiva ani, și iarăși un Cesar roman trebui să vină la Dunăre pentru a face ordine. Goții rămași dincolo de fluviu atacaseră supt regele lor fortărețele din Moesia. Aurelian, urmașul lui Claudiu, îi răspinse, pătrunse în Dacia, îi urmări și nimici unele cete³. Aliați cu învinșii erau și părți din neamurile germanice învecinate. După ce forța principală a «Sciților» propriu-ziși fu nimicită, Împăratul se îndreptă și împotriva acestor auxiliari învinși încă odată la Dunăre, cari trebuiră să ceară pace și o căpătare dela Împărat, chiar fără suprimarea stipendiului obișnuit. Aceștia erau Vandalii iuthungi, ce locuiau în Panonia. Vandalii dacici, cari trăiau lângă Goți ca odinioară lângă înaintașii acestora, intrară și ei atunci în *foedus* roman. Ei deteră ca ostateci Împăratului fii de rege, acordară armatei romane o trupă auxiliară de 2.000 de călări, făgăduiră pedepsirea aceloră cari trecuseră fluviul și primiră în schimb, pe lângă stipendiul obișnuit, dreptul de a veni în provinciile dunărene pentru a-și face târguiețile trebuitoare⁴. Se pare că prin aceste evenimente s'ar fi încheiat luptele de la Dunărea panonică și dacică.

---

¹ Claudius, § 8; cf. Rappaport, p. 83, nota 1.

² Zosim, I, p. 46.

³ Vopiscus, § 22.

⁴ Fragmente din Dexiippus, scriitor contimporan, ed. Bonn, p. 11 și urm.; Zosim, pp. 42—43, 271.

Aurelian se îndreaptă după aceasta către afacerile asiatice, pentru ca să nimicească Statul cu năzuinți mari al Arabilor din Palmira și nu se mai întoarse la Roma ca triumfător. Până a nu începe însă această ultimă întreprindere el fixase situația în Dacia.

Înaintea lui exista totuși, ca în vremuri mai bune, o provincie Dacia, care din motive administrative și de apărare fusese împărțită în trei jurisdicții. *Dacia inferior* e numai odată pomenită. Mai târziu sunt numite în inscripții trei Daci, care aveau însă un guvernator comun, un adăpost al oștirii proprii și ai căror represintanți se întruniau în *concilium trium Daciarum*, cunoscuta adunare reprezentativă, a cărei țintă era mai ales onorarea ofițerilor împărătești și cultul stăpânitorului. *Porolissum* și *Apulum*, amândouă în muntoasa țară ardeleană de azi, precum și mai puțin însemnata *Maiva* din șesul oltenesc, așezată probabil la Dunăre, erau reședințele celor trei sub-gubernatori¹.

Năvalirile Goților trecură prin alte provincii vecine fără să ducă însă la o așezare de-odată, în masă. În stepa răsăriteană era loc destul pentru ca să se hrănească și caii acestor luptători de meserie. Afară de expedițiile de pradă, în care Goții prădau recolta de pe câmp și făceau mare larmă în jurul zidurilor cetăților, ei veniau în această parte ca și în Moesia numai în cete mai mici, sau chiar ca familii separate, care cereau pământ și-l și căpătau. Maximin însuși este un exemplu al acestei neîntrerupte colonisări pe nebagatele de seamă, care firește că nu micșura simțitor forțele de luptă ale marilor horde rătăcitoare.

---

¹ Jung, *Fasten*, *passim*.

Parinții acestui viitor Cesar, un Got și o Alană, vin din «Scitia», țara perindării barbarilor, în Tracia romană, unde se dedară vieții de păstorie. Astfel de noi veniți aduceau cele mai de multe ori cu ei, așa cum reiese din Viața lui Claudiu¹, numeroasele lor turme de boi, oi și cai. Fiul, care și-a însușit binișor încă din acest ținut roman sau romanizat limba latină, păzește vitele părintești. Plin de poftă de acț une și de jaf — însușirea caracteristică unor astfel de neromani cu sânge aprins —, el ajunge soldat, centurion și urcă și mai sus în cariera militară; părăsește oastea după un serviciu credincios, și-și capătă pământuri în locurile unde și-a petrecut anii copilăriei, în depărtatul său sat tracic. Ce s'a întâmplat mai departe cu dânsul nu-și are loc aici.

Provincialii nu aveau nicio repulsie față de acești vecini sălbateci, cari adesea nu erau barbari decât prin port și graiu. În Dacia ca și în Moesia, în Rhetia ca și în Galia, în veacul al III lea erau de mult obișnuiți cu această strămutare de barbari ca și cu o întâmplare zilnică. Populația era răsfirată în aceste ținuturi de graniță, și Împăratul avea mult pământ de dat, mai ales după ce jăfuitorii înlăturaseră pe mulți proprietari prin omor sau robire. De la cetățeanul roman, care adesea n'avea nici el un prea lung șir de strămoși civilizați, oaspetele nu prea temut învăța un fel mai bun de a munci pământul, și curând disparu deosebirea dintre vechiul și noul locuitor ai țării ce ținea acum de o Romă internațională. Chiar în cele d'întâiu timpuri clasele de jos ale populației romane nu desprețuiseră de loc încuscri-

---

¹ Cap. 10.

rea cu puternicii, frumoșii, în fond blânzii și prietenoșii fii ai barbarilor imigrați.

În Galia și Italia, unde populația trăia așa de strâns laolaltă, unde moravurile erau cu mult mai alese și deosebirea dintre Romani și Germani ieșea mai tare la iveală, în astfel de provincii, în care războinicii dușmani, primiți de nevoie de către administrația romană, când cu marea mișcare de popoare a veacului al IV-lea, cerură o împărțire a ogoarelor, o *divisio agrorum* și în care fiecare proprietar de moșii trebui să cedeze o bună parte din ogorul său moștenit, chiar și acolo amândouă rasele nu au rămas multă vreme învrajbite. Cu cât mai mult în provinciile dunărene, unde, în afară de cetățile care se prefăcuseră în orașe, pământul necultivat aștepta încă noi puteri de muncă?

Nu numai în primejdioasa crasă a veacului al III-lea, când Carpi și Germanii, după înfrângerea lor, fură colonizați în masă, ci chiar și mai înainte mii de barbari se deprinseră pe pământul Daciei și al Moesiei, ca pașnici supuși ai Împăratului și ca ucenici ai culturii. Mai târziu nu mai întâlnim nicio urmă despre ei, după cum și «Dacii vecini» periră fără urmă, îndată ce fură primiți în provincia romană. Ar fi o mare greșală dacă s'ar vorbi de populația provinciilor dunărene din acest al III-lea veac ca de niște «Romani»; era, afară de vechiul fond latin, un amestec de popoare mai mult sau mai puțin romanisate, care în grelele vremuri se simția la înălțimea oricărui pericol, dar, cum peste tot nu putea găsi decât de fapt aceleași împrejurări, de aceia rămase mai bucuros în noua patrie.

Tinerimea germană, care, pășind mereu pe căile

războiului, pornia la luptă potrivit obiceiului, supt herzogi aleși de dânsa sau supt șefi clientelari, căuta în expedițiile sale pe uscat sau pe Mare, de care dânsa, urmașa piraților din mările nordice, nu se temea, jăfuirea orașelor sau stipendiile de împăciuire ale Împăratului; pământ nu se cerea decât atâta cât li era de nevoie lor și cailor lor. În istoria cam monotonă a marelor isprăvi gotice nu se vorbește de cruzimi; războinicii caută să atace pe neașteptate Istros, Tyras sau Tomi din *Scythia Minor*¹, cea locuită numai la țărmul Mării și la Dunăre, de săteni daco-romani, de Elini și semi-Elini. Folosindu se de cunoscutele căi romane sau de luntrile dela țărm, ei înaintează până la Anchial, la Marcianopolis și Philippopolis, în altă direcție până la Atena; dincolo de Marea Neagră drumul lor de aventurieri îi duce — întocmai ca după veacuri pe Cazacii ce locuiesc la gura acelorași râuri — numai spre porturile bogate, și, după ce le-au vizitat, în zădar sau cu folos, se întorc îndarat, pentru ca în primăvara următoare să repete din nou același joc primejdios și înviorător.

Dar să ne oprim ceva mai mult asupra comparației cu Cazacii veacului al XVI-lea și al XVII-lea. Și aceștia erau luptători sălbateci, temuți, cari duceau cu ei foc și sabie; nici ei nu erau, propriu-vorbind, un popor an. mit, căci Cazac putea să ajungă orice îndrăzneț aventurier, când își însușia felul de traiu căzăcesc, și e cunoscut că tot așa Alanii și popoare vecine de pe vremea lor au devenit pentru alții și chiar pentru ei «Goți». Pentru Polonia ca și pentru Moscovia, pentru țerile românești de la Dunăre, dar mai ales pentru provinciile

---

¹ Zosim, I, § 34.

Împărăției turcești, care ca întindere și organizație corespundea oarecum despoticei imperii militare a Romanilor, pentru dinsele ei erau un spaimântător biciu al lui Dumnezeu. Întocmai după obiceiul gotic, fără să fi auzit însă vre-odată de expedițiile gotice, întreprindeau și ei expediția lor de vară, care-i hrănea, îi amețea și-i îmbogăția. Iașii, capitala Moldovei, îi văzu adesea în cuprinsul zidurilor sale; bâlciurile de pe țărmul Nistrului primiră groaznică vizită cazăcească; Caffa din Crimeia, Samsun din Asia-Mică fură jăfuite de dâșii; ei fură văzuți arzând și prăpădind la Bosfor, și Sultanul, zărind în departare, în timpul nopților senine, văpaia roșie a cerului, primia vestea biruinței și a invitării lor la luptă ¹.

Dar nu erau așa de numeroși cât ar putea rezulta din cronica aventurilor lor; săvârșiau minunății, fiindcă războiul nu li era lucru secundar sau de apărare legitimă, ci li era totul: trăiau pentru luptă și doriau să moară luptând. Cât de des au venit cetelilor de călari, iuți ca fulgerul, pe pământul moldovenesc, muntenesc sau sud-dunărean! Și totuși țara, cu toată paguba pe care o îndura în sat și câmpii, nu era pe deplin ruinată și de loc despopulată. Locuitorii erau doar agricultori și păstori totodată; când ogoarele trebuiau să rămână nelucrate sau sămănăturile se pierdeau, îi hrănea turma, și de aceia țeranul român nu ură pe acești străini, cari nu-i pricinuiau prea mare rău sărăciei și pe al căror curaj îl admira sincer. Nu rare ori își părăsiau ocupația obișnuită și, pentru a-și încerca norocul, devenia

---

¹ V. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 26-7; Hurmuzaki, XI, Prefața; *Pretendenți, domnești*, în „Analele Academiei Române”, XIX; *Studii și documente*, IV, Prefața.

el însuși Cazac pentru durata unei expediții. Trebuie să admitem că, la prilejul perindărilor neobositelor cete de Goți, în mulți Romani s'a trezit din nou sângele de Carp, Sarmat sau Dac; după biruința sau înfrângerea tovarășilor de luptă el se întorcea la ocupația meșteșugului său de țeran.

Prin urmare, foarte amestecata populație a Daciei, care vorbea latinește, nu era cu totul neîmpăcată dușmană a barbarilor. Răsfirată în *vici* și *pagi*, ea nu trăia numai în strîmtele granițe ale provinciei romane, ci cu mult peste ele, în afară, și-și părăsia luni de zile casa și familia pentru a rătăci cu turmele în acest șes muntean mereu cercetat de barbari sau în deluroasa țară a Moldovei. Înainte de sosirea Goților acești *pastores* dacici, urmași ca ocupație și destul de adesea scoborîtori ca sânge ai Dacilor, stăteau în legături de prietenie cu Sarmatii, ba chiar plăteau căpeteniilor roxolane de peste Olt o dare de pășunat, ca să poată colinda înfloritoarele văi. «Gotul» era foarte adesea pentru un cunoscător același Sarmat, și, cînd era un adevărat German, nu rîspingea obiceiurile țerii, ci primia moneda de aramă romană de la provincialul care, învelit în piei de miel, acoperit cu căciula dacică și călcînd măsurat cu opinca dacă — toate s'au păstrat până astăzi la țeranul nostru — trăia din păstorie.

VI. *Dacia după părăsirea ei de Împăratul Aurelian* (c. 271). În timpul prezenței sale în Dacia, Aurelian se încredințase că țara era, ce-i drept, pierdută pentru Imperiu, nu însă pentru populația «romanică» și pentru limba latină. Probabil că, din orașele de la munte și din cele dunărene, care nu se înrădăcinaseră niciodată pe deplin

și care nu sunt pomenite decât în inscripții și nicidec în izvoarele orale, nu rămăsese nimic altceva decât cartiere ale legiunilor și locuri de bâlcu, ca niște sate, pentru țeranii băștinași și ostașii străini. Trebuie să admitem cu siguranța că unele foaste *municipia* și *coloniae* erau cu totul pustiiite, de vreme ce chiar în veacul al XIV-lea în Italia, de altfel așa de înfloritor populată, unde totuși prăpădiau cetele de condottieri, necruțând nici măcar pământul țărănesc, într'un oraș ca Piacenza, îndelungă vreme nu se găsesc decât trei locuitori și pe piața principală buruienile cresc în aceiași îmbielșugată huzurire ca în pârloagă¹. În capitala de fapt, Apulum, trebui Deciu, nenorocitul Împărat, care mai târziu peri de mâna Goșilor, să întemeieze o nouă colonie, și această *colonia nova* comemorează cu faimă într'o inscripție pe *restitutorul* provinciei². Cine avea însă bogăție, sclavi, o poziție neatârnată în provincie și simțul unui fel de viață mai bun trăia într'o veșnică teamă supt ocrotirea soldaților în cetățile și lagărele încă trainice. Înlauntrul țerii de multă vreme mai că nu se mai săpau în piatră³ mândre inscripții romane. Un semn de moarte, când ne gândim cu ce drag scriau oamenii aceștia.

Biograful lui Aurelian mai spune, numai în slabă legătură cu paragraful în care e dată această știre, și următoarele, despre care savanții moderni și modernii politicieni știu să spună atâtea lucruri cu rost și fără rost: «După ce Împăratul văzuse că Iliricul era pustiiit și Moesia perdută, retrăgând

---

¹ Iorga, *Thomas de Saluces* Paris 1893, p. 95.

² *Carpus, Inscr. lat.*, II, 1, n° 1176.

³ O inscripție din Sarmisegetuza în *Ephemeris epligraphica*, IV, n° 190.

armata și locuitorii, el părăsi Dacia transdanubiană întocmită de Traian, pierzând nădejdea de a o mai putea păstra; mulțimea scoasă de acolo o așeză în Moesia, și provincia, care acum desparte amândouă Mesile, o numi Dacia sa»¹. Aceasta înseamnă—orice altă lămurire nu corespunde dezvoltării firești a împrejurărilor—că, după ce Aurelian batuse pe Goții, luthungii și Vandalii de pe țărmul stâng al Dunării și-i silise la o pace, prin care ei devenira *foederati* și se simțiră ca aiare, el părăsi țara cu soldații cari serviseră mai înainte acolo și evacua fortărețele încă existente, devenite acum zădarnice. Administrația urma legiunilor și, împreună cu funcționarii, cari nu mai aveau nimic de făcut aici, părăsira provincia toți aceia cari nu mai puteau locui pe primejdiosul pământ al Daciei decât supt ocrotirea vulturului imperial. Aceștia găsiră un adăpost în orașele de pe țărmul de Miazazi al fluviului; soldaților li se hotărâră noi garnisoane moesice și funcționarii slujiră de atunci încolo în nou-întemeiată Dacie a Împăratului Aurelian. Țeranilor de pe câmpia întinsă, păstorilor de pe înalțimile munților, acestor tovarăși sau rude ai noilor barbari toate acestea li erau absolut indiferente și continuitatea elementului roman pe amândouă malurile Dunării — acum iarăși un fluviu de granița — nu fu stânjenită prin măsura lui Aurelian, care procura numai o recunoaștere oficială unor fapte de mult existente. Ca în Britania, așa și aici, înceata dar fericita operă de romanisare, care fusese urmărită timp

¹ Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam transdanuvinam Daciam, a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus, reliquit, desperans eam posse retineri, adductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit; § 39.

de aproape trei veacuri, nu fu zădărnicită prin simpla retragere a legiunilor.

E foarte cu putință ca în tratatele pe care Aurelian le încheie cu barbarii, să li fi încuviințat așezarea pe ținutul părăsit al Dunării, și ca Goții și Vandalii să fi primit colonizarea lor ca *foederati*. Prin desnădăjduita măsură a Împăratului se restatornici de fapt liniștea la granița nou-creată; căci la alegerea Împăratului Tacit, când un consul semnală în Senat primejdia amenințătoare a barbarilor, nu se făcu nici aluzie la Goții înșiși ca amenințatori¹. Dar acești dușmani ai lui Aurelian, cari de astfel nu uitaseră drumul pe Mare spre Asia, apărură din nou supt Probus, în a cărui persoană Roma câștigase un Împărat-soldat, care străbătu fără odihnă granițele atacate. Probus înfrână pe Germani mai ales prin colonizare, și niciun stăpânitor roman nu a înmulțit ca dânsul populația imperiului prin adaus de barbari. Întregul neam al Carpilor — numiți acum după patria lor dela gurile Dunărei «Bastarni» — fu primit în «Tracia», departe de obișnuitele sale puncte de atac. Și grupuri întregi de triburi gotice, Gepizi și Greuthungi, luară în stăpânire pământ provincial în Dacia sau aiurea, prin *deditio*, după o înfrângere, sau pe temeiul unei *amicitia* încheiate de bună voie. Și cu toate acestea cetele de prădalnici, care nu voiau ogor de lucru și desprețuiau munca de rob a țeranului, continuară și mai departe viața de care nu se mai puteau desvâța².

Totuși o parte considerabilă din neamul Goților și Vandalilor trecu, într'o patrie mai bună, la cultura romană, și legături de familie între Romani

¹ Vopiscus, *Tacitus*, § 3.

² *Probus*, §§ 16, 18; cf. *Proculus*, § 12; Zosim, p. 61.

și Goți se îndesiră tot mai mult: doar Aurelian dăduse de soție pe o *virgo regalis* de neam gotic, o fiică de rege, viitorului anti-Cesar Bonosus, un deosebit bețiv, care sămăna cu cei mai buni dintre Germani, și-i dăruise și o zestre alcătuită din haine și din monede de aur și argint¹. Carus, urmașul lui Probus, avu de susținut războaie sarmatice în Panonia, cu vărsări mari de sânge, între barbarii năvălitori, și mai în urmă o colonizare mai puternică de captivi². Supt acest nume arhaic se înțeleg probabil Vandalii, căci stăpânirea Iazigilor trecuse de mult în aceste ținuturi de pustă.

Dioclețian dete Imperiului o cingătoare de cetăți, care trebuiau să împiedece măcar năvălirile³. Din nenorocire însă nu ni sunt cunoscute relațiile acestui Împărat cu Goții și neamurile înrudite cu ei⁴; poziția lor față de provincialii romani și față de provincie rămâne pentru această epocă întreagă cufundată în întunec. Pentru a răspândi puțină lumină asupra acestui interesant proces de prefacere, trebuie să venim tocmai la epoca lui Constantin⁵.

Când bărbatul căruia-i era menit să dea Imperiului o organizare mai potrivită cu timpul, prin învoirea cu concurentul său Liciniu, cu care se luptase în *Moesia superior* și Tracia în fața barbarilor, luă pentru dânsul provinciile așezate la Răsăritul Iliricului, el găsi curând prilej să-și poată cunoaște vecinii neînfrânați. În deceniile trecute

¹ *Bonosus*, §§ 14—15.

² *Carus*, § 9.

³ *Zosim*, II, § 34.

⁴ Menționarea nelămurită de războaie împotriva „Carpilor, Bastarnilor, Sarmatilor“, în *Orosiu*, VII, § 25.

⁵ Cf. *Rappaport*, *o. c.*, pp. 105—107.

Goții din stepă nu se clintiseră din pustia lor nemărginită, și regele Rhausimodos—un Rhausimuth, al cărui nume amintește pe Rhaus din epoca Antoninilor — își mână războinicii de la Don și Meotică până la Dunăre, unde voiau să ieie cu asalt un castel de origine dioclețiană, cu meterezuri de lemn pe vechi ziduri de piatră. Dar nu izbutiră ; la întoarcere Cesarul îi urmări și-i învinse în «păduri», probabil în hățișurile rovinoase din Basarabia sudică, pe unde trebuiau să-și ieie drumul. După obiceiul stabilit acum, captivii fură așezați pe ținutul roman¹. De altfel aceasta e și tot ce a întreprins el împotriva Goților, și ceia ce se mai pomenește în izvoarele de mai târziu despre isprăvile sale împotriva «Sarmaților» trebuie să se raporte în mare parte tot la aceasta²: despre un pod pe Dunăre, a cărui amintire o aflăm ici și colo la istorici mai puțini informați, nu s'a păstrat nicio urmă sigură, și, dacă ținem samă de împrejurările de atunci, mai că nu e admisibilă reconstituirea colosalei ruine traianice de la Turnu-Severin sau durarea alteia la Celeiu, în Oltenia. O recâștigare a Daciei ar fi fost un vis prea îndrăzneț pentru foarte cumpătatul și practicul Împărat, de o politică reală, care nu slăvia de loc trecutul înmormântat: el nu ținu în samă decât pe Goții din Răsărit, din *Scythia minor*; numai aici avea el a face cu dânșii. S'ar putea oare aștepta la ceva de samă în această direcție de la omul care era învinovațit că prin stabilirea de garnisoane în interior ar fi slăbit

¹ Zosim, II, § 21.

² V. excerptele de *Constantino*, ca anexă la Ammian, cap. 32. Și în *Anonymus Valesii*, Mon. Germ. Hist, Auctores antiquissimi, IX, pp. 10—11. Aceste „războaie sarmatice“ s'nt prefăcute în nemai auzite biruinți și colonisări de barbari. Cf. Rappaport, *o. c.*, p. 112 și urm.

paza la graniță și ar fi îngăduit astfel barbarilor intrarea liberă 'n Împărăție? ¹ Nici măcar granița Dunării nu i se păru în stare de a fi apărată, și restauratorul de la «civitas Tropeensium», care pusese să i se înalțe în apropierea acesteia un sărăcăcios monument întru amintirea faptelor sale, e probabil același din a cărui poruncă se făcură valurile dobrogene la Sud de actuala linie a drumului de fier ².

Luptele dintre frați după moartea lui Constantin nu putură scăpa atenției barbarilor, în preajma cărora se desfășurară adesea, și, ca de obicei și acum, pustiiri germanice coincid cu luptele pentru Coroana imperială ³. Constantin, care voiă bucuros să treacă drept un al doilea Marcu-Aureliu, întâmpină în Panonia pe Vandali, cari, în rapoartele oficiale și la copietorul acestora, Ammianus Marcellinus, se numesc «Quazi», și pe lângă ei o puternică populație, căreia i se dă vechiul nume, întârziat cu un veac, de Sarmați. Sunt acei cunoscuți jăfuitori, acoperiți cu platoșe de corn «întocmai ca penele» — ca și aliații Romanilor împotriva Dacilor de pe relieful Columnei lui Traian —, neobosiți călăreți cu lungi lănci. Locuiesc în colibe de lemn, se supun unui rege și câtorva *subreguli*, și țin sclavi de altă origine, cari se ridicară ca *Limigantes* împotriva stăpânilor lor și putură să-i constrângă. Lângă ei spre Nord, în munți, locuiesc «Victohali» — iar o denumire savantă — și Taifalii cei așezați în spre Dacia, cari deteră ajutor Împăratului împotriva

¹ Zosim, II, § 34.

² Tocilescu, *Adamklissi*, pp. 315-317. Despre ajutorul Chersoniților în războaiele sarmatice, v. Const. Porfirogenetul, *De adm. Imp.*, p. 251 Cf. Procopiu, *De aedificiis*, p. 392.

³ Zosim, III, § 1.

Sarmaților neliberi răzvrățiți. Din aceste bogate, dar cam fără legătură notițe¹ nu se poate trage decât o singură concluzie: anume că, tocmai pe timpul rătăcirilor gotice în acest ținut dunărean, se alcătuiseră 'n șesurile de Miazănoapte ale Pannoniei un popor propriu, amestecat, cuprinzând elemente slavice sau uralo-altaice și care se deosebia bine de Germani. Părăsindu-și încă odată lăcașul impus, Limiganții veniră la hotar și, cu strigătul lor de războiu, *marha, marha*, scoaseră în fața Împăratului abia sosit un răcnet, cu care prilej cei ce în aparență cereau iertare prădară chiar *sella regalis* cu perna de aur²; soldații abia putură scăpa pe împărătescul lor stăpân din mâinile sălbatecei gloate ce urla.

În sfârșit același Împărat, în unire cu fratele său Constans, câștigă o biruință împotriva Goților *latrunculi*, și din pustiitul Trœsmis făcu iarăși o fortăreață împotriva poftelor de pradă ale acestor supărători oaspeți ai Dobrogii de astăzi³.

Prin străduințele acestor stăpânitori, mai mult însă din pricina lăncezelii și neînțelegerii launtrice, cum și prin pierderea numeroaselor elemente care fură răsădite până în cele mai depărtate colțuri ale Traciei, ce aproape țin de Asia, Goții își pierduseră 'n oarecare măsură temutul lor nume, și țara până la Hemus și încă mult mai departe nu mai fu teatrul expedițiilor lor războinice. Pe vremea lui Constantin ținutul roman neodacic înflori ca nealtădată, și Șerdica, o capitală a *Daciei mediterranea* și punctul cel mai însemnat din întregul

---

¹ Ammianus Marcellinus, XVII, § 22

² *Ibid.*, XiX, X, 4 și urm.

³ Tocilescu, *Neue Inschriften* (din „Arch.-epigr. Mitth.“), 1894, p. 85.

ținut, crescú până la o așa înălțime, încât putea fi asămănat cu Constantinopolul, «Roma Nouă» a Împăratului: un sobor creștinesc (343-344) își putea nestingherit consfătuirile în frumosul oraș balcanic¹. Din Dacia se trăgeau generali, cari, ca Maximinus, își cuceriră o coroană, dibaci făuritori de intrigi, ca notariul Paulus Catena, Maximus din Sopiană, dintr'o familie de Carpi romanisați, care câștigă o înaltă situație în Stat și se prăpădi în chip jalnic pe urma vițiilor sale² — apariții care dovedesc opera de romanisare dusă până la capăt, cu sau fără nuanță elenică³.

Se credea chiar că prin ultimele biruinți și *foedera* s'ar fi rezolvit definitiv chestia gotică, dușmanii de atâta vreme fură socotiți ca o *gens amica*, ca o ramură germanică aliată, ca și Francii⁴. Când Valens întreprinse o nouă expediție împotriva lor, la aceasta-l hotăra numai singură împrejurarea că ei acordaseră ajutor unui concurent al său, după ce acesta se presintase ca moștenitor legitim al Imperiului. Valens dovedi multă stăruință în pedepsirea Goților, de și ei cerură de mai multe ori iertare, pace și obișnuitele *commercia*: compania ținu trei ani, în care timp se stabiliră cartiere de iarnă la Marcianopolis. Odată fluviul e trecut — ca de obicei în luptele cu Goții — în partea de jos, la cetatea Daphne, a doua oară în apropiere de Noviodunum, un mic post de graniță. În sfârșit, după ce se arseră în zădar sate, după ce se puse preț pe capete de barbari și se târâră în captivitate familii de

---

¹ Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 360.

² Ammianus Marcellinus, XXVIII, I.

³ Cf. Eutropius, IX; Ammianus, XV, III, 4.

⁴ Ammianus, XXVII, v, 1.

dușmani, se mai oferi încă și prilej pentru o luptă, și căpetenia învinsă, «judele» Athanaric, veni pe o insulă de la gurile Dunării pentru a întări prin jurământ un nou tratat¹; încă odată Dunărea fu hotărâtă ca graniță.

Barbarii au păzit cu cinste mai multă vreme acest tratat. Când ne gândim că Goții, odinioară nestăpâniți, au lăsat să treacă peste ei expediția de pustiire de doi ani a Împăratului, fără să-și amintească de vechea și biruitoarea lor poftă de aventuri și fără să încerce ceva pe Mare împotriva agresorilor, atunci se explică și această neobișnuită păstrare a tratatelor ca un semn neîndoielnic de slăbiciune și ruinare lăuntrică. Când supt Valentinian o «plebs» care-și aduna recolta pe câmpurile panonice și moesice fu ucisă sau luată în captivitate de sălbatecele cete aționate și când orașele de acolo numai cu greu se putură pregăti de apărare, nu erau Goți acei cari pricinuiau aceasta, cum ne face să gâcim chiar poziția locului. Dușmanii, cari se lăsară numai cu greu să fie răspinși chiar de către tânărul Teodosiu, un Împărat al vremurilor viitoare, mai bune, se compuneau din Vandali, cari izbucniseră în răscoală prin uciderea unui rege al lor, și din «Sarmați» sau «Limiganți» liberi. Pe când această alianță a barbarilor înspăimânta și descuraja pe Romani — Împăratul Apusului se gândia să întreprindă o expediție personală împotriva lor² —, vecinii lor răsăriteni, «gotici», păstrară o liniște impusă de nevoie³.

---

¹ Ammianus, *l. c.*, IV, V; Eunapius, pp. 47—48; Zosim, pp. 185—186; Tocilescu, *Inschr. aus der Dobrudscha*, p. 49.

² Zosim, pp. 190—192, după povestirea pierdută a lui Eunapius.

³ Ammianus, XXIX, VI, 1 și urm.

VII. *Sfârșitul stăpânirii Goșilor.* Poate că încă de pe atunci triburile uralo-altaice, rămășițele puternicilor Sciți, scăpaseră de supt jugul germanic. Nu trebuie să ne gândim la o năvălire de Huni din Asia: acest popor locuia de la început până la Marea Caspică, în ținuturi care geograficește nu se pot despărți în europene și asiatice. Cu Balamir — dacă această personalitate menționată de Iodanes e istorică — li se născu Mongolilor un conducător și printr'însul Hunii supuși câștigară o biruință deplină asupra lui Hermanaric și altor stăpânitori gotici, cărora, în ce privește puterea lor de rezistență, nu li-a adus mult folos atingerea cu Romanii. Hermanaric, care comandă asupra Goșilor răsăriteni, așa-numiții «Greuthungi», ce locuiau în multe și bogate sate până la Don, se ucise pentru a scăpa de rușine, iar urmașul său încercă în zădar să se apere împotriva puterii principale a acestora cu cetele recrutate dintre Alani și Huni.

Pe un mic fiu al acestui de-al doilea rege învins și ucis îl aduseră câțiva principii din neamul său, din Basarabia, unde Atanaric, «judele Thervingilor», găsi o poziție bună de apărare, în Bugheacul de mai târziu. Printr'o îndrăzneală trecere a râului în timpul nopții, Goșii cari resistau fură alungați, și Atanaric trecu peste Prut, acolo unde între acest râu, Siretiu și Dunăre un al doilea *angulus* oferă nenorociților barbari un loc de adăpost. Urmând cunoscutul exemplu al Romanilor, Atanaric puse să se sape în cea mai mare grabă un mic *vallum*, a cărui urmă ființează încă și astăzi, și aici așteptă el, cu frica în inimă, marea luptă hotărâtoare.

Partea cea mai mare a Goșilor era însă prea

demoralisată pentru a se gândi la o luptă. În cete dese veniră ei prin șesul muntenesc — țara Taifalilor¹, cari se alipiră și ei la fuga lor — la Dunăre, unde, rugând și amenințând, cerură comandanților romani trecerea. Împăratul, care purta războiu împotriva Perșilor, li-o încuviință cu condiția ca barbarii să treacă pe pământul Imperiului «goi», adecă fără arme. Administrația imperială însă nu mai era în stare în veacul al IV-lea să îndeplinească întocmai o astfel de măsură, și așa Goții intrară cum li plăcu în înfloritoarea provincie moesică, pentru ca în curând să exercite până la Constantinopol vechiul lor meșteșug de jaf. Neconținut se îndesară cetele la țermul, niciodată bine stăpânit, al Dunării, și cei mai cunoscuți șefi — afară de acei ce recunoscuseră stăpânirea hunică și de Atanaric, care, fugind cu comorile sale în «Caucasul» carpatic, năvălise peste Sarmați² — veniră unul după altul în doritul și mântuitorul raiu al jafului: Greuthungi, Thervingi și Taifali, oaspeți germanici ai stepei, fără deosebire de grupare și de credință. Împăratul trebui să apară în cele din urmă pe scena de groază, fu cu desăvârșire bătut, ucis și ars lângă Adrianopol. Părea că *Romania* răsăriteană era să se prefacă într'o *Gotia*.

III. Elementul romanic în Răsărit între Bizanț și barbari, până la apariția istorică a neamului românesc.

Po itica înțeleaptă a celui mai bun cunoscător al barbarilor de la Dunăre, a Împăratului Teodosiu, redete Imperiului ținuturile aproape pierdute, ne-

¹ Sunt pomeniți și pe vremea lui Constantin ; Zosim, p. 97.

² Cf. și Odobescu, *Le trésor de Pietroasa* (Paris 1899—1900, 3 vol.).

conținut străbătute de barbari: printr'o purtare împăciuitoare și prin luptă¹ ținu el la distanță pe Huni, cari se informau personal ici și colo de bogățiile romane, și ca nou Împărat fu stăpân el până la Dunăre. Dar înfloritoarea Moesie și Tracia nu mai erau de recunoscut, așa de mult și de cumplit fuseseră pustiite și deșertate de locuitori. Numai orașele mai mari existau încă; populația săracă își căuta adăpostul în munți, cum făcuseră mai înainte locuitorii transdunăreni, și mulți plugari pașnici se prefăcuseră acum în păstori.

Supt Attila, care întemeie Statul Hunilor și (cum scrie Ammianus despre Alanii germano-turanici înrudiți cu dânșii) impuse multelor neamuri subjugate, cu totul deosebite între ele, numele luptătorilor săi, *ad gentilitatem sui vocabuli traxit*², Hunii făcură pentru pustiirea jumătății apusene a Peninsulei Balcanice ceea ce Goții făcuseră pentru cea răsăriteană. Attila devastă întreaga *Moesia superior* și provinciile marginase; își stabilise reședința regală în Panonia, pe întinsa câmpie ce era parcă într'adins făcută pentru prăsila și încuratul cailor. Țara pe care o aștepta exploatarea lui se putea încă numi o țară înfloritoare: avea încă «multe» orașe și castele și era locuită de o numeroasă populație romană, care tot se mai ocupa cu agricultura. Ba odată regele se plânge chiar că, din cauza primirii fugarilor de către Bizantini, el n'ar mai avea destui «Romani» ca să poată munci ogoarele din țiutul cucerit de dânșul, să poată secera meiul pentru oștenii săi și să li poată pregăti berea sau μέδος-ul, miedul

¹ Zosim, pp. 214, 218, 221.

² Ammianus, XXXI, 11, 6.

„indigen“¹. Regele Hunilor se pricepea să jele cu asalt și ziduri întărite: așa-i căzură în mâni Constantia, Margus, Sirmium, în față, prin trădarea episcopului său aproape independent, Viminacium și Ratiaria; granița se coborâ spre Sud până la Naissus, care nu scăpă de soarta altor orașe moesice și fu dărâmat din temelie. De-a lungul Dunării, care nu mai alcătuia o graniță statornică, Hunii pătrunseră în Răsărit până la Novae (Siștov : Sardica însăși deveni pentru temutul rege barbar ținta aventurilor sale bogate în pradă². Pe ținutul sudic nu rămaseră după visita Hunilor decât case și temple sfărâmate, în ale căror ruine zăceau bolnavi și răniți, cari așteptau o ocașie să fie vindecați și scăpați de acolo. Administrația romană încetase cu totul de a mai funcționa; ofițerii imperiali nu se mai iviră în pustie, acolo unde oasele celor căzuți și măcelăriți albiau și se uscau de ploaie și de soare, decât numai ca să plătească barbarilor stipendii extraordinare, sau să li predea fugari. Din potrivă, în foasta Dacie apuseană, adevă în Banat și Panonia, unde Huno-Goții se îmbuibau în trândăvie și risipă în ale lor κῶμαι, sosiau merēu, odată cu întoarcerea luptătorilor, cari abia mai găsiu odihnă, noi adausuri de supuși romani muncitori, de limbă latină sau elină³. Cei mai mulți vedeau în aceasta o îndreptare a soartei lor, și lucrul se explica ușor: acasă aveau de purtat o enormă povară de biruri, în schimb nu aflau nicio dreptate când nu aparțineau claselor privilegiate și nicio ocrotire reală împotriva barbarilor; personal abia

¹ Ἀφῆγονται Ῥωμαῖοι τὴν δουρίλωτον ἀροῦντες.

² Priscus, pp. 140—142, 171, 183, 186, 207.

³ *Ibid.*, p. 190.

puteau purta armele, căci funcționarilor, pe atât de bănuitori, pe cât de tirani, li se părea prea periculos să deprindă pe locuitorii provinciei cu împlinirea acestei datorii. La barbari, din potrivă, cel puțin în războiu, unde se luptau și foștii supuși și cetățeni ai Romei contra acelor înrudiți ca neam sau contra popoarelor dușmane germanice, slave, turanice, aveau nădejdea să-și recâștige libertatea prin vitejie și prin vânzarea prăzii. În timp de pace li stau toate la îndemână și de siguranța lor îngrijia puterea și faima temutului rege al Hunilor. Multora li plăceau femeile germane și înțemeiau o nouă gospodărie, o familie romano barbară sau greco-barbară: acesteia îi sta deschis viitorul, fiindcă știa să se deie după toate împrejurările posibile¹. Organizația romană se potrivea pentru vremuri liniștite, biruitoare, cu înfloritoare viață orășenească; pentru ținuturile sărăcite însă, pentru sălbătăciții, înstrăinații de civilizație *coloni* și *servi* ea era prea complicată, prea savantă și prea puțin practică. Provincialul se simția mai bine în formele barbare, care erau simple, drepte și, afară de întreprinderile războinice, chiar prietenoase, decât în îmbătrânitul și dedalicul organism al Imperiului, în care totul respira aerul greu, moleșitor al unui Stat în decădere.

Astfel toată romanitatea răsăriteană, care îndurase nenumărat mai mult decât cea apuseană de pe urma migrațiunilor barbare, nu putu zămisi decât un popor relativ mic: *cel românesc*. Și la formarea lui în veacul al cincilea lipsiau chiar elementele barbare necesare —, ca să nu mai vorbim de vechea basă tragică. Germanii nu locuiau chiar în

¹ Priscus, p. 190 și urm. Cf. casuri asemănătoare în Jung, *Römer und Romanen*, p. 232 și urm.

Dacia; ei apărură în ținuturile romanice dela Sudul Dunării numai pentru a prăda și trăiră mai mult din expediții războinice până la îndepărtarea lor supt Alaric, care-i duse prin Iliric drept la Roma. Hunii abia erau de ajuns că să poată ocupa Panonia, și în scurtul timp al șederii lor aici, din pricina groazei supra-omenești pe care o însuflară sârmanei *plebs* romane scăpătate, rămaseră cu totul despărțiți de dânsa. Trebuiau să vină *Slavii*, pentru a termina, și încă numai la Nord, formarea unui popor romanic distinct în Răsărit.

Întemeierea de State barbare în Apus cu toate tânguirile retorice și cu toate poftele de restaurare era o mântuire pentru Imperiul roman. O nouă patrie în Apus își găsiră tocmai cei mai primejdioși dușmani ai Romei răsăritene: întregul neam gotic — Goții apusenii supt Alaric, Goții răsăriteni supt Teodoric — năzui spre Italia; scăpați de supt jugul gotic, Longobarzii, părăsind Panonia și zona de pradă mărginașă, goniră pe «încălătorii» bizantini și se înfățișară ca urmași ai fraților lor germanici; Vandalii, despre ale căror lupte cu Goții numai Iordanes ni dă oarecare știri¹, se făcură Spanioli și Africani; odată cu dâșii se mutară și Alanii la Rin. Astfel Romanilor din Bizanț nu li sta împotrivă, dacă voiau să întemeieze din nou stăpânirea peste țerile dunărene și cele de la Hemus, decât doar câteva ramuri mongolice și turcești, care, după sfărâmarea Statului Hunilor, porniră pe vechile drumuri de rătăcire ale stepei: aceștia erau *Avarii*, Turanieni apăruți din nou în pusta panonică, și *Slavii*. Prezența în Dacia, dela Jiu și Olt² până la afluenții de Miazănoapte ai

¹ Cap. cxxii.

² *Ulca*, Olt. Cf. Zeuss, *o. c.*, p. 439.

Tisei, a *Gepizilor*, o rămășiță a Goșilor, ni e mărturisită numai de Iordanes, care-i arată ca proprii stăpânitori ai foastei provincii romane: erau încă puțini la număr, ocupau mai mult vechea țară a Vandalilor la Dunărea sirmică, și, cu toată însemnătatea pe care li-o atribuie Iordanes, n'au jucat niciodată un mare rol. După obiceiul barbar, adecă prin jafuri, câștigară pe nesimțite o însemnătate trecătoare, iar prin neînțelegeri adânci cu vecinii lor longobardici — cu aceștia se ciocniră în ținutul cedat lor de Iustinian la Miazăzi de Dunăre, la Sirmium și dincolo de Drava, în Ținutul care se chiamă «insula sirmică»¹, — periră, cel puțin ca popor stăpânitor. Pe la jumătatea veacului al șaselea căzură chiar în cămara de vechituri anticvarice pentru cronicari și retorii ambițioși și savanți².

Pentru nepărtenitorul cercetător de izvoare nu rămâne nicio îndoială că supt numele foarte întins de Sarmați trebuie să înțelegem și popoare *slavice*: Sarmații nordici din spre Vistula erau de sigur Slavi. Tacit, în veacul întâiu după Hristos, știe prea bine că *Venedii*, vecinii de Nord-Est ai Germanilor, se deosebesc esențial de aceștia³. Dar până în veacul al patrulea această însemnată parte a lumii barbare nu devenise mai de aproape și mai bine cunoscută Romanilor, căci îi despărțiau Germanii. Însă după ce întâii Germani veniți la Dunăre: Bastarnii la Răsărit, Quazii și Marcomanii la Apus, apoi, într'o a doua năvălire germanică, Goșii în stepa răsăriteană, Vandalii,

---

¹ Menandru, pp. 304, 310, 3 6, Procopiu, *De bello vandalico*, I, 2; III, cap. 34 și urm.; *Hist. Arcana*, p. 108.

² Zeuss, *l. c.*; știrile asupra soartei lor din izvoare medievale.

³ *Germania*, 46.

Taifalii, Gepizii în spre munții Daciei și în Pannonia, fură nimiciți în lupte neconținute, sângeroase împotriva legiunilor, se iviră întâmplător pe limes-ul roman de la Dunărea-de-sus triburi slave, totuși cuprinse supt numele generic de Sarmati. Supt sceptrul de fier al lui Attila ele trăiră ca și ceilalți barbari vecini, și știrea faptelor lor se pierdu în aceia despre acțiunea comună a marii tovarășii de jaf. Când, după moartea stăpânului Hunilor, supușii săi se împrăștiară iarăși după triburi, și Germanii, deveniți din nou liberi, aflară într'o parte sau alta a Împărăției romane o patrie, statornică sau vremelnică, în țerile scito-sarmatice de peste Dunăre se creă un vacuum și relativ domolii și blajinii Slavi fură atrași într'insul.

Dar nu veniră în obișnuitul chip barbar, în ro-pot sălbatec de cai, sfâșiiind dramatic cu mâni pline de sânge perdeaua istoriei universale: se iviră mai mult pe încetul, liniștit și sigur, în grupe de rubedenii restrânse, ducând cu ei pe carele de războiu uneltele de plugărie, însoțiți de numeroase turme de boi și oi. O astfel de migrațiune în cete mici, până la un loc potrivit pentru descălecare și nu mai departe, se putea întâmpla nebăgat de samă pe întinsele văi deșerte, pe nesfârșita stepă neocupată, pe lângă satele răsfirate ale provincialilor romani. Numai după ce vestea acestor noi ogoare mai bune de la Dunăre răzbi până la masa slavă rămasă în urmă și un trib după altul porniră la drum, așa încât pe malurile fluviului se produse o mare îmbulzeală, abia atunci aflară Romanii știri mai amănunțite despre noii veniți, și nu numai din vorbe de tabără și povestiri ale captivilor din orășelele și cetățuile neglijatei granițe de Miază-noapte.

Pe când Iustinian, noul Dioclețian al evului Mediu care începea, realisă pentru scurtă vreme în Imperiul roman de Apus opera sa de restaurare, în Imperiul de Răsărit se răspândiau peste tot vești despre mari migrațiuni războinice: în Ținuturile gotice de odinioară ieșiră la iveală Sclavinii și Anții (Venzii?) slavici, aceștia înlocuind pe Ostrogoți, ceilalți pe Visigoți în foastele lor așezări din veacul al IV-lea¹. În al patrulea an al domniei lui Iustinian fu numit prefect în Tracia un oarecare Chilbudius, pentru a înfrâna năvălirile acum obișnuite ale Slavilor. Multă vreme se război el cu barbarii în propria lor țară — ca odinioară Împăratul Valens, și chiar pe același loc, în apropiere de gurile Dunării —, dar la urmă fu învins și ucis. Apoi, pentru a serbători biruința, Sclavinii și Anții se luară împreună la bătaie, cu care prilej se încheie un tratat cu Roma-Nouă. Curând după aceea Iustinian li oferi șesul muntean ca loc de așezare, iar ca emporium cetatea Turris—poate locul în care, la sfârșitul evului mediu, se înălța, la gura Oltului, Nicopolis Minor, Turnu-Măgurele de astăzi. În acest chip vroia Împăratul să-și câștige pe acești barbari cu părul roșu, cari adorau blânzi zei ai râurilor și izvoarelor, trăiau în «democrație», căutau să câștige sclavi romani ca ajutoare la munca câmpului, și, cu toate că nu

---

¹ Iordanes, pp. 62-63. Așezările slave încep după acest raportor contemporan de la „Novietunensis civitas”. adică Noviodunum. Falsă interpretare a două manuscrise: „Noviet sclavinorum unensis”, în care „Sclavinorum” de pe margine a fost introdus, de un copist, în „novietunensis”, a dat prilej în literatura istorică românească mai veche la multe desbateri zădarnice, în care s'a distins mai ales romanticul deslegător de enigme Hasdeu: el voia să facă din aceasta un „Sclavinum rumunensc”, corespuuzător actualului Slăveni, și cu aceasta să tâlcuiască și să desfacă întâia pomenire a națiunii române.

erau lipsiți cu totul de «obiceiuri hunice», nu puteau fi socotiți de loc ca «oameni răi și răufăcători». În acești Anto-Sciavini credea el că a găsit o putere de împotrivire față de mult mai primejdioasele triburi *turcești*, un fel de întregire a marilor lucrări de întărire, cetățui de graniță și târguri de bâlcu, pe care le întemciă și le înnoi la Dunăre ca și peste tot la «limites ¹». De fapt, de aici înainte se înseamnă numai puține năvăliri în Tracia, dar cu atât mai dese și mai crude devin expedițiile de pradă pe care le întreprinseră „Sclavinii” în ținuturile de la Sudul Panoniei, în Iliric, până la Marea Adriatică. Aceste jafuri nu erau însă opera Sclavinilor din Țara-Românească: făptuitorii erau mai curând alta triburi slavice aparținând aceluiași grup apusean — Sârbo-Croații, — cari se sălășluiseră lângă Gepizi în șesul panonic. Ei nu veniau ca simpli vânători de pradă, ca înaintașii lor germani sau huni, ci mai degrabă ocupară pământul mai bun, se pregătiră „să ierneze acolo” și-și ajunseră într’adevăr în câteva decenii ținta aici, în partea nord-vestică a Peninsulei Balcanice și de-alungul întregii coaste dalmatine: toată țara îi aparținea, cum mai fusese mai înainte cazul în vechea Dacie ².

Hunii, odinioară atât de puternici, nu erau de loc distruși, cum de altfel nici de gândit nu e. Întocmai ca mai târziu Tatarii, cari, după ce atacul lor împotriva Statelor Germanilor apuseni, ce se desvoltau în forme de cultură romană, fusese răspins, se duseră să-și caute din nou pa-

---

¹ Cf. Procopiu, *De aedificiis*, II; *De bello gothico*, III, cap. 14 și urm.

² Procopiu, *De bello gothico*, III, cap. 29, 35, 38 și urm.; 40; IV, cap. 4 și 26.

tria lor din stepă și dispărură din ținuturile dunărene, tot așa se întâmplă și cu aristocrația militară de proprietari de sate și căpetenii de războiu a Hunilor. În Panonia, care rămase moștenire triburilor germane răsăritene, crescuseră iarba de pustă pe ruinele „ringului” regal; dar tovarășii de odinioară ai lui Attila își păstrează în șesul rusesc până la Caucas, unde Hunii «eftaiți» alcătuiră o veche primejdie pentru Statul Perșilor, viața lor de păstori și haiduci, ca Arabii ai acestui al doilea pustiu, și întipăriră, deși în măsură mult mai mică, semnul lor de stăpânire popoarelor mai mici de origine străină sau aparținând aceleași rase. Și se perindară astfel, călare, unele lângă altele, și întâmplător unele împotriva altora, în strigăte și goană neîntreruptă, triburile turanice care, așa de asemănătoare ca înfățișare și moravuri, schimbară totuși așa de des raporturile lor de legătură, încât Romanii răsăriteni, oamenii politici ca și istoricii, nu puteau deosebi pe «Turci», grupul principal în veacul al VI-lea, de Bulgarii din Bulgaria-Mare dela râul Atel (Volga) și nici de Utiguri și Cutriguri, cari în Constantinopol treceau drept învinși și nimiciviți, și în sfârșit nici de *Ὀβάρχωνιται*, *Ὀβάρχωνντι* sau Hunivari¹, cărora li aparținea cel mai apropiat viitor în țerile nord-dunărene. Astfel se vorbește supt Împărații veacului al VI-lea, înainte de Iustinian și în timpul domniei sale, despre „Huni și Bulgari”, cari luptau în Tracia supt șefi naționali, fii mai mici ai vechiului erou Attila, ca Balach, de pildă : unii din ei trecură la creștinism, îmbrăcară uniforma romană și porniră împotriva

---

¹ Menandru, p. 401; Teofilact, p. 284; Iordanes, p. 127.

barbarilor, frații lor de odinioară ; mari cete de astf l de. Bulgari — după expresia scriitorilor con-
 timporani, cum și a compilerilor de mai târziu —
 fură colonisați în Armenia și Lazica. Unui principe
 gepid de sânge regal, care ajunsese până la rangul
 de *magister* al oștilor ilirice, i se atribuie cinstea
 de a fi răspins definitiv dela granița romană pe
 nestăpâniții Turani¹ ; în acest chip sângeros «se
 restabili o pace mai temeinică în Tracia» (εἰρήνη
 βασιεῖα ἐν τῇ Θρακίᾳ), bine înțeles numai până la ina-
 întările *Slavilor*².

Dar, pe când linia Dunării fu ocupată de Scla-
 vini și Anți, un neam turco-tatar, *Avarii*, după
 lupte lăuntrice în lumea stepelor, înaintară de la
 Nistru spre Apus: neam subjugat—să ne gândim
 la *Limigantes*, *servii* Sarmatilor și mai târziu stă-
 pânitorii stăpânilor lor—, el își smulse libertatea
 și păstră încă destulă putere ca să se mai poată
 gândi la întemeierea unui Stat războinic pentru
 regi-păstori sau hagani, hani din mijlocul lor.
 În anul 551, cum se admite 'n de obște, după o
 lungă întrerupere, vine iarăși vorba de „Huni“,
 cari pradă în Tracia împreună cu «Sclavii» sau
 Sclavinii : înaintează până la „lungile ziduri“ ale
 Împăratului Anastasiu, și numai ivirea unei flote bi-
 zantine îi întoarse îndărăt, după ce jăfuiseră
 complet Tracia și Iliria. Se dădeau drept „cel
 mai mare“, «cel mai viteaz popor», recomandația
 obișnuită a barbarilor, și, cu toate că nu țin-
 tiau la câștigare de pământuri cu scop de a le
 cultiva, Iustinian li dete, pentru a-i statornici

¹ Teofane. compiler din veacul al IX-lea, I, ed. Bonn, pp.
 247, 269, 338—339; Marcellinus Comes și Victor Tuiunensis, în
Mon. Germ. Hist., Auctores antiquissimi, XI, pp. 103, 104, 105, 25

² Cf. materialul adunat în Zeus, o. c., zupt „Avarii“ și „Slavii“.

și a fi sigur, Pannonia secunda, de unde porniseră în spre Nord Herulii. Aici erau despărțiți de granița romană, dincolo de care bogăția orașelor și câmpiilor ducea în ispită pe leneșii sălbateci, setoși de sânge, prin Statul Gepizilor din insula sirmică, între Drava și Sava; și acest fel de colonizare nu s'a făcut fără intenție¹. Dar firește că ei nu putură îndura această despărțire, și, după ce ocupară reședința regală a lui Attila, încercară să ajungă și granița de Sud a Statului stăpânit de fiorosul rege. În unire cu Longobarzii, marele hagan Baian înfrânse pe Gepizi, și acum începu un întreg șir de lupte pentru a pune mâna pe «moștenirea» învinșilor. Aceasta însemna să răspingă garnisoanele romane din Sirmium și Singidunum, avanposturile acestei regiuni, și să ieie poziție mai spre Sud. Cu toată îndelunga împotrivire, într'adevăr eroică, a Bizantinilor,—Împăratul dete poruncă numai după grele jertfe și cu multă durere să se părăsească fortărețele de la hotar —, oastea Avarilor, în frunte cu regele scânteind de aur al noilor «Huni», pătrunse, în sfârșit, în puștiile orașe părăsite de locuitori².

Avari și Slavi, «Barbari» și «Sclăvini» — cum li se spunea la Constantinopol spre a-i deosebi³ — nu trăiau între ei în relații prietenești: haganul voia să constrângă pe Slavi la birul tătăresc, pentru că să se slujească de ei ca ajutoare la luptă și hrănitori în timp de pace, cum făcuse Attila cu triburile germanice. Avarii, cărora li se răspinseseră de obicei de către Slavi aceste

¹ Cf. Menandru, pp. 22, 285, 287—288; Teofane, pp. 360, 362, 387, 395—398.

— 305, 312—313, 332—338 352, 36 și urm.,

³ Teofane, p. 415.

cereri¹, sprijiniră pe «Romani» împotriva locuitorilor dela Dunăre, liberară pe captivii romani, scoborâra fluviul pe corăbii împărătești și părjoliră satele și țarinile slavice². Când în veacul al VII-lea, supt Împăratul Mauriciu, comandantii bizantini Priscus și Petru întreprinseră mereu reînnoitele lor expediții de pradă și de pedepsire împotriva Sclavinilor, când nimiciră coloniile slavice din foasta Dacie Traiană, târând pe barbari în captivitate, iar pe șefii, ἄρχοι, acestei democrații îi uciseră la un banchet, pentru a impune în acest chip crud numeroșilor dușmani și pentru a asigura provinciile sud-dunărene în contra atacurilor lor, Avarii jucară un rol îndoielnic, care se lămurește prin poziția lor. Haganul puse să întrebe pe ofițerii romani de scopul prezenței lor în ținuturi care-i aparțineau doar lui; el luă în răsneserioasele lor pretexte de vânătoare și-i fu dat să audă complimente ca acela de «vagabond din Răsărit»; el întreprinse demonstrații războinice împotriva Bizantinilor — cu prilejul cărora neliniști Dalmația sau veni, chiar prin trecătorile moldovenești, poate și maramurășene, până în Scythia Minor și la Tomi — și fu atacat la Singidunum și Sirmium, punctele cele mai slabe ale poziției sale, de către «Romani», cari cu flotila lor puseră mâna pe cetăți. Se deteră lupte Avarilor și Gepizilor în smârcurile Tisei, în apropiere de Vidin, la cataractele Dunării, pe țărmul stâng. Dar haganul nu era totuși un neînduplecat rege hun: la nevoie arată bunăvoință de a jura pe «cărțile sfinte» ale vecinilor și dărui protivnicilor săi, într'un armistițiu păstrat cu credință 'n timpul

¹ V. însă Teofilact, pp. 246, 264: Slavi în serviciul Avarilor.

² Menandru, pp. 287—288, 405.

Paștilor, tot felul de provisii proaspete, drept care primi în schimb, ca dar, mirodenii din Orient. Și la urma urmelor reveni odată pacea și la hotarul natural al Dunării¹.

După moartea Împăratului Mauriciu, care se presintase în aceste ținuturi ca restaurator, și cu toate expedițiile izbutite, ca, de pildă, cea din 649 contra Slavilor², granița Imperiului se retrase totuși dela Dunăre, și Împăratul renunță la continuarea costisitoarei lupte primejdioase și zădarnice cu nenumărata mulțime a dușmanilor. În timp ce provinciile asiatice, cu mult mai bogate, insulele și chiar capitala trebuiau să fie apărate de Arabii năvăliitori, Slavii trecură încet și sigur peste graniță și se așezară gospodărește în Moesia. Când Bulgarii veniră încoace, ei găsiră aici șapte triburi slave aciuete de multă vreme și nu putură face altceva decât să li dea propriul lor nume barbar, dispărând prin aceasta ei înșii de la orizont ca popor turanic³. Acest ultim val turcesc, care începu în veacul al VII-lea și ținu până în anul 1000, atinse regiuni de la Nordul și Sudul Dunării, rămase însă fără serioase urmări etnografice pentru populația de atunci — afară de Unguri. De aceea e de ajuns aici o scurtă privire asupra Bulgarilor, precum și a Pecenegilor și a Cumanilor.

Prin zbuciumări launtrice în Statul turcesc din stepă, pe la jumătatea veacului al VII-lea fură împinși pe scena istorică Bulgarii, *adevărații* Bulgari. Ca și Avarii împotriva stăpânilor lor, tot așa se ridicară și locuitorii pe malul Atelului (Volga) asupra stăpânitorilor Avari și-și câști-

¹ Teofilact și copiatorul său Teofane, *passim*.

² Teofane, pp. 530, 532—533.

³ Teofane, p. 549.

gară libertatea. O biruința trebuia să aducă după sine o izgonire a învinșilor sau o expediție de migrațiune spre ademenitoarele ținuturi ale Sudului și Apusului, încotro îi mână pe toți barbarii o pornire nestăpânită. Carăle „sarmatice“ fură pregătite pentru lungul drum, și „regele“ Curt, pe care Bizantinii îl cunosc ca Chrobatos, se puse ca șef doritor de luptă în fruntea micului său popor, care căuta un Canaan roman¹. După moartea sa, ca și după moartea lui Attila, se împărți între fiii săi, după obiceiul turanic, și moștenirea poporului războinic întocmai ca și prada și turmele. Erau cinci frați și, ca și fiii lui Attila, fiecare porni pe drumul său: în Panonia Avarii primiră ajutor bulgăresc, pe îndepărtatele câmpuri de luptă ale Apusului mercenarii bulgari își arătară vitejia. Dar celui de-al treilea fiu al lui Cubrat îi surâse norocul foarte aproape: cu micul său popor, Asparuch (Isperich) își căută un adăpostit colț de pândă și-l găsi între Nistru, Prut și Dunăre, în Basarabia sudică, unde era mai bine ferit de neștrăbătutele știoalme și bungeturi de stuh decât de șanțuri și ziduri. Posturile „romane“ din Moesia răsăriteană raportară aceasta Împăratului și primejdia fu socotită așa de serioasă, încât acesta încercă în persoană să răspingă pe cotropitori dela gurile Dunării. Dar el nu ajunse până la teatrul războiului, și trupele sale se codiră atât de mult să-și facă datoria pe acest teren „scitic“ necunoscut, încât Bulgarii prinseră curaj, urmărind pe soldații fugari și puseră mâna

---

¹ Pentru toate acestea vezi amănunte și critică în *Notele unul istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, în «Analele Academiei Române», XXXV. În general capitolul „Bulgari“ pe care l-am dat în Helmolt, *Weltgeschichte*, ed. a 2-a, IV.

pe satele slave de la Marea Neagră și de la Dunăre. Cum se obișnuia în altfel de casuri, barbarii fură îmbiați la pace ca federați, și astfel prin tratat formal ajunseră locuitorii pământului Imperiului în Moesia răsăriteană și 'n împrejurimea vechii și puternicii cetăți Durostorum, care durează până astăzi ca Dârstor (Silistra). Ei întâmpinară aici, în orașe și castele, o populație vorbind latinește și grecește, oști împărătești în castele și cetăți, apoi, în strâmtoarele Hemusului, unde ajunseră în curând, Traci și Germani romanizați alături de provinciali sălbătăciți cari se uniseră cu ei, și, în numeroase colonii, satele slavice de o obârșie mai nouă, oameni cari, supt ai lor boieri— pentru cronicarii greci ἑξαρχοι și chiar ῥήγες¹. — se îndetniciasu cu agricultura. Toți erau adepți ai creștinismului.

Bulgarii insuflară viață nouă acestor elemente eterogene; ei le împărțiră supt steagurile diferiților «voevozi», căpetenii războinice, și le atraseră la curtea noului Cesar barbar, a Țarului, care ca moștenitor turanic al lumii romane se înfațișă numai de cât și ca pretendent al Constantinopolei imperiale. Aceasta e tot ce aduseră cu ei. Celelalte toate, limbă, moravuri și la urmă — în veacul al VIII-lea — credința, le primiră de la înaintașii lor pe pământul moesic, și anume mai cu samă de la cei mai numeroși și de la cei ce stau mai aproape de stăpânitori în ce privește treapta culturală, dela Slavi. Astfel se născu și se dezvoltă, în visul romantic al unei noi stăpâniri universale asupra Răsăritului, *Imperiul bulgar al Țarilor*, o stângace și naivă imitație a modelului

¹ Teofilact, p. 257.

bizantin. Când, în veacul al XI-lea, Vasile Bulgaroc-tonul (Βουλγαρόκτονος) puse capăt Statului acum în decădere și restabili la Dunăre vechea graniță iustiniană și mauriciană, mai nu rămase altceva pe pământul unde ființase Imperiul Bulgarilor decât amintirea unor mari războaie. De altfel acest d'întăiu Imperiu bulgar nu pare să se fi întins temeinic prea departe în Apus¹.

Capitala rămase chiar pe vremea marilor Țari după Pleskov sau Plisca bizantină, unde s'au aflat interesante ruine, Preslavul, Marcianopolis cea slavisată, și abia după ce această veche reședința și întreaga Bulgarie răsăriteană fură cucerite, în veacul al X-lea, de Împăratul Tzimiskes, „ducii“, pretendenții la coroană și clerul superior se refugiară în Sud-Vest, unde supt Vasile se întreprinse un al doilea războiu pentru libertate. Astfel se sfârși la Dyrrachium, în independenta țară croato-sârbească de pe coasta Adriaticei, marea creațiune militară, care cu trei veacuri mai înainte își luase începutul acolo unde Dunărea se varsă în Marea-Neagră².

Îndelungatele lupte dintre Bulgari și Greci pentru stăpânirea «imperială» în Europa răsăriteană atraseră iarăși noi pretendenți în bogatele țeri dela Dunăre. Sau mai curând o năvalnică „pornire spre Răsărit“ împingea înaintea pe toate neamurile barbare ce locuiau în stepă, și încurcăturile dela Marea-Neagră și din Hemus pripiră numai ivirea Slavilor și „Turcilor“ rămași în urmă. Și așa veniră pe rând, unii pentru a cuceri locuințe sta-

---

¹ Asupra așezărilor Bulgarilor v. Teofane, p. 514 și urm.

² Izvoarele și expunerea asupra acestui «Imperiu de Apus» în însemnările lui Jireček, *Archiv für slavische Philologie*, XXI, p. 545 și urm.

tornice, alții numai pentru a-și lăsa numele pe paginile comemorative ale cronicarilor bizantini Ugrii, Rușii, Pecenegii și frații lor-gemeni, Cumanii.

Probabil că pentru întâiași dată Bizantinii înșiși chemară din stepa rusească ca ajutor pe acei barbari fino-turci, cari, după culoarea feței, forma corpului și moravurile grosolane, sămănau cu înaintașii lor de la acest prag al culturii și cari se găseau mai aproape de hotarul împărătesc, în regiunea marilor fluvii. Ogorii propriu-ziși se înfățișară, de altfel, ușor de recunoscut, și în curând «cuțitul scitic» (μαχαίρα) deveni pentru Bulgari biciul lui Dumnezeu¹.

Noii veniți nu erau Turci curați: la ei sângele turc era din potrivă amestecat cu unul finic primordial, precumpănitor. Ca și Fenni ai lui Tacit, strămoșii lor², ei se îndeletniciau de predilecție cu vânatul și pescuitul. Nu erau niște călăreți desăvârșiți ca vecinii lor de sânge curat scitic, dar săgețile lor nemeriau totdeauna ținta și-i făceau să apară temuți. Când printr'o mișcare a Cazarilor și Uzilor—neamuri turanice superioare lor—ei fură împinși în spre Apus³, își găsiră ca și Bulgarii un adăpost asigurat în smârcurile de la gurile Dunării, de unde hoinăreau spre Răsărit și spre Apus de-a lungul coastelor Mării, pe la Siretiul de-jos, Prut, «Trul» (Turla pe turcește: Nistru) și chiar la Nipru, „Baruch“ al lor. Supt Împăratul Leon Filosoful, pe la sfârșitul veacului al IX-lea, pe când Bizanțul lupta contra Bulgarilor, o

---

¹ *Vita S. Clementis, episcopi Bulgarorum*, veacul al X-lea, ed. Miklosich, Viena 1847, p. 31.

² *Germania*, § 46.

³ *Const. Porfirog.*, cap. 37.

flotă romană apăru pe Dunăre, soli de-ai lui βασιλεὺς trecură pe țărmul stâng și făgăduiră locuitorilor acestui «Atelcuz»¹ frumoase monede de aur și-o bogată pradă de îmbrăcăminte, unelte și captivi, dacă li vor da sprijin curajos împotriva regelui din Preslav. «Mazaroi» (Maghiarii) nu așteptară să li se spună de două ori : în fața neașteptatei lor năvăliri — pentru întâia oară gustau noii barbari priveliștea unei țeri de cultură, fie chiar și a uneia ca aceasta, în stare de decădere, — Țarul Simion se închise în Silistra. Dar, după ce Grecii lași și oportuniști iscălră tratatul de pace cu stăpânitorul Bulgarilor, acesta își răzbună complet² asupra dușmanilor desprețuiți. Dintr'o parte năvăliră Bulgarii asupra satelor ungurești, de alta Turcii tocmiți anume pentru aceasta și cari, întinzându-și puterea lor până la cetatea haganilor, Sarkel pe Nipru, erau cunoscuți supt numele războinic de *Paținachiți* la Bizantini, *Pece-negi*, *Bissenii* la ceilalți vecini. Pe când bărbații erau în expediții de vânat sau de pradă, printr'un atac combinat fură cu totul sfărâmate așezările ungurești din Basarabia sudică, iar femeile și copiii fără apărare scăpară prin fugă de măcel sau captivitate. Urmarea fu, bine înțeles, o nouă strămutare² : poate că din Constantinopol li fu arătat ca nou ținut de așezare Panonia.

În marele șes roditor dela Dunărea-de-mijloc Avarii dispăruseră chiar de mult ca popor conducător. Noul Imperiu apusean al Germanilor franci,

¹ Propriu-zis „insulă într'un fluviu mare“ ; Zeuss, p. 751; cf. Rösler, *Rom. Studien*, p. 155.

² Cf. Porfir., cap. 37, 49; amintirea analitică bizantină în compilațiile care poartă numele lui Georgius Monachus, Symeon (pp. 70 și 853), Leo Grammaticus (p. 877), Pseudo-Theophanes continuatus (p. 359); Cedren, II, pp. 255—257.

sprijinit pe o veche cultură și pe tradiții, își alesese ca hotar răsăritean acest ținut, unde începea o altă lume, și Margenea carolingiană fu ridicată pe ruinele imperiului Avarilor ¹.

Unde înceta puterea margrafului, pământul era în stăpânirea «Sclavinilor» de odinioară, deveniți liberi : aici ca și aiurea ei trăiau organizați «democratic» în satele lor, supt căpetenii de văi, cari în analele france sunt arătați ca «duces», și aceasta trebuie să însemne Voevozi. Prin unirea acestor puteri împrăștiate se întemeie în această regiune un Stat *morav*, dar această creațiune a unui energic conducător, Sviatopluc, nu putu să-i supraviețuiască. Ca înlocuitori ai Moravilor apărură Bulgarii, cari, venind din spre Miazăzi, subjugară sau își alipiseră cele mai multe jupe sârbești, și Drava se acoperi de luntrile imperatorului slav ²). Din castelele lor clădite din nou sau restaurate numai, care erau așezate în munți sau în apropierea smârcurilor de nestrăbătut, «rectores» de-ai Țarului stăpâneau la Dunărea panonică și la Tisa asupra Slavilor, rămășițelor de Germani și Turci, cum și asupra «păstorilor români» ³.

Ungurii — cântecele populare numără șapte conducători supt ducele Arpad, care însă foarte probabil ⁴) murise acum și fusese înlocuit de către fiul său — apucară pe drumul, mult mai lung, dar mai sigur al stepei, unde găsiră numai pașnice sate de Slavi și astfel, fără a trebui să străbată

---

¹ Zeuss, p. 736 și urm.

² V. de ex. *Mom. Germ. Hist., Script.*, I, pp. 216, 230.

³ Memoriile mele despre cronicile ungurești și României în *Revista istorică*, an. 1921, no. 1, an. 1922, no. 1.

⁴ Constantin Porfirogenetul, cap. 38, p. 172.

pasurile munților ¹⁾, scoborâra în paradisul panonic al Hunilor.

După legendă, care ni este transmisă într'o versiune foarte târzie din veacul al XIII-lea, provenind de la un notar pretențios, necunoscut după nume, al regelui Béla²⁾, cuceritorii, ale căror fapte eroice ni sunt povestite până în cele mai mici amănunte istorice și topice, dădură peste mai mulți Voevozi («duces») bulgari și români, tocmai ca pe vremea Imperiului Asăneștilor, care fu întemeiat de păstori «blaci» pentru odrasle de boieri bulgari³⁾. Nepotul lui Kean, care părăsise cel d'întăiu supunerea Țarilor, Salan, tot un nume născocit, stăpâna de la Dunăre până la «Poloni și Ruteni» și locuia în castelul «Zemlum» (Semlin), în afară de care acest «dux tytulensis» posedă încă «Borsoa» și alte localități întărite. Menumort era stăpânul Porților-de-fier prin care se intră în Ardealul de astăzi, și în munții Bihorului, cum și în toată țara Crișurilor și Someșului se asculta de poruncile lui. Glad (Vlad?) era represintantul «Împăratului greco-bulgar» la Timiș, în Keve și Orșova. În sfârșit în «țara de peste munți» — «terra ultrasilvana» — sta gata de luptă Gelou, ducele

¹ Nestor, ed. Leger, p. 19.

² Autorul citează ca izvor și „*annales chronici*“ și „*codices historiographorum*“, dar de sigur numai ca să se fălească. Tot ce spune provine din cântecele trufaș desprețuite ale așa-zișilor «*ioculatores*“, afară de naivele explicări ale numirilor geografice. Ultima ediție a lui Anonymus, după a lui Florianus, se află în culegerea ungurească de izvoare privitoare la cucerirea țării. Cf. studiile lui Kaindl în „*Archiv für österr. Gesch.*“, anul 1901.

³ Numele de „*Blacci*“ e obișnuit în cancelaria latină a Țarilor din Târnova, și Anonymus avuse de sigur în mână multe scrisori de acestea. Mai târziu el apare la cronicari unguri (Simon de Kéza) și în documente („*terra, silva Blacorum et Bissenorum*“; Zimmermann, Werner, *Urkundenbuch*, I, pp. 27, 35, 55; an. 1223-1231). Sătmarul numit în Anonymus e pomenit în hrisoave numai în veacul al XIII-lea; Pić, *Streitfrage*, p. 23.

Românilor, când fu ucis de un șef de bandă ungur, care luptă independent. După ce prin luptă și învoiele Ungurii cuceriseră țara, străbunul viitorilor regi trimise, potrivit cântecelor populare, păzitori de graniță ca Secuții, de fapt coloniști ai Cavalerilor Teutoni în secolul al XIII-lea, până în cele mai îndepărtate colțuri ale Carpaților,

În stilul de pe atunci lăudăroasa veste ar suna cam așa : «Anevoie au înlăturat noii veniți cele din urmă rămășițe ale stăpânirii bulgare și așa ajunseră stăpânitori de popoare în Panonia. De acolo se amestecară ca mercenari — în felul Avarilor — în tulburările balcanice. Abia prin anii de la Hristos 1000, Papa, la care veniseră trimiși de-ai șefului Ungurilor, făcu din ducele Ștefan un rege apostolic pentru țerile ungurești. Cam în aceiași vreme se întinse noul Stat panonic și peste granița ardeleană, cu care prilej se înălță în colțul apusean, la Miazănoapte de Murăș, o a doua Albă Regală pe locul unei Cetăți-Albe romîno-slave, Belgrad—astăzi încă orașul e numit de țeranii romîni Bălgrad ¹⁾. Până la deplina stăpânire însă a țerii în care abia acum pășiseră mai trebuiau încă lungi lupte și mari sforțări de colonizare.

Pecenegii, biruatorii Ungurilor, li fură urmași pe pământul ateluzic. Acest îngust ținut, care nu poate sluji de patrie decât unui mic popor de vânători și pescari, fu mai bine zicând, numai o anexă la mult mai întinsa stepă pecenegă, în care acești temuți barbari, «oameni răi» pentru toți vecinii lor ²⁾, își pășteau nenumăratele turme de boi,

¹⁾ *Vita S. Stephani* în Florianus, *Fontes domestici* (Budapesta 1881-1885), I pp. 23, 75.

²⁾ *κκαά παιδία* Constantin Porfirogenetul, cap. 8.

cai și oi ¹⁾). Spre «angulus» apusean al întinsului lor ținut de stăpânire, unde se învecinau cu Bulgarii, până la Drâstor pe Dunăre, îi mână, cu locuințele lor mișcătoare ²⁾, numai pe timp de vară, păstoria, dar șesul românesc li era deschis până la sfârâmatul pod al lui Traian, de unde începea noul Stat «turc» al Ungurilor, și nu rare ori venirea ei în Ardealul fără apărare prin cunoscutele pasuri ale Carpaților ³⁾, ca să ia în primire de la satele supuse dijmele în grâne și zeciuiala turmelor.

Bulgarii nu erau stăpâni îndreptățiți nicăiri în acest șes. Dacă un izvor bizantin vorbește de Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἰστροῦ supț regele Crum ⁴⁾, întâlnim ceva mai înainte amintită Βουλγαρία tocmai ca țel de călătorie al acelorași captivi bizantini; ἐκείθεν ar fi să aibă deci înțelesul de *cis* pe lângă cel mai obișnuit de *trans*, și poate că, dând Bulgariei această determinare mai de aproape, unică în toată istoriografia greacă medievală, cronicarul se gândia la Bulgaria-Mare dela râul AteI, care nu era câtuși de puțin necunoscută în Bizanț.

După ce se sfârșise strămutarea de popoare la gurile Dunării, Bizantinii, cari priviau cu totul nepăsători la încercările barbare, se folosiră de cetele de Pecenegi, după cum înrolaseră mai înainte arcași unguri. În luptele cu Bulgarii apar la Dunărea-de-jos flotele împărătești conduse de *drugarii* — stăpânirea Dunării ca și a Mării Negre de Bizantini arată ce zădarnică e ilusia

¹⁾ *Ibid.* cap. 3.

²⁾ φερέοικοι; Leon Diaconul, p. 157.

³⁾ V. *Vita S. Stephani*, pp. 21, 75. In memoriile mele citate am arătat la ce dată târzie se raportă această știre.

⁴⁾ Σν νε η Magister, p. 615. In Georgius Monachus, p. 818: πέρην τοῦ Δανουβίου e o cofusie.

dominației bulgărești pe malul stâng al fluviului—și, după primirea soldei, călăreții ce se oprișeră aici pe timp de vară trec fluviul, pentru ca să se întoarcă acasă cu turme străine și cu captivi. Supt pōfirogenetul istoric, care ni-a lăsat în amintirile și compilațiile sale știri așa de prețioase asupra vecinilor de Miazanoapte ai imperiului, plătirea aceasta a «Paținachiților» nu era un fapt neobișnuit: oamenii costau puțin, aveau fama de neînvinși, și erau și mult mai de înțeles ca alții; se și îndreptau îndată ca să ieie pe toamnă drumul către castelul Sarkel. Agricultură nu făceau de loc, un șef comun n'au avut niciodată, ceia ce înlătura orice ambiție politică, și pentru frământările și rățacirile lor pământul muntos din Balcani, presărat cu orașe, era prea strîmt.

După moartea însă a iubitorului de scris Împărat Constantin se credea în Bizanț că s'a găsit un și mai bun element pentru a învinge pe barbari prin barbari. Nichifor Phokas chemă pe *Ruși*, stăpînii scandinavi peste Slavii de la Nipru, «Taurosciții» pe limba cărturărească, și pe supușii lor, cari supt numele străinilor cuceritori, «Rhos», căpătaseră unitate politică și faimă războinică, întocmai ca și Slavii sud-dunăreni, supt acel al Bulgarilor, cari au jucat același rol. Pe apa râului tutelar, apoi pe Mare, în sfârșit pe la gurile Dunării Sviatoslav găsi o cale spre Drăstor, unde n'avea să se teamă de nicio împotrivire din partea Pecenegilor, cari-l despărțiau de Bizanț. Sosi cu bine și, după multe încăierări, în care păstră totdeauna întâietatea, ocupă locul Țarului, ale cărui rude fură prinse sau izgonite și se așeză în Preslav, unde-i surâdea în apropiere Marea

cunoscută, și pentru el prietenoasă, care pentru poporul său era a doua patrie. Împăratul din Constantinopol trebui să îngăduie aceasta, dar când se urcă pe tron energicul Tzimiskes, cotropitorii, cari uitaseră cu totul drumul spre casă, trebuiră să se pregătească de apărare: după o luptă grea Preslavul căzu în mâinile «Imperialilor», și, când Dârstorul fu din nou cucerit — iarăși 'apăru pe Dunăre o flotilă bizantină pentru asediarea vechii și însemnatei cetăți de hotar, — Împăratul triumfător luă coroana ce se clătina, de pe capul tânărului ultim Țar al Bulgarilor răsăriteni, abia acum din nou întronat. Pe locul unde Sviatoslav, în platoșa cu solzi de aur, luptase des-nădăjduit pentru pradă, cinste și viață, se înalță noul castel Theodoropolis că piața de hotar a operei de cucerire.

Pe când eroul rus fugia spre depărtata patrie dela Nipru, el îndură, cum și era de așteptat, o înfrângere din partea Pecenegilor¹, cari alergară la întehirile bizantine, de și bande ale aceuiași popor luptaseră cu dânsul pe pământul moesic². Și, cu toate că neliniștiră și mai târziu Ungaria³, aceștia își pierdură însă forța lor elastică, și în curând neamurile turcești care înaintau spre Apus recunoscură în Cumanii uzici, ce veniau din aceiași cetate Sarkel, pe noii lor stăpâni.

Cum numai rare ori se întâmplă la astfel de popoare, Pecenegii căzură în chip tragic din situația lor

¹ Cf. și Nestor, p. 50.

² Pentru întregul războiu să se confrunte Leon Diaconul și compilatorul Cedren cu cronicarul rus nici aproape contemporan, nici complet autentic (N. Iorga, *Istoria Slavilor răsăriteni*, cap. I.), Nestor. În izvoarele grecești mai târzii nu se găsesc decât doar câteva amănunte întregitoare.

³ *Vita S. Stephani*, l. c.

de conducători în urma unor încurcături neașteptate, care ni sunt transmise cu precizie de istoricii bizantini. Nomazii stătuseră prea mult în atingere cu Roma Nouă, grecească, pentru ca să nu împrumute cu timpul de la vecinii lor elemente de organizare, și astfel se ridică în sfârșit pentru păstorii războinici un singur stăpânitor, care supuse pe șefii odinioară neatârnați ai celor treisprezece triburi, tot așa după cum mai târziu Hanul Crimeii, ca «Împărat al națiunii tătarești», supuse pe Sultanii triburilor. Un astfel de «Han» peceneg era pe la jumătatea veacului al XI-lea Tirah, și el află în viteazul Cheghen un rival primejdios, care odată îl răspinse până în smârcurile dunărene din «angulus». În curând însă biruitorul trebui să fugă din fața Hanului, care chemă la luptă împotriva-i toate puterile poporului său din întregul șes, de la granița Ungariei și Panoniei până la Nipru¹). Numai două triburi se hotărâră pentru cutezătorul răzvrătiț; el fu înfrânt de superioritatea numărului, și, ca și Goții față de Huni, tot așa și Pecenegii lui Cheghen se refugiară pe pământ roman față de groaznica răzbunare a jignitului Tirah.

Astfel veniră cam la 20.000 de fugari pe o insulă din apropierea Drâstorului, adică în mlaștinile pe care le formează la Răsărit de acest oraș fluviul despicat în două²). Cheghen însuși e trimes la Constantinopol și primește prin botez o spoială de cultură; un călugăr grec săvârșește același act solemn la țărmul Dunării asupra cetelor păgâne rămase în urmă și ca «foederati», după vechiul obicei,

---

¹ Νέμονται δὲ τὰς πέραν Ἰστροῦ ἀπὸ τοῦ Βορυσθένου ποταμοῦ καὶ μέχρι Παννονίας ἠπλομένας πεδίαδας; știre contemporană în Cedren, II, p. 582.

² Actuala insulă Borcea, dela Călărași până la Hârșova.

noii cetățeni ai Romei răsăritene primiră, nu numai ogoare pentru sclavii lor, ci și trei cetăți de apărare împotriva înrudiților de peste Dunăre.

Aceștia cerură predarea fugarilor, și, când ea li fu refuzată, veniră ei înșii în grămadă uriașă ca să pedepsească pe neascultători. Pentru a împiedeca năvala alergară înapoi, împreună cu barbarii imperiali, Mihail, «comandant al cetăților de pe Istru», oștile themei bulgărești și pe lângă aceștia ajutoare «din Apus»; o flotilă de o sută de corăbii apăru ca să împiedece adăugirea de noi dușmani pe calea de apă. Dar, când crivățul dură un pod trainic de ghiață pe Dunăre, aproape 20.000 de călări se înfățișară pe pământul Dobrogii pentru a fi biruiți de lipsa mijloacelor de hrană, apoi de ciuma ce-i urmă și în sfârșit de oastea bizantină. Tirah și ai săi se oferiră să devină ajutoare ale «atotputernicului basileus», iar ducele Bulgarilor îi așeză în apropiere de Sofia, Niș și Ovcepolie, unde cârmuirea împărți celor mai mulți uneltele necesare țeranului pașnic, pe când fiii tineri primiră poruncă să pornească spre Asia, ca să lupte pentru Împărat.

În curând însă aceștia se răzvrătiră, iar rudeniile lor părăsiră țarina cu care nu erau obișnuiți și care-i înjosia, pentru a schimba secerea cu sabia. Pustiiri groaznice, care întrecură tot ce se întâmplase după Sviatoslav și înainte de luptele interne, fură răsplata pentru hărăzirea unui adăpost, și numai prin ucideri în masă, printr'o îndelungă și îndărătnică stârpire a hordelor învinse se puse capăt neastâmpărului, și cu aceasta puterii și faimei Pecenegilor. Tot ce mai rămase dintr'înșii se amestecă printre Cumanii până atunci

învrăjbiți cu ei, cari luară locul lui Tirah, de-a lungul Dunării și mai departe în ștepă. ¹)

Dar până să se ajungă aici mai fu nevoie încă de un întreg șir de lungi lupte schimbăcioase împotriva Pecenegilor rămași dincolo de Dunăre, și mai mult de un veac ținu primejdia potopului din această parte. Cel d'întăiu din noua dinastie a Comnenilor, Isac, găsi la Dunăre o stare de lucruri desnădăjduită; pe când țermul stâng rămase ca și mai nainte în stăpânirea exclusivă a barbarilor, căpetenii bulgare, ajutați de cetele unor astfel de vecini, pusera mâna pe mai multe din cetățile de graniță bizantină din Dobrogea, și însuși Drâstorul cu ale sale două citadele nu se putu împotrivi îndelung năvalnicilor rebeli. Când, după Isac, care avuse de îndurat din partea Pecenegilor, și după perioada următoare, aproape lipsită de Împărați, un al doilea Comnen, Alexe, purta purpura Romei răsăritene, un bărbat care simția într'insul puterea de a trezi din nou trecutul mai bun, Imperiul nu mai avea de mult un hotar de Miazănoapte; pe lângă Hani și șefii de triburi ai «Turcilor», mai stăpâneau întreaga țară dintre Dunăre și Mare, din cetățile, orașele și *κωμπολεις*, târgurile lor; Tatos (Tatu) Silistriotul, Chalis, Sestlav, Satza, care se așezase în Dârstor înaintea lui Tatu, și Solomon. Numele arată lămurit, mai ales Tatu, Sestlav, Solomon, populație românească: de Bulgari poate fi vorba tot așa de puțin ca și de Pecenegi ². După câteva atacuri, care fură răspinse, Împăratul nădăjduia să stabilească din

¹ Cedren, II, pp. 412, 413, 456-466, 483, 514-515, 582 și urm.

² Cf. Iorga, în *Revista Istorică* pe 1919, p. 103 și urm. Resultatele noastre au fost întărite într'o comunicație, încă netipărită, a d-lui N. Bănescu, la Academia Română, în 1921.

nou în acest ținut stăpânirea romană printr'o expediție personală, și astfel Dârstorul fu asediat din spre uscat ca și de pe apă. Tatu scăpă pe malul stâng, pentru ca de acolo să cheme în ajutor pe «Cumanii», de bună samă în parte Români, așezați de mai nainte, dar, când el apăru în fruntea lor, lupta hotărâtoare se și dăduse și Alexe se afla pe rușinosul drum al fugii spre Constantinopol.

Se iscară însă certuri pentru pradă, care duseră la o luptă de nimicire între amândouă neamurile omoglate. Pentru țerile tracice, unde se petrecu lupta, fără îndoială că aceasta era o nenorocire, dar pentru interesele de stăpânire imperială noua întorsătură a lucrurilor însemna o întâmplare fericită, și aliații cumani călări fură primiți în lagărul romeic cu chiote de bucurie. Astfel se ajunsese în cea din urmă zi din April a anului 1091 la o mare luptă 'n câmp deschis, în care Pecenegii fură cu totul învinși; după biruință fură uciși, de teamă, nenumărați captivi, chiar și «copii și mamele lor»; «numai o zi, și Pecenegii ar fi văzut și ei luna lui Maiu», — așa se cânta prin satele grecești, — dar nu li fusese astfel sortit. ¹⁾

Stăpânirea Cumanilor. Ca și frații lor nimiciți, Cumanii erau și ei un popor turcesc rătăcitor, obișnuit cu viața de aventură a jăfuitorilor războinici. Din noul lor Stat dunărean, unde primiau mijloace de hrană și pe lângă aceasta vin și mied dela sclavi și birnici, ei treceau cu familiile lor peste fluviul înghețat, în mari cară acoperite cu piele,

---

¹ Toată povestirea se sprijine pe un singur izvor principal, opera Anei Comnena, învățata istorică „porfirogenetă”. Nu intră în considerație decât volumul întâiu din ediția Bonn, pp. 166, 279—280, 323 și urm.

pentru a colinda puțin și pe un pământ mai bun, sau își trimiteau numai fiii cu arcul și cu sulițele mari, care nu se putea purta decât cu amândouă mâinile, ca să câștige cinste și pradă. Odată veniră ca însoțitori ai unui pretendent la coroană, pe care-l descoperiseră în Cherson, unde poporul lor stăpâna și șesul care mai târziu la Genovesi se numește «Campanea», iar orașele dela Hemus, ca vechi cuiburi bulgare pizmașe, li deschiseră cu bucurie porțile, pe când păstorii de munte -i conduceau prin pasuri, în afară de cercul de pază al «klissurarchilor» împărătești. Altă dată Alexe trebui să-i caute la Vidin (Βιδύνη), și, după întoarcerea sa pe fluviu, un detașament de cavalerie -i urmări timp de «trei zile și trei nopți» până la un alt fluviu, pe care-l trecură pe luntri. Oștile bizantine merg împotriva lor până departe spre Apus, la «Branicevo pe Dunăre», unde supt un urmaș a celui d'întăiu rege Ștefan «Hunii» panonici uniți de dânsul își au ultimele lor străji ¹.

Ca și Pecenegii, acești Cumani, dese ori bătuți, risipitori de sângele lor, aveau o viață dârză. După Alexe ei iese iarăși la iveală ca oaspeți ai Peninsulei Balcanice: Împăratul Ioan îi bate în Răsărit la Berhoe, și câteva mii dintr'înșii sunt așezați în ținuturi pustii, ca să fie ținuți în frâu. Însuși marele restaurator al Imperiului, care organiză din nou armata și împlântă iarăși, biruitor, steagurile Romei răsăritene în provincii care de mult erau cedate sau uitate, Manuil Comnenul, în care bizantinismul decadent putea să admire un stăpânitor de talia lui Iustinian sau Mauriciu, cu toate minunatele sale sforțări, nu putu scoate la capăt cu Sciții din șesu

¹ Ana Comnena, II, pp. 8—12, 295, 299, 302; Cinnamus, p. 12; Choniates, p. 124.

Dunării. Când hoții de iarnă puseră mâna pe cetatea Demnitzikos de la gurile fluviului înghețat, însuși Manușl porni spre a-i pedepsi. Prea nerăbdător ca să aștepte flotila — ea era pe Dunăre, în drum împotriva Ungurilor —, își trecu soldații pe cinci sute de «monoxyle» și, după ce fură trecute în același chip încă alte două râuri scitice, nu-l înfricoșară nici chiar întunecatele păduri din «Tenuorman» (Teleorman), la poalele Carpaților, unde se opri. Mai norocos decât bătrânul, legendarul Darius, el smulse o biruință noilor călăreți al stepei, într'o luptă contra dușmanilor cari până acum îl tot ocoliseră¹. Cu acest prilej Împăratul încheie legături de prietenie și de apărare cu cei mai apropiați principii slavi — pe limba literară: «taurosciți»²: Premislav, Rostislav și mai ales cu Iaroslav, puternicul stăpânitor al de curând întemeiatului Stat de Haliciu, la izvoarele afluenților Dunării³. Printr'o nouă întărire a cetăților iustiniane și post-iustiniane — cum era Chele, Chilia de astăzi —⁴, a căror apărare fu încredințată ducelui de graniță, se puse, în sfârșit, măcar pentru o bună bucată de vreme, stavilă cotropitorilor.

Dar această încumetată întreprindere a veșnic neobositului erou nu fu singura cauză care făcu din Statul turcesc de pe șesul dunărean și de la țărmul nordic al Pontului un loc de refugiu pentru mici cete neînfrante, care erau gata să închirieze oricui, în schimbul unei solde modeste, cruda lor vitejie. În Apus Cumanii nu mai aveau nimic de jăfuit după întărirea regatului unguresc și, cu intrarea

¹ Cinnamus pp. 93—95.

² Desore precedentele atacuri și expediții de pedepsire, *ibid.*, pp. 8—9; Ch niates, pp. 20—21, 124.

³ Cf. Cinnamus, pp. 236, 242.

⁴ Cf. cartea mea Chilia și Cetatea-Albă, p. 32 și urm.

ofițerilor regali în Ardeal, această provincie tributară li fu aproape smulsă noilor Pecenegi. În Nord barbarii Panoniei, înfruptați de cultură, câștigaseră o nouă provincie, o «Taurosciițe» hunică în partea de jos a Maramurășului, dar principatele rusești erau destul de puternice pentru a-și apăra hotarele ce se întindeau mereu împotriva poftelor nomazilor. Așa se întâmplă că într'o nouă expediție peste Dunăre—Ungurii erau acum atacați—Cumanii nu sunt pomeniți prin nicio vorbă, pe când pentru întâia oară apar *cu numele lor* — *căci înainte supt al Pecenegilor și Cumanilor e vorba adese ori tot de ei*¹, — în stare de a lupta, *Românii*, stăpânitori ai Moldovei de mai târziu².

După câteva decenii raportul de mai nainte dintre Români și Turci — «Vlahi» și «Sciți» pe limba bizantină — era tocmai dimpötivă. Supt Domnia nevrednicului epigon al Comnenilor, Isac, în anul 1186 — după felul de datare obișnuit — veni dela țărmul moesic al Dunărei un fugar român, care cutezase să ridice împreună cu alți păstori din Hemus steagul revoltei împotriva legitimului «basileus» și să schimbe sărăcăcioasele haine cu mantia împărătească. Asan se întoarse în grabă pe câmpul de luptă cu prieteni cumani, și aceștia se desfătara așa de minunat din bogata pradă tracică, încât uitară pentru toată viața întoarcerea acasă. Cetele romeice fură gonite de săgețile și spadele lor, iar Asan și cei doi frați ai săi, Petru și Ioniță, datoresc de sigur nu în mică măsură succesul lor puternicului ajutor credin-

¹ V, memoriile mele asupra cronicilor ungurești în legătură cu Români, în *Revista istorică* pe anul 1921, p. 1 și urm., pe anul 1922, n-le 1—3.

² Cinnamus, p. 260.

cios al Cumanilor. Când cruciații întemeiară un Imperiu latin în Constantinopol și când noi lupte izbucniră între «regele Vlahilor» și nobilii seniori din Apus, Cumanii nu-l părăsiră nici atunci pe Ioniță, iar marea luptă dela Adrianopol, din care «Vlahul» luă cu sine un captiv îmbrăcat în purpură împărătească, o hotărî neapărat îndemânarea sălbatecilor călăreți: la început se prefăcură că fug, pentru ca să se adune din nou în ziua următoare și să încunjure pe dușman; copleșiți de ploaia lor de săgeți, smulși de pe caii lor prin aruncarea lațului, cosiți ca iarba pustiului de sângeroșii coșași, «Latinii» renunțară la apărare¹. Urmașul lui Ioniță, Borilă, avu în oastea sa învinsă, care număra peste 30.000 de oșteni, călăreți cumani cu flamura verde la lănci². Chiar soția lui era — după Akropolitas — o Cumană. Un corp de auxiliari francesi, care veni din Apus spre a sprijini șubreda Împărăție latină, găsi încă ostași cumani și un șef cuman, «regele» Ionas, în șesul Țerii-Românești³. Din Țara Cumanilor veni Ioan Asan, organisatorul Imperiului bulgar, și totdeauna avu de partea sa Cumani⁴. Dar încă din această vreme izbucnise războiul dintre Cumani și vecinii lor răsăriteni, Tatarii, și după o lungă și desnădăjduită opunere «regele» Kuthen—numele amintește pe șeful peceneg Cheghen—trebui să părăsească neteda câmpie și să-și caute un adăpost, împreună cu întregul său popor, patruzeci de mii la număr,

¹ Cinnamus, p. 808 și urm.; Geoffroy de Villehardouin, ed. de Wailly, p. 213 și urm. Cf. memoriul meu, în *Revista istorică* pe 1920, pp. 156—7.

² Henri de Valenciennes, după Villehardouin, ed. citată, p. 323 și urm.

³ Albericus Trium Fontium, în *Mon. Germ., Scriptores*, XXIII, p. 950 și urm.

⁴ Akropolitas, pp. 26—27, 45.

în Ungaria. Regele Béla al III-lea -i deschise Statul său, dar, ca și mai înainte Împăratul bizantin, tot așa fu și el rău răsplătit pentru ospitalitate ¹. O altă parte mai considerabilă a învinșilor trecu peste Dunăre și se pierdu în munții macedonici și în văile Traciei ².

---

¹ Rogerius, *Miserabile Carmen*, cap. II și urm.

² Akropolitas, p. 5 .

Partea întâia

Românii tesalioți și daco-moesici până la întemeierea principatului Țerii-Românești ¹.

CAPITOLUL I.

Originea Românilor din Pind și din Carpați și deosebiriile dintre ei. Viața principală la Dunăre pe vremea barbarilor.

În timpul groaznicului foc și măcel care alcătuiește pentru Răsăritul european partea cea mai mare a evului mediu s'a vorbit numai rare ori și în treacăt de poporul care păstrase, de și în formă

---

¹ I. Pentru această perioadă literatura este foarte întinsă, cea ce -și are temeiul în greutatea „Chestiei Românilor“, într'o vreme în care ni lipsesc aproape cu totul Izvoarele și nu mai puțin în diferitele interese politice care indeamnă pana istoricilor; Ungurii, cari din partea lor reclamă stăpânirea exclusivă între Tisa și Carpați, combat continuitatea elementului românesc pe ținutul stâng al Dunării, pe când Slavii caută să-i micșoreze rolul dincolo de Dunăre. Aceasta contradicție a pricinuit multe scrieri polemice, și probabil că va mai face-o și de aici înainte.

Părerea că strămoșii Românilor au părăsit pământul de colonizare al lui Traian în veacul al III-lea după Hristos pentru ca să se întoarcă după vre-o mie de ani ca simple cete de păstori, care nu meritau decât subjugarea, află întâia oară un aparător în Sulzer (vol. II, p 1 și urm), ale cărui idei fură influențate de vederile unui Thunmann (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker*, Lipsca 1774) și de părerea, care stăpâna de mult din Ardeal, că

schimbată, vechea limbă de cultură a Romanilor. După lupta hotărâtă, cuceritorii ieau cuceriiilor, odată cu celelalte drepturi, și pe acela de a fi pomeniți. Aluși ușoare la națiunea romanică în formațiune din Răsărit le întâmpinăm în epoca mai veche numai ici și colo, și abia după ce se astămpărara valurile furtunoase ale lumii barbare vechiul element în aparentă copleșit al locuitorilor băștinași se ivește din nou, dar într'o formă care nu amintește de loc trecutul: ca *barbari* apar *Românii* din vârtoarea barbarilor.

---

desprețuiții „Valahi“ ar fi coloniști noi ai muntoasei țeri carpatice. În a sa „*Commentatio der Trajanskriege*“, apărută în 1795, o lucrare premiată, care deschise rodnică sa carieră științifică, Engel se alipi și dânsul la păreriile lui Sulzer, cu oarecare divergente. În lupta pentru constituție dintre naționalitățile ardelene supt împăratul Leopold, Eder, cel mai bun istoric al Sașilor, se arată sulzerian, pe când școala românească era represintată prin Șincai (v. mai sus, bibliografia), și mai ales prin puternicul raționalist Petru Maior (*Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*, Buda, 1812; ediție nouă, Budapesta-Gherla 1883; urmă o vie polemică cu Kopitar, în „*Wiener Literaturzeitung*“; cf. Kopitar, *Kleinere Schriften*). Mai târziu se dovedi ca prezența Românilor în mase mari pe țermul drept al Dunării se potrivește cu rezultatele cercetării filologice a limbii și dialectelor (cf. Onciul, *Românii în Dacia traiană până la întemeierea Principatelor*, București 1902, care dă o vedere critică a literaturii).

În cartea sa, citată mai sus, *Romänische Studien*, Rösler, savantul austriac, polemist interesant, provocat de excesele școlii șoviniste românești, încercă pentru întâia oară să întemeieze teoria sulzeriană în chip istorico-etnografic și filologic: în lucrarea lui Rösler se găsesc capitole minunate, ca acela care dă lovitura de moarte povestitorului anonim al celor dintăiu cuceriri ungurești, dar în genere exagerează, și icoana ce ni infățișează iea forme aproape fantastice, de oare ce împrejurările românești, țară, oameni și limbă, îi sunt așa de cu totul străine, încât nu poate găsi adevăratul punct de orientare. Rösler dă mai mult directive de cugutare decât fapte și conclusii temeinic stabilite. În cercetările etnografice ale unui Tomaschek (*Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, Viena 1832) găsim iarăși mai mult ipoteze strălucitoare.

Operele citate ale lui Jung cuprind date, date bogate și sigure, iar partea teoretică rămâne la el totdeauna pe al doilea plan. Cele trei scrieri ale lui Plö (*Über die Abstammung der Rumänen*, Lipsca 1880; *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatstrecht*;

Apariția istorică a Românilor *supt numele lor* se îndeplini abia în veacul al XI-lea și al XII-lea, cu toate că alcătuirea și dezvoltarea organică a acestui popor aparține unei epoci anterioare. Acest

Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Lipsca 1881-1886) nu zduc o puternică și strânsă argumentare și se pierd adesea în larga expunere a unui material științific îndepărtat de chestie. În cartea lui Traugott Tamm, apărută la 1891, se înfățișează mai mult, într'o formă clară, sistematică, starea chestiunii pentru un public mare. Acești trei din urmă scriitori s'au pronunțat pentru continuitate.

Românii au în istoriografia lor mai nouă o singură carte cuprinzătoare asupra acestei controverse: „Teoria lui Rösler“ de Xenopol (Iași 1834; în limba francesă: *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge*, Paris 1870), o lucrare interesantă, care pierde însă din valoare prin slaba cunoștință ce se vedește în partea filologică, cum și prin tratarea ceva cam superficială a unui material neindustrializator; în cele mai multe puncte a rămas biruitoare întâmpinarea lui D. Onciul din „Convorbiri literare“ pe anul 1885: Onciul este foarte bine orientat, totdeauna precis și nu se lasă niciodată rărit de sentiment.

Ungurii până acum s'au înfațisat slab, de vreme ce, pe lângă un zel patriotic nerăbdător, une ori crescut până la vehemență, totdeauna dăunător cercetării adevărului istoric, întrunesc o cunoștință îndoielnică a izvoarelor și o apreciere părtinivoate a studiilor întrebunțate. Serbătoritul polemist ungar P. Hunfalvy (*Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Viena-Teschchen 1883. și *Az Oláhok története*, I) se arată mai mult ca un polemist în felul foilor șoviniste, și încercarea sa de a se sprijini pe izvoare românești împotriva Românilor se izbește de necunoașterea acestora, pe care o împărtășește Rösler, care e însă mult mai talentat și cu mai multă școală; scrierile românești pe care el le atacă — și școala sa-l urmează în această direcție — sunt de mult condamnate în cercurile științifice românești. Nu mă voiu atinge de lucrările, subiective, ale canonicului maghiar Karacsónyi.

II. În tot ce privește limba, trebuie să ne adresăm acum la opera clasică a lui Ovidiu Densusianu. *Histoire de la langue roumaine*, a cărui primă parte a apărut la Paris în 1903 (din a doua până acum un fascicul). Într'însa se cuprinde bibliografia până în cele mai mici amănunte, alături de o expunere îndestulătoare a diferitelor teorii dominante privitoare la chestia de limbă.

III. Asupra Românilor din Istria nu se afla, până la Iosif Popovici, o lucrare complectă și trebuia să ne mulțămim cu capitole rătălețe; din partea Românilor până atunci se pot cita numai călătoriile lui Ioan Maiorescu (Iași 1874; ediția a doua, București 1900) și contribuții la glosarul dialectul de acolo de Nanu, disertație din Lipsca. 1895, și în Anuarul seminariului românesc de la Universitatea din Lipsca (publicat de G. Weigand, 1895). Cea mai bună expunere e cuprinsă încă tot în memoriul lui Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen* (Memoriile Academiei din Viena, XXX, 1879).

proces trebuie descris și lămurit aici. Cadrul în care tabloul acesta trebuie prins a fost dat în cele precedente.

În Peninsula Balcanică cuceritorii romani găsiră, cum am spus, Greci și Traci: cei dintăiu locuiau

---

Literatura românească asupra Arămănilor (Români din Pind, Aromani, după felul de pronunțare propus de Weigand) se mărginește la descrierile de călătorie aproape fără valoare ale lui Bolintineanu, un poet, fiul unui Arămân, la Nenițescu (București 1899) și la „Studiile istorice” rămase necomplete ale lui I. Caragiani, care, pe lângă teorii neadmisibile, presintă, ca Român din Pind, cunoștința sa personală asupra împrejurărilor. Mai bună e cartea lui T. Burada, *Cercetări despre școlăle românești* (București 1890), o carte care poate rezista comparației cu cărțile celorlalte popoare balcanice cu privire la etnografia regiunilor contestate. Academia Română a publicat sub îngrijirea lui I. Bianu materialul lingvistic adunat de dr. Obedenaru și prelucrat în înțeles daco-român (*Texte macedo-române*). Acum de curând Pericle Papahagi, el însuși Român din Pind, a dat la lumină în vol. II din „Materialuri folklorice” ale Ministerului Instrucției și în „Analele Academiei” (1902) materiale etnografice foarte însemnate.

Dar acest domeniu aparținea până dăunăzi cercetătorului german G. Weigand din Lipsca, care a vizitat mai mult decât odată pe Români din Pind la ei acasă — ceia ce nu-i tocmai ușor — și care în marea sa operă, *Die Aromunen* (Lipsca, 1893; cf. *Die Sprache der Olympowalachen*, Lipsca 1888) a pus baza tuturor studiilor viitoare. În anualele mai sus citate el acordă totdeauna cercetărilor asupra dialectului arămănesc un spațiu întins. Pe lângă paragrafele referitoare din cartea d-lui Densusianu ne putem îndrepta pentru orientare la articolele scrise de d. Weigand: Arămâni, Istria, Megleniți din „Enciclopedia română”, apărută la Krafft în Sibiu, cum și la opera lui Picot, *Les Roumains de Macédoine* (1875), bine înțeles numai în ce privește puțină literatură mai veche.

Asupra celorlalte frânturi de Români desprinse din trunchiul principal, se pot compara: Burada, în „Archiva societății științifice și literare din Iași”, V; Weigand, în Anuarul său pe 1900; Picot, *Chants populaires des Roumains de Serbie*, din „Recueil de textes et de traductions publiés par les professeurs de l'école des langues orientales vivantes” (Paris 1895).

Singura carte despre Români basarabeni era înainte de 1918 aceia a lui Zamfir C. Arbure, publicată în 1899 de Academia Română ca lucrare premiată (*Basarabia în secolul al XIX-lea*), care cuprinde firește și lucruri folositoare, dar e scrisă cu o lipsă de critică de nechezut.

Pentru Bucovina dimpotrivă este o carte foarte bună, eare se sprijină pe o bogată informație, aceia a lui G. Bogdan-Duică (*Bucovina Cernăuți* 1895). Să se adauge I. Nistor, *Români și Rutenii în Bucovina*, București 1915.

la Mare și de-a lungul marilor căi comerciale, patria celor din urmă rămase, până la peirea lor etnică, muntele; în văile Rodopelui, Hemului și Carpaților se aflau satele lor de păstori. Grecii aveau orașe, bogăție și o veche cultură superioară, care -i feră aproape cu totul de desnaționalizare.

Tracii, din potrivă, împrăștiați în mici așezări sărăcăcioase, nu se putură păstra în ținuturile unde

---

Nimeni n'a descris până acum într'o carte solidă, cuprinzătoare, starea Românilor din țerile odinioară supt Coroana unghurească (poate că ar trebui ținut în samă I. Slavici, *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina*, Teschen 1881). O bună lucrare etnografică este cea a lui Frânçu și Candrea, *Români din munții apuseni* (București 1888), care tratează despre așa-numiții Moți din partea vestică a Ardealului. În Silvestru Moldovan, *Țara noastră*, se găsec, pe lângă o descriere a țerii din Ardealul apusean, și comunicări etnografice. Voluminoasa carte a lui Emon de Martonne, *La Valachie* (Paris 1902), are, ce-i dreptul, mare valoare geografică, dar mai puțină etnografică și de loc istorică.

Cât pentru regatul României, ei nu stă cu mult mai bine în ce privește studiile etnologice. Doctorii N. Manolescu și Craișniceanu au scris două lucrări despre Igiene țeranului român (aparute în publicațiile Academiei Române). Meritosul preot din Suceava, S. Fl. Marian, membru al Academiei, a descris în operele sale, publicate de această instituție: „Nașterea la Români“ (1892), „Nunta la Români“ (1890), „Obiceirile de înmormântare la Români“ (1892), „Vraji, farmece și desfaceri“ (1893) și „Serbătorile la Români“ (3 volume), întregul ciclu al vieței țeranului român; pe lângă acestea a mai publicat și studii asupra întrebuintărei colorilor în artă (discurs de recepție la Academie), asupra Ornitologiei populare (Suceava, 1 vol.), asupra zoologiei populare (în „Noua Revistă Română“, 1901). La acestea se mai adaugă „Nunta la Români“ de Elena Sevastos 189), marea carte a lui L. Șăineanu asupra basmelor, lucrarea de curând apărută a d-rului N. Leon despre medicina populară toate în „Analele Academiei“ sau în publicațiile sale separate). De atunci lucrările lui T. Pamfile în publicațiile de literatură populară ale Academiei Române au dat un bogat și precis material.

Cimiliturile (ediț. Academiei) au fost adunate de Artur Gorovei, proverbele de Iuliu Zanne, într'o operă colosală, ceva cam prea întinsă. Cea d'intăiu mare culegere de poesii populare este a lui V. Alecsandri, prefacută mult de poetul însuși. Dimpotrivă, strict științifică este cea publicată de Andrei Bârseanu și I. Urban Jarnik în 1885, care ca valoare stă alături de cea, mult mai bogată, a lui G. Dem. Theodorescu. Culegerea întocmită în anii din urmă de Ministerul Instrucției, *Materialuri folkloristice* I₁ și I₂, trebuie socotită cu totul greșită; că redactor al ei e dat Gr. G. Tocilescu. Acesta n'are însă într'nsa nicio parte de contribuție.

ii căutau soldații și negustorii romani. Astfel se pierdu pas cu pas, în Moesia ca și în Dacia — în Tracia maritimă la ivirea legiunilor nuanțarea elenică a populației făcuse chiar mari progrese, — individualitatea acestei numeroase, viteze și înzestrate familii de popoare tracice. Ceia ce apare mai târziu ca Traci, pe pământul patriei sau aiurea, unde, după cum se admite, și-ar fi păstrat ca monahi creștinii limba lor «bessică»¹, e puțin demn de crezare, și s'ar putea tâlmăci mult mai curând printr'o confuzie sau printr'o direcție arhaisătoare a izvoarelor îndoielnice. Vecinii înrudiți, *Ilirii*, la cari poarta barbariei fusese cu mult mai nainte sfărâmată, avură în această privință o soartă mai bună; pe când cultura romană luase un mult mai puternic avânt la țărmul Mării decât în țara Dunării-de jos și făcuse din Dalmația o provincie înfloritoare a Imperiului, restul țerii, sărac, pietros, lipsit de vegetație, oferia coloniștilor puțin farmec, cel mult acelora cari voiau să muncească în minele Bosniei. Și, cu toate că ei se ivesc în târgurile stăpânitorilor, ca și mai târziu în acelea ale Italianilor, cari acum exploatau coastele, cu toate că, buni cunoscători ai pasurilor și potecilor din munți, încă din această vreme și mai târziu ei fură tocmiți ca aparători curagioși ai caravelor de comerț, cu toate că în sfârșit unii dintre ei trebuiră să lupte ca auxiliari în legiunile împărătești, locuitorii acestei țeri muntoase rămaseră totuși Iliri, și chiar până astăzi, când se recunosc ca Schipetari (de la *scopulus*, stâncă)² și sunt numiți

---

¹ Pentru numele Bessi și numele personal de Bessa, v. Mateescu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, VIII, p. 33.

² V. Iorga, *Brève Histoire de l'Albanie*, București 1919; Bourcart, *L'Albanie et les Albanais*, Paris 1921.

de vecini Albanesi (Arnăuți), după o expresie întrebuințată încă din vechime (probabil de la *alp*, munte), ei au rămas pe loc în ținuturile lor muntoase de vânat și de pradă, lângă păstori și târgoveți de alt neam. Că în vremuri foarte depărtate au stat supt stăpânirea romană, despre aceasta ni vorbește numai un număr destul de mare de cuvinte pentru noțiuni de cultură populară și mai înaltă din limba lor și credința creștină, pe care au împrumutat-o de sigur încă din antichitate de la cucernicii romani, adoratori ai unui Dumnezeu comun tuturor neamurilor. Munții neprimitori i-au ferit de peire, tot așa cum s'a petrecut și cu alte interesante resturi de popoare: *Goții* din Cherson, cari au dăinuit veacuri de-a rândul după nimicirea, aiurea, a neamului lor, și, în număr aproape neobservat de mic, au supraviețuit cu dialectul lor germanic, până încoace 'n epoca modernă; *Bascii* din Pirinei, minunate mărturii ale unui trecut străvechiu; *Retoromanii*, cari, cu toată neînsemnătatea lor numerică, posedă o formă proprie de limbă romanică în care trăiesc atâtea dialecte și cari represintă, de sigur, elemente panonice zvârlite în Alpi de năvăliri, și nu în ultimul rând *Românii* din Pind, cari au mai mult sânge iliric ca frații lor.

Populația iliro- și traco-romană a Peninsulei Balcanice stăpânia în vremurile bune ale existenței sale un foarte întins teritoriu, fără împănare străină: anume țara dintre Marea latină, Adria, și lumea elenică, ce o ținea departe de Pont, pe când în Nordul depărtat și în Răsăritul asiatic avea ca vecini neamurile germanice, slave și turcești. Năvălirile barbarilor sfășiară însă această populație unitară, această mare *Romania*, al cărei nume

rămase în acela al *Statului bizantin*, „romaic“, de o parte, și al *nației și limbii românești*, de alta, și părților desprinse nu li era de loc menit același viitor.

Prin neîncetatele năvăliri slave, care se îndreptară de preferință asupra acestui bogat ținut, până acum aproape neatins de Goți și de alți barbari, Dalmatia pierdu, odată cu hinterlandul ei, cea mai mare parte a populației sale, și, după o îndârânică împotrivire a locuitorilor romani de pe coastă, Slavii luară 'n sfârșit în stăpânire, prin veacurile al VI-lea și al VII-lea, tot ținutul, cu numeroasele sale orașe fericit așezate, și înlocuiră chiar în văile înguste ale muntelui pe țerani i izgoniți. Din limba latină, care aici fusese atâta vreme stăpânitoare, dacă nu singura întrebuințată, se păstră numai o rămășiță în *lingua vulgare*, care fu vorbită până în veacul al XV-lea în insule și porturi, ca de

Fig. 8. Român din Macedonia.

ex. în Ragusa-Dubrovnic, și care acum nu mai trăiește decât în tradiția scrisă¹.

Dar pe la sfârșitul evului mediu, după ce ființarea romană în forma sa originală se stinsese încă de mult pe coastă, se afla în munții vecini o puternică populație de păstori și haiduci, cari sunt numiți de locuitorii slavi ai văilor *Vlahi*, și cuvântul înseamnă același lucru ca *Rum* la Turci, adică *Romani*. În al X-lea veac începe cariera istorică a acestor războinici întârziați. Cronicarul bizantin Ce-

Fig. 9. Româncă din Macedonia.

¹ Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, 2 părți, Viena 1901—1904. («Denkschriften der Wiener Akademie», XLVIII—IX). Pentru nume românești în Dalmația, pe lângă Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 155, și Attilio Tamaro, *Italiens et Slaves dans l'Adriatique*, Zürich 1918.

Sunt nume ca Ozanulus la Spalato în 852, Danulus la Ozero, în 1018, Negulus la Biograd în 1070—8 (v. și *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, an. 1923, p. 39).

Jireček dă nume mai târziu și numiri de localități: satul Negriș ori Cornet, etc., în Serbia.

dren vorbește de omorul săvârșit la καλαί δρούς asupra răzvrătitului «comitopol» bulgar, sau fiu de boier, David, de mâni «valahe»¹. Ucigașii erau chervanagii, ὀδῖται, și ucisul, împreună cu cei trei frați cari-i supraviețuiră, încercase, multă vreme după ce Imperiul bulgar din Preslav căzuse, o ultimă luptă desnădăjduită împotriva Bizantinilor. Zona de războiu se cuprinde în ținuturile muntoase care se întind la Sud până în Macedonia și Tesalia, la Apus până la Dyrrachium, un colț până acum neieșit în relief al foastei stăpâniri bulgare, unde abia ne-am fi putut aștepta în acest timp la o așa de numeroasă populație slavă. Felul de a purta harța împotriva Bizantinilor pe care-l aflăm aici e neobișnuit: căci în definitiv Bulgarii Țarului de odinioară executau întreprinderile lor mai mult sau mai puțin după felul «roman», pe când acum totul se desface în mici atacuri de bande, în incursii albanese. Prin aceasta se trădează un nou element militar, care până acum nu-și arătase caracterul, și, dacă ne gândim că încă până târziu, în Imperiul lor pontic, «răsăritean», Bulgarii turanici, amestecați mai mult sau mai puțin cu aristocrația slavă, alcătuiau casta războinicilor²) și că prin ultimele lupte cu Rușii și prin expedițiile de nimicire ale lui Tzimiskes acești boieri «turci» fuseseră distruși sau împrăș-

¹ I, p. 435. Cf. V. Bogrea, în același «Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale», VII, p. 5) și urm.

² Se vede foarte deslușit din „Responsa Nicolai Papae“ — Mansi, *Concilia*, XV—, în care, pe la sfârșitul veacului al IX-lea, două sute de ani după stabilirea lor în Moesia, Bulgarii apar ca „Turci“ adevărați, cu groaznicele lor mijloace de pedepsire asiatică, cu adorarea fetișistă a stăpânitorului, cu poligamia, cu caracteristica acoperire a capului prin o „ligatura linter“ în forma de turban, cu tugal — coada de cal — ca steag.

tiați, atunci se înțelege că mai marii Bulgarilor cari nu fuseseră încă înfrânți trebuiră să-și caute aiurea puteri pentru atacul ce era din nou să înceapă. Românii și de sigur și vecinii lor Albanesii, nepomeniți însă în izvoare, erau parcă anume făcuți pentru aceasta¹. Un meșter în știința războiului și administrației care numește ca străbun al său pe un administrator tesalioț al ținutului românesc, pe un ἄρχων τῶν Βλάχων Ἑλλάδος, ce poartă caracteristicul nume, românesc, de Νικολίτζα, Nicolifă, Kekaumenos, descrie astfel în al XI-lea veac pe aceșii locuitori de munte, bine cunoscuți lui: ei trăiesc de obicei în sate tesalioțe și numai în cete mai mici în Epir și Macedonia²). Orașe la ei nu se află, afară de casul când, lucru ce nu se întâmplă rar, au pus mâna prin viclesug pe vre-un târg bizantin. Vara, turmele, familiile și slugile simbriașe sunt trimise în Bulgaria, așa încât din April până în Septembrie nu se găsesc pe acasă decât frunțașii neamului³.

Căpeteniile lor sunt numite de Greci πρόκριται, ἔκκριται⁴ — celnicii lor, șefii de ceată⁵ —, și Kekau-
menos pomenește, dintre aceia cari trăiau pe vremea lui Nicolifă, pe Sthlabetas (Slăvilă) Kar-

¹ Iorga, *Notele unui istoric*, în „Analele Academiei Române“, XXXV, p. 131 și urm.

² Διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπειρῷ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ἔφυγον τὴν Ἑλλάδα, *Cecaumeni Strategicon*, ed. Wassiliewsky și Jerstedt, în „Zapiski“ ale Facultății filosofice din Petersburg, 1896, p. 96. Cf. G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind, Valahia Mare (980—1259)*, București 1910.

³ Cf. Burileanu, *I Romeni d'Albania*, Roma 1912; A. J. B. Wace și M. S. Thompson, *The nomads of the Balkans*, Londra 1914. Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, II, p. 105 și urm.

⁴ La Ana Comnena, II, p. 10: Πουδίλος τις ἔκκριτος τῶν Βλάχων. E un Budilă, de la Bude, nume ce se află în Ardealul de azi.

⁵ V. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, București 1919 (și în limba franceză).

malakes, pe Βερίβοος sau Berivoiu — care nume din urmă nu e necunoscut la Români¹. Împăratului îi plăteau în oi anumite dijme; dar, când acestea ajunseră mai apăsătoare, ei se răzvrătiră și unel-tiră o răscoală, numită pe greceasca aceluși timp μολτος. La astfel de prilejuri chiar slugi împără-tești credincioase, ca, de pildă, acel Nicolita, sunt nevoite să se dea de partea lor, așa de strașnice li sunt amenințările. Negocierile cu dînșii sunt neobișnuit de grele, fiindcă o țin morțiș într'ale lor și pe lîngă aceasta mint cu nerușinare și jură strâmb: încuscririle, înfrățirile, înfierile — συντεχνίαι —, mijloace obișnuite pentru a câștiga și lega statornic pe alți barbari, au puțină trecere la ei, pentru că la mânia se leapadă fără scrupul de toate aceste mreji nebărbătești. La războiu se arată friçoși «ca iepurii», ceia ce-și găsește explicarea în felul lor particular de luptă, așa cum îl aflăm descris la contimporanul Choniates: la început fug din fața dușmanului încrezut, pentru ca prin tragere cu arcul și prin aruncare de suliți să pricinuiască zăpăceală în rândurile celor cari-i urmăresc; dar la cea d'intâiu șovăire observată sunt iarăși la loc și 'n spăimîntător urlet de luptă învârtesc săbiile pentru măcel².

Aceste însușiri apar și în războaiele așa-numi-ților «Bulgaro-Români» împotriva Bizantinilor supt Comneni și Angheli, cum și în acelea împotriva «usurpatorilor» latini în timpul dinastiei Asăne-știlor, adecă supt cei trei frați cari încep răscoala și supt nepotul lor. Împăratul Isac (1185—1195) vrea să se însoare cu o fiică a Casei regale un-

¹ Berivoieștii, d. ex., mahală din Vălenii-de-Munte.

² P. 519.

gurești, dar nu se poate hotărî la un dar de nuntă din propria sa casetă — așa scrie moralisatorul orator al opoziției, Nichita Choniates. Se impun biruri noi în Imperiu, și Românii sunt și ei împovărați prin aceasta: se ieau mai multe oi ca de obicei din turmele lor pentru Împărat. Dar ei erau comunitate privilegiată, alcătuiău un fel de clasă aparte în Stat, și dreptul de a aduce plângeri direct înaintea stăpînitorului nu li fu niciodată contestat. Ei trimit deci doi *ἐκκρίται*, Petru și Asan, proprietari de turme fără nume de familie; aceștia însă sunt răspinși, și unul dintr'înșii e palmuit de un foarte sus pus ofițer «roman». De atâta vreme locuitorii de la munte erau nemulțumiți cu ocârmuirea împărătească; aceasta se știa și în Bizanț de mult, și de aceia puneau să se îngrijească și să se păzească bine castelele de siguranță de pe toată culmea muntelui¹. Mulți dintr'înșii se molipsiseră de eresia dualistă a Bogomililor, — pătrunsă și la Unguri² —, și bogomilul «curat» desprețuia pe Grecii eretici, cari nu recunosc niciodată noua credință adevărată. Și nici nu periseră încă de loc amintirile luptelor pentru libertate din Hemus și Pind, în vremea celor patru «fii de boieri», cari-și ținuseră Curtea lor împărătească la lacul Prespa. Cînd supt Alexe I-*iu* Cumanii aduseră cu ei pe vărul din Cherson al stăpînitorului, Românii fură acele neîntrecute călăuze pe munte care însoțiră pe barbari prin strâmtori și ocoliră mijloacele de apărare ale «clisurilor»³. Pentru a răzbuna jaful turmelor și mândria jignită a reprezentanților lor, toată țara muntoasă fu acum în

¹ Kekaumenos, p. 96.

² V. *Revista istorică*, an. 1922 p. 13.

³ *Ana Comnena*, II, p. 11.

flăcări, și cuvioși preoți de credință bogomilică se grăbiră să declare că Sf. Dimitrie ar fi venit din reședința sa de la Tesalonic în Pind¹, pentru ca să propovăduiască acestor creștini mai buni războiu și expediții de pradă împotriva păcătoșilor din Constantinopol. Frații Petru și Asan și mai ales cel mai mic, bine înzestratul Ioniță, se puseră în fruntea aceluși *μολτορ* și gasiră sprijin la toți nepoșii și toate rudele. În «Cumanii» de dincolo — clasă stăpânitoare turcească, având Români supt ordinele lor — li se iviră de altfel destule ajutoare, și, deci, prin număr ca și prin curaj și cunoștința locului de luptă, ei întreceau pe dușman.

Ce urmează apoi e o adevărată epopee vlahă, măreață, sângeroasă și brutală. De o ocupare statornică a șesului — cu toate că Akropolitas vorbește de granița Hemului și Istrului²—, de o sigură stăpânire în Nord până la Dunăre nici vorbă nu-i, după cum nici în timp de pace nu se poate dovedi existența unei organizări. Ici colo — din ocrotitele cuiburi de munte — «principes», frunțașii pândesc prada; după ce Petru ceruse coroana Imperiului de la Frederic Barbă-Roșă, în drum de cruciata prin Serbia tulburată de Vlahi prădalnici³, de când Ioniță s'a ridicat ca anti-Cesar, *imperator Bulgarorum et Romanorum*, șeful suprem, pe care străinii îl numesc *ἄρχων*, *roi*, locuiește la Târnova, noua capitală, care pentru el înseamnă mai mult un loc de scurt popas decât o adevărată reședință, căci mai totdeauna se află în războaie. Un

¹ V. *Notele unui istoric*, p. 136 și urm.

² P. 21.

³ Ansbertus, în *Fontes rerum austriacarum* 1, V. Cf. despre Vlaci, „Kalopetrus Flachus” și „frater eius Crassianus” („Kyr Assianus”), „cum subditis flachis”. și *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, pp. 24—5.

alt «principe», care la început, cu oamenii săi, cam vre-o cinci sute de ciobani, dăduse ajutor Bizantinilor și mai târziu își călcăse în picioare jurământul, își începu năvalirile din Strumnița, apoi din mai puternicul Prosakon. În văgăunele munților, în preajma unor astfel de reședințe pasc nenumăratele lor turme strămoșești ca și cele mai noi, furate, întocmai ca la Beduini, cari-și păzesc oile chiar lângă cortul unui Abd-el-Kader. Atacurile pornesc pe neașteptate, «ca fulgerul»; vitele sunt mânate în spre aceste orașe, captivii, — fără nicio cruțare față de preoți sau de cei fără apărare — sunt uciși. La bâlciuri, la hramul sfinților locali ei apar ca oaspeți nepoftiți, pentru a face târguieți neplătite; castele care fuseseră odinioară ridicate împotriva «Bulgarilor» și care din nechibzuință stau de atunci părăsite, ei le atacă fără veste, și ajung astfel stăpâni deplini ai trecătorilor; mănăstiri bogate cad pradă focului, după groaznice scene de omor.

Pentru toți vinovații, nemulțumiții, ambițioși, *Zagora*¹, «Statul» ciobanilor vlahi, este un loc sigur de refugiu: Kamytzes, un nobil grec, iea parte cu românul Chryses (Hârsu)² la pustiirea Tesaliei și-a Greciei; un inginer militar roman neplătit arată pas-torilor din Prosakon cum s'ar putea strivi capetele credincioșilor soldați împărătești cu bucăți de stânci prăvălite. Când Grecii sunt înlăturați de Latini de la stăpânirea Traciei, ei chiamă în ajutor pe Ioniță, și îndatoritorul bărbat, ca «imperator» al

¹ Choniates, p. 679.

² Români apar și la începuturile Statului sârbesc, la Adriatică: un Pètrilă. De semnalat și numele unui „Michailas“, Mihăilaș, între șefii acelor formațiuni semi-bulgărești, în caracterul lor politic. imi-tându-se și de Sârbi deci „Imperiul“ de contrafacere al Bulgarilor. V. *Istoria* citată, p. 19.

poporului ortodox din Răsărit, nu se lăsă a fi mai mult rugat. Un Împărat de credință apuseană moare în obscuritale la el în Târnova¹. A încheia tratate cu dâșii e zădarnic, căci nobilii români, ca să-și omoare timpul, trec de la un partid la altul, se căsătoresc,ucid, trădează, parc'ar săvârși cele mai obișnuite acte din viață. Asan e asasinat de propria sa rudă Ivanco pentru chestii femeiești, Petru cade victimă unui alt ucigaș, verii Borilă și Ioan Asan se războiesc pentru moștenirea marilor «Imperatori», Ivanco e logodit cu o foarte tânără principesă bizantină, se însoară însă cu mama miresei sale, nevrând să zăbovească fericirea casnică. Chryses își insultă la ospățul de nuntă soția, o ilustră doamnă din Constantinopol, despărțită anume de fostul ei soț în vederea acestei noi căsătorii, fiindcă după alesele obiceiuri din Capitală se împotrivește să înghită atâta cât se obișnuiește la chefurile ciobanilor vlahi. Barbaria grosolană a omului de munte se unește la acești săraci și simpli păstori, săltați așa de sus pe aripa norocului, cu cruzimea rafinată și cu civilisatul talent de a minți, așa cum le avea coruptul «Roman» din Bizanț. Și în acest timp alți Vlahi, necuprinși în «Stat», rătăcesc cu turmele până în preajma mănăstirilor, ca la Muntele Athos, unde călugării se lasă ispitiți de farmecele femeilor lor².

O astfel de viață nu o întâmpinăm niciodată la ceilalți «Vlahi», de pe țărmul stâng al Dunării :

¹ Că n'a fost omorât de dâșii o arată un izvor apusean, citat în *Revista istorică*, an. 1920, p. 197.

² Philipp Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Lipsca 1884; Iorga, *Muntele Athos și țerile românești*, I, „Analele Academiei Române”, (și traducere francesă, în „Buletinul” respectiv, an. 1914, pp. 449—50).

aceștia sunt, cum vom vedea îndată, plugari liniștiți, pașnici, cari numai în unele ținuturi, siliți de nevoie, duc viața păstorească. Din timpul crudelor fapte eroice ale împărătescului *μολτοσ* din Pind și Hemus s'au scurs șase sute de ani și în diferite vremuri călători cari nu s'au cunoscut unii pe alții și nu s'au utilizat, începând cu Evreul Veniamin de Tudela, din veacul al XI-lea, până la Francesul Pouqueville din al XVIII-lea, au cercetat munții Macedoniei și Epirului, au călătorit prin Tesalia, și cu toții au găsit în esență aceleași însușiri la acest neam, care păstră totdeauna cam aceiași putere numerică¹. Mai că nu există element care să fie mai conservativ decât acela al locuitorilor de la munte, și așa-zișii Macedo-Români sau Români din Pind nu și-au desmințit în veci firea lor proprie. De vreme mare strămutare nu se vorbește niciodată, nici chiar în perioada istorică mai bine cunoscută, mai nouă: ei rămân strânși legați de cunoscuta lor zonă păstorească bine limitată; azi ca și odinioară, până în cele mai depărtate vremuri din trecut, ei au câte o patrie de vară și alta de iarnă, care au rămas pururi aceiași. Că s'ar fi refugiat din Moesia în Tesalia din pricina unor barbari străini, Slavi sau orice alții vor mai fi fost pe atunci, nu e de admis. În munții lor, n'au fost cercetați niciodată de năvălitori, cari nu erau prea numeroși și cari de sigur nu și-ar fi părăsit locuințele lor de mai nainte pentru ca să piară de foame și de frig în văgăunile Balcanilor; tot astfel și Albanesii își putură păstra totdeauna în tihnă

---

¹ Afară de părțile mai noi din populația Aromânilor sau Românilor din Pind, care s'au asociat mai târziu cu locuitorii din orașe ca meșteșugari și negustori.

stâncile lor strămoșești, și de aceia au și rămas etnograficește curați până în vremea noastră. Să fi fost oare, de altfel, locuitorii sărăciți și barbarizați ai câmpiilor Daciei Nouă din veacul al VI-lea așa de suptiri și așa de delicați la simțire, încât să nu mai poată îndura vecinătatea Slavilor neciopliți și să fi preferat mai bine pe aceia a fiarelor sălbatece din creierul munților ?

Choniates ne informează lămurit că liberatorii poporului vlah și mai apoi ai celui bulgar vorbiau o limbă proprie (Βλάχων φωνή)¹). Această limbă e vorbită până astăzi de «Macedo-Români», de Aromâni : e un dialect românesc, de și cu un vocabulariu deosebit și cu unele fenomene fonetice proprii. Aceleași reguli stăpânesc desvoltarea flexionară a dialectului macedo-român și daco-român, dar, întru cât privește acel vocabulariu, în alegerea elementelor latine și slave, amândouă dialectele apar, în toată înfățișarea lor, cu un colorit deosebit, care nu s'ar putea explica numai printr'o simplă întrerupere a legăturilor, fie chiar timp de mai multe veacuri, ci prin basa etnică particulară a unuia și a celuilalt, reținute pe același teritoriu fără puțința unor comunicații obișnuite și continue, mai ales după dispariția acelei populații întemediare, din Serbia apuseană, care dădea lui Constantin Porfirogenetul, în secolul al IX-lea, numiri de localități ca Skeptakasas, Lupofontana, Tredetilius, Vindemiola, Radices, Ulmus, Pauli Mandra².

Elementul macedo-român trebuie derivat în rândul întâiu din populația romanică a ținuturilor ilirice, întocmai cum Albanesii ni se înfățișează ca rămășița

¹ Pp. 617, 673.

² Jireček, *Die Romanen*, p. 13; Iorga, *Latins d'Orient*, p. 24.

isolată a populației neromanisate complet din aceleași provincii.

La Nordul Peninsulei Balcanice ținutul romanizat mergea de-a lungul Dunării, de la insula sirmică, Phrankochorion de mai târziu, amintire a Mărcii carolingiene, până spre vărsarea Dunării, unde înceta abia la orașele pontice, rămase până la urmă grecești. Afară de rodnică vale a fluviului Romanii posedau, în urma cuceririi și colonisării ținutului de pe malul stâng, o fortăreață împotriva barbariei, un zid natural de apărare împotriva atacurilor ei. Dar năpustirea barbarilor fu prea violentă ca să poată fi împiedecată prin acesta, și astfel stăvilarul, care se dovedise zădarnic, ajunsese un joc al valurilor. Să-l sfărâme cu totul, prin strămutarea în masă a materialului omenesc îngrămădit acolo, ar fi fost cu neputință, și foarte practicii Romani nu erau deprinși să încerce imposibilul în vremuri critice, din motive sentimentale sau din pricina unor bârfeli. De aceea locuitorii săraci, pe jumătate barbarizați, ai pământului dacic rămaseră unde erau, fără să se îngrijească dacă provincia mai ființă sau nu în listele Statului, dacă în aceste ținuturi *romanum constabat imperium*, sau dacă erau socotite, împreună cu noii lor stăpâni, ca făcând parte din *Barbaria* ¹.

Nu trecu decât un veac și, ca odinioară Dacia, Tracia fu acum și ea socotită de către Imperiul roman ca pierdută. Aceasta se întâmplă o sută de ani după mult desbătută măsură a lui Aurelian: goticii *hospites*, alungați de pe malul nordic al Dunării de către Huni, nu se înduplecau să schimbe

---

¹ *Vita S. Severini*, c. XX.

libera lor patrie, unde stăpânisiră, cu alta ne-
liberă, în care apăreau ca sclavi ai fiscoșului și ai
comandantului militar. Împotriva mai astfel de
schimbări de situație ei protestară cu învierșunare
și sângeros prin pustiiri, și, după ce un Împărat
își pierduse 'ntr'o luptă cu ei în câmp deschis cins-
tea și viața, ajunseră stăpâni până la porțile
Constantinopolei și până la înguste strâmtoni
ale vechii Elade. Dar încă înainte de epoca Hu-
nilor, de la urmașii imediați ai lui Aurelian până
la Constantin-cel-Mare, în neconținutele lupte lăun-
trice, care nu mai arătau provincialilor și vecini-
lor barbari Împărăția decât ca o magică lumina
trecătoare, granița Dunării se socotia pierdută, și
Dioclețian pare să îi fost singurul dintre stăpâni-
torii romani ai acestei nenorocite epoci, care se
gândi la recâștigarea vechiului *limes publicus*¹) și
care întări vechea graniță prin castele din nou du-
rate. După lupta de la Adrianopol trecură iar câteva
decenii până când Teodosiu avu în mâinile sale
toată puterea și oferi nenorociților provinciali
mângâiere și ocrotire. Dar printre coborâtorii săi
încoronați nu se află niciun vrednic urmaș, și tot
așa de puțin și printre generalii lor pe jumătate
barbari, iar, când Hunii, cari până acum fuseseră
ocupați cu organizarea mai puternică a peștrișu-
lui lor regat, plin de neamuri străine subjugate și
de fugari, nu voriră să mai recunoască hotarul
sudic de până acum și năpădiră cu cetele lor
proprii și cu cele aservite provinciile moesice și
neodacice, tratatele nu mai erau decât simple acte
de scusă față de opinia publică a timpului și de
istoria viitorului. De fapt, barbaria supt forma huno-

---

¹ Vita S. Severini, ibid.

gotică înaintase iarăși până la Hemus și cea ce mai păstrara Romanii era, față de primejdia veșnic amenințătoare, mai mult un ținut nelocuit, pe când supt ocrotirea regală viața apărea sigură și aproape fericită.

În izvoarele literare și în știrile politice populația romanică din acele ținuturi este pe jumătate uitată, și totuși se găesc aici și colo la scriitorii contemporani știri despre locuitorii din orașele care măcar odinioară avuseră o însemnătate istorică. Vechile nume ale cetăților și orașelor dunărene se ivesc din nou pe vremea lui Attila, care prin cucerirea lor vroia numai să-și sporească numărul supușilor statornici, muncitori.

Margus, Viminacium, alte «numeroase» orașe și cetăți vecine — πόλεις και φρουρία πλείστα —, Ratiaria, care e caracterisată ca o «foarte mare și bine populată» așezare — μεγίστη και πολυάνθρωπος —, Sirmium, Constantia, Naissus, Novae, Serdica, Odessos, Durostorum, de unde se trăgea Aetius, marele ocrotitor al Imperiului de Apus, și fiul său Carpoleon, al cărui nume amintește pe Dacii carpici, acestea toate erau puncte însemnate, a căror stăpânire îndreptăția oarecare jertfe¹. Martiri creștini se pomenesc la Durostorum, la Noviodunum și la Tomi, la Vidin, la Ratiaria. În cele mai mari din aceste centre se aflau episcopi: la Priscus cel din Margus, Viminacium și Sirmium, în alte izvoare episcopi la Singidunum, la Ratiaria, la Horreum Margi, la Margum, la Aquae, undeva pe Dunăre chiar, la Nicopolis și Novae, la Appiaria și Abrittos, la Sexanta-Prista și Tomi (Ioan episcopul, scriitor, 431—49), fără a pomeni pe cei

¹ Priscus, pp. 140—142.

din interior¹; la Marcellinus Comes apar: Vitalianus din Odessos, Dominio din Serdica, Alcissus din Nicopolis pe râul Iantra, Gaianus din Naissus, Evangelus din Pantalía, Laurentius din Lychnion, cari țineau cu toții de credința catolică, ceia ce li atrase prigonirile Împăratului Anastasiu, înfocat adept a lui Eutihiu. Soarta li-ar fi fost cu mult mai grea, după ce fuseră aduși ca prinși la Constantinopol, dacă nu s'ar fi ținut samă de coprovincialul lor din aceeași diecesă ilirică, de *illyricianus catholicus miles*². Amintirea marelui episcop arian din Durostorum, Auxentius, un discipol al predicatorului romano-gotic al acestei eresii, apostolul Ulfila³, era încă vie, și în acel Durostorum sângerase pentru credință, supt Iulian, martirul Remilianus⁴. Autoritatea acestor episcopi nu se mărgenia câtuși de puțin numai la chestii de credință: Viminacium e predat lui Attila de către șeful său spiritual; arhipresbiterul din Margus se pricepe în arta războiului și nu se sfiește să treacă Dunărea, ca să prade împreună cu locuitorii orașului său, undeva pe țărmul stâng, comori regale hunice⁵. «Călugării sciți» din Tomi ajunseră și la Scaunul roman și «opinia publică» din capitala Apusului se ocupă cu ideile lor religioase divergente.

De sigur că împrejurările erau aceleași pe ambele maluri ale Dunării-de-jos, și se pare că a existat

---

¹ Zeiller, *Les origines chret'ennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain* (fasciculul CXII din „Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome“). Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, VIII, p. 100 și urm.

² Ed. Mommsen, pp. 88—99; cf. Victor Tunnunensis, în același volum de *Auctores antiquissimi*, p. 199.

³ Lucrarea lui Friedrich Kaufmann, *Aus der Schule des Wulfila, Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae* (Strassbnrg 1894) n'am avut-o la îndemână. Cf. Zeiller, *l. c.*

⁴ *Chron. Paschale*, I, p. 549.

⁵ Priscus, *l. c.*

o vie legătură, înlesnită încă de multele insule de pe râu, între cei ce aparțineau unor rase diferite. Aceleași împrejurări, obișnuite în ținuturi părăsite, așa cum le cunoaștem pentru cursul superior al aceluiași fluviu din *Vita S. Severini*, stăpânesc și aici.

Și în Noricum, o astfel de stăpânire separatistă a orașelor înlocuise ocârmuirea *imperială* care da înapoi. În *loci, oppida, municipia, castella*, în cetăți, orașe și sate populația romană, destul de deasă, lăsată pe sama ei proprie, încearcă să se abată din calea primejdiei veșnic amenințătoare a cetelor salbatece, care iese mereu la vânătoare de oameni, și să se potrivească împrejurărilor, primejdioase, dar de neînlăturat. Vechile ziduri stau încă în picioare și sunt ținute mereu în stare de apărare; la umbra lor încă ocrotitoare țăranii își muncesc ogoarele, așa că aici ca și în Sicillia de astăzi nu se găsesc săteni propriu-ziși: seara se întorc la oraș, la târgul pe care l-au părăsit în zori. La un atac din partea barbarilor fiecare ia arma în mână, fiindcă fiecare știe ce-l așteaptă la vre-o întâmplătoare luare cu asalt: e o viață grea, dar înviorătoare, și ca aceia a cercetașilor de odinioară din Apusul străbătut de Indieni al Americii. Există încă și un corp de soldați, cari sunt recrutați într'adins sau cari au rămas încă din vremea când «există imperiul». În cazul din urmă, din pricina sărăciei fiscului și a proastei rânduiei a banului public, nu se mai plăteau *stipendia*, și, când soldații voiau să se strecoare până la cea d'întâiu stațiune vecină a noului *limes publicus*, erau adese ori uciși de barbarii cari locuiau la mijloc: cei câțiva rămași în viață slujiră de atunci ca *militēs oppidani*. Imperiul nu

mai trimitea *praesides* și *iudices* de-ai săi într'un ținut care nu mai putea contribui la vistieria publică, dar o administrație și o justiție erau totuși de nevoie. Ca șef suprem se înalță în chip firesc episcopul, întocmai ca în mult mai bine populatul Apus, sau, când acesta lipsește, un *vir Dei*, încunjurat de nimbul vieții sale sfinte. El știe și poate totul, ca un mijlocitor al lui Dumnezeu și un împuternicit al hotărârilor sale: el dă mijloace de traiu celor flămânzi, însuflă curaj celor desnădăjduiți, aduce vești despre visita iminentă a barbarilor și organizează împotrivirea, vestește ca pedeapsă celor păcătoși înfrângerea și groaznicele ei urmări, înlesnește din nou libertate celor căzuți în robie prin adunarea ofrandei milostive, și toate într'un chip așa de neașteptat, de înviorător, încât apare celor recunoscători ca un făcător de minuni. Chiar și barbarii, cu tot păgânismul sau cu tot grosolanul lor arianism pe jumătate creștin, întra în magicul cerc de stăpânire al făcătorului de minuni: cum te poți împotrivi blândeii porunci a aceluia care chiamă pe bolnavi la sănătate, pe morți la viață, pe învrăjbiți la pace, pe întristați la fericire și cu bătrânele lui degete tremurătoare ridică, luminând, perdeaua grea care, pentru ochii obișnuiți, ascunde temutul viitor!

Așa se întocmi viața municipală de hotar în Noricum, iar de la Viminacium în jos până la Durostorum și mai departe, față de existența numeroaselor și relativ înfloritoarelor orașe, trebuie să admitem peste tot aceleași relații municipale teocratice pentru veacul al V-lea, cum și pentru cele următoare pentru care avem știri asemănătoare, întocmai ca și pentru epoca lui Attila.

În Panonia urmașii Hunilor fură Ostrogoții, în măsura în care nu emigraseră. Dar așa de nebiruit era pentru toate neamurile barbare imboldul spre Miazăzi, încât și ei urmară după câțeva vreme pe frații lor dela Apus, cari în acest răstimp visitaseră Italia și Spania, și veniră pe ținutul drept al Dunării, ca într'o tindă a palatului împărătesei romano-barbare a evului mediu. Teodoric, viitorul reprezentant al Împăratului într'o Romă fără Cesar, fu în tinereța sa un stăpânitor barbar în Novae (Siștov), și provincialii întreținuseră de sigur cu el aceleași relații ca Noricii cu regele Flaccitheus-Flava în ținutul Sfântului Severin¹). După plecarea lui, vin Slavii în lumina orbitoare a expedițiilor de pustiire.

Ce găsiră aceștia la Nordul Dunării interesează numai foarte puțin pe cronicarii greci ai Răsăritului, și ei nu ni dau aproape nicio știre în această privință. Istoria romană a ținutului drept ni e din potrivă mai bine transmisă. În primul rând, din opera comandată lui Procopiu de mândrul Împărat Iustinian, despre noile fundațiuni militare dela hotare, cunoaștem bine topografia ținuturilor dunărene în veacul al VI-lea, când Slavii pustiau acuma. Nume veche apar în listele lui: Sardica, Naissus, Nicopolis de la munte, Singidunum, care țineau încă în frâu pe Avari, Viminacium, Novae, Ratiaria, Troesmis, Noviodunum, Marcianopolis, orașele grecești dela Pont, din Scythia Minor de odinioară, Callatis, Constantiana și mai sus Odysos; așa ni se trezește în minte întreaga istorie a graniței până îndărăt pe timpul lui Traian. Ba încă mai mult — vedem

---

¹ *Vita S. Severini*, p. 44.

cât de exagerate sunt ideile noastre de astăzi despre năvălirile barbare —: chiar o mulțime de numiri dacice se păstrasera atâta vreme: așa Bregedava, Itadeva, Sicibida pe malul stâng, unde mai sunt și Octavum, Lederata, Turris, Cumudeva, Aiadeva și Quimedava. Nu lipsesc nici nume care trebuiesc privite ca slave, și alături apar în sfârșit de acelea care arată procesul de prefacere al limbii latine într'una romanică. În întregime regiunea nu face de loc impresia pustiirii depline și a barbariei.

După Iustinian, pe când Avarii străbat vijelios de-a curmezișul toată peninsula, de la Sirmium și Singidunum la Constantinopol, ținutul moesic, mai ales partea răsăriteană, trecu în cercul de exploatare al *Slavilor*. În timpuri mai bune, supt Împăratul Mauriciu, vin trupe neo-romane ca să restabilească granița lui Iustinian și să gonească pe barbari de la Dunăre în steșa interioară. După o lungă întrerupere a stăpânirii imperiale ei află însă în veacul al VII-lea ceia ce găsisera și barbarii dinaintea lui Iustinian în același loc și lăsaseră aproape neatins.

Menandru¹ pomenește în veacul al VI-lea pe episcopii de Sirmium și Singidunum, cari joacă încă vechiul lor rol și supt barbari: unde residează un episcop, acolo e totdeauna ușor să se întregească de la sine legăturile neîntrerupte. După Teofilact Simocatta (veacul al VII-lea), amenințării locuitori din Singidunum își păstrau *agri*²) ai lor, arătați și de Procopiu, din cari își sco-

---

¹ Pp. 318, 335—336.

² Procopiu, p. 268.

teau hrana. Augusta și Viminacium sunt pentru dânsul «orașe strălucitoare» ¹⁾; Anchialul de pe țărmul Mării apare impunător printre sate. Într'o răpede năvălire flămânzii soldați ai haganului străbat Ratiaria, Bononia (Vidin); Aky (Oescus?), Durostorum, Saldapa, Pannasa, nume care sună tracic, Marcianopolis, Tomi, *vallum* (χάραξ) și în sfârșit respectatul Tropaion, care întrunește în iste a sa numele bûnilor Împărați Traian și Constantin.). Într'o regiune aproape de Hemus, în care se găsesc nume romanice cum e Kalvomuntis (*calvos montes*), unul din soldații cari scoborâseră din cel mai apropiat ținut primejduit strigă în «graiul localnic» (ἐπιχωρίῳ γλώσσῃ) unui tovarăș care-și pierduse desagii: «retorna» sau «torna fratre»; acesta e înțeles greșit din cauza asemănării cu unul din obișnuitele cuvinte latinești de comandă, și oastea, de teama unui dușman ivit pe neașteptate, se risipește prin văi ³⁾. Mai târziu vin și Slavii la Zaldapa și Akys⁴⁾, Pistos, Latarkion, Novae, unde e venerat ca patron martirul Lupus, la al cărui hram e poftit să vină și comandantul bizantin ⁵⁾. Oastea de atac împotriva locuitorilor slavi din șesul muntean își are cvartirul în Durostorum, vizitează însă, pe rând, începând cu Novae, Theodorapolis, o creațiune a lui Iustinian, și Κουρίσζα. Fratele Împăratului Mauriciu găsește în Asimos o puternică și destoinică garnisoană, care-l întâmpină „cu steagul, ce era numit de Romani *banda*“. Când Petru vrea să

¹ Πόλεις λαμπραί, p. 40.

² Ep 48; cf. p. 87.

³ P. 99; Teofane. p. 398; cf. Jireček, *Die Romanen*, p. 18 și O. Densianu, *o. c.*, I. p. 390.

⁴ Teofilact, p. 272.

⁵ P. 274.

încorporeze pe acești soldați în gastea sa, locuitorii se împotrivesc și spun că ei stau încă din vremea Împăratului Iustin supt ocrotirea acestor trupe, care se refugiară în „biserica orașului” pentru a nu fi silnicite. Episcopul refuză predarea lor, și, când comandantul însuși vrea să-i prindă prin vicleșug, porțile din Asimos se zăvoresc și în blăstămele împotriva nelegiuitului se proclamă de pe întărituri numele Împăratului, al suveranului țerii ¹⁾: ai crede că ai în față pe episcopii gali din vremea lui Attila, pe sfinții castelani.

În aceleași războaie ale lui Mauriciu împotriva Avarilor și Slavilor se petrec evenimente care se desfășură la Constantiola, Tomi, care e calificat la «oraș» (πόλις), la Nicopolis pe Dunăre și Sici-bida, la Drizipera — un nume trac —, unde e în floare cultul Sfântului Alexandru, și la Viminacium «în insulă». 3.000 de Avari, 8.000 de Slavi și peste 6.000 de «alți barbari» sunt sălășluiți la Tomi, după luptele din mlaștinile Tisei. La Novae generalul Commentiolus întreabă pe locuitori despre vechea cale a lui Traian, care duce prin Hemus la Constantinopol, și se găsește un moșneag care o mai poate încă arăta, cu toate că de mai multe decenii n’o mai folosise nimeni. Când Petru, urmașul lui Commentiolus, trece Dunărea, poposește mai întâiu la Palastolos, și, fiindcă oastea nu vrea să ierneze în țara pustie, cum îi poruncise Împăratul, își începe retragerea prin Asimos și Kuriska, amândouă așezate chiar lângă fluviu ²⁾. Un «popor de γαῦται», care posedă vasele de plutit, ajută Ro-

---

¹⁾ *Ibid.*, pp. 274—275; Teofane, pp. 424—425.

²⁾ Teofilact, pp. 319-320, 322, 324-326.

manilor și e condamnat la peire de Avarii întârâtați ¹.

Constantin Porfirogenetul vorbește de Podul lui Traian — în apropierea lui era în veacul al VI-lea cetatea Pontes — de Constantia, Sirmium și de noul Belgrad slav ² — suntem acum în al X-lea veac —, cum și de Durostorum și de câteva localități de la Pont, unde, departe de celelalte posesiuni imperiale, trăiau Chersoniții în Crimeia, cu totul liberi supt *προτεύων* al lor și supt *ἀρχοντες* cari-l ajutau ³. În această vreme însă Bulgarii erau încă de mult stăpâni pe malul drept al Dunării și găsiseră o numeroasă populație slavă pe întregul șes până la munții Hemului. Mari mase de Slavi, ramura croato-serbă, apucaseră în același veac al VI-lea și mai ales în al VII-lea drumul spre Adriatica, unde-și însușiseră totul. În țerile de la Nordul Dunării nu se mai pomenește de atunci nicio vorbă despre Slavi: nici ca dușmani, nici ca prieteni ai Imperiului și nici ca frați cari ar fi fost supuși de Bulgari ei nu mai iese vre-odată la iveală. Romanii la Sudul Dunării, Slavii la Nord dispar din istorie odată cu veacul al VII-lea: e un fapt de necontestat, ca și acela că Vlahii cari apar în veacul al X-lea în Hemus au venit acolo de la Sud-Vest, din Tesalia, patria lor cea mare — *Μεγάλη Βλαχία* la cronicarii bizantini de mai târziu.

La cucerirea Moesiei de către Bulgari se vorbește de șapte triburi (*γενεαί*) de Slavi ⁴: acesta e însă un număr sfânt la Turani, cari admit la originea oricărui popor șapte ramuri și cari împart

¹ Teofane, p. 438.

² *De adm. imp.*, p. 174; *De caerimoniis*, p. 797.

³ P. 250.

⁴ Iorga, *Ni tele unui istoric*, p. 119.

lumea în șapte «climate»¹. Când ne gândim la tăria celui d'întăiu Imperiu bulgaro-slav, trebuie să admitem că un foarte mare număr de alte seminții erau supuse celei diriguitoare. Populația romanică pe care o întâlnim Slavii locuia în deosebi la Dunăre și numai în câteva văi răsăritene din ținutul muntos, unde dăm peste soldații băștinași, cari vorbeau latinește, ai lui Commen-tiolus. În Moesia nu avuse loc nicio colonizare propriu-zisă: tot ce s'a câștigat aici în domeniul romanisării purcede din așezări de veterani sau din colonii de funcționari, căci tot ținutul pontic cu orașele sale aparținea ținutului de limbă elenică. Dar aceasta nu e de ajuns pentru a lămuri absorbirea aproape desăvârșită a elementului romanic — care totuși dădu noii «Bulgarii», la stingerea dinastiei, doi «Hani», pe Sabinus și pe Paganus² — de către Slavi —, afară de câteva rămășițe în munți, care se pierd probabil printre Români tesalioți imigrați. La toate acestea se adaugă mai degrabă încă un moment.

Năvălirile Slavilor, ca și acele ale Hunilor, ba chiar mai mult decât acelea, aveau printre altele și scopul de a prinde *robi* pentru munca câmpului; odată Avarii ajută pe Bizantini prin aceia că liberează pe captivii «romani» ai Slavilor³. E o tactică ce fu urmată și mai târziu de Domnii români față de Bulgarii de dincolo, în războaiele cu Turcii. Materialul omenesc nu era îndestulător; pentru a îngriji și a servi numeroasele sate slave în timpul activității războinice, era nevoie de noi elemente de muncă, și așa crescua populația roma-

---

¹ Teofilact, p. 232: despre Avari.

² *Ibid.*, pp. 122—3.

³ Menandru, p. 334.

nică de pe malul stâng al Dunării, mergând în pas egal cu succesele Slavilor. De altă parte, supt Mauriciu fură strămutate mari mase de Slavi pe teritoriul Imperiului. Acestea erau două curente protivnice, care nu puteau să rămâie fără înrăurire asupra raportului reciproc dintre locuitorii slavi și romanici de pe țerm.

Și încă ceva. Cum mărturisește Priscus pentru epoca lui Attila, mulți, foarte mulți dintre provincialii rău apărați, dar cu atât mai greu apăsați de biruri și excesele funcționarilor, preferară să fugă la barbari. În timpul cărmuirii de fapt a lui Iustinian și mai târziu, când se întreprinseră excursiile militare ale generalilor lui Mauriciu pe socoteala provinciilor dunărene și a Traciei — numai o singură dată Împăratul porunci, de mila provinciilor stoarse dela Sudul Dunării, ca trupele să se aprovizioneze din barbarele *κῶμ.αι* de pe malul stâng¹ —, se întâmplară de sigur foarte multe strămutări de acestea; orașele «romane» se deșertară, și nu mai rămase decât numele lor, care sună din ce în ce mai rar, pe când în șesul muntean se populară tot mai mult gospodăriile slave de odinioară.

CAPITOLUL II.

Formarea poporului românesc, și supt influența slavonă.

În vocabulariul românesc se află o foarte mare mulțime de cuvinte slavonești: în niciuna din limbile neslavice, nici în cea greacă, nici în cea albanesă și nici în limbile germanice proporția nu

¹ Cf. Teofilact, pp. 253 și 324—326; Teofane, pp. 442—443.

e așa de mare. Pentru străinul care nu vede decât cuvinte, fără să-și dea sama de valoarea lor intrinsecă, de răspândirea lor dialectală și de frecvența întrebuințării lor, precum nici de prețioasele elemente latine ascunse prin colțuri de țară sau în limbajul profesional, elementele slave sunt aproape covârșitoare. Privit însă fără prejudecată și cu deplină cunoștință a chestiunii, lucrul stă astfel.

Articole, pronume, adverbe, conjuncții, prepoziții și verbe fundamentale, deci tot ce dă unei limbi înfățișarea ei proprie, sunt în cea mai mare parte de origine latină, greco-latină sau traco-latină, tot așa după cum în limba englesă respectivele părți constitutive sunt germane, și nu franceze. La substantive, cele de origine latină se deosebesc de celelalte, în cea mai mare parte slavone, prin două caractere: întâiu, ele se găsesc mult mai des în denumiri de localități, locuințe, unelte, colori, părți constitutive ale corpului omnesc și în cele mai însemnate feluri de ocupație¹: și, al doilea, aceste părți constitutive latinești sunt mai bogate în compuse, ceea ce trădează întotdeauna o mai veche încetățenire în limbă. Din potrivă, slavonești sunt denumirile de lucruri care nu sunt absolut necesare unui popor în stare de cultură, adică acelea care slujesc la desăvârșirea, împodobirea, îmbogățirea vieții, și aceste elemente străine pot fi foarte numeroase ca și în limba englesă (sau cum sunt cuvintele arabe în limba spaniolă). E drept că arătarea stărilor sufletești sau sinonimele pentru exprimarea sentimentelor nu rare ori sunt împrumutate vocabu-

---

¹ V. Iorga, *Histoire des Roumains*, Paris 1920, p. 124 și urm. și, în genere, discursul de intrare la Academia Română a d-lui Sextil Pușcariu, București 1921.

Iariului slavon: de exemplu vorbele *a iubi* și *drag* sunt slavone, dar în unele ținuturi *a iubi* *pe cineva* e rostit de obicei cu expresia latinească *a plăcea*. Sufixe derivative și diminutive de origine slavonă sunt foarte dese și corespund particularității slavone de a aplica bucuros terminii de alintare și de a întrebuița expresii augmentative, etc.

În limba ungurească obiectele principale ale vieții culturale se exprimă prin cuvinte slavone — rare ori prin românești, pentru că atingerea cu Românii se întâmplă abia atunci când limba ungurească se și întocmise, adică abia după trecerea Tisei și apoi a munților Transilvaniei, în secolul al XII-lea. Astfel de obiecte se numesc în românește cu cuvinte latine. Când găsim elemente culturale de o însemnătate subordonată îmbrăcate în haină slavonă, atunci trebuie să admitem următoarea explicație: limba latină în ținuturile dunărene era pentru marea majoritate o limbă de comunicare, o limbă învățată, prin urmare săracă, pe când Slavii noi-veniți aduceau limba lor proprie, în care își răsfârâseseră veacuri de-a rândul sentimentele și încercările lor și în care se întipărise adânc și puternic sufletul poporului. Și mai ales nu trebuie să uităm rolul negustorilor, cei din imperiile dunărene sau cei ambulănți, de la cari sunt și monedele rămase în pământul dacic; acești negustori, odată Romani sau Greci, erau acuma Slavi sau slavisați și impuneau numele lor slave obiectelor cumpărate de clienți (dar *a cumpăra*, *a vinde*, *a schimba*, *negof*, *negustor*, *câștig*, *capete*, *dobândă* sunt termini latini; dacă terimii pentru măsuri și greutate s'au schim-

bat n epoca greco-turcească, cotul și împărțirile lui au rămas cu denomațiile latine)¹.

Numele localităților din foasta Dacie-Veche nu arată o mai mică înrâurire slavonă, și de aici s'a tras conclusia că Români și Slavii ar fi trăit îndelungă vreme laolaltă în pace, frățeste, și anume locuitorii mai vechi, Daco-Romani, ar fi locuit la munte, iar mai jos, în văi, Slavii, veniți mai târziu. Dar și aici la o privire mai de aproape lucrurile stau altfel: numirile localităților din ținuturile românești de la Nordul Dunării nu sunt de loc asemenea pretutindeni și în toate privințile. În primul rând trebuie să deosebim între numele de munți și ape, de-o parte, și cele de localități, de alta. Dintre ape, cele mai mari, Dunărea, Prutul, Siretiul, Oltul probabil, poate chiar și Someșul și de sigur Murășul și-au păstrat vechile lor nume și le poartă ori de câte ori sunt pomenite în cronicarii bizantini. Din potrivă, afluenții, ca Moldova, Bistrița, Putna, Prahova, și râurile mai mici, cum e Cerna, au nume slave, care, poate, odinioară făceau parte din elementele de împrumut ale tezaurului limbii românești. În ce privește munții, numirile lor sunt de origine deosebită: unele dintre ele se arată ca întâmplătoare încercări mai târzii de deosebire, așa Piatra Catanei, Piatra Craiului, Piatra-lui-Crăciun, altele se referă la anumite persoane sau întâmplări locale, ca Jepii, etc; nu puține sună ungurește: Ceahlăul, Tartaraul, Macradeul; sunt și de acelea a căror lămurire e cu neputință: Paring (dar cf.: «a purta în pârângă»), Bucegi; foarte puține poartă și

---

¹ V. Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen* („Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“, XXI--V). Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, VII, p. 11 și urm.

nume slavonești de acelea care nu mai au niciun înțeles în limba de azi.

Printre numirile de localități întâmpinăm în primul rând un număr copleșitor de nume de sate, care nu înseamnă altceva decât numele străbunului comunității de la început, pe lângă sufixele -ești sau, une ori, și -eni, (de obicei pentru derivații de loc: Văleni, Munteni, Răileni, de la raiă) care arată atârnarea de acela, însușirea de urmaș al acelui întemeietor al familiei și al sălașului familiei : așa Albești, Negrești, Bădeni, Cândreni, se trag dintr'un Albul, Negrul, Badea, Candrea. Tot astfel se alcatuiește un nume de sat și din alte noțiuni, ca, de pildă, din Curte, reședința boierească, Curțești, Băiești din Baie, mină. Nu rare ori așezările românești își ieau numele după configurația pământului sau după alte fenomene naturale, care aici arată caracteristica poziției date, ca Balta, Balta-Albă, Runcu, Movila, Câmpulung, Sărata, etc. Ocupația locuitorilor de odinioară se exprimă prin nume ca Urdari, Mătăsari, Dârvari, Cazaci, Dărăbani, Dubăsari, Călărași sat soldătesc din Țara-Românească. În Vai de ei, Opăriți, Râncezi, Râioși și alte atari denumiri curioase s'au prefăcut niște porecle în nume de sate. La naționalitatea sau originea locuitorilor satului se face alușie în Munteni, Ruși (Ruși, Ruteni), Șchei (Bulgari), Sârbi (Sârbi sau Bulgari), Tătărăși, etc ; astfel de nume însă nu se coboară probabil mai departe în trecut decât veacul al XIV-lea, când prin privilegii domnești tot felul de străini au fost ademeniți la colonizare în locuri pustii, prin scutire de dări. Unele numiri de localități, dar foarte puține, amintesc anumite întâmplări locale : la Fierăstrău, de pildă, au fost fierăstraie de tăiat lemne, Băneasa era

odinioară moșia unei Bănese, văduva unui Ban din familia Brâncoveanu, Podul Turcului, Podul Barbierului, Podul Leloaii (sau Iloaii) amintesc ctitori, proprietari sau accidente, Aroneanu își trage numele dela mănăstirea Aron-Vodă, al cărui ctitor era Vodă-Aron, etc. În sfârșit multe nume de sate, orașe și târguri, mai ales de acestea din urmă, care aparțineau întâiu unei întocmiri țerânești mai mici, ce a crescut cu timpul, n'au niciun înțeles în graiul de astăzi sau în acel al trecutului cunoscut istoricește și se trădează astfel ca date fiind de neamuri străine. Numiri tătărești sunt foarte dese în Basarabia sudică, unde hordele șezură din veacul al XVII-lea până la sfârșitul celui de al XVIII-lea, iar ungurești se află multe în regiunea muntoasă a Moldovei de peste Siretiu, unde veniră din Ardeal întâi Secuii și mai târziu, pe vremea prigonirilor husite, Ciangăi fugari (Csangó). De-a lungul Dunării, în Țara-Românească și Otenia, unde din veacul al XVI-lea până la 1829 ființară raielele turcești, ținuturi care erau stăpânite direct de comandantii cetăților Sultanului, s'au amestecat nume ciudate cu cele obișnuite românești. Dar cu mult mai numeroase se află numirile slavone de localități care amintesc vechi așezări slave, ce fură găsite, cucerite, înlocuite sau pe încetul desnaționalisate de Români, veniți mai târziu, sau, cum e cazul pentru satele albanese cu nume slave, *reveniți* la locurile lor ¹.

Dar aici trebuie ținut totdeauna în samă regiunea, fiindcă împărțirea elementului slav produce mari deosebiri în darea numelor. Toată partea de munte din Țara-Românească și Moldova cu-

¹ Cercetări recente în Ardeal au descoperit la Harina, de la *ăł*, sare, și aiurea, nume elenice, trecute de bină samă prin canalul dacic.

prinde numai puține numiri slave de la origine — nu de acelea care s'au alcătuit cu ajutorul cuvintelor slavone pe care Românii le primiseră mai dinainte în graiul lor de toate zilele, fiindcă cele din urmă nu dovedesc nimic în această privință. Din culmile Mehedinților până la ale Sucevii, numirile localităților posedă acest caracter. Când cercetăm, din potrivă, starea numelor în țara vecină a Ardealului, având aproape peste tot însușirea unei țeri muntoase, găsim cu totul altă alcătuire a numirilor de localități. Aici formațiunile cu -eni -ești sunt în minoritate și domnesc mai mult în regiunile vechii graniți din spre regatul României, sau acolo unde a fost cu puțință o pătrundere a ciobanilor emigranți peste hotare, ca în Țara-Bârsei și în comitatul Inidorii. Numiri de locuri care au înțeles în graiul zilnic și care descriu într-o câțva poziția solului și de acelea care amintesc anumite întâmplări, întâmpinăm iarăși neobișnuit de rar. Cea mai mare parte a numelor de localități e alcătuită din cuvinte slave împrumutate, și printre ele sunt chiar unele care corespund altora la fel, de cealaltă parte a muntelui, ca Bistrița, Bârlad, Galați, Bicăz, Lăpușna, Lupșa, Hurez, Tohani, Boian, Segace (Șegarce), etc. Cele mai multe apar totuși izolat, se găsesc numai în Ardeal și în nicio altă parte locuită de Români, afară de văile alăturate ale Murășului, Someșului și Crișului, până la Tisa. Întâlnim des terminațiunea -ov prefăcută și în au, ova, ca în Brașov sau Brașău, Râșnov, Bucova, Cacova, etc.¹. Nici terminațiunile -ăștia și -âlna nu se pot afla aiurea, pre-

¹ Pentru sufixul -ova în Oltenia, Banat și Serbia vecină, v. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, II, p. 191 și urm.

cum nici numele Bodon, Tiha, Bosna, Nădește, Nădăjdie. Numai în Ardeal întâlnim componentul grad, cetate, ca în Bălgrad (Alba-Iulia), Moșigrad (Mojgrád), Grădiște.

În vecinul șes al Tisei formațiunile cu -ești și -eni sunt mult mai dese; și aceasta duce la părerea că astfel de sate au fost întemeiate abia mai târziu, de Români coborâți din munți. Dar aici, ca și în Ardeal, întâmpinăm des ciudatele nume slave fără înțeles, care n'au putut fi transmise decât prin Români.

Dacă înaintăm acum spre șesul Dunării și spre partea răsăriteană, deluroasă a Moldovei, rezultatul cercetării e următorul. Pe malul muntenesc al marelui fluviu, în partea de șes, vechi numiri slave apar numai singuratec; acelea pe care deocamdată le-am putea socoti drept numiri vechi, la o privire mai de aproape se dovedesc din contra de origine nouă, transdunăreană; căci din veacul al XIV-lea până într'al XVIII-lea oameni de dincolo de Dunăre, cari au plecat de acolo din propriu imbold, ca fugari, sau constrânși, au întemeiat sate întregi bulgărești pe pământ românesc și au dat noilor colonii nume care corespundeau celor din patria lor. Mai departe, în partea de dealuri a Moldovei, care se întinde dela Siretiu până la Prut, se găsesc iarăși, până prin ținutul Iașilor, numai rar de tot numiri slave de localități. Mai în spre Nord de aici însă, în ținutul Botoșanilor și mai ales în al Dorohoiului, în toată Bucovina răsăriteană — în cea apuseană se întâmpină mai numai numiri românești după strămoș sau după aspectul naturii — și în regiunea nord-estică a Basarabiei, care odinioară se ținea de Moldova, se întâlnesc numiri slave de un caracter particular: numiri de sate

cu terminația -in, ca Babin, Strahotin, Hotin, sau -inți și mai ales -ăuți; aceasta e terminația celor mai multe numiri de localități din numitele părți ale Bucovinei și Basarabiei, adecă din ținuturile Hotin, Bălți, Soroca, Orhei, ca Rădăuți, Pelipăuți, Păpăuți, Climăuți, etc. Și aceste formațiuni aduc cu numirile de localități din Galiția sudică cu terminațiile în -in (Delatyn, Rohatin, Sni tyn) și -owcze.

Această felurime a numirilor geografice se poate explica numai într'un singur chip. Numeroasele vechi nume slavone din Ardeal, acele *grad* ce se aflau acolo și dintre care unul deveni capitala țerii supt Unguri, — Oradea-Mare, Nagy-Varád, al cărui nume vine de la *vár* ung., egal cu *grad*¹ — arată că aici descălecuse masa cea mai mare a veneticilor. Dacă ne gândim că Atanaric, alungat de Huni sau de spaima năprasnică a Hunilor, se refugiază în «Caucaland la Sarmați», adecă în Ardeal, și că Sarmații, liberi sau neliberi, nu se găsesc niciodată în acest ținut, ci mai mult în Panonia sudică, și, mai departe, că acești adevărați Sarmați nici nu samănă cu confederații «scitici» de mai demult și că după firea lucrurilor nu se puteau alcătui din alte elemente barbare, ci numai din Slavi — Germanii ei nu erau, și rasa scitică își sfârșise de mult rolul —, atunci putem socoti pe Slavi că locuitorii, pe alocurea, ai părții muntoase a Daciei încă din veacul al IV-lea; și aceasta nu este o coniectură pripită, ci singura explicare etnografică posibilă.

Vechea cultură apusese aici în cea mai mare parte odată cu orașele, și elementul romanic rămas pe urmă continuă a vieții năcăjit în satele de supt stă-

¹ V. broșura mea *Vechimea și originea elementului românesc în părțile Biharei (Bihorului)*, in ed. „Cele Trei Crișuri”, Oradea-Mare 1921.

pânirea barbară. Acești numeroși barbari, mai mult sălbateci, participară de la început, aici, ca și în întâia lor patrie, la cultura pământului. Influența lor asupra coloniștilor români, învecinați, sau trăind laolaltă cu ei, era, în ce privește limba, neobișnuit de puternică. Limba populației vechi fu, ce-i drept, numai puțin păgubită în firea ei lăuntrică, în morfologie și fonetică, dar de la vecinii lor, dacă nu stăpânii lor de mai târziu, Slavii, Români primară, pe lângă multe sufixe, o mare mulțime de cuvinte, folositoare și nefolositoare. Dacă Slavii ar fi represintat o cultură superioară și mai veche, raportul dintre ambele părți constitutive în limba românească s'ar fi alcătuit la fel cu acela care există în limba englesă de astăzi între părțile constitutive anglo-saxone și franceze. Așa însă cuvintele pentru noțiunile slave de un ordin mai înalt au venit numai când Slavi s'au intercalat între Români și Bizanț, așezându-se dincolo de Dunăre.

Printre numirile actuale din țerile grecești, cele mai multe sunt de origină slava, câteva albanese; o altă parte esențială aparține formațiilor moderne și numai restul se trage din vechea epocă elenică¹. Și cu toate acestea abia se poate simți sângele slav în populația grecească.

În Britania-Mare partea principală a numirilor de localități e de origine celtică sau anglo-saxonă — ici și colo cu urme romane —, și totuși Normanzii de limbă francesă au contribuit destul de mult la alcătuirea poporului engles. Numirile de localități din Ardeal, vechea cetate slavă pentru năvăliri spre Miazăzi și Apus și fortăreață neîndoielnică a neamului românesc, sunt în mare

---

¹ Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, p. 298.

parte slave și împrumutate anume acelei limbi slavonești care se vorbea în Panonia și în ținuturile mărginașe și de aceea se deosebesc foarte tare de nomenclatura slavă din Bulgaria sau de aceea a Rusiei de la Nord. Vechile numiri din epoca Romanilor, din contra, au dispărut odată cu organizația unor comunități mai mari și mai bune. Vrăsta numirilor românești de localități nu se poate hotărî. Dar de aici nu urmează că elementul românesc n'ar fi dăinuit în partea muntoasă și nici că numai câteva rămășiți izolate, care mai târziu vor fi fost întărite prin curențe de imigrare din Sud, s'ar fi retras fricoase în munți. Ci populația de păstori a Carpaților a pretins totdeauna pentru sine o mare parte din șes și l-a și posedat în condiții diferite pentru anumite anotimpuri. Așa în veacul al XVIII-lea ciobanii români din Ardeal erau obișnuiți «din vremuri vechi» să-și coboare oile la iernat în Țara-Românească și chiar și în Moldova, plătind în schimb o dare Domnilor de acolo ¹. Românii tesalioți își trimeteau și ei tot așa turmele în timpul verii în «munții bulgărești», și până astăzi Macedo-Românii, cari țin morțiș la viața de păstori, au o locuință de iarnă și alta de vară; una la șes, *mandra*, luată cu chirie, și cealaltă în văile înaltului lanț de munți ², cari la ei se numesc «munți românești», *munțile armânești* ³: aici vin în luna Maiu, când câmpii încep să fie «arse de soare», *herț (fierți)* ⁴. Prin astfel de rătăcirii continue unele cete de păstori desprinse din trunchiul comun au ajuns până în Moravia,

---

¹ V. de ex. Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 26, no. XXV.

² Papahagi, *Materiale folklorice*, p. 929 și urm.

³ *Ib id.*, p. 931.

⁴ *Ibid.*, p. 9-4.

ba chiar în Istria și în destul de depărtatele ținuturi polone, de unde nu se mai putură întoarce și s'au pierdut în această lume străină¹. O îngrădire în munții ocrotitori nu-i cu puțință decât la popoarele de vânători și de prădalnici, cum au fost și sunt încă Arnăuții, pe când pentru păstori coborârea la șesul verde formează o necesitate de neînlăturat. Numirile de localități au, ce-i drept, un limbajiu al lor, dar nu ni spun totul.

Marile migrațiuni spre Sud și Sud-Vest, precum și lungile și îndărătnicile lupte cu Bizantinii, mai că n'au lăsat o populație slavă foarte considerabilă în ținuturile dunărene și în Carpații sudici: pentru a pune stăpânire pe o parte din Panonia, pe toată Serbia și Croația, cu regiunile ce țineau de ele, pe lunga linie dalmatină a coastei adriatice și în sfârșit pe Bulgaria răsăriteană, acești Slavi — a ne gândi la o intervenție neîntreruptă, generală a tuturor Slavilor ar fi o imposibilitate și o monstruositate — trebuiră să-și sleiască aproape toate puterile. În măsura însă 'n care stăpânii lor de până acum își căutară dincolo de Dunăre o patrie mai bună, Românii — acum în al VIII-lea veac un popor aproape gata — luară în primire moștenirea emigraților. Prin mijlocirea celor rămași pe vechiul pământ li se transmise cunoașterea numirilor nouă ale râurilor și pâraielor pe care, ca și Slavii aiurea, le urmaseră ca pe niște călăuze sigure,

---

¹ Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumänen*, Viena 1879; Burada, în „Arhiva societății științifice și literare din Iași“, V, p. 266 și urm.

Pentru Istria lucrarea mai recentă a d-lui Iosif Popovici. Pentru Galiția Al. Hr. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych w loskich na północnym stoku Karpat*, Lemberg 1-48; Hasdeu, în *Arhiva istorică*, I. I. Gorallii de lângă Zakopane apar ca „Valahi“ în scrisorile franceze ale lui Des Noyers, din secolul al XVIII-lea (Berlin 1859).

coborându-se dela munte și din plaiu, pentru a-și căuta un loc de așezare. În Ardeal înlocuirea se îndeplini nemijlocit, și numirile slave ale satelor rămaseră prin urmare în us și la Români. Pe celalt povârniș al munților și în țara mai puțin păduroasă, sau chiar șeasă de tot, noii sosiți aflară mai mult locuințe părăsite; din populația ce locuise aici rămăseseră numai atâția câți erau de nevoie pentru a asigura transmiterea numelor râurilor. În această privință ni putem aminti cum Bizantinii veacului al VII-lea, pătrunzând la Nordul Dunării, întâmpinașă opunere numai la râuri: la Dunăre sta Ardagast și mai târziu un alt șef, care fu ucis; apoi avu loc o luptă la râul *Ἡλιβακία* sau *Ἰλβακία*, în apropierea căruia își avea reședința-i sâtească «regele Musokios»; râul Paspirios ajunsese cunoscut tot prin astfel de lupte îndărăt-nice, nu totdeauna norocoase pentru «Romani», și care rămaseră în amintirea soldaților și a cronicarilor, cari, sprijinindu se pe dâșii¹⁾, le povestesc.

Un mare popor numeros n'au fost niciodată Români, și, cu toată pornirea lor proprie de a se întinde, acum peste măsură de înlesnită, cu tot adausul Românilor de Miazăzi, cari se refugiară din câmpiile și văile moesice amenințate sau pustiite de războaie în regiunea fără stăpân, ei nu avură la început tăria îndestulătoare ca număr de a ocupa tot ținutul de limbă românească de astăzi. Mai ales în Nord-Est, unde romanitatea se învecina cu stepa, cu teritoriul stăpânilor turanici sau slavi ai acesteia, rămaseră ținuturi goale sau numai foarte slab populate, care așteptau o nouă colo-

¹⁾ Cf. Teofilact, pp. 257—258, 279; Teofane, I, pp. 417-418, 425-426, 436.

nisare. Încă dela năvălirea Ungurilor, Rușii, organizați politicește în multe grupări mici, ieșiseră din micul lor ținut de obârșie. Ca și ceilalți barbari, ca frații lor «sclavini», înaintară firește și ei, urmașii Anților din veacul al VI-lea, spre Sudul ademenitor. Pe când Sviatoslav din Chiev se gândia la un nou Stat dunărean și-l și întemeie pentru câteva decenii, alte ramuri al poporului rusesc se îndreptaseră încet și sigur, printr'o izbită rătăcire de sate și familii întregi, pe drumul spre marele Țarigrad al Sudului. Văile superioare ale Nistrului, Prutului și Siretiului, pe care le atinseră, se acoperiră la sosirea lor de numiri rusești, adevărate slavice de Nord, cu totul deosebite de celelalte. Dacă poporul românesc nu și-ar fi desfășurat toată puterea și tot darul său de deslocuire și dacă, apoi, călăreții turcești ai pustului n'ar fi întemeiat curând după aceasta la Dunăre «State» trecătoare, schimbăcioase, atunci s'ar fi săvârșit o unire a ramurilor nord-slavice și sud-slavice în aceste ținuturi mănoase. Și astăzi, după o mie de ani, se mai îndârjesc încă Slavii împotriva acestui izolator zid de despărțire, fără să-l poată înlătura sau copleși.

Acesta este, logicește vorbind, mersul istoriei Românilor în perioada 'n care izvoarele tac despre ei. Cu veacul al XI-lea încep acum mărturiile scriitorilor, și starea în care conform acestora trăiește poporul romanic al Răsăritului corespunde întru toate celor spuse până aici.

CAPITOLUL III.

Cele mai vechi știri bizantine despre trecutul românesc la Dunăre. Românii dunăreni și Imperiul româno-bulgar. Relații cu Ungaria. Cele d'întăiu înjghebări de State. Lupte pentru neatârnaire.

La început soarta poporului romanic din Răsărit stă în legătură cu întâmplările istoriei *bizantine*, «imperiale». Manuil Comnenul, în mărețele sale planuri de stăpânire universală, visează o subjugare a nesupusului regat barbar, «hunic». Pentru a constrânge mai bine pe ῥήξ-ul unguresc, restauratorul Romei răsăritene se gândește la o expediție prin Muntenia și Moldova de astăzi: pe această cale el vroia să atace Ungaria, din spre Ardeal. Mai înainte, supt Alexe, trupele bizantine, pornind de la Vidin, înaintaseră împotriva Cumanilor până la «fluviul de dincolo de Dunăre», într'un marș care țină trei zile¹. Prin satele din Muntenia răsăriteană ajunse Andronic, ruda și competitorul Împăratului, până la Haliciu, și în povestirea aventurilor sale sunt pomeniți anume acești «Vlahi»².

În acel războiu împotriva Ungurilor Alexe Protoștratorul trece cu mulți mercenari peste Dunăre, pentru a ataca pe dușman «din ținuturile care mai înainte erau unite cu dânsul»³, pe când Leon Batatzes cu o forță armată îndestulătoare își începe operația de la cetățile pontice, «luând cu el o mare ceată de Vlahi, despre cari se spune că ar fi coloni italici de odinioară»⁴

¹ Ana Comnenz, II, p. 302.

² Cinnamus, pp. 232, 246; Choniates, p. 171.

³ Ἐκ τῶν συνηθῶν καὶ πάλιν αὐτοῖς χωρίων; Cinnamus, p. 260.

⁴ Καὶ θῆ καὶ Βλάχων πολὺν ὄμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοὶ πάλιν εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῆ Εὐξείνῃ καλουμένῃ Πόντῳ χωρίων; *ibid.*

Dar după marele Comnen nu se renunță numai la aceste mari planuri de cucerire ; chiar granița dunăreană trebuie socotită mai degrabă ca pierdută. Și, când regiunea dintre marele fluviu și Hemus căzu, ca zonă sistematic prădată, în mâinile Românilor cari se răsculară, împrejurările de la Nordul Dunării nu mai ofereau niciun interes stăpânilor și scriitorilor bizantini. Îndată după ce d'întăiu dinaști români, Statul de pustiire și prădăciune ajunsese o imitație a primului Țarat bulgar, și văile până aici străbătute numai în treacăt veniră acum în deplina stăpânire a Țarilor de obârșie bulgară, cari, părăsind munții, se așează cu dina dinsul în Târnova, noua capitală, și domnesc mai mult pașnic. Până la căderea noii creații politice, tot ce se petrecu pe țărmul stâng al apei străine și dușmane era cu totul indiferent pentru Bizanț, și, când Turcii în veacul al XIV-lea puseră capăt rămășițelor acestei Împărății bulgare, „Romanii răsăriteni“ de limbă greacă erau ei înșii așa de slabi și așa de aproape de peire, încât privirea nu li mai putea fi ațintită asupra întâmplărilor din depărtare. De aceea și izvoarele bizantine asupra istoriei Românilor seacă aproape îndată, după ce abia începuseră oarecum să curgă.

În primul Imperiu *bulgar* cultura bizantină împrumutată dăduse roade literare¹), dar chiar în acele vremuri mai bune această literatură mai mult religioasă luminează numai în slabă măsură faptele și împrejurările istorice. În vremea când Bulgarii au fost supuși, stăpânitorii greci înălțaseră, ce-i drept, viața culturală, cel puțin în sensul lor, prin grecisarea Bisericii, și, când cei din urmă

---

¹ Jireček, *Gesch. der Bulgaren: Literatur.*

stăpânitori naționali ai Țaratului din nou înviaț pe-
riră, discipoli de-ai marelui învățător, Patriarhul Efti-
mie, rătăciră pretutindeni prin țerile vecine și duseră
în lume, pe lângă anumite alte cunoștinți, o limbă
slavă, bisericească și politică, acum formată ¹). Dar,
ca și mai înnaainte, o cronică nu se desvoltă nici acum
în împărăția slavă, și astfel nici din partea Bulgari-
lor nu avem știri despre Românii învecinați cu ei.

Analele *sârbești* sunt prea zgârcite pentru epoca
mai veche și se ocupă așa de exclusiv cu întâm-
plările sârbești, încât nici din ele nu se pot câș-
tiga lămuriri asupra unui popor vecin care nu
poseda încă o istorie politică propriu-zisă. Însem-
nările cronografice ruso-haliciene sunt încă și mai
sărace și aparțin abia unei epoci mult mai târzii.

Numai izvoarele *ungurești* oferă pentru istoria
Românilor un material mai bogat, și, privit într'o
lumină adevărată, chiar mai însemnat decât s'ar
putea crede dintru început ²; el servește mai ales
pentru timpul până la întemeierea unui Stat și
pentru timpul în care noile formațiuni se întâm-
pină în proporțiile încă foarte modeste ale con-
solidării lor. Pomenirea «Valahilor» în numeroase
documente ale regilor unguri stă în legătură cu
un lung proces de desvoltare istorică, ce s'a petrecut
în Sud-Est către sfârșitul evului mediu.

Bulgarii, în noua lor apariție politică, și mai ales
supt puternicul și norocosul Țar al «Bulgarilor și
Grecilor», Ioan Asan al II-lea (1218—1241), care în-
trunia pe lângă numele tatălui pe acela al marelui,
«împărătescului» său unchiu, își puseră ca țintă

---

¹ Cf. cartea lui Kaluzniacki asupra acestui Patriarh și scriitor,
Cernăuți 1901.

² *Revista Istorică*, an. 1921, p. 1 și urm.; an. 1922, p. 1 și urm.

restaurarea Imperiului ortodox din Constantinopol în formă bulgară. Acest plan nu izbuti din pricina împotrivirii concurenților tesalioți și asiatici, cari prin obârșie și naționalitate păreau mai curând îndreptățiți să se înfățișeze ca moștenitori ai sfintei coroane constantinopolitane, precum și din alte întâmplări neprevăzute. După moartea cuceritorului, Ioniță, și aceea a nepotului său, Ioan Asan, organizatorul, Imperiul de concurență din Târnova nu mai avea atâta putere, cât să prefacă într'o realitate «marea idee» a timpului, iar pentru vecinii sârbi nu sunase încă ceasul. Statul rusesc din Haliciu, care înainta spre Miazăzi prin îndrăznețe expediții de aventură și printr'o înceată întindere a populației sale, nu putu ajunge granița dunăreana, și totul, fapte și oameni, se nărui. Stăpânirea turanică asupra șesurilor și dealurilor românești, în nemijlocită legătură cu stepa, supt Pecenegi, Cumani și în sfârșit supt Tatarii cé apar în veacul al XIII-lea, nu avu nicio trăinicie, cu toate uriașele succese momentane, care umplură lumea de groază și admirație. Acum era rândul Ungurilor; ei trebuiau să încerce a deslega în folosul lor chestia orientală a veacului al XIII-lea și al XIV-lea. De trei ori porniră ei la lucru cu noi forțe adunate, și, când ideia unei singure stăpâniri asupra Răsăritului se dovedi ca o nălucire romantică, pe atât de goală, pe cât de ispititoare, popoarele mai mici își luară ele singure vremelnice conducerea soartei lor, — până la ivirea unui nou „Împărat“ păgân, care stăpâni o jumătate de mileniu după felul asiatico-roman.

Despre o Împărăție propriu-zisă a lui Ioniță nu poate fi vorba, căci ea nu se trădează prin nicio măsură de organizare. Sângerosul erou trebuie să

dăinuiește și în amintirea istorică tot așa cum era în realitate, deci ca incendiar, asediator, jăfuitor, pătimaș „ucigător de Greci“, pe lângă care să observăm că nu-i displăcea nici uciderea Latinilor. Pentru ca din orașele rar presărate, ici și colo, în «Împărăția» sa, orașe care abia se ridicau pe încetul din sfărâmarea în care le adusesese cucerirea, să alcătuiască un Stat, fie chiar și numai unul după noțiunile primitive orientalo-medievale, pentru aceasta el, neobositul, nu avu timp; demonul răsplății pentru miseria multă vreme îndurată îl mână, ca reprezentant al elementului subjugat negrecesc, la luptă împotriva partizanilor Împăratului bizantin de ambele confesii.

Ce vroia el să fie, sare în ochi imediat ce cercetezi puținele izvoare. Că era un «Vlah», că în toată tinereța sa «vlahisase» în munți pe urma turmelor sale, înainte ca frații să se amestece cu cutezanță în afacerile politice, acestea de sigur că nu le tăgăduia el. Dar de sigur, iarăși, că marele și naivul oștean nu era în stare să traducă pe «Vlah» cu *Român* sau *Armân* și de aici să derive o origine romană, cum s'ar putea crede după unele jocuri de cuvinte din măgulitoarele scrisori papale adresate lui. Ce știa el și sălbatecii lui tovarăși — principele «Belota» (Balotă) și alții de sama lui — de vechea Romă glorioasă ?

Ei nu cunoșteau doar decât jalnica neo-romanitate, o romanitate care se târa în umilință și se jăluia, și în «cărțile» bulgărești de acasă stăteau scrise despre acești Rómei, cu roșu semn de biruință, numai înfiorătoare povestiri de războiu, care încurajau și ispitiau pe urmași. Dar loniță ca și înaintașii lui de alt neam și altă rasă, cari se iviseră în alte ținuturi, nu ură și nu desprețuia

totuși până într'atâta pe Greci, încât să nu-și fi pus în gând să-i subjuge. Din potrivă, ca rege barbar în Balcani, în apropierea unei a doua Rome, avu și el, ca și ei, acei glorioși Țari ai trecutului bulgar, și ca și fratele său Petru, care ceruse de la Împăratul Apusului ca dar, «corona imperialis regui Grecie¹», năzuința de a întemeia un nou Imperiu de Răsărit de nație bulgară. Când încălță coturnii de purpură și-și spuse *împărătește* Kaloioan², el visa un Imperiu slav al «Bulgarilor și Grecilor», *Blăgaromă i Grăcomă*, τῶν Βουλγάρων καὶ Ῥωμαίων, și puse acest titlu de *imperator* în fruntea scrisorilor și decretelor sale. Și, atâta timp cât «Frâncii spurcați» pângăriră cu usurparea lor nelegiuită pământul orașului împărătesc, mulți Greci, mai ales din ținuturile răsăritene tracice, *nu se purtară* dușmănește față de o astfel de năzuință a stăpânitorului «drept-credincios» din Târnova.

Dar, la cetirea negocierilor urmate cu trei veacuri înainte între predecesorul său Borís-Mihail și Papa Nicolae, într'un acces de vicleană naivitate, îi dete lui Ionița în gând să îndrepte scrisori omagiale către «Anticristul» din Roma, și politica zilei a lăsat să apară și aceasta ca potrivit scopului. Sosiră deci la Cancelaria papală neobișnuite scrisori bulgărești de la «Țarul Bulgarilor și Grecilor»; ele trebuiau să fie traduse pe grecește³, și înfățișau atunci pe latinește jalbe din partea lui «imperator Bulgarorum et Romanorum» (Ῥωμαίων). Dar nu se putea răspunde pe tonul acesta puternicului

---

¹ Ansbertus, *l. c.*

² Cf. Hurmuzaki, *Documente*, I², p. 805, no. 645: „Kaloioannes Dukas“ pentru Împăratul cu acest nume. Grecii pronunțau „Skyloiohannes“, când vorbeau de „Vlah“; Akropolitas, p. 26.

³ Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 3.

«rex» de sânge țerănesc, dacă nu voiau să jig-nească pe fiii drept-credincioși ai Bisericii din Palatul imperial latin de la Constantinopol. Diplomații preoți romani se purtară așa, parcă ar crede în origina princiară a lui Ioniță și ar vedea în pomenirea «predecesorilor» săi Simion, Petru și Samuil împlinirea unei datorii de nepot față de acești strămoși ai săi; ei întrebuițară în răspunsul către dinastul din Târnova, ca mijloc bun de convertire și ațîțător al vanității omenești, o alusie la originea romană¹ a pretendentului la coroana împărătească, alusie dedusă din Ῥωμαῖοι al titulaturii Țarilor.

Însă, pentru că Ioniță și soldații săi erau cunoscuți în toată lumea catolică drept Vlahii cei răi — și vestea aceasta pătrunsese în Apus de la Greci prin Latini—, secretarii Curții române întrebuițară, din greșală, în titlul imperatorului de păstori, jignitorul nume de «Vlahi» în locul numelui de «Romani răsăriteni», și astfel rezultă în scrisorile papale d'inainte și după încoronarea de la Târnova titlul, curat monstruos pentru dregătorii contemporani ai Cancelariei Răsăritului, de «Bulgarorum et Blachorum rex». De altfel, la locul cuvenit, unde mândria foarte sensibilă a omului ajuns o cerea, aceasta se traducea prin Ῥωμαίων și βασιλεὺς, așa cum va fi pretins conducătorul Vlahilor împodobit cu numele împărătesc de Kaloioan. Tot așa «Bulgaria et Blachia» din scrisorile către regele-Împărat și către arhiepiscopul-patriarh, nu puteau

---

¹ „Sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus... Populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse“; Hurmuzaki, I, p. 4. Tot în acest sens a fost tradusă și scrisoarea Patriarhului de Târnova (*ibid.*, p. 5, no. 4): „heredes descendentes a sanguine romano“.

însemna în traducerea intenționat greșită decât Βουλγαρία και Ῥωμανία¹.

Despre stăpânirea lui Ionița pe malul stâng al Dunării nu avem nicio mărturie, și, dacă ne gândim că el trebuia să-și adune toate forțele pentru a înainta împotriva Traciei și a Constantinopolei, care-l ameția, putem admite cu siguranță că el nu găsi timp de ceartă cu Cumanii, aliații săi foarte prețuiți și folositori, pentru pretinse drepturi de supremație asupra sărăcicioaselor ținuturi mlăștinoase a Vlahiei dunărene. Când Țarul bulgăresc acuză pe vecinul său unguresc ca deținător pe nedrept a «câtorva episcopate, care ar fi fost distruse de dânsul»²), explicația este foarte simplă.

În primii ani ai veacului al XII-lea, când în Bizanț nu se putea aștepta niciun restaurator de talia cu adevărat împărătescului Manuil, în Belgradul dela Adriatica fusese chemat un rege unguresc, Coloman, ca stăpânitor asupra Croației; și Dalmația, cu toată pisma Verețienilor, se unise cu dânsul. Și Banii bosniaci căutară ocrotire la puternicul vecin împotriva poftelor de cucerire imperială, iar al doilea urmaș al lui Coloman, rege al Ungariei, Sirmiei, Croației și Dalmației, era și rege al Ramei, ceia ce are să însemne Bosnia. Succesele expedițiilor bizantine și neînțelegerile pentru această împatrită coroană nimiceră, ce-i drept, pentru o bucată de vreme acel

---

¹ Corespondența, cunoscută prin vechiul Ravaldus (*Annales ecclesiastici*) și Theiner (*Monumenta Slavorum meridionalium*), a fost acum de curând cuprinsă, după compararea cu originalele, în culegerea românească de „Documente“ a lui Hurmuzaki. Foarte clar rezultă dreptatea părerii noastre din faptul că Papa vorbește și de Samuil, Petru, Simion ca de „reges Bulgarorum et Vlachorum“ (p. 26), căci aceștia erau doar Bulgari curați și n'au au nimic a face cu desprețuiții șefi de turme români din Pind!

² Hurmuzaki, I, p. 31.

imperium unguresc dela Dunăre și Adriatică, dar cu toate acestea aici se găsea o forță într'adevăr tânără, pe când măreața figură împărătească a lui Manuil licărise numai pentru o clipă, ca o arătare din Marea moartă a greșităii putrede. În alianță cu Papii, cari vedeau în regii unguri represintanți ai credinței catolice în neconținută luptă împotriva shismeii și a eresiei patarenice și pavlichiene, urmașii lui Coloman și Béla se pregătiră de o nouă expediție spre Răsărit, și numai noi învrăjbiiri familiare îi împiedecară. Banul bosniac trebui să primească în grabă dogma Bisericii romane — în 1203, un an înainte de încoronarea română a lui βασιλεύς Kaloioan — pentru a scăpa de peire ¹).

Dar încă înainte de începutul noului veac fratele regelui unguresc, care apare ca „dux“ al Dalmației, Croației și Humului, onorează Serbia cu prezența sa războinică. În anul 1202 marele-jupan Ștefan fu izgonit din acest „regnum“ al său de o oaste ungurească, pe care o comandă însuși regele; și de acum titlul «Rasciei», Serbiei, apare lângă celelalte în titulatura, ce suna împărătește, a stăpânitorului dela Dunăre. Dar după părerea vecinului βασιλεύς slav, care nu-și găsea în întreaga peninsulă samăn puterii sale, aceasta era o încălcare a drepturilor sale, și conform cu obiceiul său Ioniță protestă prin jaf. Ca răspuns, regele Emeric, încă în anul 1202 sau 1203, luă în stăpânire țara bulgărească până la Niș ². Acestea erau cele cinci episcopate amarnic tânguite,—deci ele nu erau cumano-românești ³.

¹ Klaič, *Gesch. von Bosnien*, p. 62 și urm.

² Corespondența papală în culegerile citate; nu sunt cuprinse în Hurmuzaki. Cf. Eugel, *Gesch. von Serwien*, p. 210 și urm.

³ Hurmuzaki, I, p. 31, no. 21. Cf. Oneiul, *Orig. princ.*, p. 153. „Confinium Hungarie, Bulgarie et Vlachie“, p. 31, trebuie înțeles cum s'a arătat mai sus.

Dar într'un Stat unde nu există nicio ordine, ba aproape nici măcar o graniță, chiar și chestia urmării la tron se desleagă potrivit împrejurărilor vremelnice. Doi nepoți ai lui Ioniță se luptară pentru coroană în același loc unde «Împăratul» căzuse sângerând de mâni ucigașe. Când în sfârșit biruitorul, Ioan Asan, putu să se presinte cu demnitate, dispăruse cu totul posibilitatea de a câștiga pământ la Nordul Dunării. În cunoscuta inscripție din 1230 de pe ușa bisericii din capitala sa, în care el singur se proslăvește, acest întemeietor de Stat, prin care abia totul primi o formă definitivă, vorbește numai de biruința asupra stăpânitorului împărătesc al «Vlahilor» sudici, adecă tesalioți, Teodor Comnenul, asupra Greșilor, Albanesilor și Sârbilor, a căror țară și-o însușise. „Frâncii“ din Constantinopol—se spune în sfârșit—stăpânesc orașul sfânt numai în urma îndurării hărăzite lor de adevăratul Împărat al Romei răsăritene în schimbul omagiului ¹. În privilegiul comercial pentru negustorii din Ragusa, e vorba de aceeași regiune, dar nu se spune niciun cuvânt despre posesiuni peșe Dunăre, cu toate că într'un hrisov de așa natură tocmai aceasta ar fi trebuit să aibă loc ².

La șes Cumanii, după obositărea participare la războaiele balcanice supt steagurile lui Ioniță, pierduseră totuși mult din însemnătatea lor. De

---

¹ Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, pp. 251—252.

² Miklosich, *Mon. serbica*, no. 3; și în Hurmuzaki, I², p. 781; cf. p. 787 (apendice slavon). Și aici, titulatura obișnuită a Țarilor bulgari. Despre titulatura lui Asan vezi și Onciul în *Conv. lit.*, Novembre 1901. În descrierea de călătorie a lui Ruysbroek se găsește pasagiul: „Eti> m ultra Danubium versus Constantinopolim Valachia, quae est terra Asani, et Minor Bulgaria“ care nu e decât o amintire a „Imperiului româno-bulgar“, și nu dovedește nimic mai mult.

aceia un cuceritor străin își putea încerca aici norocul, dar stăpânitorii bulgari nu se simțiau chemați la aceasta, atâta timp cât de la Miazăzi și Apus îi momia o țară rodnică și bogată în orașe. Dar și pentru regle unguresc era exclusă o asemenea întindere peste granița *sudică* în urma unor evenimente de curând petrecute. Bosnia devenise supt Banul său un Stat. Marele-jupan al Serbiei fusese mai înainte înălțat la rangul de rege de către legații papali, și acum, după ce reluase din nou și pe față credința ortodoxă, pe care în realitate n'o părăsise niciodată, știa să-și apere strălucitoarea-i corbană regală împotriva oricui. O ieșire oferia numai expediția foarte grea și cu puține foloase, de și aducătoare de multe titluri străine,— în spre *Răsărit*.

Supt «sfântul rege» — așa se numește de obicei botezatul «dux» Ștefan-Voicu, cel d'întâiu monarh apostolic al țerii de pradă ungurești—, ținuturile de dincoace de Tisa avură multe de îndurat din pricina năvălirilor Pecenegilor, și, pentru a le împiedeca, înțeleptul rege dură o cetate pe ruinele Belgradului slavonesc, de pe apa Murășului. În apropierea acesteia se întemeiară câteva sate pentru găzduirea apărătorilor ei, soldații regali, cari, după o veche expresiune ungurească, se numiau *iobagiones*. Dar nici aceasta nu păru că-i de ajuns, și, pentru a da o mai mare tăinicie micii «mărci» de granița¹, regele Geisa, același pe care-l învinseră și-l înjosiră Bizantinii supt Manuil, chemă oaspeți de bună voie, *hospites*, din împrietenitul Apus german. Aceștia întemeiară întâiu trei mici

¹ Zimmermann-Werner, *o. c.* I, p. 10: „ob custodiam confinium excubent in exploratione“. Cf. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, București 1911, p. 50 și urm.

„sate“ cu întinse ocine, supt ai lor *honoratiores, comites* sau «Greiben», cari-i conduseseră până aici ¹.

Marca „transilvanică“, Ardealul sau Király-Erdély ², luă un destul de răpede avânt. În această vreme la Rin pofta de emigrare nu era mică — dintr'acolo veniră cei mai mulți coloniști de mai târziu — și, în genere, regii ungurești întrețineau bune relații cu vecinii lor apuseni, așa că astfel de cete de coloniști nu fură oprite în trecere. Pe de altă parte noii veniți aflară curând de la populația băștinașă românească, «olahă», sau pecenegă, «bisenică», cum că mari grămezi de metale folositoare sau prețioase zăceau supt asprul teren stâncos, dar că din lipsă de experiență și unelte nu puteau fi scoase, și apoi că, nu prea departe de castelul regal, precum și în partea de Miazănoapte a țerii, s'ar afla uriașe ocne de sare. Pentru vistieria regală suplimentele ce decurgeau din aceste izvoare erau bine venite, și în toată Europa vestea ținuturilor de aur și argint era un mijloc de atragere ³. Urmând unui imbold nestăpânit, locuitorii multor localități sărace din țerile germanice, mai ales din acele ținuturi de unde veniseră cei d'întăiu vânători ai norocului, porniră în pelerinagiu spre

¹ Comes vulgo greb dictus, 1364; Zimmermann-Werner, II, p. 207, no. 804; cf. p. 374.

² „Silva nostra, Kiraly-Erdeje vocata“; Zimmermann-Werner, I, p. 182, n-r. 249 (pădurea regelui). O „villa S. Regis“ se află lângă cei d'întăiu ținut sășesc dăruit; Hurmuzaki, I, p. 69.

³ Zimmermann-Werner, I, p. 74: «Sales aquatici» de la Vinț (n'are a face cu numele Mehedinți din Oltenia, format de la Mehadia), 1289; Zimmermann-Werner, I, p. 161; „salisfodina de Turda“; *ibid.*, p. 135, no. 189. Niște „ferri odinae“, Zimmermann-Werner, I, p. 183. Minele de aur de la Rodna, Zimmermann-Werner, I, p. 204. Mina de argint. *ibid.*, p. 100, no. 118.

«Ultrasilvania»¹. Și nu veniră numai țerani, supt ai lor „comites parochiales”², ci și oameni de viță cavaleriească, de sânge mai nobil, cari în drumul lor se presintau la curtea regală, primiau, în calitate de „comites” de un rang mai înalt, deosebite privilegii de colonizare, iar mai târziu fură cunoscuți ca «Sași, cari duc viața de nobili», — *more nobilium se gerentes* —³, și se deosebiau mult de compatrioții lor țerani, întocmai așa cum se petrecuse în vechea Dacie după ocuparea ei de către Romani.

În teorie, țara aparținea regelui Ungariei — și coloniștii veniau tocmai cu scopul să o pună în valoare; ici și colo, în locul unde apele tăiaseră trecători prin brâul de munți și în punctele mai însemnate ființau cetăți încă din vremi mai vechi: afară de Bălgrad-Fehérvár, și Turda (Torda), poate și Deva, Rodna în colțul nord-răsăritean, la izvoarele Someșului-Mare⁴. Sașii nou-veniți numărară în total șapte zidiri de acestea războinice, care acordau oarecare siguranță populației ce locuia în raza lor, și pentru coloniști întreaga țară până la vârfurile răsăritene și sudice ale Carpaților ar fi țara acestor șapte cetăți, *Siebenbürgen*, dacă acest nume nu s’ar explica prin apa «Cibinului» de la Sibiiu. Sălbatecii Pecenegi, după

---

¹ Cf. Zimmermann-Werner, I, p. 7. „Latinii”, cari apar dese ori în hrisoavele veacului al XIII-lea ca așezați în „villae” proprii nu sunt Români, cum se credea, și nici Italieni, căci în aceste regiuni cel mai cunoscut „Latinus” e Dalmatinul, și această strămutare de „Latini” stă în legătură cu progresele pe care le făceau regii unguri la Marea Adriatică.

² Zimmermann-Werner, I, pp. 179, 182.

³ Zimmermann-Werner, I, p. 174.

⁴ „Castrum quod vocatur Turda”; Knauz, *Mon. eccl. strig.*, I, p. 59, no. 1075. „Castrum Deva”, 1269; Zimmermann-Werner, I, p. 105, no. 127.

ce neamul lor pierduse stăpânirea la Dunăre, începuseră o viață mai liniștită, și, alcătuiind în oarecare măsură o insulă barbară și nedestoinică de a-și îndruma altfel soarta, recunoscând supremația regelui până acum dușman; un *iobagio* fu pus ca judecător suprem peste aceste safe pecenege, fără ca prin aceasta să se fi exclus dreptul de apel la rege. În sfârșit vechea populație a Românilor din Ardeal care, după cum spun răspicat hrisoavele, era o *terra* (Ungurii se recunoșteau după trib, nu după țară) și o *sylva* (mai mult *sylva* decât *terra*) *Blacorum* et *Bissenorum*, își păstră încă multă vreme drepturile sale de proprietate și de persoană. Pentru țeranii sași autoritatea o alcătuiau așa-numiții «greben» (gherebi) ai satelor, provinciilor și castelurilor, pentru *castrenses* dela graniță pârçalabililor, pentru *Pecenegi iobagio*: restul țerii era supus unui *Voevod* (după ducele carolingian) — acesta e, în Ungaria, numele celui mai înalt comandant militar și judecător numai la Români—¹, care, prin ale sale *descensus* în cutare sau cutare parte, represintă provisoriu în țara neorganizată autoritatea publică încă în fașă.

Dar tot nu era încă de ajuns. Prin această operă de colonizare într'o nouă provincie, era necesară statornicirea unei noi granițe. În partea cea mai de Răsărit n'au pătruns încă din veacul al XI-lea, cum se crede, Secuii, o populație de obârșie din Ungaria apus.nă, care, despărțită de masa principală, luă cu vremea o înfățișare lingvistică și etnică proprie și se născu un dialect secuiesc, obiceiuri secuiești, nume secuiești, care sună slavonește, ca: Bogomir, Sobuslav, etc., sau bogo-

---

¹ V. I. Bogdan, *Originea Voevodatului la Români*, în „Anal. Acad. Rom.“, anul 1902.

milice, ca acelea din primul Imperiu bulgar de mai târziu, Moise, etc.¹ (și în Buzău, județul românesc vecin, se află des astfel de nume bogomilice²). Ale lor *terrae* și turme apar lângă acelea ale «Vlahilor», în aceeași situație, condiționată de un asemenea proces de dezvoltare, și în același timp în care prin cele d'întăiu hrisoave se împrăștie oarecare lumină peste aceste împrejurări ardelenene. Secuții își îndeplinesc cu credință la acest hotar (ungurește *határ*; cf. germ.: *Hattert*) misiunea ca păzitori contra barbarilor cu cari, de altfel, sămănau în toate privințele. Dar data venirii e mai nouă: odată cu a Cavalerilor Teutoni, cari-i luară pentru colonizare³.

Pentru ca să pricepem această stare de lucruri, numai în slabă măsură lămurită de izvoare, trebuie să ne gândim la situația în care vor ajunge Români de la granița apuseană, când, în veacul al XV-lea, trebuiră să-și apere țara împotriva unui nou dușman, ce venia din spre Serbia, Turcii. Aici ca și acolo, în veacul al XIII-lea ca și în al XV-lea, se găsesc castele și țerani cari țin de ele, și cari în schimb se bucură de judecată proprie și de biruri scăzute; aici ca și acolo dăinuiește o cărmuire țerănească cu *primores* la Secui, cu cnezi la Români⁴, și tot ținutul se împarte, în sfârșit, în jurisdicții naționale, *sedes*, asemenea cu acelea ale Sașilor și cu *județele românești*, „Scaune“ de judecată.

---

¹ V. Hurmuzaki, I, p. 358, no. 268; pp. 558-9.

² V. *Studii și Doc.*, V, p. 490, învoielii din Lipia. Un Moise-Vodă Domn în Țara-Românească înainte de 1550.

³ Cf. articolul meu despre Secui în „Buletinul Comisiei istorice“, II.

⁴ Cf. pe lângă literatura mai veche, Ios. Kemény, în „Magazinul“ lui Kurz, II; *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, V, p. 129 și urm.; I. Bogdan, în „Anal. Acad. Rom.“, anul 1903 și în *Archiv für Slavische Philologie*, volumul jubilar.

La Miazănoapte se găseau Rușii, cări tocmai începeau să ducă și ei o viață de Stat supt principii lor, dar între teritoriul rusesc și Ardeal se ridica nepătrunsul zid de stânci al înaltului Maramurăș, încă prea mult deșert. În spre Apus se întindea țara regală, așa că nu rămânea decât o singură graniță de disputat, la care de fapt și apăreau regulat, în anumite anotimpuri, mai ales la larga trecătoare de la Rucăr-Dragoslave¹, cetele de Cumani, pentru ca să culeagă de la Români, Sași, Unguri și Secui, înaintea *censului* regelui, *censul* lor pentru Han și fruntașii lui. Aici trebuia să se întemeieze o pază militară.

În această vreme regii unguri erau favoriții iubiți și ocrotiți ai Bisericii romane, și aceasta li puse la îndemână toate mijloacele pentru a începe cariera lor de cucerire. Tocmai se întâmplase că în Orient Cavalerii Teutoni nu aveau mult de lucru și că măcar o parte din ei erau de prisos acolo. De sigur că de la Roma-i veni stăpânitorului unguesc propunerea că s'ar putea sluji de aceste puteri fără ocupație, nu numai pentru a închide cu ele trecătorile împotriva barbarilor prădalnici, ci și pentru a li întrebuița vitejia și știința războinică și cu ajutorul cunoștințelor lor să dureze castele și orașe, să întindă granița tânărului regat până la Dunărea bulgărească și să pregătească un sfârșit sălbateci dominații cumane. Propunerea fu primită cu mare bucurie.

Încă din anul 1211, pe când slabul Borilă ținea molatec în mâni frânele Împărăției bulgare,

---

¹ Cf. articolul lui J. Jung asupra trecătorilor Carpaților („Mitteilungen des Instituts für österr. Gesch.“, 1892), în traducere românească, în *Convorbiri literare* (anul 1895).

un maestru al Ordinului Teutonic, cu înzăuații săi cavaleri, se găsea în țara «pustie», adică fără proprietar legitim, care, după râul — numit pe slavonește — Bârsa, se chiamă Țara Bârsei, și de aici pe nemțește «Burzenland». El ridică în locurile întărite castele cruciate, «Kreuzburgen», după obiceiul Ordinului său milităresc și oferi poporației care se așezase aici — Unguri, Secui și Români — un adăpost sigur; și prin aceasta țara câștigă în câțiva ani o înfățișare înfloritoare. În anul 1222 regele li dăte, ca răsplată pentru serviciile aduse, încuviințarea de a înălța cetăți de piatră și orașe și de a ocupa tot ținutul disponibil până la Dunăre și, la Răsărit, până la «Brodnici». «Brodnicii» erau stăpânii vadurilor râurilor, oamenii de la *vaduri*, pe slavonește *brod*¹, cari apar și mai târziu, în Moldova ca și în Țara-Românească: Vadul Cumanilor, Vadul Călugărilor, Vadul Turcilor, etc. Prin urmare acești țerani de la «vaduri» nu sunt decât acei Români cari, cum spune și știrea despre expedițiile împărătești bizantine, se ocupau cu agricultura în partea deluroasă a Moldovei².

Cavalerii Teutoni răsplatiră acum Cumanilor năvălirile lor, dar ținuturile odată câștigate ei le întăreau prin întocmire de castele și mănăstiri, le populau și le apărau. În «câmpul cel lung» (Langgen-Aue), ce se întinde la Sud-Est de marea trecătoare, puseră ei temelia coloniei. Câmpulung, unde se îngrămădiră curând elemente străine ca

¹ Cf. articolul lui Miklosich despre „die slavischen Ortsnamen aus Appellativen, II“, în Memor. Acad. din Viena, 1874. O altă etimologie, de Motogna, în *Revista istorică* pe 1922, p. 58 și urm.

² Astfel de vaduri se găseau și în Ardeal: „possessio Prepostfalva, alio nomine Prodnik nuncupata“ în Țara Făgărașului, 1359; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 170, no. 755. Un alt caz: „Boroethnik“ lângă Sibiu, 1223, p. 27, lângă „Țara Vlahilor“; acesta din urmă citat și de Onciul, *Originile principatelor*, p. 239.

să întemeieze un oraș. Mulți Cumani de prin prejur urmară pilda fraților lor, *Bissenii* ardeleni, și trăiră în pace lângă biruitorii lor. Căpetenia acestora din urmă, Maestrul Dietrich, avea de gând să întemeieze aici un adevărat Stat colonial, care trebuia să ajungă o fortăreață a germanismului și a Bisericii romane. De aceea căpăta el dela Scaunul apostolic scutirea de orice amestec al episcopului ardelean și atârniarea nemijlocită de Sfântul Părinte.

Dar toate acestea nu fură de ajuns pentru a ocroti țara de curând câștigată față de lăcomia regelui unghuresc. Căci, când acesta văzu pe Cavaleri că agoniseră acum destul, el începu să se certe cu ei asupra întinderii donației, și, când nu voia să cedeze, apăru o oaste unghurească, care pătrunse până la stațiunea „câmpulungeană”, strânse dări, ceru *iuramentum* și izgoni «șerpii», adică pe harnicii muncitori și soldați cari aduseseră cu ei cultura și o împlântaseră acolo. Toate protestările Curiei romane fură zădarnice; regele rămase stăpân pe Țara Bârsei ca și pe cea «transalpină»¹. Curând după aceea, pe la 1227, noua cucerire fu întinsă și mai departe, printr'o a doua expediție cruciată, condusă de zelosul fiu de rege Béla, și arhiepiscopul de Gran, care cu învoire papală luă parte la expediție, pentru ca să convertească pe Cumani ce ar fi voit să se boteze, numi pe călugărul-predicator Teodoric ca întâiu episcop al țerii cumane, al cării titlu regal fu adaus la titulatura unghurească, alături de acela al atâtor alte ținuturi. Opera izbuti așa de bine, încât în 1234 Papa se putea gândi, după propunerea acestui episcop, să numească și un sufragane pentru Români cari, supuși până acum Cumanilor,

¹ Cf. I. Ferent, în *Cultura creștină* din Blaj pe 1920 (ix).

atârnau — fapt foarte însemnat — de episcopi de credință ortodoxă.

De altă parte, în țara dintre Dunăre și Murășul-de-jos, lângă vechea cetate slavă Keve, care e pusă în legătură de legenda de mai târziu cu istoria sosirii Ungurilor¹, se stabiliră două cetăți noi: la Crașóv (pe ungurește Krassó) și Severin, dintre care cea din urmă era la obârșie numai sălașul unui țeran cu acest nume al Sfântului panonic². Ca de obicei, după ce cetatea se ridică, la umbra ei răsăriră sate; din *desertum* se creă o *terra* cu *possessiones* și *villae*, deci cu proprietăți legale. După pilda jupanilor panonici, regii ungurești introduseră în țara lor demnitatea și funcțiunea de ban, și iată că apar în veacul al XIII-lea, în Ardeal și în afară de el, numeroși *bani* și familii de bani, care se bucurau de o situație privilegiată în mijlocul altor nobili de sânge unguresc. Un anume Luca fu numit pe la anul 1233 ca întâiul ban al țerii de lângă Severin — cum s'a spus, Ungurii prefăcuseră în *ban* denumirea slavonă de jupan, pan, găsită de ei în Panonia, și dăduseră acest titlu întâiu represintanților lor din Croația³ —, pe când ținutul Crașovului

¹ Cf. și „S. Mihályköve”, 1357, Hurmuzaki, I², p. 45. Cf. *Revista Istorică*, 1920, p. 1 și urm.

² Cf. Severin, Severinești, în *Studii și documente*, V. Apoi „Zeuren“ în același regiune; Hurmuzaki, I², p. 63, no. 46. „Comes limisiensis“ cu a sa „Timisvár“ (Temesvár), Timișoara, apare mai târziu; Zimmermann-Werner, I, p. 69, no. 76; Hurmuzaki, I, p. 329, no. 241.

³ Cf. explicarea în Engel, *Gesch. von Kroatien*, p. 401. Mai târziu fu și un al treilea ban în Mačva, care și în 1279 se chiamă „dux de Machou“; Zimmermann-Werner, I, p. 133. Chiar și în Ardeal se găesc mulți bani, cari, fără să fi comandat vre-odată în Croația, în cetățile Severin și Mačva, posedau titlul și pe lângă aceasta sunt arătați de obicei ca soldați de profesie, *magistri*, *comites*; Hurmuzaki, I, pp. 278, 310, 389; I², p. 30, no. 208; Zimmermann-Werner, I, p. 86; II, p. 53, no. 637; p. 400, no. 999. Supt regele Ștefan-cel-tânăr ei joacă un mare rol în luptele pentru coroavă: se distinge mai ales un ban „Erneus“, Ernő, Ungur. Scrisorile acestui

rămase supt castelani. De aici forțele militare ale regelui încercară să pună mâna pe Vidinul din vecinătate, marele oraș de pe malul drept al Dunării, pentru ca să formeze astfel din Banat, față de Bulgaria, ceia ce fusese pentru Serbia ținutul bosniac. Regele însuși luă parte la atac, și în alaiu era și «comitele» Secuilor săi. De partea Bulgarilor luptă fratele Țarului Ioan Asan, și se pare că acest principe își avea reședința statornică în Vidin, așa încât el ar fi un predecesor al stăpânitorilor Vidinului de mai târziu ¹.

Cetatea de graniță a Împărăției bulgare resistă atacurilor, și Ungurii se întoarseră acasă cu pagube; dar regele nu pierdu Banatul Severinului de la Nordul Dunării: din potrivă, câțiva ani după aceea, dominicanii, cari năpădiseră în acest colț nord-vestic al peninsulei pentru nimicirea eresiei patarene, porniră o vie propağandă împotriva shismei Românilor de acolo, cari gustaseră poate și ei din dulcile roade ale veselului patarenism. În anul 1238 regele Béla al IV-lea, care după expediția de la Vidin luase încă din anul 1233 și titlul regal bulgăresc, se gândia la o mare cruciată împotriva acestor îndărătnici eretici bulgari; și era același Béla, care chiar ca principe moștenitor mânase cu spada în mână pe Cumani la cristelnița de botez. Până a nu începe însă această de-a doua întreprindere mântuitoare, el ceru dela Papă dreptul de a putea numi, ca laic, episcopi «în țara lui Asan, cum și în țara ce se chiamă Severin, în care, după mulți ani de pustiire, lo-

---

„Banus transilvanus“ sunt citate împreună cu acelea ale regelui; Zimmermann-Werner I, p. 181, no. 248. Cf. și *ibid.*, I, p. 182, no. 249. V. mai ales Zimmermann-Werner, I, p. 96, no. 110, unde se vorbește de „bani pro tempore constituti“ în Ardeal, la anul 1265.

¹ Fejér, IV¹, p. 22; Hurmuzatki, I, p. 134.

cuitarilor s'au înmulțit». În sfârșit un German, anume Conrad, care poartă foarte des numirea de «comes», pe care o câștigase probabil, în lupta contra dușmanilor regelui, primi, pe lângă alte multe localități dela Apus de Olt, în țara Ardealului, încă atât pământ cât ar putea cuceri la Miazăzi de râul de la hotar, Lotru, de la trecătoarea Turnu-Roșu: aici își înălță el un castel numit Lotru (Lothurvár) și ceva mai departe în sus un altul, Tâlmăciu (Talmács). Pe el și familia lui îi întâlnim des și mai târziu, dar investitura cu această loviște—cuvântul, de origine slavonă, înseamnă confluență¹, — nu avu nici un viitor².

Se pune acum întrebarea: cunoștea oare vreunul din acaști principii și din aceste popoare amenințate drumul spre stepă, în care încă de mulți ani năvălitoarele cete mongolice din Asia sfărâmau cele din urmă puteri ale Cumanilor din Cumania Mare? Când ne gândim la relațiile prietenoase care existau între Ioniță și urmașul său, de o parte, și călăreții cumani, de alta, atunci nu ni apare cu neputință o astfel de rugămintă către căpitanii marelui Împărat al Împăraților mongol. În anul 1241 se stinse, după o domnie fericită, mai mult pașnică, cu adevărat împărătească, stăpânitorul din Târnova, Ioan Asan, și puține luni după aceia fugiră în desnădăjduită goană din fața pârjolitorului uragan mongolic toate popoarele și frânturile de popoare care se găseau în calea acestei nenorociri. Cetăți, reședinți episcopale, mănăstiri, orașe, sate, nimic nu mai rămase după marea operă de distrugere, și supt ruine abia

¹ V. delimitarea hotarului din 1520 în Iorga, *Studii și documente*, V, pp. 473-4.

² Actul de danie în Zimmermann-Werner, I, p. 53. Lămuriri în Iorga, *Sate și preoți*, pp. 158-61.

mai licărirea slab de tot flăcările mai nainte viu-strălucitoare ale cuceririi ungurești.

Oamenii lui Batù, căpetenia hordelor din Chipciac ale Marelui-Han Ogotai, apucară în horde diferite calea pe care-i îndruma firea solului¹. Cu felul caracteristic de luptă al Mongolilor, de sigur că nicio trecătoare nu fu scăpată din vedere, nicio vale nu rămase necercetată. Izvoare apusene precise asupra expediției tătarești în Ungaria nu există, așa încât numai ici și colo mai licărește câte ceva despre aceste groaznice întâmplări ale trecutului.

Peste Siretiu — știrea aceasta o dă un călugăr contemporan — pătrunseră câteva cete în ținutul episcopului Cumanilor, care, mână în mână cu guvernatorii regelui, întinsese teritoriul creștin, unguresc, până la acel punct și-si stabilise scaunul în târgul Milcovului, pe apa cu același nume, aproape de țara „Brodnicilor”². Acesta fugi împreună cu ostașii, preoții și locuitorii, iar Milcovul nu mai trăi decât ca slabă amintire în gura poporului și ca goală titulatură pentru episcopul de „Milcovia”, de acum înainte mereu rătăcitor³.

În țara Secuilor castelele de hotar fură dărâmate, pe când din spre Miazănoapte, după lupte cu Statul acum în decădere al Haliciului, o altă ceată năvăli

---

¹ Cf. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck 189). Acolo se aduce dovada că „Bezerenbam”, cu care avură de luptat Tatarii, nu putea fi o căpetenie a Românilor, căci nu se găsea pe pământ românesc. Știrea se găsește la un cronicar oriental de mai târziu, Fazel-Ullah Rașid, care strică strașnic numele. Cf. Onciul, *Orig. princ.*, pp. 36, 156-158.

² Pentru Brodnici și Vrancea v. Motogna, *l.c.* (*Revista istorică*, an 1922, p. 55 și urm.).

³ Roger, *Miserabile Carmen*, in Florjanus, *Fontes*, IV, p. 59; Hurmuzaki, I, pp. 622-3, nr. 493; Benkö, *Milcovia*; Strakosch-Grassmann și prefața mea la vol. I-II din *Studii și documente*.

în Ținutul Rodnei și Bistriței și-l pustii, cu cel din Dej, în mers vijelios. «Hospites saxoni», din aceste părți — *Sachsen, Szász*, Sași sunt numiți de ceilalți, și chiar ei își spun de obicei așa¹ — veniseră mai târziu, numai pentru a exploata frumoasele mine de pe acest povârniș al Carpaților. Ei suferiră tot atât de mult ca și ceilalți locuitori cercetați de Tataari, ca și Românii din „Transalpina“, din Țara-Românească propriu-zisă, și avură nevoie de foarte multă vreme ca să se reculeagă întru câțva de pe urma acestei lovituri.

Tataarii biruiră chiar în mijlocul Ungariei, la râul Sajó, dar biruințele lor nu li aduseră alt folos decât puțința de a pătrunde mai departe sau de a se întoarce cu carăle încărcate acasă, în cunoscuta stepă fără sfârșit. Așa făcură și în anul 1242, când, bine înțeles, pentru a avea hrană și desfătări, își mânăra micii lor cai neobosiți pe țărmul drept al Dunării.

Regele unguresc fugise, ce-i drept, din fața învingătorilor la înfrângerea sa, dar, după ce aceștia se făcură nevăzuți, el nu apăru cătuși de puțin ca un stăpânitor zdrobit, care nu se mai poate de loc reculege și rătăcește nesigur. Béla al IV-lea era, din potrivă, un bărbat energic, și puțini ani după nenorocirea sa el sta iarăși în picioare, cu armelé 'n mână, gata să păstreze și să mărească moștenirea părintelui. Chiar din anul 1247, urmând pilda înaintașului său, el chemă în Banatul Severinului cavaleri străini cari-și făcuseră nume mare în luptele contra păgânătății asiatice, pe Ioaniți. Printr'un

---

¹ Numele de „Flandri“ (cf. rom. Flondor) apare numai în corespondența papală, la începutul veacului al XIII-lea, într'o vreme când un Flamand de origine era arhiepiscop de Gran. Sașii erau în general lucrătorii de mine din Bosnia și felurite locuri.

tratat pe care Papa-l întări în 1251, el li ceda tot ținutul «cu munții și țara care ținea de ei». Cavalerii mai aveau pe de-asupra în stăpânirea lor nemijlocită două cnezate «olahe» până la Olt, acelea ale lui Ioan și Farcaș. Regelui îi rămânea însă partea din veniturile pescăriilor dela Celeiu pe Dunăre, un sat care astăzi încă stă lângă un lac bogat în pește. Ioaniții însă nu pot avea niciun drept de stăpânire într'un al treilea «keneziat», acel al lui Litovoiu¹ Voevod, și nu pot ridica de acolo decât jumătate din veniturile regale: țara rămase «Olacilor», precum și *Țara Hațegului* («terra Harszoc»), cuprinsă între acestea, rămâne Statului unghuresc.

Țara era pe vremea aceea destul de bine populată, ceea ce putem deduce din pomenitele venituri ale Coroanei, care sunt împărțite cu îngrijire, cum și din morile și bisericile amintite. Regele însă nu voia să vadă pe Cavalerii din Ordinul în mare parte frances numai în cetatea Severinului, ci avea, din potrivă, de gând să ocupe cu cetăți toată linia Dunării² și nu uitase de loc pretențiile sale asupra Cumaniei fără stăpân, ai cărui locuitori barbari se refugiaseră în cea mai mare parte 'n Ungaria, sau fuseseră luați de șivoiul tătăresc de popoare. De aceea el dăruie Ioaniților cetatea Feketehalom («Feketig», Codlea), pe care trebuie să o căutăm foarte probabil în Țara Bârsei—poate să fi fost unul din castelele de cruciată ale Ordinului Teutonic—, pentru ca de aici să stăpânească intrarea 'n Statul Cumanilor, unit în teorie cu Ungaria. Din această cetate, sau din alta potrivită

¹ Cf. Radovoiu, Berivoiu, etc.

² „Ut Danubius fortificiis muniretur“; Hurmuzaki, I, p. 261, an. 1254. Cf. și „An. Ac. Rom.“, xxxviii, pp. 80-1, 925-6.

pentru așa ceva, li se impunea Cavalerilor datoria să meargă ori în spre Țara Severinului, ori în spre Cumania, pe urmele de cucerire ale fraților lor din Răsărit, Teutonii, cei d'întăiu purtători de cultură în aceste ținuturi. «Terra»—*țara*, nu cnezatul—*judetul*, Voevodului Seneslav, un «Olacus», rămase în stăpânirea proprietarului ei de până atunci; de aici se scoteau încă venituri regale; în restul ținutului cuman însă, Ungaria renunța la orice amestec fiscal pe timp de douăzeci și cinci de ani deplin, după a căror scurgere trebuia să aibă loc o împărțire a profitului între donator și dăruia¹.

Ioaniții par într'adevăr să fi venit în «țară»², dar nu rămaseră decât scurtă vreme, și, pentru cnezi, pentru voevozii cu «cnezat» sau pentru cei cu Voevodat propriu, înfeodarea din anul 1251 nu avu nicio urmare. Țarii bulgari care urmară lui Ioan Asan erau copii nevrâstnici, și cel de-al doilea dintre ei, Mihail Asan, avu destul de lucru cu vecinii săi greci de la Miazăzi. De aceia nu erau de temut dușmanii din partea lor, cum tot așa de puțin din partea temuților Tatarî, cari se întoarseră la hordă, la reședința lor din Capciac. Cu totul altfel fu însă când, prin suirea în scaun a usurpatorului Constantin (1258), care-și adause numele de Asan, o prefacere se întâmplă în Bulgaria și când în Tataria apusană, la «Tocharii» Bizantinilor, se ridică Nogai și supuse mâinii sale de fier războinicii și popoarele de la Nordul Mării Negre.

¹ Diploma, în forma întărită de Papă, în ediția ultimă, Zimmermann-Werner, I, după reproducerea colaționată din Hurmuzaki, I. Multe greșeli sunt cuprinse într'însa, care de altfel se află și în original; așa de ex. în loc de „intra Litvoi“ trebuie citit: „in terra Litvoi“; după probele fototipice din Hurmuzaki se vede că Voevodul se chiamă „Litvoy“, iar nu Lirtioy sau Litvon, ceia ce e lipsit de orice sens.

Am mai aflat numele. Cf. și „Litavor“ din pretinsa diplomă a lui Iuga-Vodă, de care vom vorbi mai departe.

² Cf. Hurmuzaki, I, p. 261, an. 1254: „partim collocavimus“.

Și cu atât mai mult se întâmplă aceasta, cu cât în Ungaria, în cei din urmă ani ai regelui Béla și supt urmașii lui, începu o perioadă de dărăpanare, de certuri lăuntrice, care zdruncină puternic în ochii vecinilor situația regatului. În anul 1261, zece ani după marile planuri cu Ioaniții, «primogenitul» regelui Ungariei luă titlul de stăpânitor, și încă pe acela de «duce al Ardealului» și «dominus Comanorum». O luptă aprigă se iscă între dânsul și părinții săi, și el trebui să-și caute refugiu în Codlea (Feketehalom) împreună cu câțiva «comites» și «bani», precum și cu băștinași de rînd cari se alipiseră cauzei lui. Dar nu se putu menține și trebui să fugă spre Dunăre¹. Prin mijlociri izbuti el în sfârșit la 1262 să împace pe tatăl său; până la urcarea în scaun (1270) tânărul ramase supraveghetor regal al țerii de peste pădure și domn al Cumanilor, ceia ce fără îndoială nu se raporta la fugarii acestui neam azezați în Ungaria, ci la Cumanii liberi de la Dunăre și la țara lor. Fiindcă se unise cu aceștia, cu păgânii, suferi dojana indignatului Papă²: până și la împăcarea cu tatăl său ceruse «sfatul căpeteniilor cumane»³.

În cursul acestui exil politic, Ștefan plănuia să alcătuiască un fel de Stat răsăritean cumano-bulgăresc, un nou «Osterreich», pentru ambiția sa de «iunior rex», și el se folosi de starea de lucruri foarte încurcată din Balcani pentru a-și satisface poftele de anexare. Pare că și-ar fi găsit un ajutor credincios în Voevodul Seneslav din Cumania românească — a cărui reședință era, pe cât se pare, în Argeș, —

---

¹ „Ad partes danobiales“; Zimmermann-Werner, I, p. 114; cf. și anul 1273.

² Hurmuzaki, I, pp. 314-315.

³ *Ibid.*, p. 30).

în cetate, nu la «curte» —, care încă din 1330 apare ca fiind cel mai vechiu Scaun domnesc—, căci fără ajutorul acestuia sau fără să lupte împotriva-î, n'ar fi putut trece de cinci ori împotriva țerii de dincolo de Dunăre. El atacă Plevna, mai târziu așa de vestită, pătrunse odată până la Capitala Imperiului bulgar și luptă chiar cu Paleologii greci, cari în 1261 smulseră Latinilor Constantinopolul¹. Era o continuare a luptelor care începuseră prin năvălirea Bulgarilor în Țara Severinului, pe vremea când Ungaria era ocupată cu regele Boemiei. Ștefan în persoană apăru în fața zidurilor Vidinului, însă fortăreața nu se deschise nici de data aceasta Ungurilor².

Dar mai departe nu ajunseră Ungurii, și Ladislau Cumanul, fiul lui Ștefan cel mort în 1272, precum și fratele său Andrei al III-lea, care, în 1291, la suirea sa pe tron, veni în Ardeal pentru a pune lucrurile în ordine legală, nu întreprinseră nimic în această direcție, decât că purtară și mai departe titlul de rege bulgăresc, care nu spune nimic. Stăpân la Dunăre era acum temutul Nogai.

Un simplu și necioplit Tatar, care nu ținea nici la haine și nici la aur și argint, ci numai la frumoasele femei din Bizanț, acesta trăi câtăva vreme ca și călăreții săi, de cari se deosebia numai printr'o mai mare cruzime și vitejie. Încă din timpul lui Ștefan, când acesta era «dux» în Ardeal, imitatorul lui Attila și al haganilor făcu pe Unguri să simtă vecinătatea sa. Se pomenește despre o expediție tătarească de jaf, despre negocieri cu Tatarii cam pe

---

¹ Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 271, după pasajii din diplomele din Fejér.

² Hurmuzaki, I, pp. 299, 310-11, 315-7, 339, 462-3, no. 972: bătălia de la Lom; era una din cele două expediții la care „tânărul rege” luă personal parte (v. p. 349).

la 1263: regatul cere odată ajutorul Papei împotriva unui mare atac amenințator din partea acestor barbari. Dar în curând ostașii lui Nogai găsesc o ocupație aproape statornică în Peninsula Balcanică: acolo sunt chemați în ajutor de Împăratul bizantin împotriva Țarilor bulgari, sau de răzvrătiții demnitari greci împotriva stăpânilor¹. După ce Constantin Asan se îmbolnăvi, așa că nu mai putea nădăjdui o însănătoșire, țeranii proclamă Țar (1277) pe un crescător de porci, Lachanas sau Brdocba², fiindcă bătuse o ceată de Tarari. Însă acest Împărat-păstor, și tot așa ocrotitul Bizantinilor Ion al II-lea Asan, trebuiră să-și caute scăpare la stăpânitorul dunărean, când Cumanul Terteri (1280) îi înlătură pe amândoi printr'o nouă usurpare norocoasă³. Nogai resolvi mai ușor cearta pentru coroana bulgărească, punând la un ospăț barbar să-l gătuie pe fostul păstor. Ceva mai târziu toată Bulgaria și Tracia fură pustiite, iar locuitorii nu mai găsiră adăpost decât în orașe. Împăratul bizantin se temu că Românii din Balcani s'ar putea uni cu năvălitorii⁴, printre cari se găseau foarte mulți din neamul lor, cari, parte de bună voie, parte de nevoie, veniseră, în cete de călări, înarmați cu arce, după modul tătaresc, și astfel acești sărmani locuitori de munte fură mânați pe vreme de iarnă în Asia, pierzând cu acest prilej cea mai mare parte din micul lor avut⁵.

¹ Pahimere, I, pp. 231 și urm., 345 și urm.

² Jireček, l. c., p. 276, nota 21.

³ Pahimere, pp. 433, 467; II, p. 265.

⁴ Cf. Nichitor Gregoras: *Οἱ ὑπὲρ τοῦ Ἰστροῦ Μασσαγέται...* Ἀλάνοι (Ἀλάχοι?). *Μασσαγέται* trebuie pus în legătură cu *οἱ πέραν Ἰστροῦ Γέται οἱ ὁμόσκηνοι τοῖς Σκύθαις* la Cantacuzino, I, p. 465: *οἱ δὴ καὶ χριστιανοὶ τυγχάνοντες, ἄνωθεν ἐπειτα τῆ βίαῖα χεῖρι τῶν Σκυθῶν ὑπαχθέντες, σώμασι μὲν ἐδούλευσαν ἄκοντες, τὴν δὲ γνώμην αὐτονομίας ἀεὶ κατεβέβρωσκον ἐφασίς καὶ τῶν ἀσεβῶν ἀλλοτριώσις*; I, p. 204.

⁵ Pahimere, II, pp. 106—8.

Dar pe la sfârșitul veacului îl ajunse și pe Nogai ceasul răsplătirii, și chiar dela unul de-ai lui. Un alt fruntaș al stepei se ridică împotriva-i, Toctai, un bărbat care se putu curând fâli cu o înrudire bizantină, pe jumătate împărătească; Nogai fu învins și ucis. Fiul său, Ciuchi, ginerele Țarului bulgăresc Terterii, care, acesta din urmă, își căută în aceste vremuri groaznice un refugiu la Adrianopol, dar nu fu primit de Împăratul Răsăritului, fiindcă acesta nu se încumeta să-și ia pe seamă așa ceva, Ciuchi încercă să întemeieze stăpânirea tatară în Bulgaria, dar cumnatul său îl prinse și puse pe Evreii din Târnova să ucidă mișelește (1295) odrasla lui Nogai¹.

În sfârșit se limpeziră aceste tulburări, și Teodor Sventslav, cumnatul ucigaș, purtă aproape treizeci de ani coroana bulgărească. Totuși el nu stăpâni țara întreagă: stăpânirea dela Mare a lui Mytzes² dispăruse într'adevăr, dar în Vidin se alcătui un anti-Țarat. Stăpânitorul bulgar cu care Ștefan al Ungariei avu de dus luptă era un anume Sfentislav, de origine Rus, care, recunoscut chiar în ținuturile muntoase, se încuscri cu biruitorii săi și peri ceva mai târziu prin intrigi femeiești la Târnova, unde fusese ademenit³. După dânsul apare în Vidin Sișman, care stă în foarte strânse legături cu locuitorii țermului românesc și-și caută chiar scăparea la ei pe la 1290⁴. Fiul acestui Sișman, Mihail, ajunse Țar în Târnova la 1323, după sfârșitul Terterizilor. Nepotul său, Alexandru, era în sfârșit ginerele lui «Basarabă-Ivancò» (fiul lui Ivancò),

¹ *Ibid.*, p. 262 și urm.

² Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 270 nota 3.

³ Cf. Pahimere, I, p. 181, diplomele citate mai jos și Jireček, *l. c.*, pp. 275—6.

⁴ Daniil, istoricul sârb, la Jireček, *l. c.*, p. 282.

Voevodul «Ungro-Vlahiei». Mihail se război chiar de la începutul domniei cu dușmanii săi, având aliați εξ Οὐγκροβλάχων¹: tocmai se întemeiase un Stat românesc unitar dintre Români care erau socotiți ca trăind supt stăpânirea nominală a Coroanei ungurești, și acest Stat dovedi suzeranului, supt acest Basarabă (Basarab)², în anul 1330, că putea birui și ființă neatârnat.

Basarab își avea reședința în Argeș; aparținea prin urmare ramurii lui Seneslav cel cu nume sârbesc, și era un fiu al presupusului fecior al acestuia, «Tocomerius», Tihomir (cf. numele lui Tih, tatăl Țarului bulgăresc) sau, «pe creștinește», Ivanco (lancu), un nepot al Voevodului ce domniâ la Răsărit de apa Oltului între 1247—1251. Ostașii lui erau aceiași «Alani», «Mașageți», «Geți», cari se laudau după moartea lui Nogai că ei câștigaseră de fapt biruințele ce i se atribuiau aceluia: prin mijlocirea episcopului de Vicina trecură ei atunci cu luntrile lor peste Dunăre, cam vre-o 15.000 la număr, și săvârșiră multe isprăvi bune și rele 'n Împărăția grecească³. Dar cum putu el să-și întindă puterea peste «cnezatul» vecin, unde domnise Litovoiu, și să înlătore pe banii ungurești din Severin?

În parte prin însuși sprijinul inconștient al Ungurilor. Marca ardeleană era neliniștită încă și după luptele din 1260: pe la 1270 biserica episcopală din Alba-Iulia fu arsă de către Sașii veșnic dușmănoși față de dânsa, într'o mare expediție de răzbumare, de altfel necunoscută⁴. Când în 1272 ajunse la domnie Ladislau al IV-lea,

¹ Cantacuzino, I, pp. 175—6.

² Cf. Talabă, Tâncabă (Tâncăbești).

³ Pahimere, II, p. 268 și urm.

⁴ Zimmermann-Werner, I, pp. 132-3.

Litovoiu și frații lui, ținuți până acum în frâu de Ștefan, nu mai voră să plătească, pentru țara Hațegului, de sigur, acele *redditus* regale —, neîmplicând vasalitate, când Polonia le dădea Bosniei, — pomenite încă în 1247 și 1251. Poate că ei erau în alianță cu Bulgarii din Vidin, și chiar Dorman — un vechiu nume românesc, dovedit și istoricește¹ —, împotriva căruia regele în persoană porni la luptă, se număra printre prietenii lor. Un «magistru» Gheorghe, fiul banului Simon, care trăia încă 'n 1331 prin ținutul Târnavelor, e trimis împotriva lor. Dar Litovoiu căzu în luptă, și fratele său Bărbat² trebui să-și răscumpere cu mulți bani liberarea din captivitatea ungurească. Din mâinile acestui Bărbat, prin luptă sau prin înțelegere pașnică, poate chiar printr'o încuscrire, a căpătat foarte probabil Basarab țara de la apa Oltului și a întemeiat principatul «Transalpinei», cum îl numesc Ungurii, al «Țerii ungro-vlahice», cum îl numesc Grecii și Slavii³.

Stingerea dinastiei arpadiane fu o întâmplare prielnică, ce folosi cu atât mai mult, cu cât o nouă Casă domnitoare căpătă abia după îndelungi lupte recunoașterea: când Ardealul întreg sta supt arme pentru a sprijini pe regele german Otto de Bavaria în contra concurentului franceso-neapoletan și când puternicul stăpânitor al țerii, Ladislau, Voevodul Transilvaniei și Solnocului, îl ridică pe scut, dinaștii transalpini își putură urmări nebă-

¹ V. Ioan Dorman, sub-comandant în castelul Crașov. 1364 ; Hurmuzaki, I², p. 88, no. 64.

² Numele e foarte des prin cercul Iniedoarei. V. și Râul-lui-Bărbat.

³ Hurmuzaki, I, p. 394, no. 434 ; p. 449, no. 493.

gați în samă și nestânjeniți propriile lor planuri de organizare¹.

Încă din anul 1291, după un timp de tulburări, când, întocmai ca în 1275, se întâlnesc trei bani de Severin de-odată, apare iarăși comandant al Severinului viteazul învingător al Bulgarilor, Laurențiu —, fiul unui meritos Voevod transilvănean cu același nume²—, care după pustiirea Tatarilor îngrijia în numele regelui de restabilirea culturii țerii³. Laurențiu mai avea și demnitatea de comite al cetăților Keve și Crașov și al pământului d'impresur, era deci un puternic căpitan de margine în regatul Ungariei⁴. Aceasta se întâmplă pe vremea când ultimul rege din neamul Arpadienilor veni în Ardeal, pentru ca în persoană să hotărească din nou lucrurile de acolo. Laurențiu muri probabil nu mult după aceea, și, prin tulburările următoare, găsi un urmaș în cârmuitorul român de pe ambele maluri ale Oltului, care ajunsese astfel «stăpânitor al Banatului de Severin»⁵.

Marea răscoală a Sașilor ardeleni împotriva lui Carol Robert, învingătorul lui Otto, răscoală care necesită apariția personală a nesuferitului străin și care deslănțui pentru mai multe luni anarhia la hotarul Carpaților, precedă numai cu șase ani războiul pentru neatârnare al lui Basarab, La umbra acestor două puteri în decădere, cea ungurească și cea bulgărească, tânărul Stat român «transalpin».

¹ Ceia ce povestește cronicarul stirian Ottokar despre o captivitate a lui Otto la Voevodul „valah“, se razimă pe o narațiune contemporană, *Mon. Germ. Hist., Deutsche Chroniken*, V, 1-2. Cf. *Revista istorică*, an. 1920, p. 1 și urm.; 1921, p. 1 și urm.

² Zimmermann-Werner, I, pp. 136-7.

³ *Ibid.*, p. 71, no. 79.

⁴ Hurmuzaki, I, p. 519, nr. cccxxx.

⁵ Așa se numește urmașul său, Mircea, în cei d'intăiu ani ai veacului al XV-lea (Hasdeu, *Arh. ist.*, I, p. 98; Venelin, *l. c.*, p. 23).

de la Dunăre își înalță semeț capul, căutând nerăbdător aierul liber al neatârării, soarele strălucitor al luptelor biruitoare, pentru ca să poată respira liber și să se poată desvolta.

Înainte însă de a trece la povestirea luptelor pentru neatârare este necesară o expunere a situației țerii și oamenilor, a moravurilor stăpânitoare, a ideilor conducătoare și a sentimentelor mai puternice. Căci, când voim să pricepem desvoltarea unui popor, trebuie să-i cunoaștem mai întâiu particularitățile, adică însușirile care, mai ales aici, la apariția clară, istorică a unui nou neam, conlucrează cu factorii politici, războinici și culturali. Într'aceasta însă trebuie să avem în vedere mai mult înlănțuirea internă decât succesiunea cronologică.

Partea a doua

Viața economică și culturală a poporului românesc

CAPITOLUL I.

**Păstori «rătăcitori» și plugari azezați.
Împărțirea populară a Românilor în locuitorii dela
munte, munteni, și locuitorii câmpului, țerani.**

Ca popor de plugari și păstori, așa apare neamul românesc în pragul istoriei sale. Dar între păstori și plugari nu este o graniță bine hotărîtă. Chiar Aromânilor din Pind nu li era cu totul străin plugăritul pe propria lor țarină — aceasta o și arată într'o anumită măsură vocabulariul lor privitor la munca și produsele câmpului. În satul de păstori de la munte, unde de obicei locuiau femeile, copiii și bătrânii — «munții aromânești» se chema ținutul acesta la Români din Pind, scurt «*muntele*», fără calificativ, la Români din Nordul Dunării —, ocupația tuturoș locuitorilor nu era una și aceeași. La Nordul Dunării¹, bărbații se coborau cu, turmele care hrănesc și îmbogățesc, abia la sfârșitul lui Iunie, de Sf. Petru și Pavel, spre șes, unde rămâneau tot restul verii, toamna și iarna, pentru a se

---

¹ Pentru starea lucrurilor în Tesalia v. mai sus; aici familiile locuiau în valea ocrotită, nu pe muntele propriu-zis.

întoarce acasă numai odată cu primăvara înverzită, de Paști și serbătorile ce urmează¹. Aici locuiau ei laolaltă cu femeile lor timp de trei luni încheiate, iar nunțile și petrecerile li dădeau totuși răgaz să pună mâna și pe plug și să-și ajute neamurile la munca grea de primăvară, pe care o aduce cu sine sămănatul în strâmtetele văi și pe înaltele podișuri. De altfel sorocul de trei luni n'are o valoare generală: Domnii români se plângeau în veacul al XVIII-lea că păstorii ardeleni, Ungurenii, adevărații veniți din Ungaria, părăsiau nu rare ori pășunile, odată cu venirea iernii, pentru ca să se întoarcă acasă, după ce luaseră tot bunul văilor cu oile lor². Locuitorii statornici ai satului nu erau de altfel surguniți pe stâncoasele înălțimi neroditoare: aproape nicăiri în veseli Carpați nu se întâlnește trista stâncă pleșuvă din munții Dalmației sau de pe culmea Pindului, unde omului sălbăticit îi e sortită o viață numai de păstor sau de haiduc. Aici, din potrivă, pământul e peste tot potrivit pentru agricultură.

Nu numai conclusia logică, ci și faptele, stări de lucruri dovedite prin hrisoave, duc la această observație. Despre viața poporului românesc în Carpați în vremea mai de demult ni dau deslușirile trebuincioase documente ardelenese și moldovenești, contracte și scrisori particulare. În Scaunul săsesc al Sas-Sebeșului Români posedă «ocine» și cer tot mai mult de la șeful străin al târgului, și cu toate acestea păstorii își mână turmele pe pământul vecin românesc, unde pe baza învoielilor sunt primiți în schimbul unei dări foarte mici. Nu

---

¹ Marian, *Nunta la Români*, pp. 73-4.

² *Studii și documente*, V, pp. 157-8, no. 105.

departe de munții Bihorului populația Scaunului din Orăștie arată o deosebită aplecare pentru munca la câmp, și acești eretici greco-catolici sunt învinuiți că ar avea de gând să se așeze cu în-
cetul în *sessiones christianorum*; ca «birnici ai regelui», sătenii români cer locul de ogor, care era de împărțit în urma dărâmării unor case¹. În Scaunul de odinioară al Brașovului, unde, înainte de venirea Sașilor în Ardeal, Românii, ca urmași ai Slavilor, aveau o localitate cu acest nume, trăiau, întocmai ca în marele sat, cât un târg, Săcelele, numeroși Mócani chiaburi, fără ca pentru aceasta așezările lor, în cazul când nu ajungeau până chiar sus pe înălțimi, să fi avut nevoie de ogorul vecinilor. Într'un alt colț al Ardealului sudic, în Ținutul Sibiiului, unde orașul săsesc, Hermannstadt, poartă și acest nume băștinaș, ce sună slavonește, de Sibiiu, și e încunjurat și ocrotit de un brâu de curate și înfloritoare sate românești, de cel mai frumos tip național, lipsa vremelnică a bărbaților, duși cu turmele lor la «Munteni», de cealaltă parte a muntelui, nu stingherește câtuși de puțin exploatarea bogatului șes de la poalele Carpaților². În «vidicul» din preajma Bistriței, o interesantă veche așezare săsească în depărtatul și singuratecul colț nord-răsăritean al țerii ardelenesti, în nemijlocită învecinare cu Moldova primelor timpuri, păstorii *iesela munți*, dar, pe lângă oi, cai, boi, capre, bogăția Mocanilor români, cari ocupă un întreg ținut bogat, constă și în ogoare, pe care ei le numesc *locuri, moine* (pe slavonește), și pe care cultivă

¹ Cf. Amlacher, *Urkundenbuch der Stadt und des Stuhles Broos, Sibiiu* 1879, în b^o; Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București 1902, p. 106 și urm.

² Iorga, *l. c.*, p. 118 și urm.

vechea hrană națională, meiul și hrișca¹. În muntosul Maramurăș, Români, cari în cea mai mare parte ocupă laolaltă cu Rutenii munții și văile, nu au în mai mică măsură decât privilegiații *hospites* unguri și sași ai regelui parte din «*terrae arabiles*»²; «*possessiones*» ale lor sunt pomenite în hrisoavele regale alături cu ale celorlalți³.

În colțul nord-vestic al fostului principat al Moldovei exista până la ocuparea Bucovinei de către Austria o obște țerănească ce cuprindea douăsprezece sate sau cătune mai mici și câteva grupe de munți, Câmpulungul. Membrii acelei obști ocupau o poziție în deosebi de favorisată în ce privește dările și erau cârmuiți de slujbași proprii, în parte aleși, în tot casul băștinași și cu trecere în localitate. Ei erau mai ales ciobani și-și plăteau dările mai mult în turme de oi, care erau predate anual Domnului pentru plata haraciului la Poartă. Dar, cu toate că ei, ca păstori, se jăluiau mereu de greutatea hranei lor în niște locuri sărace, rău așezate, totuși cu securea în mână își curățeau mici livezi și ogoare în mărețele păduri bătrâne din apropiere; în aceste curături, *lazuri*, *runcuri*⁴, rodul asprei lor munci, găsiau tot ce li trebuia pentru hrana oilor lor — Câmpulungenii se coborau numai rare ori, excepțional, în văile marelor râuri — și sămăneau atâta grâu, mai târziu atâta porumb, cât li trebuia pentru nevoile casei.

Astfel deci, prin cunoașterea adevăratei stări a poporului și a țerii, cade prejudecata istorică despre veșnicele și fără de țel «rătăcirii», provocă-

---

¹ *Studii și documente*, V, p. 382 și urm.

² Mihályi de Apșa, *Diploame maramureșene*, I, p. 8.

³ *Ibid.*, *passim*.

⁴ V. G. Popovici, în *Convorbiri literare*, XXV, p. 706 și urm.

toare de confusii, ale păstorilor din cari s'ar fi alcătuit în mod exclusiv neamul românesc în evul mediu. Păstorii români erau numai o parte din numerosul neam și aveau pentru hrana turmelor lor un ținut de folosință destul de mărginit, pe care fiecare generație îl lăsa celeilalte. Mulți nici nu ieșiau măcar din locurile lor de adăpostire în munți, ca de ex. țeranii din Câmpulung. În documentele ungurești găsim alți oameni cari nu cereau nimic mai cu aprindere decât să capete ca loc de pășune pământul hotărît pentru Sași și plăteau în schimb noilor stăpâni ai pământului un «*terrarium*»¹). Aromânii, cu toate că se deosebesc în oarecare măsură de acest tip, sunt totuși foarte de aproape înrudiți cu el, alcătuiți din aceleași elemente etnografice, ca o fărâmă răzlețită 'n depărtare din sinul poporului românesc unitar; felul lor de viață e determinat de condițiile naturale proprii cuiburilor lor din Pind, și numai în timpul din urmă păstori de acolo au pătruns excepțional până prin «*Bosna*» —, Bosnia². Vlahii cari sunt pomeniți în veacul al XIV-lea ca proprietari vremelnici și birnici ai pășunilor, dar și ca plugari și proprietari de podgorii, nu trebuie socotiți ca urmașii elementului romanic din Moesia, care element, represintat fiind mai bine în aceste ținuturi, și-ar fi păstrat aici poziția, ci ca Aromâni din împrejurimile Prizrenului³. Sunt aceiași locuitori de munte cari sunt arătați în tradiția istorică a Ragusei ca păstori și cărauși, «*Vlachi*

¹ Zimmermann-Werner. I, p. 80.

² Papahagi, *Din literatura populară a Arominilor*, p. 938.

³ V. Zaconicul lui Ștefan Dusan, ediția Novacovici, și comentariul romantic al lui Hasdeu în *Arh. istorică*, III. Cf. și, hrisoavele lui Ștefan Uroș al II-lea în *Spomenicul din Belgrad*, IV (1890); o lămurire a lui I. Bogdan în *Conv. Liter.*, XXIV, p. 488 și urm.

de montanea». Acești Macedo-Români, despre a căror țară se vorbește în documentele mai sus pomenite ca «partes Vlachie»¹, acești represintanți ai elementului romanic de odinioară din Dalmația și Iliria, se găsesc de-a lungul coastei Adriatice până la Zengg (Senj, Segna). Ca Morlahi, Uscoci — până în Carniolia—ei au jucat, după cum se știe, în veacul al XVI-lea și al XVII-lea, în războaiele dintre Veneția și Turci, un rol care se poate asemăna cu acel al vechilor Iliri înainte de înfrângerea lor de către Romani. În lupta Casei de Habsburg împotriva Turcilor, Românii din Bosnia își fac cunoscut numele prin foc și pârjol și prin spionaj în țara dușmanului : ei sunt împărțiți în *cete* ²), conduși de voevoci, cnezi și *harambași*, și au printre ei preoți și episcopi ³.

Toți acești Vlahi și Morlahi uitaseră încă din vremea de atunci limba lor romanică și-și însușiseră pe cea slavonă a numeroșilor lor vecini : numai în numele lor generic de «Valachi», «Balachi», «Wlahones», în unele cuvinte păstrate și în numele lor de botez : Radul, Păunovici, Dragul, Frâncul, Barbul, Barbici etc., li se mai poate recunoaște origina. Scrisorile lor «țirulice», prin care în anul 1596 jurară credința față de creștinătate și represintanța ei, monarhia habsburgică, erau fără îndoială scrise pe sârbește. Cu toate că au o organizație care aduce puțin cu a Românilor—Aromânii nu cunosc numele de cneji și voevozi

¹ Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 69. Mai ales Jireček, *Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa* („Sitzungsber. der böhm. Gesellsch. der Wissensch.“, 1879).

² „Tschetta.“

³ Cf. Bidermann, în *Mitteilungen des hist. Vereins für Steiermark*, XXI, Graz, 1883, p. 3 și urm.; *Die Serbenansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenzgeneralate*.—Inedite în Archiva din Agram.

și sunt obișnuiți să recunoască numai căpetenii străine —, acești Uscoci vlahici din Dalmația și Carniolia, țară de hotar, și Bosnia sau Slavonia par totuși să fie mai degrabă o ramură rămasă în depărtare a acestora din urmă decât să aibă vre-o înrudire de sânge mai apropiată cu locuitorii de pe țărmul Dunării.

Mai departe, și până astăzi se găsesc în Istria țărani români cari, locuind în aproape nouă comune ale peninsulei—Castelnuovo, Pisino, Albona, etc.—, nu și-au păstrat numai numele lor național de Rumeri—derivat prin rotacism din Rumeni (ei sunt numiți de vecinii Slavi în batjocură *Cici* sau *Ciribiri*, după unele cuvinte din vocabulariu¹),—ci în parte și felul de a vorbi din vechime, mai ales în generația mai bătrână. Filologii socot felul lor de a vorbi ca un dialect special, o a treia ramură a limbii românești, în care se cuprinde și cea aromânească—, dar, prin felul cum tratează pe *l* între *c*, *g* și o vocală, prin păstrarea lui *ñ*, prin forme ca *miară*, *reace*, în loc de «miere», «rece», în care, ca și în limba aromânească, nu se găsește prefacere în anumite cazuri a diftongului *ea* în *e*, prin înlocuirea lui *ë* prin *ț*, etc., prin toate acestea se deosebește acest dialect de limba românească așa cum e vorbită astăzi, pe când tocmai în acestea se poate găsi o asemănare cu dialectul aromânesc². De altă parte, *Rumerii* sunt numiți «Cicerei» de către vecinii lor slavi, în mijlocul cărora erau să se pierdă, uitându-și din ce în ce mai mult limba. Cuvântul, a cărui explicare s'a încercat adesea

¹ V. și Popovici, în *Romania*, an. 1903. Și în documentele lui Ștefan-cel-Mare, ed. Bogdan, este un *Rumâr*, Bodea.

² V. Philippide, *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași 1883, pp. 28—9.

în zădar, nu este poate altul decât Țințar, o poreclă care se dă Aromânilor de către străinii ce-i încunjură, pe lângă cealaltă poreclă de «Cuțovlahi», Români șontâci, adică simplu: Români de la munte, de oare ce își păstrează și la șes și și în orașe mersul lor greoiu¹ (dacă «Cuț» nu trebuie apropiat, ca o poreclă, de Moț).

Numele de Țințari — fie că a fost născocit de Slavi, de Greci ori de Turci — nu se raportează în niciun caz la particularitatea Macedo- și Istro-românilor de a preface pe c, care nu li e cunoscut nici Grecilor, în ț. Acesta este mai curând unul din numele enigmatice cu care sunt porecliți Muntenii, mai ales păstorii, de locuitorii dela șes, și corespunde în oarecare măsură explicației date mai sus, de «șontâci». Păstorii de pe malul stâng al Dunării, Români cei mulți, se simt ei înșii ceva deosebit de locuitorii de la șes, stăpânii țarinei, țerii și ai bălții. Ca stăpâni ai muntelui și tot odată usufructuari ai șesului, ei se socotesc ca mai de neam și muncesc cu mândrie *muntele*, patria lor. Există și deosebiri de limbă între păstori și țerani: așa locuitorii culmilor și văilor Bihorului au expresiuni locale care sunt, ce-i drept, înțelese aiurea, dar nu întrebuintate². Îmbrăcămintea, iarăși, nici ca formă, nici ca material, nu este aceeași: păstorii poartă pantaloni strimți, foarte lungi și încrețiți, cari se chiamă *ițari*, cunoscuți încă și în regiunea deluroasă a Moldovei, nu însă în șesul unguresc și al Țerii-Românești. Țeranul, locuitorul

¹ Cf. încă asupra Istro-Românilor Ioan Maiorescu, *Itinerariu în Istria*, 2 ediții în 1874 și 1900; Miklosich, *Wanderungen și Rumunische Untersuchungen*, I, în „Memor. Acad.“ Viena, XXXII, 1881 apoi Byhan, în Anuarul Seminarului românesc al d-rului Weigand din Lipsca, vol. VI; Popovici, în *Studji de filologia romană*, IX, p. 26.

² V. Frâncu și Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, București 1888.

de pe lângă ape, în Ardeal, dincolo de «pădure», din spre Tisa, în Țara-Românească și Moldova, dă vecinului, care-i este oaspete în timpul iernii, numele de *muntean*, *pădurean*, adecă locuitor al munților și pădurilor¹, dar mai de obicei pe cel de *mocan* sau *moț*, adecă unul sau altul din aceste nume după înălțimea la care se află sălașurile locuitorilor de munte și după portul corespunzător acestor împrejurări locale. Prin rătăcirile sale în spre Sud-Est, în Dobrogea și Basarabia, unde se desfășură întinsele câmpii goale, năpădite de sălbatecă iarbă înaltă, mocanul și-a câștigat în deosebi o mare faimă ca păstor clasic. Cu porecla aceasta de mocan și moț, dată conducătorului de turme, trebuie să se pună în legătură și numele de *Cincer*, *Țințar* și încă și mai mult numele de *Huțul* — la obârșie de sigur Huț la care s'a adăugat mai târziu articolul, ajuns cu timpul de neînțeles —, care se dă mocănimii slavizate din Nordul Bucovinei.

Pentru mocan și moț, plugarul legat de câmpul său și nevoit să muncească într'una pentru a scoate hrană nouă, este un *țeran*, după cum de obște și șesul se chiamă *țară* și după cum încă și astăzi păstorul din Ținutul Brașovului, din Ardeal, dă numai rare ori României vechi numele ei de Stat, *România*, ci în graiul obișnuit vechea denumire de *țară*. În înțeles național, pentru el *țara* e Țară-Românească: pământul românesc este pretutindeni unde el găsește în majoritate sau exclusiv oameni cari se pot înțelege cu dânsul. În toată Țara-Românească, va cânta poporul, nu-i mândră ca Ardeleanca. Celelalte numiri geografice întrebuintate mai târziu de cărturari și necărturari: Ardeal,

---

¹ Silvestru Moldovan, *Țară-Românească*. Sibiu, 1892, pp. 60-1.

Muntenia, Moldova, Dobrogea, Basarabia, Bucovina, Bugeacul, răsar din cunoscute împrejurări istorice de mai târziu: *Ardealul* este ungurescul Erdély, țara cucerită de regele pusteii; Moldova vine din vechiul nume *Țara Moldovei*, a cărui explicare se va da în curând; *Muntenia* numesc Moldovenii fostul principat al Țerii-Românești, pentru că pe vremea când «Țara Moldovenească» căpăta un Domn, cealaltă nu se întindea încă, în calitate de Stat, de la munții înalți până jos la șes; stăpânirea dinastiei Basarabilor din Țara-Românească a dat ținutului dela nordul gurilor Dunării numele de *Basarabia*, și cucerirea rusească întinse acest nume până la Hotin, asupra întregii insule dintre Prut, Nistru și Dunărea-de-jos. Pe acest vechiu *angulus* al evului mediu l-au pecetluit întâiu Tatarii cu numele acela de Bugeac, la stabilirea lor, în Basarabia propriu-zisă, dovedită istoricește. *Bucovina* înseamnă pădure de fagi: în vremurile mai vechi această denumire se întrebuița numai pentru pădure și încă așa de puțin, încât numai rare ori se întâlnește în izvoare scrise¹. La cucerirea țerii de către Austria, funcționarii împărătești trebuira să aibă un nume pentru tot ținutul, și astfel se născu înțelesul de astăzi al cuvântului Bucovina.

În țară, adecă în Țara-Românească, locuitorii se conduseseră numai după numele râurilor. Obiceiul îl luaseră Românii, deslocuitorii și urmașii, pe alocuri, ai Slavilor la șes, de la aceștia din urmă, cari impuseseră peste tot nomenclatura lor rețelei hidrografice și înălțaseră pe malul apelor, pentru Voevozii lor, cetăți, grădiștile mai târziu dispărute.

---

¹ Cf. Ulianicikij, *Materiale pentru istoria Rusiei, Poloniei, Moldovei, Țerii-Românești și Turciei în veac. XIV-XV-lea* (rusește), Moscova 1887, p. 23.

În Panonia se întâmplă același lucru cu Ungurii, când ei se iviră ca un nou popor în locul Sclavilor absorbiți: așa ni spune răsPICat Otto de Freising, în veacul al XII-lea, că Ungurii nu posedă o împărțire sistematică a țerii, ci că împart pământul regelui lor «după ape»¹. În Transilvania, unde Șcheii, Slavii (Sclavi) — cf. numele suburbiei românești a Brașovului — au fost numai cu încetul absorbiți, la orice întărire din partea regelui hotarele sunt arătate după ape curgătoare, cum se face mai târziu și în daniile Voevozilor munteni și moldoveni; ca și acolo se acordă «slugii credincioase» a Domnului ținutul dintre două ape, o *insulă*, cum sună cuvântul latinesc: după numele proprietarului e vorba de „insula Christiani“ ori „insula Gerhardi“². În gura poporului trăiesc și până astăzi denumirile după râuri, de nenumărate ori arătate și de mărturiile istorice, fiind date locurilor și oamenilor pentru a arăta hotarele sau originea lor. În Transilvania, pe lângă numele de Ardeal, care n'a intrat până acum prea adânc în sufletul poporului, se spune: «pe Someș», «pe Târnave», pentru a arăta regiuni din partea nord-vestică a provinciei, după apele Târnava și Someșul, ce curg pe acolo. Colțul sud-vestic, un frumos ținut romantic cu piscuri înalte și limpezi pâraie de munte, unde odinioară era capitala regatului lui Decebal, se numește *Țara Hațegului*, de sigur după vechiul nume al celei mai însemnate ape de acolo, Streiul de astăzi; «terra Harszoc» e menționată și documentar într'o danie regală din anul 1247³. Țara Hațegului stă în nemijlocită atingere cu văile Jiului,

¹ *Mon. Germ. hist.*, XX, pp. 368-9.

² Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, I, II, supt: insula.

³ Zimmermann-Werner, I, p. 74.

care se chiamă «pe Jiuri»; dincolo de graniță există o țară liberă a „Jiurilor“, care mai târziu, la întemeierea principatului Țerii-Românești, se desfăcu în două județe, Jiul-de-sus și cel de jos, cu terminologia slavă: «Gorjiu-Gorj» și «Doljiu-Dolj». Aici se găsește, dincolo de graniță, un port popular deosebit, care s'ar putea observa și de ceastăaltă parte. Un râu cu mult mai mare, puternicul, largul și liniștitul Olt, hotărăște pe ambele sale maluri, atât în Ardeal, cât și în Țara-Românească, *Țara Oltului*: „*possessio Fogras*“, ducatul vasal de mai târziu al Făgărașului — numele, poate de la fag, e de origine latină — stă lângă apa Oltului, în țara Oltului¹. Locuitorii Olteniei se numesc în de obște Olteni, dar vechiul județ al Oltului există și până astăzi în dreptul Slatinei, o veche colonie slavă pe malul drept al râului. Acum din ținutul Făgărașului se trece spre Răsărit în Ardealul sudic la *Țara Bârsei*, a cărei capitală este Brașovul, «orașul Coroanei» (Kronstadt); și aici *râul* (*rivus*) a dat numele țerii. Marea și cea mai de samă arteră a cetățuiei de munți ardelenesti este Murășul, și locuitorii satelor marginașe se chiamă Murășeni. În Țara Ungurească, la Apus, dincolo de înălțimile Bihorului este Țara Crișurilor: acolo locuiesc Crișenii, cari pentru mocani și moți sunt ceva cu totul deosebit de cealaltă lume românească. Ceia ce se găsește în Nord-Estul Ardealului supt numele de *vidic*, adecă ținutul orașului săsesc Bistrița, care-și trage numele de la pârâiașul Bistriței, ce curge printr'insul — acesta este un nume slav cunoscut pentru râuri —, era de sigur, în vremuri mai vechi, *țara Bistriței*.

---

¹ Zimmermann-Werner, I, p. 177, no. 244.

Dincolo de munți, boierii maramurășeni de sânge românesc întemeiază un Stat de viitor în ținutul apei Moldovei, în *Țara Moldovei*. Și în Moldova unele nume de ținuturi, transmise nouă din cele d'întăiu timpuri, sunt numite după ape: Covurluiu, Tutova, Putna. Aceasta e o regulă la județele din Țara-Românească: așa Argeș, Olt, dacă nu Teleorman, (Deliorman, după pădure, ca în Bulgaria) apoi: Dâmbovița, Ialomița, Prahova, Ilfov; încă la începutul veacului al XV-lea se pomenesc vameșii «Prahovei»¹. Căile comerciale se îndreptau și ele după râuri și erau numite după acestea: așa pe la 1500 duceau în Țara-Românească spre Băcurești-Giurgiu și Buzău-Brăila drumurile Dâmboviței, Prahovei, Teleajinului².

CAPITOLUL II

Viața orășenească

Românii n'aveau la început, târguri și orașe: acestea poartă ici și acolo mai mult nume străine, care ne luminează asupra originii lor. În numele de *Baia*, dintre care una se găsește în Moldova, aproape de ținutul ardelenesc al Bistriței, alta — Baia-de-Aramă — aparține districtului oltenesc Mehedinți, a treia — Baia-de-fier — județului Gorj, și dintre care cele două din urmă sunt cuprinse în fostul Banat unguresc, recunoaștem ungurescul *banya*, mină, căruia îi corespunde slavonescul *rodna* — Rodna, așezată chiar lângă Bistrița. Acum, se știe că Baia, numită și «Moldova», «Stadt Molde», «Moldovabanya»³ e o

¹ Bogdan, *Documente și regește privitoare la relațiile Terii-Românești cu Brașovul și Ungaria*. București 1902, p. 14, no. x. *Relațiile cu Brașovul*, I, 1905, pp. 19—20.

² *Ibid.*, pp. 135—6.

³ Iorga, *Documente românești din Arch. Bistriței*, II, p. 130; mai ales I, p. xvi, și în *Documentele Hurmuzaki*, XIV, p. 292, no. DXXXIV.

fundatie a Saşilor ardeleni din Scaunul Bistriţei. Din partea obştii, a «grofului» ei şi a juzilor cari îl ajutau, avem destul de multe scrisori către rudele lor din metropola ardeleană; acestea sunt scrise până în veacul al XVII-lea nemţeste, adică «săseşte». Juzii sau grofii minelor de odinioară poartă numele Bender, Kirschner ş. m. d. Numele «Banja» se întrebuintează abia foarte târziu, şi, când un dregător moldovean datează o scrisoare de aici, numele oraşului sună ungureşte «Boia»¹. Un Domn moldovean de la începutul veacului al XV-lea, care părteni în deosebi Baia, Alexandru-cel-Bun, datează o danie din «Bania»². Saşii strămutaţi aici rămaseră credincioşi credinţei lor catolice: în marea biserică a Sf. Fecioare, pe care o apăra un înalt turn de piatră şi o împodobiau cinci altare, o ctitorie a aceluiaşi Voevod Alexandru, odihni supt baptisteriu catolica Doamnă Margareta, soţia sa bunică lui. Alături fiinţă şi o mănăstire, «monasterium moldavicense» şi mai departe, afară în câmp, o bisericuţă a Sf. Petru. Pietre comemorative înălţate de târgoveţii nemţi din Baia pentru ai lor au fost descoperite acolo în anii din urmă³. Pe lângă grija de mântuirea sufletului, nu erau însă lăsate în părăsire nici bunurile pământeşti şi plăcerea mai atrăgătoare: Baia îşi avea berăria sa, şi poate făcând cunoştinţă cu berea credincioşilor locuitori ai acestui oraş prinse gust, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, crudul Alexandru Lăpuşneanu de această băutură, aproape necunoscută Moldovei⁴. Supt acest Voevod însetat de bere se făcea

¹ *Ibid.*, I, p. 83; cf. Hurmuzaki XI, Regeste, p. 904.

² Orest Popescu, *Câteva documente moldovenesti*. Cernăuţi 1895, p. 4.

³ Bandini, în „Anal. Acad. Rom.”, XVI, p. 243 şi urm.

⁴ Wickenhauser, *Moldawitza*, pp. 88, 94, 95; Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. XIX; Hurmuzaki, XV, p. 623, no. MCLXIV.

în Baia și cărămidă pentru fundațiunile pioase ale aceluiași crud tiran, dintr'un lut deosebit de vestit¹. Că «grofii» erau numiți pe românește «șoltuzi», de la «Schulteiss», venit prin Polonia, că lui Nikolaus sau Georg Kirschner li se zicea de către Domni Giurgiuman și Nicoară², aceasta nu iea orașului caracterul său străin. În înseși hrisoavele domnești, Băieșii sunt arătați ca «Sașii din Baia»³, și după numele lor național coloniștii au numit localitatea vecină Sasca⁴.

Așezată foarte aproape de munții cari formau hotarul țerii din spre Ardeal, numai la două mile depărtare, Baia rămase totdeauna în zilele sale bune o reprezentantă a culturii străine pe pământ românesc, și elementul băștinaș precumpăni abia în

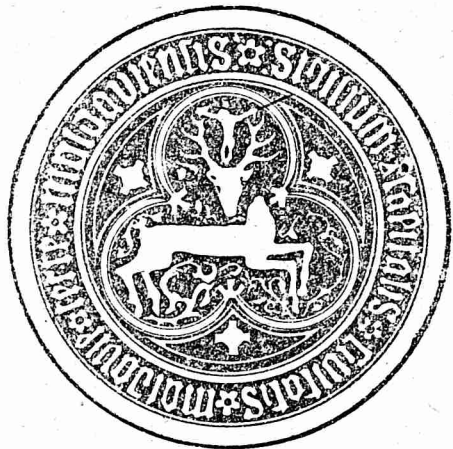

Fig. 10. Vechea pecete a Băii.

perioada de decădere. Aceasta se întâmplă numai abia după ce Bistrița însăși își pierduse bogăția și înfloritoarea viață economică⁵.

Mai departe 'n jos, în acest ținut dintre Siretiu și Carpăți se află *Romanul*, pe aceiași apă a Mol-

¹ *Doc. Bistriței*, I, p. LXVIII; Hurmuzaki, XV, p. 610, no. MCXXXIX.

² Hurmuzaki, XI, pp. 90.-4.

³ Hasdeu, *Arch. ist.*, I^a, p. 102.

⁴ *L. c.*

⁵ Cf. și *Studii și documente*, V, p. 69, no. 1; VII, p. 104, no. 8 (pecetea dela Baia cu data anului 1200); I, Prefață, Lăpedatu, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, II, p. 53 și urm., o4 și urm.

dovei, care curge și pe la Baia. Propriu-zis orașul se chiamă pe limba de Stat slavonă a hrisoavelor *romanschi torg*, târgul lui Roman, și tradiția transmisă de cronicarii veacului al XVII-lea, Miron și Nicola: Costin, numește ca întemeietor pe Roman Voevod, din veacul al XIV-lea. Aceasta se potrivește de altfel cu denumirea de *novograd*, adică «cetate nouă», care se adaugă zisei fundații a lui Roman. Romanul mai apare și supt numele de Târgul-de-jos (un hrisov este datat din *u dolnemu trăgu*), și episcopatul, care se întemeie aici încă din veacul al XIV-lea, se zice: «episcopatul Țerii-de-jos». Ștefan-cel-Mare dură pentru apărarea târgului cetățuia Smeredova și-și avu și aici, ca în mai toate așezările orașenești din țară, curțile. Administrația era aceiași ca la Baia și înfățișa o copie a împrejurărilor ardelene; pecetea orașului avea, ca și în această din urmă localitate, o inscripție latinească sau una slavonă cu slove latinești. Fundatorul domnesc poftise la întemeierea orașului, cum era de altfel obiceiul, elemente străine, și astfel de elemente veniseră și din ținutul săsesc al țerii vecine, dar și câteva din satele ungurești de la munte—, de acestea se găsiu în număr considerabil încă din acest timp depărtat. Deosebirea dintre cetățenii unguri și sași ținu până târziu de tot și era încă vie 'n veacul al XVII-lea. Ni s'au păstrat scrisori de-ale obștii Romanului dintr'o vreme ceva mai veche, și ca ocârmuitori ai ei sunt arătați oameni, cari poartă nume hotărît străine¹. Chiar și un «Hrotan dra-

¹ Cf. adnotările din I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenesti până la Urechia*, pp. 262-3; *Cronice inedite*, pp. 53, 76; Băndini, în „Analele Acad. Rom.”, l. c., pp. 236-7; Hunfálvy, *Die Rumänen und ihre Aussprüche*, p. 129, nota 3; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I; Urechia, *Sigilografia română*; *S'udii și doc.*, V, p. 74, no. XVI; *Doc. Bistr.*, I, p. VII; II, p. 113, no. 10; Hurmuzaki, XV, p. 83, no. CXLIII și tabla; Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 317.

goman din târgul Roman» e pomenit de un hrisov din 1570; dragoman înseamnă translator, tâlmăciu¹.

Șcheia, lângă Roman, veche așezare slavă, avea în secolul al XVII-lea șoltuz și pârgari, iar la biserici mai mulți preoți².

La Nord-Est de Roman, aproape în munți, fiindă încă din veacul al XIV-lea, și anume din cei din urmă ani, o mare mănăstire, ctitoria unuia dintre cei d'întăiu Mitropoliți ai «Țerii Moldovei»; acest vestit lăcaș sfânt, anume *Neamțul*; fusese zidit cam în același timp de Petru-Vodă Mușat. Încă din veacul al XV-lea se pomenește lângă mănăstire o cetate, în care residează doi *pârcălabi*. Domnii veniau din când în când la Neamț, mai mult siliți de necurmatele lupte pentru tron. Supt cetate, pe drumul spre mănăstire, se înjghebase încă din această vreme o colonie mai mare, un *târg*, și purta și dânsul tot numele de Neamț. Un *visitator* catolic din veacul al XVII-lea găsi în sărăcăciosul târg, care era acum de mult pe deplin romanizat, trei biserici de lemn ale «shismaticilor» (între care «biserica cea domnească unde iaste hramul lui Sfeți Dimitrie», zisă și „biserica lui Ștefan-Vodă“³), dar supt lăcașul românesc de închinare, care era tot de lemn, se găsiu pietrele de temelie ale unei foaste biserici «germane» mai mari, care cu mai multă sau mai puțină exagerație vorbeau locuitorii acestei localități scăpătate de vremea fericită când Sașii, singurii cetățeni ai târgului, boțezat după numele lor, aveau cinci biserici și se îmbogățiau printr'un viu comerț⁴. În general, aceas-

¹ *Uricariul*, XVIII, p. 179. V. și *Studii și doc.*, VII, p. 378, no. 12.

² *Studii și doc.*, VII, pp. 378-9.

³ *Studii și doc.*, VII, p. 374, no. 3; p. 376, no. 9.

⁴ Bandini, *l. c.*, p. 240.

ta e de sigur adevărat: Neamțul stă doar pe povârnișul muntelui, acolo unde trecătoarea Bica-
zului duce în spre Bistrița. Pentru a avea 'n mână
această trecătoare și pentru a ajunge prin «Țara
Moldovei» în valea Siretiului, de sigur că Bistrițenii,
întemeietorii Băii, așezaseră și acest loc mai mic
de popas¹. Chiar și pe la 1600 Neamțul își avea
o administrație proprie, cu un șoltuz și doispre-
zece pângari, între cari «pângariul cel mare», și lângă
ei apar și *bătrânii*: pentru împrejurimi se ținea un
bâlcu, și aici veniau să cumpere vite până și țe-
rani din Câmpulung²; însemnarea cumpărătorilor
se trecea într'un registru sau *catastif* a târgului³.

De la Baia drumul comercial ducea pe malul
stâng al Moldovei la Roman, și de aici mai departe
spre principatul românesc mai de vreme întemeiat,
al așa-numitei Țeri-Românești. Romanul corespun-
dea, în ce privește așezarea sa geografică, tre-
cătorii Tulgheș; prin cea mai apropiată trecătoare
a lanțului de munți, Ghimeșul, se ajungea, de-a-
lungul satelor mai mult ungurești, de origine mai
veche decât stăpânirea tătărească sau de după
Tatari, pe la minele de sare din Ocna⁴, la *Bacău*,
unde se varsă Bistrița în Siretiu. Târgul, mai puțin
însemnat ca Romanul, poartă un nume unguresc:
și aici durează până în zilele noastre o obște
catolică. În veacul al XV-lea Bacăul, unde se
așezaseră încă mai d'innainte Franciscanii din
Cicul săcuiesc, ajunse reședința episcopului «latin»

¹ O scrisoare din Neamț în românește, în *Doc. Bistriței*, I, p. 4,
no. VII; Hurmuzaki, XV, p. 753, no. MCCCLVII. V. și *Studii și doc.*,
VII, pp. 373-4.

² *Doc. Bistriței* I, p. 4, no. VII; Hurmuzaki, XV, p. 753, no. MCCCLVII.

³ *Doc. Bistriței*, I, p. 25, no. XXXIII; Hurmuzaki, XV, p. 807, no.
MDCXLVIII.

⁴ Pe ungurește Akna; cf. *Vizakna* în Ardeal, cum și *Ocenele* din
Țara-Românească și Oltenia.

și rămase așa, cel puțin ca nume, până în veacul al XVIII-lea¹.

La trecătoarea următoare a Carpaților, Oituzul, Unguri nou-veniți întemeiară târgul *Totrușului* sau *Trotușului*, pe apa cu același nume, care se coboară din muntele de hotar. Trotușul e localitatea pe care o jăfui în veacul al XV-lea oastea regelui Matiaș al Ungăriei și unde Unguri husiți scoaseră o parte din cărțile sfinte în traducere eretică, — vechi și foarte rare monumente de limbă ungu-rească². În veacul următor acești rătăciți se întoarseră în sinul Bisericii catolice și sunt arătați de vizitatori ca fiii ei credincioși. Chiar și după 1650, când elementul străin din orașele și târgurile românești își pierduse însemnătatea de la început în folosul Românilor, era *jude* în Trotuș, adecă *șoltuz*, un Ungur și catolic³. În epoca sa de înflorire Trotușul era mai însemnat chiar decât Bacăul, și se putea scrie în Ardeal, încă în anul 1538: „Bacăul, un oraș care stă la patru mile departe de Trotuș“⁴. Alexandru Lăpușneanu și Iacob Heraclid, Domni moldoveni din același veac, își țineau pentru relațiile lor străine cu lumea ungu-rească a Ardealului scriitori, *dieci* din Trotuș, cari nu-și uitaseră limba maternă⁵. Șoltuzul din 1591—care întrebuințează într'un document limba țerii—se chiamă Tămaș (Tamas) și aparține prin urmare orașenimii străine mai vechi⁶. Prin Trotuș trecea

¹ *Studii și doc*, I, Prefață. Domnul era represintat aici printr'un *wreadnic*; *Uricariul*, XVIII, p. 179. Cf. și *Studii și doc*, VII, no. 369, V, 1.

² *Zwei alte ungarische Texte aus einer Hs. der k. bay. H.- u. Staatsbibliothek*, de Friedrich Keinz, München 1879.

³ Bandini, p. 212.

⁴ *Doc. Bistriței*, I, p. xxxviii; Hurmuzaki, XV, p. 421, no. DCCLXXX.

⁵ *Doc. Bistriței*, I, pp. LXI, LXVI; Hurmuzaki, XV, p. 539, no. MLII; p. 611, no. MCXL.

⁶ Hasdeu, *Archiva istorică*, I², p. 105.

În cele dintâiu timpuri tot comerțul, destul de însemnat, cu cel mai mare oraș comercial al Sașilor din Țara Bârsei, cu înfloritorul Brașov, și în această localitate moldovenească ședeau vameșii Domnului, pentru ca să ia vamă negustorilor. Dar nu numai negustorii așezați în Moldova sau cei transilvăneni se întâlneau pe această cale de comunicație: regulat veniau din Lembergul galițian Germani și mai cu samă Armeni; ei alegeau această cale, sigură și scurtă, pentru a ajunge la Brașov¹.

Posiția Trotușului era cu atât mai însemnată, cu cât se putea ajunge aici, la unirea râurilor de hotar, prin două văi, atât de la pasul Ghimeșului, cât și de la Oituz. Însemnătatea Trotușului mai era crescută încă și prin minele de sare din apropiere, pomenite ca «ocna noastră de la Trotuș» încă de Ștefan-cel-Mare², și ia cării exploatare, Ciangăi sau Șangăi, din satul de acolo, care pe la 1650 număra trei sute de case, și din alte locuri ale ținutului, desfăceau roadele muncii lor cămărașului domnesc din Ocna, ba de sigur îndestulau și pe târgoveții din Trotuș, și în orice cas își mâncau și beau simbria în cârciumele târgului³: ciocanul acestor Șangăi apare semnificativ pe pecetea orașului⁴.

Din Bacău, calea comercială, care venia de la Suceava și Baia, ducea spre alte obști străine de mai mică însemnătate: așa se ajunge la *Agiud*, care

---

¹ Privilegiile lui Ștefan-cel-Mare și predecesorului său Petru Aron către negustorii din Lemberg, 1456 și 1460; Hurmuzaki, II°, pp. 681-690.

² Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 210.

³ Bandini, p. 211; Ghibănescu, în *Arh. soc. și lit. din Iași*, II, p. 593 și urm.

⁴ Cf. asupra acestei obști și *Uricariul* XVIII, p. 319; *Studii și doc.*, VII, p. 91, no. 12; Iorga, *Privilegiile Șangăilor de la Târgu-Ocna*, în „*Analele Academiei Române*”, XXXVII, p. 245 și urm.

e pomenit încă din privilegiile comerciale ale veacului al XV-lea ca loc de vamă pe drumul spre Țara-Românească¹. Numele obișnuit mai târziu e tot acesta, Agiud ; și aici ca în Trotuș și în alte orașe de drept săsesc-ardelenesc întâlnim un *șoltuz* și un Sfat de doisprezece *pârgari*, cari, împreună cu adausul «oamenilor buii și bătrâni», îngrijiau de afacerile târgului și mai ales dădeau mărturii de transmiterea proprietăților². Un conducător al obștii de acoio pe la începutul veacului al XVII-lea poartă numele Ghince; actul întărit de dânsul e scris românește și prevăzut cu o pecete cu totul neînțeleasă. Desvoltarea firească a Agiudului fu însă împiedecată de vecinătatea Trotușului, nu prea depărtat și mai bine așezat. Numele Agiud se poate asemăna cu Năsăud, Șamșud, din Ardeal, și localitatea e fără îndoială de origine ungurească ; dar viața orășenească se trezi aici, într'un fost sat, prin același element săsesc pe care-l găsim în celelalte târguri din această regiune; numai cât la Agiud caracterul străin al târgoveților dispăru mai de vreme ca aiurea : în tot casul, în veacul al XVII-lea nu mai existau catolici în oraș.

Prin hotarul dintre principatele românești, așa cum el a ființat de la sfârșitul veacului al XV-lea încoace, timp de aproape patru sute de ani, orașul *Focșani*, care era scaunul a doi căpitani de județ și mai târziu a doi *ispavnici*, are însă un trecut foarte scurt: în anul 1738 trăiau încă nepoții acelor cari se îndeletniciseră odinioară cu agricultura în «satul Stoeștii, unde este acum târgul

---

¹ Dar numai în hrisovul lui Ștefan-cel-Mare, *l. c.*, nu și în al predecesorului său.

² *Studii și doc.*, V, p. 7-8, no. 35 ; p. 15, no. 67 ; *Revista istorică*, VII, pp. 220-1.

Focșanii»¹. În acest ținut, pe apa Putnei, la poalele Vrancei², unde încă din veacul al XV-lea se găsește cetatea Crăciuna, privilegiul comercial din anul 1460 pentru Lemberg pomenește, pe calea comercială din spre Muntenia, un loc de vamă la „Putna“, o localitate ce nu se găsește mai târziu³.

Astfel am ajuns la principatul sud-vestic, al Terii-Românești. Și aici se găsește ca și în Moldova, pe plaiuri sau în regiunea deluroasă de muncelul sau muscele, o zonă de orașe, care au fost mai toate întemeiate prin imigrare din Ardeal, într'un timp ce se poate dovedi. Prin cercetarea istoriei lor se lămurește tot mai mult știrea, care se găsește într'o scrisoare papală din anul 1234 și care spune că în eparhia episcopului Cumanilor (cam de la Buzău până la Bacău) pseudo-episcopii eretici ai Românilor ar fi atras de partea lor și «pe câțiva din regatul unguresc, atât Unguri cât și Germani (*Theutonici*) și alți drept-credincioși, cari vin la ei, ca să rămână stabili acolo și să alcatuiască împreună cu Valahii unul și același popor⁴». Trebuie să fi avut loc o foarte puternică și de lungă durată contopire a acestor felurite elemente populare, o foarte adâncă înrâurire asupra noilor veniți din partea neamului băștinaș mai numeros, de vreme ce toți recunoșteau credința lor creștină supt aceiași formă!

---

¹ *Studii și doc.*, VI, p. 234.

² Cf. Iorga, *Vrancea și Vrânceni*, București 1921.

³ V. și *Stud. și doc.*, VII, pp. 58 și urm., 313 și urm. Pentru Odobestii vecini, *Revista istorică*, V, p. 224 și urm.

⁴ Zimmermann-Werner, I, p. 60-1 : „et nonnulli de regno Ungarie, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis, eo [episcopo] contempto, praemissa recipiunt sacramenta“.

În *Buzău*, unde până foarte târziu se făcu simțită o aplecare spre izolarea de celelalte părți, sudice și apusene, ale principatului Țerii-Românești, unde se află laolaltă o numeroasă și înfloritoare nobilime de țară—*boierii de Buzău*¹—, își avea reședința, din veacul al XVI-lea, un episcop, un urmaș al mai sus numiților «pseudo-episcopi». Orașul stă la poala dealurilor, în valea unui râu care curge din Țara-Bârsei ardeleană prin pasul Buzăului, numit după dânsul. Pentru întâia oară e pomenit Buzăul la anul 1431², într'o numărătoare a tuturor târgurilor din țară. Ceva mai târziu scrie din Buzău³ un Domn parțial al Țerii-Românești, și patruzeci de ani după aceea Domnul muntean Radu pornește cu oastea, pe această singură cale comercială existentă, împotriva dușmanului său, vecinul moldovean⁴. Orașul era cunoscut ca o veche așezare, și un călător ragusan numără în veacul al XVI-lea Buzăul printre acele localități pe care le-ar fi întemeiat și întărit cu valuri legendarul fondator al principatului Țerii-Românești, «Negrul-Voda»⁵. În veacul al XVII-lea stăteau aici și soldați, *călărași*, cari plăteau dări mai mici, fiindcă erau îndatorați la serviciul de cavalerie⁶. Ei se aflau supt un *căpitan* și *iuzbași*⁷, și așezarea lor acolo stă în legătură cu primejdia amenințătoare a unui atac din partea principilor transilvano-unguri. Comerțul n'a fost niciodată

¹ Cf. Cronica oficială a principatului, din veacul al XVII-lea, în Laurian și Bălcescu, *Magazinul istoric*, IV, p. 267.

² Bogdan, *Documente și regeste*, p. 23; *Relațiile cu Brașovul*, p. 38 no. XVIII.

³ Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 32-3; cf. p. 66; *Relațiile*, p. 50; cf. pp. 98, 199.

⁴ *Studii și doc.*, III, p. xxxv.

⁵ Luccari, *Annali di Rausa*, ediția din 1605, p. 49.

⁶ *Studii și doc.*, IV, p. CLXVIII, nota 1.

⁷ *L. c.*, p. CCLXXXIII; cf. p. 41.

prea viu în Buzău: încoace veniau Braşovenii ardeleni, în al căror cerc de interese se afla Buzăul, ca să cumpere vinuri din podgorii; târgoveţii, la rândul lor, se duceau şi ei în oraşul comercial săsesc cu peşte, mai mult peşte de Dunăre, pe care-l aduceau din Brăila¹. Pentru Saşi Buzăul era «Bozamarkt», sau «Büssenmarkt», căci cel mai vechiu nume pe care-l deteră localnicii oraşului sună Bozeu, şi samănă cu acela ce se dă râului şi localităţii de peste munţi numită după dânsul². Despre organizarea administrativă a Buzăului nu ştim până acum nimic: de sigur însă că nu era altfel decât aceea a altor târguri româneşti, în care doar numele *şoltuzului* moldovelesc apare schimbat în acela de *jude*, o traducere a titlului săsesc.

Printr'un alt pas, mult mai însemnat, se trece din aceiaşi Țară a Bârsei în Țara-Românească: anume pe drumul care duce prin locurile de vamă Rucăr şi Dragoslavele, care au rămas cu toate acestea pururi numai şate cu «oameni domneşti» pentru ridicarea dărilor, spre «câmpul cel lung», unde târgul, numit, după această însuşire a pământului, Câmpulung, îşi înşiră casele de-lungul pârâului, Râul-Târgului. Prin această trecătoare au venit în cei d'intăiu ani ai veacului al XIII-lea ca feudatari ai regelui unguresc Cavalerii Teutoni, neocupaţi aiurea, spre a cuceri «Țara Cumanilor» pentru creştinism şi cultură. După cum am văzut³ marea operă n'a izbutit şi Țara-Românească nu ajunsese o Prusie a Orientului, de şi cavalerii construira, după obiceiul lor, în Câmpulung —

¹ Hurmuzaki, XI: Socotelile Braşovului; Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 295.

² Bogdan, l. c., p. 33; *Relaţiile*, p. 50.

³ Cf. mai sus.

«Langenaue» al Sașilor — o cetate și o mănăstire închinată Maicii Domnului, o «Marienburg» și un «Marienkloster». Din cetate nu mai rămase în cursul vremii nimic, nici măcar o amintire în popor, pe când mănăstirea a fost totdeauna locuită; ba, când năstăvul vremii o prefăcu într'o ruină și când călugării își durară aiurea un lăcaș, se păstră totuși, chiar și până astăzi, vechiul nume de Cloașter. Cavalerii Teutoni găsiseră poate în Câmpulung câțiva coloniști germani, dar numai supt ocrotirea lor se născu în acest loc de trecere, așa de prielnic, o orășenime străină de țară, și în urmă un oraș, care nu și-a pierdut niciodată pe deplin însemnătatea. Câmpulungul n'avu, ce-i dreptul, ca Baia și Bacăul, un episcop latin, dar constituția băștinașă, cu un «Groff» sau *comes, maior, jude* și doisprezece *pârgari*, s'a păstrat mereu, și, cu toate că acești credincioși și vechi tovarăși ai populației românești vecine își pierdură încă foarte de timpuriu limba, ei își păstrară totuși numele lor săsești sau ungurești, ca Wolf și altele, iar credința nu și-au jertfit-o niciodată intereselor materiale, nici chiar în vremurile de prigonire, ca supt Șerban-Vodă Cantacuzino (1678-88)¹. După o bucată de vreme juzii fura aleși cu rândul din mijlocul târgoveților străini și români². Instituția «gocimănilor» (*Gottesmänner*), care se găsește și în suburbia românească a Brașovului, în Șchei — erau îngrijitori ai bunurilor bisericesti —, e ceva obișnuit încă până foarte târziu în Câmpulungul de odinioară, unde «oroșanii» poartă până în veacul al XVIII-lea și nume

¹ Engel, *Gesch. der Walachei*: Relațiunea lui Dumont; p. 115.

² *Studii și doc.*, I-II, p. 273 și urm.

neobișnuite, care sună străin, ca Hanțul (Hans), Tămaș, Balint, Orban, Blaj (Blasius), Mărtin. Ca Sași cunosc și Domnii această populație de origine cisalpină, acum pe deplin supusă lor. Chiar și în acest timp de decădere, târgoveții tot se bucură încă de privilegiile fiscale: în total n'au de dat decât 137-50 de florini ungurești și sunt scutiți de poverile obișnuite. În veacul al XVIII-lea, urmașii meșteșugarilor și negustorilor străini apar ca o strânsă comunitate orășenească de «catolici» în târgul care se umple din ce în ce mai mult cu Români. Vechile privilegii ale obștii, date de «răposaii creștini Domni» erau păstrate — așa spune o scrisoare a unui jude din 1735 — în mănăstire, și numai cu puțină vreme înainte câteva din aceste foarte însemnate acte fuseseră smulse din mâna juzilor pentru ca «să știe lucrurile și obiceiurile orașului»¹. Cumpărarea de pământuri și proprietăți în Câmpulung era oprită pentru orice neorașan, chiar pentru Domn și mănăstirea ortodoxă de acolo; numai orășenii își puteau trece unul altuia averea nemișcătoare. Ei singuri aveau dreptul să țină bărci de vânzare pe ulița mare a târgului și în piață². Din vremea veche există încă un act german al Câmpulungenilor de la anul 1521³; un altul din 1528 e scris latinește⁴. Și, întocmai după cum era cazul cu Trotușul din Moldova, tot așa se lua și din acest oraș de graniță și loc de vamă

---

¹ *Studii și doc.*, I-II, p. 292, no. XLVII.

² *V. și Acte și fragm.*, III, pp. 81-82; Bogdan, *l. c.*; Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 126 și urm. *Lucrarea lui Aricescu, Istoria Câmpulungului* (2 vol., București 1855) e cu totul fără valoare.

³ Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 285, no. CXXXIV.

⁴ *Doc. Bistr.*, I, p. XVIII; Hurmuzaki, XV, p. 309, no. DLXVIII.

oameni în cancelaria domnească ca scriitori pentru afacerile străine.

Orașul *Târgoviște*, cea mai însemnată reședință domnească încă din veacul al XV-lea, e pomenit în cele mai vechi privilegii pentru negustorii din Țara Bârsei ca *oraș* (de la ungurescul *város*). Chiar pe la începutul veacului al XVI-lea locuiesc în acest punct, minunat mai ales prin situația sa politică, Germani ca «Schussmann de Thargovistia» și Greci ca «Frangopol»¹. Administrația era în mâna unui *jude* ajutat de doisprezece *pârgari*; o biserică și o mănăstire franciscană ființau pentru populația străină. Pe lângă acest lăcaș de rugăciune, care era închinat sfântului patron al Ordinului, mai exista și biserica Sfintei Fecioare. Dar chiar în veacul al XVI-lea familiile catolice erau puțin numeroase; și, împreună cu acele ale satului vecin Șotânga², nu erau nici treizeci, mai mult Sași, dar se găseau printre ei și câțiva Unguri de origine ardeleană. În schimb însă Românii aveau în Târgoviște, care găzduise mai bine de o sută de ani pe Voevozii lor, o mie de case, adecă tot atâtea familii. Biserica Franciscanilor nu poseda un privilegiu mai vechiu decât acela al lui Radu-Vodă Șerban (1601—11), și Șotânga-i fusese dăruită abia în al optulea deceniu al veacului al XVI-lea de predecesorul aproape nemijlocit al acestui Domn, Mihnea³. Explicația acestei situații de slabă înrâurire a orașenimii străine într'un târg care, totuși, trebuie socotit ca opera ei, trebuie cău-

---

¹ *Quellen der Stadt Kronstadt*, I, pp. 20, 33.

² *Relationi universali di Giovanni Botero Benese*, ed. din Veneția 1596, pp. 94-5.

³ Cf. *Acte și fragm.*, I, p. 66; *Studii și doc.*, I-II, pp. 235, 237 nota 1; p. 243, no. XXI.

tată în împrejurarea că întâii fondatori din Ardeal, cari aflare aici numai slabe începuturi ale unui *târg* slav, s'au pierdut curând în populația sătească localnică, precumpănitoare, așa încât nu s'a mai păstrat decât vechea credință și nume ca Frâncul, catolicul. În sfârșit se pare că obștea *Săcuieni*, care abia mai e pomenită în epoca istorică, a fost trezită la viață de Români din Secuimea ardeleană ¹.

Nicio altă așezare orășenească străină, adevărată una care să fi venit de peste munți, nu se mai poate dovedi în partea de Miazănoapte a Țerii-Românești. Nici în dreapta Oltului, unde a durat vreme de mai multe decenii o țară de margene ungurească, nu este altfel. De unde urmează în chip firesc că aici nu se găsesc orașe proprii, ci o vie cale comercială, cu o însemnată circulație aducătoare de bogăție și că nu trebuie să căutăm orașe decât ici-colo, de-a lungul Dunării. Dintre obștile, numite *oraș*, care sunt pomenite în scrisorile comerciale ale celor mai vechi Domni ai Țerii-Românești cele mai multe au ajuns, ce-i dreptul, la o anumită tărie și libertate, niciodată însă la o înflorire economică. Prin existența unui palat domnesc sau al unui castel de vânătoare, bucuros să atragă spre târgul său populația țărănească mărginașă, satul de până atunci se înălța la rangul de oraș, și de atunci se chema în hrisoavele slavonești referitoare *varoș*, primind și organizarea juridică împrumutată dela orașele adevărate. Astfel de obști din mila Domnului, care sunt fondate fără concursul negustorilor și de cele mai multe ori se află în ținuturi depărtate,

¹ Bogdan, *l. c.*, p. 23; *Relațiile cu Brașovul*, I, p. 39. Județul se cheamă însă și mai departe Săcuieni, prescurtat pe slavonește: „Saac“.

fără nicio însemnătate pentru mișcarea comercială, sunt *Târșorul*, unde fu ucis un Domn, un Domn foarte energic, Vlad Dracul (veacul al XV-lea)¹; *Argeșul*, cuibul din munți, acel *castrum* de unde cei d'întăiu stăpânitori ai nou-întemeiatului principat își aduseră soldații și juzii lor: *varoș Argeș*²; *Gherghița*, însemnată mai ales în veacul al XVII-lea, când era populată de locuitori înarmați în slujba Domnului; *Piteștii* (de la Pitul întemeietor; cf. Titu și Titulești), apoi, peste Olt, în Țara-Jiului, așezat între dealuri, slujind pentru comerțul în mic, *Târgul Gilortului* (Cărbunești): el se numia și Târgul Bengăi, și, fiindcă Benga era un boier localnic cu trecere, se vede ușor că aceasta e creațiunea unui bogat vasal al coroanei princiare muntene³. Orașelul *Târgul-Jiului* e numit după apa ce curge pe acolo. Pe vremea lui Mircea Ciobanul, care domnia pe la jumătatea veacului al XVI-lea, nu era aici niciun târg, ci numai un sat, care aparținu întâiu țeranilor, mai apoi însă unui boier, Buzea, care și-l însuși, cumpărându-l. Mircea confiscă boierului ajuns trădător și fugar proprietatea sa și, dăruind-o unui favorit, acordă localității dreptul orășenesc. Așa ne născu Târgul-Jiului. De atunci încolo pe lângă pârçalabul sătesc apare un județ cu obișnuții săi *pârgari*, cari pot fi dovediți pentru întâia oară abia pe la sfârșitul veacului. Când familia lui Buzea, Buzeștii, își luă îndărăt proprietatea, ea căpătă și noul târg și-i lăsă, în niște condiții care nu ni

¹ D. C. C. Giurescu a găsit acolo de curând inscripția unei biserici ridicată de Vlad Tepeș.

² Cf. Hasdeu, în *Revista Nouă* I, și replica lui Xenopol în *Archiva soc. științ. și lit. din Iași*, I.

pentru Târgu-Jiului monografia lui Ștefulescu, Târgul-Jiului 1897, 8°.

s'au transmis, noul său caracter, care de atunci nu i-a mai fost niciodată contestat. Se pare că la urmă târgul oltean și-a căpătat libertatea deplină printr'o învoială cu proprietarii săi: în orice cas *orășanii* își aveau încă din veacul al XVII-lea toate drepturile pe pământul lor. Lângă un lac bogat în pește, numit pe slavonește: râmnic, se născu un sat de pescari, orașul *Râmnicul* de mai apoi, în județul Vâlciei, al lui Vâlcea, iar la celalt hotar al Țării-Românești un târg fu numit *Râmnicul-Sărat*, fiindcă un lac, ce era într'un ținut bogat în sare, slujia la adunarea lesnicioasă a sării în timpul călduroaselor luni de vară. Tot așa se întemeiasă în munții Moldovei, cu totul aproape de orașele cu obârșie ardeleană, un oraș românesc, *Piatra* (de fapt: *Piatra lui-Crăciun*¹), pentru că Bistrița, care curge pe acolo, înlesnia o sigură și scurtă cale de transport a lemnului ce se afla din bielșug în străvechile păduri carpatice, ce nu fuseseră până atunci niciodată încă rărinite. Locuitorii erau în mare parte *plutași*, cari și conduceau latele plute cu drugi lungi pe răpezile valuri și scoborau lemnul tăiat din plaiu la Dunăre, unde negustorii băștinași sau străini așteptau pe îndrăzneții plăieși. «Starostele de butnari», cel mai bătrân dintre butnari, juca aici, bine înțeles, un mare rol pe lângă *șoltuzul orașului*². În partea răsăriteană a Moldovei, între Siretiu, Prut și mai departe până la Nistru, care formează hotarul răsăritean al țerii, întâlnim un mare număr de târguri, care mai toate poartă într'insele urmele unei adânci bătrâneți. *Cernăuții*, un fost sat,

¹ Bandini, *l. c.*, p. 305.

² Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, pp. 79 80; Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 91, no. 11.

al cărui nume are aceiași silabă finală rusească aflătoare în multe alte obști din această regiune, era un vechiu punct de graniță și de vamă al principatului Moldovei, înainte de anexarea provinciei polone Pocuția. Drumul de la orașele comerciale ale Galiției în spre Sud-Est nu atingea micul târg, dar încă înainte de a doua jumătate a veacului al XV-lea o cale lăturalnică, mai târziu înlocuită prin linia de legătură Dorohoiu-Hotin, ducea prin Siretiu și Cernăuți la Cămeșița. Târgul avea un șoltuz și doisprezece pâr-gari, și, mai ales după ce în același veac Domni moldoveni câștigară ținutul rusesc din Apus, Cernăuții ajunseră o localitate mai însemnată, nu numai ca loc de vamă și vad de trecere, ci și pentru comerțul intern¹. Alte orașe au o numeroasă populație germană. Astfel în *Siretiu*, care e așezat pe râul cu același nume, în Bucovina de ieri, locuiau la sfârșitul veacului al XIV-lea cetățeni cu numele de Czymmirmann, Heinrich Schonebecke; ceva mai în urmă se găsesc numele Kempe și Cunrad²; în anul 1402 erau de față, acolo, în Siretiu, pentru cercetarea unei minuni, Lorenz Springer și mai sus numitul Petru Conrad³: pe vremea aceasta exista aici un episcopat latin, care fusese creat îndată după întemeierea principatului moldovean.

---

¹ *Studii și doc.*, V, p. 71; VII, pp. 369—70. Ceia ce Wickenhauser a publicat sub titlul de „Bohotin, oder Geschichte der Stadt Cernaüz und ihrer Umgegend“, I (Viena 1874), nu merită de loc acest nume: într'însa se găsesc câteva documente și scrisori traduse în limba germană, iar ca prefață un curios produs al ocupației cu filologia și istoria într'un colț oarecare de provincie. Cf. pentru Cernăuți în veacul al XV-lea și *Uricarul*, XVII, p. 61.

² Czolowski, *Pomniki lwowa z archiwum miasta*, I-II, Lwow 189—, 1896.

³ Czolowski, *Sprawy woloskie w polsce*, Lwow 1891 (din „Kwartalnik historyczny“), pp. 28-32.

Mai departe în spre Sud-Est *Suceava* avea o populație germană statornică, încă înainte și chiar după ce ajunse capitala țerii. Sași ardeleni veniau nu rare ori la Suceava și cereau dela foștii lor concetățeni acte de naștere, *litterae* sau «scriso.i», pe basa cărora căpătau apoi dreptul german de cetățenie în Suceava¹. Din parte-li Sucevenii, prin al căror oraș trecea un mare drum comercial spre țerile tătărești și regiunile Dunării-de-jos, mergeau și ei la Lemberg-Lwow, un *emporium* de graniță ruscă, mai apoi polon, pentru ca aici, după arătarea actelor de legitimație din Suceava², să fie socotiți cu drepturi egale după *ius civile* magdeburgic de acolo³: «Michel Koler» din Suceava vine la Lwow în 1466⁴, și încă în anul 1514 scrie în limba germană către Bistrițeni «Sthano Groph mit seinen geschwornen Burgern der Stadt Czocze»⁵. Tunzătorul de postav (*pannirasor*) din Suceava, Ioan, care apare curând după aceia și călătorește pentru afaceri la Bistrița, nu este, de sigur, judecând după meseria sa, un Moldovean de baștină⁶. În sfârșit avem o scrisoare din anul 1527 către orașenii din Bistrița, care e redactată în limba germană în numele lui «Janusch Tyschler, Groff, myth sampt zaynen geschworen Burgen auff der Socza»⁷.

¹ *Doc. Bistr.*, I, p. vi.

² Și tot așa din Siretiu sau Roman.

³ Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, I, pp. 11, 13, 18, etc.; *Studii și doc.*, XXIII, p. 434.

⁴ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 288.

⁵ *Doc. Bistriței*, I, pp. x-xi; Hurmuzaki, XV, p. 226, no. ccccviii.

⁶ *Doc. Bistriței*, p. xvii; Hurmuzaki, XV, p. 305, no. dlviii.

⁷ *Doc. Bistr.*, I, pp. xvii, cx. Actul în Hurmuzaki, XV, p. 292, no. dxxxiv. Cf. și *Studii și doc.*, VII, p. 379. O altă scrisoare germană a unui locuitor din Suceava în *Studii și documente*, V, p. 609. Una ungurească a municipalității se află *ibid.*, p. 610; Hurmuzaki, XV, pp. 750-2.

La Suceava veniau adesea carăle cărăușilor germani, «Fuhrleute», cari și în terminologia slavonă a tratatelor comerciale sunt însemnați, după ocupația lor, cu acest nume străin. Dar cel puțin aproape tot atât de bine erau represintate și carăle Armenilor galițieni, ale acestor dibaci negustori mai noi, cari cunoșteau peste măsură de bine împrejurările din Răsăritul din care se trăgeau. În veacul al XIV-lea, cu toate necontenitele lupte de apărare și cu tot slabul și întâmplătorul ajutor din Apus, regatul Armeniei Mici de lângă Mediterana căzu în mâna «Saracinilor» năvălitori ai Sultanului siro-egiptean, iar nenorociții locuitori porniră în corăbii, în cete mai mari sau mai mici, spre coasta nordică a Mării Negre, pe când alții își căutară o nouă patrie 'n insulele Mării sudice. În Crimeia, unde stăpâneau Genovesii, ei se găsiu ca și acasă, și, când negustori din Ținuturile de Miazănoapte veniră într'acolo cu primejdii mari prin pustia țară tătărească, pentru ca să cumpere prețioasele produse ale Orientului, băcării și mărfuri de lux, ei îi și însoțiră la întoarcere. După câteva decenii Lembergul era plin de grații și oacheșii oaspeți eretici din Asia, cari începură în mod sistematic să facă utilizabil pentru aceste regiuni comerțul cu Levantul. Tot ca în Lemberg procedară ei și în târgurile până atunci foarte sărăcicioase ale Moldovei răsăritene, unde în curând întrecură pe Germanii împrăștiți și pe Românii puțin înclinați spre comerț. Un Asfador, un Agop, un Sahak se așezară comod în Siret și Suceava, cu preoții și protopopii lor, și de aici se desvoltă mai târziu un Scaun episcopal pentru Armenii moldoveni. Stăpânirea Domnilor moldoveni găsi, probabil încă dela ivirea ei în Suceava,

nu numai «cetățeni armeni», ci și o municipalitate a lor proprie, pe *șoltuzul* și cei doisprezece *pârgari* ai săi de neam armenesc.

În cele mai vechi privilegii ale Domnului moldovean de la începutul secolului al XV-lea întâlnim pe drumul comercial spre Cămenița, puternica cetate de graniță a provinciei polone Podolia, localitatea *Dorohoiu*: «Dorogunū». De la Dorohoiu, cu nameasnic, soltuz și pârgari¹, unde se lua vamă, se mergea mai departe spre cetatea moldovenească a *Hotinului*, care sta, probabil din timpul când se întemeie principatul, în fața Cămeniței, pe malul drept al largului Nistru cu înalții pârreți stâncoși: aici se lua rămas-bun de la vameșii moldoveni și se trecea în țara regelui. Postul de vamă din Dorohoiu stătea mai înainte în Siretiu și acel din Hotin în Cernăuți, și drumul comercial în spre partea răsăriteană a Poloniei avea prin urmare o direcție cu totul alta. Veniturile vămii Hotinului erau foarte însemnate în veacul al XVI-lea, și chiar veniturile Sorocăi și ale întregii granițe nordice din spre regatul vecin erau legate de acestea²: prin Hotin treceau Evrei și Greci din Constantinopol și alte orașe cu scumpe mărfuri orientale. În astfel de împrejurări este explicabil că în umbra castelului, în care întâmplător residau și Domni, ca, de pildă, Bogdan Lăpușneanu, se născu o obște orășenească; pe la începutul veacului al XVII-lea ea există, cu pecete proprie și un *voit* (*Vogt*) al ei, care în această regiune ține locul șoltuzului din târgurile de munte și căruia îi sunt alăturați douăsprezece ajutoare ce se

¹ La 1604; *Studii și doc.*, VII, p. 771, no. 5. Apoi și un pârre b (an. 1658; *ibid.*).

² *Rel. cu Lembergul*, I, p. 91 și urm.

numesc, aici ca și acolo, pângari¹. Dorohoiul, de unde se trage și un puternic boier din veacul al XV-lea, deveni târg și, ca și aici, o administrație orășenească se îngrijia de afacerile obștii, cum se dovedește prin mărturii din veacul al XVIII-lea². Domnul ținea însă pe atunci în Dorohoiu un dregător, care poartă titlul de *mare-vătav*, așa încât pretențiile domnești asupra teritoriului târgului par să fie foarte vechi³.

Mult mai însemnat decât Dorohoiul era *Botoșanii*, așezat mai în spre Sud; el nu e încă pomenit în privilegiile comerciale ale Lembergului, și în vremea aceasta era numai un simplu sat în posesiunea urmașilor unui anume Botăș. Înflorirea Botoșanilor, care ajunge 'n curând un târgușor bine populat, se poate pune pe sama mai multor cause: în primul rând, satul se află pe cel de-al doilea mare drum comercial al țerii moldovenești, pe marea arteră comercială care ducea pe la Răsărit de Siretiul despărțitor, către Dunărea-de-jos, către Chilia și Cetatea-Albă, porturile sudice ale acestei regiuni. În al doilea rând, propășirea țerii era îndreptată spre Sud-Est, și, pe măsură ce orașele de munte sărăciră, crescuseră bogăția orașelor comerciale mai tinere din regiunea Prutului. Armenii din Siretiu și Suceava nu fură cei din urmă cari să priceapă această prefacere: ei părăsiră în parte aceste d'întăiu așezări ale lor și întemeiară în satul «Botășanilor» o comunitate

---

¹ V. *Studii și doc.*, V, p. 81, no. 16; VII, p. 372, no. 7.

² Iorga, *Documentele Callimachi*, II, p. 382, no. 362; *Studii și documente*, V, p. 536, no. 28.

³ *Studii și doc.*, V, p. 73; Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, p. 71.—Judecători din Dorohoiu la 1459, Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 29. Cf. *ibid.*, II, pp. 274, 280, 295. Și un pârăcălab, la 1658; *Studii și doc.*, VII, p. 5, no. 2.

armenească, la care, ca și aiurea, se alipi mai târziu o populație românească de suburbie. Târgoveții aveau un singur Sfat, alcătuit dintr'un șoltuz și doisprezece pângari¹. În anul 1528² Botoșanii erau acuma un «oppidum», și Domnii își durară aici una din numeroasele lor reședinți, care în Moldova dovedesc numai însemnătatea unei localități, dar nu o și pricinuesc. Bisericile Sf. Gheorghe și Ospenia sunt datorite evlaviei Doamnei sârboaice a lui Petru Rareș³. Poate că se făcuseră și oarecare lucrări de întărire în jurul orașului, cercetat adesea de năvăliri tătărești. Abia cu veacul al XVIII-lea scăzu însemnătatea Botoșanilor, din pricini a căror lămurire nu-și are locul aici⁴.

Botoșanii avea ca toate orașele moldovenești districtul sau *ocolul* lor⁵, care stătea poate supt administrația orășenească, în tot cazul era folosit de locuitori ca imaș. Orașul însă aparținea unui ținut străin, care purta numele după reședința mai veche, *Hârlăul*, căruia i se mai spunea și «Bah-luiul», după numele râului ce curge prin apropiere. Aici nu se formă un oraș propriu-zis, dar pe la 1650 se mai vorbea încă printre catolicii de acolo — erau cu toții Unguri — de cele 1.500 de case pe care le avuseră odată⁶. Cam pe aceiași vreme un Domn moldovean numește pe locuitorii din Hâr-

¹ Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 21; *Studii și doc.*, V, p. 220 și urm.; VII, p. 121 și urm.

² *Doc. Bistr.*, I, p. xvii; Hurmuzaki, XV, pp. 304—5, no. DLVII.

³ Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, pp. 219—21. Inscripțiile Botoșanilor au ieșit și separat, cu o introducere istorică (v. *Istoria în chipuri și icoane*, ed. Craiova).

⁴ Cf. *Studii și doc.*, V, p. 649 și urm., unde se dă un scurt istoric al orașului.

⁵ Cf. G. Popovici, *Ocoalele iugaene*, în „Conv. literare“, XXIV, p. 1009 și urm.

⁶ Bandjii, p. 251.

lău «orășeani»; localitatea însă, unde un predecesor al lui murise cu câteva decenii înainte, în frumoasa-i locuință de țară, o numește *târg* și recurge, din pricina unui vier al episcopului de Roman, la șoltuz și pângarii săi¹.

Acești Armeni moldoveni stăteau în relații necurmăte cu metropola galițiană a noilor lor colonii și aveau același *ius armenicum* ca și rudele din Lwow-Lemberg, unde treceau de-a dreptul ca naturalizați, pe baza actelor de acasă². Spre Sud-Est locuiau până la Botoșani peste Siretiu și de cealaltă parte a râului până la «Romanum Forum», Roman, unde se dădeau și scrisori de acreditare pentru Nemții din Lemberg³. Biserici armenesti de piatră — cele mai multe provin din ultimii ani ai veacului al XIV-lea — se găseau la sfârșitul veacului al XVII-lea în Siretiu, Suceava, Botoșani, Roman, Iași, cum și în Galați, Cetatea-Albă și poate și în Tighinea, unde existența unei populații armenesti, relativ mică, se explică mai bine printr'o înceată întindere mai târzie⁴.

Alți străini, în vremuri mai vechi sau mai nouă, au pus bazele dezvoltării obștilor orășenești în partea răsăriteană a Moldovei. Urmând apa Bahluiului, carăle negustorești ajungeau la *Cotnari*⁵. Acum e un sat sărăcăcios, lasat în părăsire și despoiat aproape cu totul de vestitele și producătoarele sale podgorii prin pustiirile filoxerei; odinioară însă era, ca și Hârlăul, o plăcută

¹ *Studii și doc.*, V, p. 73, no. XII.

² Iorga, *Relaț. cu Lembergul*, I, p. 11 și urm.; *Studii și doc.*, XXIII, p. 294 și urm.

³ *Ibid.*

⁴ Cf. *Studii și doc.*, I-II, pp. 29—31; *Arh. doc. șt. și lit. din Iași*, V, pp. 33—334.

⁵ Numele e luat de sigur de la cel d'întăiu colonist german. Cf. un „Cosnar“ în Hurmuzaki, II², p. 729.

reședință a Domnilor moldoveni, și pentru a sădi vița pe rotundele dealuri arse de soare venira din orașele apusene muncitori germani, cari stăteau supt un *pârcălab* domnesc ales dintre dâșșii. Aici întemeie anacronicul și tot atât de anatopicul aventurier grec, atins de suflarea humanistico-apusă, Ioan Basilikos, o școală latinească și un episcopat pentru acești *hospites* ai țerii, trecuți la adevărata credință¹. De la episcopul pe care l-a stabilit născocitorul și romanticul bărbat, n'a rămas decât denumirea de «dealul piscupului» sau simplu: *la piscup*, pentru una dintre cele mai bune podgorii din împrejurime. Pârcălabul Gregor Rosenberger, un om de încredere și credincios tovarăș al lui Petru Rareș din întâia jumătate a aceluiași veac al XVI-lea, nu rămase fără urmași localnici sau străini în dregătoria sa. Numai din timp în timp venia Marele-Păharnic al țerii, ca să represinte la cules pe Domn, care avea și el o parte din aceste dealuri acoperite cu vii. Obștea Cotnarilor rămase compusă până în veacul al XVIII-lea din urmași ai celor d'întăiu locuitori germani și unguri. Șoltuzul și cei doisprezece pângari stăteau în fruntea cetățenilor, cari, în această vreme de absorbire a vechilor elemente populare străine de către populația băștinașă, se chiamă Hanos, Frâncul, Darvas, Wolff, Alner sau Alciner, Galambas, Felten Dorcos² și învățau de la dascălul lor catolic, întocmai ca tovarășii lor de credință din Câmpulungul Țerii-Românești, usul alfa-

¹ Émile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*. Paris 1835, p. 35; Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos l'Héraclide*, București 1900, p. xvi.

² Cf. *Studii și doc.*, I-II, p. 95, no. 2; V, p. 64; *Uricariul*, V, p. 403 și urm.

betului latin¹. În bogatul Cotnari existau nu mai puțin de trei biserici de piatră : parte la podgorii aveau și Polonii, prin cumpărare sau arendă². Oficial, Cotnarii erau încă în veacul al XVII-lea un târg, ceia ce reiese de altfel și din administrația-i orășenească : ca marturi se află în Cotnari, într'o ceartă din anul 1612, Marele-Păharnic Ionașco, căre ța boier de frunte e numit în rândul întâiu; pârcălabul Pinteleiu, ca funcționar administrativ domnesc, stă în rândul al doilea, și la urmă vine șoltuzul Felten și cele douăsprezece ajutoare ale sale³. Unul din aceștia din urmă e numit *pârgar-mare*, și afară de dâșii mai juca un rol și *pivnicerul*⁴.

Aproape de locul unde Bahluiul se varsă în Prut, într'o înfloritoare vale bogată, în ape și pe coasta dealurilor care ocrotiau minunat vechiul oraș, stă urmașa Sucevei ca reședință statornică a Domnilor moldoveni: *Iașul*. Semidocti vreau să dăruiască orașul cu un vechiu trecut, care se urcă până la Romani; mai târziu erau mulțumiți și numai cu o întemeiere din timpul năvălirilor barbare. De fapt Iașul a fost la început de sigur numai un sat, care s'a numit după un țeran cu numele de *Iaș*, și localități cu același nume se găsesc și aiurea în țările românești, până departe în munții Olteniei : așa Valea Iașului și Gura Iașului în diferite ținuturi din Muntenia, ba chiar poesia populară povestește la zidirea vestitei mănăstiri a Argeșului de un «Iaș purcăraș»⁵ În cele mai vechi

¹ Cf. Iorga, *Relaț. cu Lembergul*, I, 34; *Studii și doc.*, XXIII, pp. 332, 336; *Doc. Bistriței*, I-II.

² Bandini, p. 253.

³ *Studii și doc.*, V, pp. 11-2, no. 56.

⁴ *Ibid.*, p. 72.

⁵ Cf. Gr. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, I, p. 25.

privilegii comerciale numele Iaşului nu lipseşte, şi chiar la începutul veacului al XVI-lea el e pomenit ca un târg, cum e Hârlăul, ca un al doilea «Bahluu», unde Domnii petrec câteva zile în călătoriile lor prin ţară¹. Când Petru Rareş dădu cel d'întâiu precădere locului frumos aşezat, Iaşul era un târg, şi ceva mai târziu întâlnim ca administrator şi acolo, ca la Hotin, un «voit» şi «juraţii» săi. Locuitorii căpătară din partea Domnului, care supt dinastia Lăpuşnenilor, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, deveni oaspetele lor obişnuit, privilegiile acum cunoscute: o anumită jurisdicţie proprie, precum şi drepturi de mărturie şi asil. În schimb era îndatorat să prefacă în alb argint curat, pentru haraciul ce trebuia plătit Porţii Otomane, banii, foarte feluriţi, pe cari-i vărsau în Vistieria domnească negustorii străini, oraşenimea ţării şi ţeranii². Locuitorii erau într'o foarte mare parte Români, dar spre acest punct central al Moldovei, care cuprindea şi Bucovina de ieri şi ţara de peste Prut, numită apoi de Ruşi «Basarabia», veniau străini din regiuni foarte deosebite şi de sânge foarte felurit. Unii dintr'însii erau catolici, între cari cei aşezaţi aici încă dintr'o vreme mai veche vorbeau ungureşte; se spunea însă în secolul al XVII-lea, când nu mai erau decât trei sute de aceştia, că obştea ungurească număruse altă dată o mie de capete. Aceşti Unguri erau mai mult podgoreni şi locuia unii lângă alţii «în vinetis», ceia ce ne duce la o origine a târgului asemenea cu aceia a Cotnarilor³. Aდაუსul

¹ *Doc. Bistriţei*, I, p. xvii; Hurmuzaki, XV, p. 294, no. DXXXVIII

² Cf. scrisoarea din 1581 în Iorga, *Relaţ. cu Lembergul*, I, 53; (*Studii şi doc.*, XXIII, p. 365, no. CCXXII) şi privilegiile către negustorii din Iaşi în *Uricariul*, II (ed. a 2-a), p. 31 şi urm.; X, p. 114.

³ Bandini, p. 259.

de mai târziu din țerile vecine va fi adus apoi la Iași împreună cu cealaltă populație și pe cei d'întâiu negustori și meseriași. Localnicii apar în veacul al XVI-lea mai ales ca niște cărauși de mărfuri.

La Apus de Iași, negustorii cari părăsiau linia Siretiului — drumul «muntenesc» — pentru ca să apuce cealaltă direcție, spre Țara Tătărească, plăteau vamă în Târgul-Frumos, acum un murdar cuib evreiesc, în care nimic nu amintește trecutul. *Târgul-Frumos* nu se afla, ce-i dreptul, tocmai pe marele drum «tătăresc», și de aceia nu e amintit, de și ființă supt Ștefan-cel-Mare, în privilegiile comerciale, dar încă din vremuri vechi obștea aceasta destul de considerabilă sta în legătură cu Hârlăul printr'un drum comercial mai mic¹. Petru Rareș făcu să se înalțe aici o biserică domnească².

Din valea Bahluiului se trece în aceia a unui râu tot atât de mic, ce are aceiași terminație veche slavonă și se numește *Vasluiul*. Orașelul Vasluiu are un trecut care aduce foarte mult cu acela al Iașului. Și el era un oraș de reședință al Domnilor moldoveni, și el adăpostia o colonie străină de limbă ungurească, numai cât era mai neînsemnat decât cellalt. Totuși Vasluiul era așezat pe drumul de comerț, care ducea spre «Țara Tătărească» și «Țara Turcească» — pentru a întrebuița expresiile veacului al XV-lea —, și era de sigur mult mai vechiu decât Iașul, așa încât e pomenit în cele d'întâiu privilegii comerciale³. Un șoltuz era căpetenia târgului în veacul al XVII-lea⁴.

¹ Popescu, o. c., p. 8. Cf. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 205, an. 1466.

² *Studii și doc.*, XIV, pp. 292-3.

³ Bandini, pp. 20-1; *Doc. Bistriței și Hurmuzaki*, XV, tablele; Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, tablele.

⁴ *Studii și doc.*, V, p. 76, no. XIX.

Spre Răsărit de Vasluiu, aproape de malul Prutului, întâlnim iarăși un ținut de colnice, unde soarele face să se coacă întotdeauna frumoasa viță cu vin bun. Pentru a desvolta răsplătitoarea muncă de podgorean, venită încoace, poate încă din veacul al XV-lea, coloniștii unguri cari până astăzi locuiesc de-o parte de ceilalți locuitori ai orașului *Huși*, într'un sat al lor propriu, Cornii, ai cărui țerani vorbesc, ce-i drept, românește, dar se recunosc ca Unguri și merg la slujba bisericească într'un paraclis catolic, restaurat de scurtă vreme, care stă încă pe o colină. Trebuie să admitem că Hușenii români, dincolo de valea despărțitoare, au fost întâiu locuitori de suburbie și mai în urmă au ajuns supuși ai bisericii episcopale întemeiate la sfârșitul veacului al XV lea, de Ștefan-cel-Mare, — aflător acolo în 1487 și 1502 —, la 1494-5, în «Huși care e pe apa Drâslăvățului»¹. Și până acum domnește părerea că în numele de Huși ar fi să se vadă o amintire a lui Huss însuși, vechiul profet al Bisericii populare; ba un visitor din veacul al XVII-lea vorbește cu o serioșitate savantă de prigonirea Hușiților în Ungaria de Miazănoapte de către regele Matiaș Corvinul, care prin această politică religioasă a sa ar fi adus Moldovei locuitori harnici. Dar, din nenorocire pentru teorie, mai este și un alt Huși în Moldova, în colțul ei nord-vestic, unde nu există nicio urmă și nicio posibilitate de colonizare husită. Numele trebuie pus numai pe sama întemeietorului și strămoșului, Hușul, Husul, și chiar se pomenește pe la sfârșitul secolului al XV-lea

---

¹ *Studii și doc.*, XIV, p. 255, no. 2; Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 483; II, pp. 189-90, 379.

în hrisoavele domnești de o nepoată a lui «Husul»¹. În anul 1650 Hușii avea în fruntea sa, după sigurul document cunoscut până acum al târgului², un șoltuz și mai mulți „oameni buni și bătrâni” : pecetea poartă o cruce pe lângă semne neînțelese³. În Huși ca și în Cotnari, Domnul își avea un Păharnic⁴.

La Nord-Est de Huși, pe Prut, înfloria odinioară localitatea Fălciiu, numit în documentele slavonești mai vechi *Falcin*, a cărui însemnătate se dovedește prin trecerea numelui său asupra județului, în ființă până astăzi, al Fălciului, care-și are capitala actuală în mai noul Huși⁵. Ca nicio altă localitate liberă moldovenească—afară de Piatra—Fălciiu poartă încă și în veacul al XVII-lea denumirea de *oraș*, care e obișnuită în Țara-Românească, și nu e numit *târg*. Organizarea lui curat românească samănă în 1642 cu cea a lașului: pe lângă pârcălabul Domnului, care se găsește în alte documente, funcționează un «voit» cu doisprezece *pârgari* și un număr nehotărât de «oameni buni și bătrâni». Pe pecetea orașului se află o cruce. Visitatorii Bisericii catolice n’aveau ce căuta în Fălciiu, și de aceia trebuie să admitem că orașenimea străină, existentă la început, s’a pierdut încă de timpuriu printre Români ce

---

¹ Cf. Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I (București 1869), p. 14; Ghi-bănescu, în „Arhiva” din Iași, I, p. 405, sau *Uricariul*, XVIII, pp. 159-60. Mai înainte era în această regiune târgul Sărata (Melchisedec, *ibid.*; cf. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 220).

² Cf. Melchisedec, *o. c.*, I, pp. 34-5.

³ *Studii și doc.*, V, p. 607.

⁴ Melchisedec, *o. c.*, I, p. 37.

⁵ Așa erau pe atunci și Botoșanii cuprinși în județul azi mult mai micului Hârlău.

locuiau în vecinătate¹. Pivniceri se află și în acest ținut de podgorii².

Asupra trecutului *Bârladului*, Brălad—Brăladul era până în veacul al XV-lea și un nume de persoană³—se pot face mult mai multe presupuneri decât asupra oricărui alt oraș din Moldova. Despre pretențiile rusești asupra întregului ținut liber, neocupat, străbătut și stors de cetele de Pecenegi, până la depărtata Dunăre, bine cunoscută în poveștile și geografia populară a Slavilor, a mai fost vorba aici, cum și despre felul în care aceste zădărnice pretenții ambițioase se reduseră în cele din urmă la nimic. Când principii de sânge felurit se certau între ei pentru domnie în încă neformatul Stat rutean de la izvoarele Nistrului și când Haliciul începu acum să atragă spre el puterea, învinsul își găsia totdeauna un adăpost la Pecenegi și la țeranii români fără stăpân: într'un astfel de cas, când cineva nu mai era văzut și totuși se știa că e încă în viață, se spunea că s'a dus «la Dunăre». La cel d'întăiu prilej bun însă îndărătnicul pretendent obișnuia să se întoarcă îndărăt, ca sa-și încerce încă odată norocul: aceasta este, de pildă, soarta viteazului Don Quixote dintre dinaștii ruși, Ivanco, fiul lui Rostislav, despre care se spunea că în anii săi de nenorocire ar fi ajuns un *Berladnic*; chiar după moartea sa, veșnic nestâmpărații săi soți de arme erau numiți *Berladnici*. Odată, în anul 1174, acești franc-tirori ai prăzii au cucerit un oraș cu numele Oleșie și principii ruși trebuiră să-i alunge printr'o expe-

---

¹ *Studii și doc.*, V, p. 73; *Arhiva din Iași*, I, p. 395, Falcin ca nume de om, în Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 215.

² Ghibănescu, *l. c.*, p. 559.

³ *Uricariul*, XVIII, p. 130.

diție întreprinsă anume pentru aceasta; ei izbutiră după o luptă ce se dete lângă Dțiina (*u Dținia*). De atunci *Berladnicii* dispar pentru totdeauna.

Toate acestea sunt luate dintr'o singură cronică rusească, care dă numai scurte însemnări analitice și care abia dacă s'a născut contimporan cu evenimentele, cel puțin nu în forma 'n care ni se înfățișează astăzi. S'au găsit, firește, cercetători cari au știut să spună multe și mărunte despre toate acestea, Oleșie, Dținia, etc., dar un cetitor imparțial, care ține samă de împrejurările timpului, nu va confunda astfel de deslușiri cu adevărul stabilit istoricește. Din sărăcăcioasele date ale cronicei nu ne luminăm prea mult, de oare ce știrea nu află nicăiri o întrețire și o lămurire. *Berladnic* are, ce-i drept, o asemănare cu numele orașului Bârlad din Moldova; principii ruși, când sunt alungați de rudele lor, sunt trimiși la Dunăre—ca la moarte sau în iad—, iar despre marii stăpânitori galițieni se lățise faima că-și supuseseră «munții ungrești» și satele de pescari de la Dunăre¹. Apoi, Dținia sună într'o oarecare măsură ca *Vicina* dela Dunărea-de-jos; «Selun», unde a murit Ivanco, ar putea fi mai curând Sulina, de la gura fluviului, decât Solun, Salonic. În sfârșit Bârladul apare ca unul dintre cele mai vechi orașe din Moldova, și lângă el se afla încă în veacul al XVII-lea² o veche cetățuie tătărească. Poate că

¹ *Chanson d'Igor*, ed. franc., *passim*; de altfel tratează cu de-amănuntul despre aceasta I. Bogdan, în studiul său asupra unui document falsificat a lui Ivanco, din 1134—când nici nu exista Haliciul—către Mesembrioti—când aceștia erau cu totul ruinați—pentru comerțul din Galați—care apare abia în veacul al XVI-lea,—și din alte orașe cu mărfuri, printre care și cele „ungrice”—care nu existau. V. *Anal. Acad. Rom.*, XI. Apoi *Studii și doc.*, V, pp. 596-7. E ciudat, dacă nu ții în seamă interesul politic, cum o falsificare așa de grosolană își poate găsi ici și colo câte un apărător!

² Bandini, pp. 201-2.

se poate trage de aici conclusia că Ivanco-și avea aici «gradul» său și că, întocmai ca un cavaler-bandit al Ținutului, ca paznic nepoftit peste peștii, *carpones*, de la Dunăre din acea vreme, își îndeplinia meseria față de carăle pescarilor. Dar atât e totul — și poate chiar prea mult.

Totuși un Stat al Brăladului și o însemnătate a acestuia pentru comerț cu două veacuri înainte de întemeierea principatului Moldovei nu se poate închipui. Ce-a fost Bârladul mai târziu, o dato-rește drumului comercial care ducea de la Lwow-Lemberg, prin Siretiu și Suceava, mai ales însă prin Siretiu, spre porturile «tătărești», Armenii, cari, de și puțini la număr, locuiau acolo, veniseră din orașe care, la rândul lor, primiseră și ele acest element oriental din Galiția, iar imigrarea Armenilor în această regiune ruso-polonă a avut loc abia în secolul al XIV-lea. Pe vremea legendarului cavaler rătăcitor Ivanco Rostislavovici, Liovul și Cracovia, de unde venia toată mișcarea comercială în aceste ținuturi sud-estice, n'aveau încă nicio însemnătate. Înainte de anul 1257 Germanii nu veniră în Cracovia, care abia atunci ajunsese o *civitas*¹, iar însemnătatea Liovului purcede abia din veacul al XIV-lea, când Armenii se așezară aici lângă Germani. În veacul al XII-lea nu se aflau în văile de jos ale Siretului, Prutului și Nistrului decât doar câteva sate împrăștiate 'n pustietate, așa cum gasiră oștile bizantine țara: un drum comercial nu ființă încă, și chiar pe domeniul imperial nu era cu puțință să se întrețină relații sistematice cu țeri străine.

---

¹ Cf. Iorga, *Istoria comerțului*, Vălenii-de-Munte, 1915, cap. 1, p. 80 și urm.

Încă din veacul al XV-lea apare 'n Bârlad un șoltuz cu cei doisprezece pârgari ai lui, prin urmare o instituție a dreptului magdeburgic: conducătorul se chiamă odată Carapoton și era prin urmare un Armean; altă dată numele său e Dinga. În pecete, obștea aceasta, care duce acum o viață sărăcăcioasă, e arătată ca oraș: *trăg Bârlad*; se găsesc apoi pe dânsa trei pești zugrăviți grosolan, cum și trei stele și un soare: interpretarea heraldică a acestor semne nu presintă o deosebită greutate¹.

Tecuciul se află acolo unde apa Bârladului se varsă în Siretiul cu mult mai mare. Ca și Bârladul, el e o așezare pe marele drum răsăritean, un oraș comercial, care se coboară în trecut până 'n întâia jumătate a secolului al XV-lea; încă 'n învoiala de împărțire a Moldovei între cei doi fii ai lui Alexandru-cel-Bun, până atunci în luptă unul cu altul, Tecuciul e numit, în anul 1435, localitate, *misto*, întocmai ca și Vasluiul: amândouă sunt încunjurate de un *volost*, o întindere care ține de oraș și e alcătuită de sigur din țarini, pășune, pădure, etc., pe când Bârladul singur poartă titlul de *târg*, adică oraș comercial cu piață². «Localitatea» din secolul al XV-lea, cu postul ei de vamă domnesc, decăzu foarte de timpuriu într'un mare sat. Pe la 1650 cârmuia încă aici un șoltuz cu pârgarii săi, și locuitorii își spuneau, după documentele publicate, *orășani*. Pe pecetea cu inscripție slavonă, pe care era prost

¹ *Studii și doc.*, V, pp. 69-70, 82-3; VI, p. 1 și urm.; VII, p. 91, no. 13, și Al. Papadopol-Calimah, *Notiță istorică despre Bârlad*, Bârlad 1889.

² Hurmuzaki, *Doc.*, I², p. 855; *Studii și doc.*, VII, p. 90, no. 8. Tecuciu e de altfel și nume de persoană (*Studii și doc.*, VI, p. 445, no. 102).

mâzgălit, ca stemă a locului, un iepure fugind cu niște piciorușe ascuțite, se putea ceti încă *trăg Tecuci*, dar cetățenii străini, mișcarea și bogăția, tot ce mai licăria încă în Bârlad și Vaslui, aici perise¹. Domnii, în măsura 'n care se mutau de la o reședință la alta, nu veniau mai departe de Vaslui, și acest fapt își avu și el înrâurirea sa.

Înfloritorul braș-port din veacul al XVII-lea *Galații*, la vărsarea Prutului în Dunăre, nu exista încă două veacuri înainte de data întemeierii Moldovei: el se născu abia mai târziu din pricina noilor interese economice care se iviră pe urma suzeranității turcești, și anume pe locul unde, lângă morile de pe apa Covurluiului, nu ființă decât un biet sat de pescari. *Reni*, așezat pe malul basarabean, aproape la unghiul dintre ambele ape, numit de Turci, după o altă numire slavă, Tomarova, câștigase mai de vreme decât Galații însemnătate în acest colț de țară, cu toate ca nici el nu se coboară mai departe decât a două jumătate a veacului al XVI-lea și cu toate că nici n'a existat aici vre-odată o organizare orășenească. Dar, când, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, Despot-Voda, la suirea sa în Scaun, vizită această *margină* a micului său Stat, el merse de la Galați—localitatea nu e determinată mai de aproape prin vre-un apelativ, de și călătorul sas Reicherstorfer cunoaște ceva mai înainte Galații ca *oppidum*²—spre «*oppidum Reni, unde locuiesc mulți negustori greci*»³.

¹ *Studii și doc.*, V, p. 84, no. 31.

² *Chorographia*, în Papiu, *Tesaur*, III, p. 142.

³ Legrand, *Vies de Jacques Basilicos*, p. 31; Hurmuzaki, II, pp. 424, 512; XI, p. 784; *Supl.* II¹, pp. 347, 401; Hasdeu, *Archiva istorică*, III, p. 69. Cf. și studiul meu din *Studii și doc.*, XVI, p. 223 și urm. O mărturie a parcălabilor gălățeni în *Studii și doc.*, VII, p. 371, 6, 1.

Între Prut și Nistru, în regiunea care din toate punctele de vedere formează o a treia *insula*, un al treilea ținut cu un caracter propriu geografic, etnografic și nu mai puțin economic, se găsesc un număr de orașele care, ca *Hotinul*, s'au dezvoltat dintr'un «podgrad» — cum se chiamă în țerile sârbești. Domnii Moldovei, sau premergătorii lor necunoscuți din acest colț de graniță, aveau cetățui de ocrotire împotriva dușmanilor lor tătari și înființaseră în ele posturi de vamă pentru negustorii ce treceau pe-acolo, și anume în Soroca, ce s'a ridicat abia în veacul al XVI-lea, pe timpul lui Ștefan-cel-Mare¹, și în mult mai vechea Tighine, din care Turcii au făcut «Bender», acea Tighine, care ordinioară, pe vremea când Cetatea-Albă aparținea încă Hanului Tatarilor, deschidea drumul spre stepă, spre *campi* ai Hordei, spre Caffa și înfloritoarea Crimeie². *Soroca* și *Tighinea* n'au avut niciodată caracter orășenesc, și cea din urmă, care ar fi putut ajunge un oraș, a fost împiedecată de la aceasta prin schimbarea drumului comercial în veacul al XV-lea. La Apus de cele două cetăți, cu împrejurimea lor ca de târg, sta *Orheiul*, care fu și el întărit încă de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare și-și avu propriii săi *pârcălabi*: aceștia represintară pe foștii comandanți ai părăsitei Tighine, căreia-i era totuși menit un mai bun viitor supt cuceritorii ei turci³. *Orheiul* căpătă de la Domnii moldoveni libertăți cetățenești și posedă dreptul magdeburgic adoptat de orașele Moldovei: pe lângă pârcălabul domnesc orânduia afacerile orășenești un șoltuz cu ajutoarele sale, cari

¹ Hurmuzaki, II⁵, p. 699. Cf. Iorga, *Istoria armatei*, I, Cetățile, p. 36.

² V. Popescu, *o. c.*, p. 11.

³ *Ibid.*, p. 28.

se găsesc încă de pe la anul 1580¹. La Sud-Vest de aici, în apropierea mării păduri de la Pruf, Codrul Chigheciului, în pragul unei «pustietăți» sudice, stă *Lăpușna*, care încă în veacul al XVI-lea² își aștepta întâii coloniști; ea era cel din urmă punct de vamă pentru negustorii cari nu voiau să călătorească până la porturile sudice. Cel puțin, ca în orice localitate de hotar, Domnul își ținea și în *Lăpușna* Marii Vătavi și pe la 1590 chiar un pârçalab: dar alături de ei împărțiau dreptatea în neînțelegerile mai mici șoltuzul, pângarii și «oamenii buni», ca în orice alt târg. Pe pecetea, care arată o cruce, obștea e numită «*Lipoșna*»³.

Porturile din Moldova sudică, prin care până în ultimul pătrar al veacului al XV-lea trecea spre Orient, prin mijlocirea negustorilor germani și armeni din *Lwow-Lemberg*, o mare parte din comerțul polon și din, cel german mai depărtat, și unde se făcea schimbul cu mărfurile orientale care erau aduse pe Marea-Neagră de Greci, *Ragusani* și *Armeni*, sunt *Chilia* și *Cetatea-Albă*.

Nu-i nevoie numai decât să ne gândim la vechiul Ἰλλυρ al regelui get *Dromihete* pentru a căpăta o explicație a originii *Chiliei*: clădit pe o insulă a Dunării-de-jos și anume pe brațul de fluviu ce și-a luat numele de la dânsul, vechiul oraș avea o poziție asigurată și foarte priincioasă pentru comerț. În *Chilia-Veche* locuiau mai mult pescari: ei erau de sigur în cea mai mare parte *Români*. Dar *Bizantinii*, cari chiar în tristele și desperatele vremuri ale rătăcirilor barbare pose-

---

¹ V. privilegiile comerciale ale *Lembergului*. Cf. *Studii și d. c.*, VII, p. 377, 11.

² *Studii și doc.*, V, p. 74.

³ *Ibid.*, V, p. 74; VII, p. 373, 9.

dară mereu câteva puncte de razim pe coasta Pontului și pe cursul inferior al Dunării, în restauratele castele din epoca de cucerire a lui Iustinian și Mauriciu, nu uitaseră orașul $\chi\eta\lambda\eta$ sau $\chi\eta\lambda\eta$: el apare la cronicarii Imperiului grecesc de Răsărit din veacul al XII-lea ca loc de refugiu sau de exil, după împrejurări. Tânărul Alexe Comnenul își plânse aici, cu îndurerații săi ochi arși, cruda-i soartă; aici fu ajuns de prigonitorii săi răsturnatul Împărat Andronic, cel amenințat cu o moarte plină de chinuri¹. Când ne gândim cum același Andronic, în timpul domniei vărului său Manuil, pe când era încă un pretendent fără putere, fugi prin ținutul Vlahilor dela Nordul Dunării în «munții Haliciului»², unde fu prins de Românii de acolo, se lămurește și mai bine de ce detronatul Împărat își căută mântuirea tocmai pe această cale, cunoscută de dânsul. În veacul al XIII-lea, stăpânitorii Constantinopolei surguniau pe Patriarhii lor căzuți în disgrație la Chele, și încă și în veacul al XIV-lea apare «Chele sau Lykostomion» într'o însemnare a posesiunilor Patriarhiei³. În aceiași vreme veniră 'n cetatea grecească dela gurile Dunării și Genovesii, cari, ca mulțamită pentru ajutorul dat la restaurarea Împărăției bizantine pentru noua dinastie a Paleologilor, căpătaseră monopolul comerțului pe Marea Neagră și acum voiau să înalțe steagul comercial al Sfântului Gheorghe în porturile ei mai mari sau mai mici, cum și pe fluviile ce țineau de dânsa. Încă în anul 1381 rezida aici un consul

---

¹ În 1183 și 1185. Cred că trebuie să ne gândim la această Chele și nu la cea din Bitinia.

² Choniates, p. 121; cf. și mai sus.

³ V, cartea mea *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 32-4.

genoves¹, cu casierul, *massarius*, al său, pe când corăbiile Republicei cercetau Pangalli², Constanța³, Vicina⁴ și gurile Dunării, Sulina și Sf. Gheorghe⁵, pentru ca să încarce grâne și piei nelucrate. Dar acest *caricatorium frumenti* italian ajunsese încă de la începutul veacului următor, după 1403, în mâinile marelui Domn muntean Mircea. Supt stăpânirea muntenească și puțin mai târziu supt comandanți unguri, pe cari-i trimisese Ioan Hunyadi, Chilia trăi și prosperă, până când în anul 1465 fu cucerită de eroul moldovean Ștefan. Orașul avea de sigur o populație foarte amestecată, care se trăgea mai mult din Răsărit, adevărată și mai cu samă de origine grecească. După douăzeci de ani Sultanul era stăpân peste Chilia (1484) și gurile Dunării, și timpul unui comerț viu și al bogăției provenite dintr'insul trecuse pentru Chilia, și în parte și pentru întreaga Moldovă⁶.

Nistrul se varsă în Marea Neagră printr'un fel de mic sin de mare. Pe malul nord-vestic al acestuia, unde puteau intra fără primejdie chiar corăbiile mari, stăteau din timpuri stravechi surele ziduri ale unei cetăți, unui *grad* de piatră de origine slavă, care, ca de obicei pentru întărituri mai mari, și care nu sunt de lemn, fu numit *Belograd*, *Cetatea-Albă*. Pe vremea când cei d'întâiu pirați ruși străbăteau apele Pontului nordic, când comandanții bizantini de la graniță întreprindeau îndelungate călătorii de recunoaștere și de ne-

¹ Cf. capitolul al treilea din *Chilia și Cetatea-Albă*. Cf. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, I, „Analele Academiei Române“, XXXVI.

² Mangalia de astăzi.

³ Orașul românesc din Dobrogea botezat iarăși astfel, odinioară Chiustengea turcească.

⁴ Nu-i identic cu Măcin.

⁵ Numită poate după patronii sai.

⁶ V. capitolele referitoare din *Chilia și Cetatea-Albă*.

gocieri înlăuntrul stepei, la Pecenegi, Cetatea-Albă de la Nistru e amintită în diferite știri, dar mai era numită și vechea Cetate Neagră (de către oamenii culți, cari nu-i luau în samă piatra «albă», ci de sigur bătrâneța-i sură). Urmă apoi o vreme, pe la 1330, când cuceritorii tatari își puseră vameșii lor aici, în «Moncastro». Când Genovesii își supuseră gura Nistrului, ei găsiră încă aici rămășițele Bizantinului Maurokastron, al cărui nume ei îl înțeleseră ca Mauocastro, Mao-castro, în sfârșit Moncastro, pe când populația băștinașă n'a cunoscut niciodată decât o Cetate-Albă. Negustorii italieni ocupară poate cetatea cu învoirea Hanului, cum s'a întâmplat și în Caffa, o reînnoiră pe deplin, o pierdură însă încă din veacul al XIV-lea în folosul Domnilor Moldovei, cari-și întind stăpânirea «până la Mare»; în socotelile Caffei și Perei nu sunt pomeniți niciodată ofițeri genovesi în Moncastro. Totuși, pe la începutul veacului al XV-lea se încercă, și cu succes, o însuflețire a vechii stări de lucruri: în anul 1400 până la 1401 Alexandru-Vodă trimise o oaste și puse să i se aducă din Cetatea-Albă în capitala sa, Suceava, moaștele Sfântului Ioan-cel-Nou, care cu câteva decenii mai înainte îndurase martiriul din partea păgânilor Tatari; chiar în anul 1410 însă, portul acesta e pomenit de un notar al Republicei ca o colonie a Genovesilor¹. Mai târziu orașul trecu în stăpânirea durabilă a lui Alexandru și a urmașilor lui, și, când țara fu apoi guvernată de doi Domni, cari după o luptă îndărătnică puseră capăt lungilor neînțelegeri printr'un tratat, cel mai tânăr, Ștefan, căpătă ținutu-

¹ *Recueil des historiens des Croisades*, V, col. 239 A.

rile de la Miazăzi; unul dintre rudele și moștenitorii săi, Alexandrel, rezida în Cetatea-Albă, și el fu înmormântat aici la 1455¹.

Însemnătatea Cetății-Albe, care era în vecinătatea nemijlocită a țărilor tătărești și sta în legătură cu Marea, întrecu pe a Chilie: în veacul al XIV-lea, înainte încă de epoca Genovesilor, veniau în portul de la Niștru vase și corăbii din Trapezunt și alte localități de pe malul asiatic al Pontului. În legenda mucenicului Ioan se pomenesc «locuinți de-ale Evreilor», și flota cruciaților găsi aici, încă înainte de 1450, numeroși Genovesi², *letinii* poporului, care cântă în poemele sale epice pe marii stăpâni «letini» ai Dobrogii și nemăsurata lor bogăție. Alături de Genovesi, și venind ca și aceștia din Crimeia, Armenii se dedară aici unui viu comerț cu Răsăritul și Apusul. Grecii nu puteau lipsi din acest loc de adăpost întemeiat de ei din vremuri străbune, unde se întâlneau barbarii slavici și turanici din *Campanea*: așa se găsesc un «ffamosus», «Kryche von Weissenborg», Caloiani și fiul său Duca, cari erau prea bine cunoscuți Liovenilor prin piperul lor și alte articole de băcănie³ «Valahii» cari veniau din acest port «valahic» la metropola de comerț a Galiției, ca Dimitri, Dimitraș și tatăl său «Iurgius», de sigur că nu erau așa de numeros reprezentăți în populația totală ca și concetățenii lor de origine străină⁴. Despre constituția acestui

---

¹ V. povestirea, după știri interne și străine, în cartea mea *Chilia și Cetatea-Albă*.

² Wavrin, *Anch. croniques*, ed. Hardy, V, p. 65; ed. d-rei Dupont, II, p. 95.

³ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 282 și urm.

⁴ Cf. *ibid.* și *Relațiile cu Lembergul*, I, p. 18 și urm.; *Studii și doc.*, XXIII, p. 477; Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 123; *Relațiile cu Brașovul*, pp. 197-8.

oraș-port pe vremea Moldovenilor știm câte ceva și conform cu aceasta împrejurările erau acolo cu totul altfel decât în cetelalte orașe deosebit orânduite în ce privește dreptul public : pe lângă pâr-călabii domnești judecau și acredatau *jupani* și bătrâni ; și despre pecetea orașului e vorba, dar fără date mai lămuritoare¹. Toate acestea se schimbară însă odată cu cucerirea turcească din anul 1484, când noul Akkirman ajunsese ceva mai mult decât o cetate de graniță a Sultanului și-și păstră chiar ceva din însemnătatea-i comercială de altă data.

Ca și la Chilia și Cetatea-Albă, și soarta orașelor muntenești de la Dunăre fu hotărâtă de timpuria cucerire turcească, împiedecătoare a comerțului. Aceasta se săvârși supt Soliman-cel-Mare fără vărsare de sânge, numai printr'o poruncă împărătească îndreptată către Domnul lipsit de ajutor al Țerii-Românești, și anume câtva timp după luptele lui Radu de la Afumați, sprijinit de Unguri, împotriva begilor de pe țărmul drept al Dunării și curând după lupta, hotărâtoare pentru Răsăritul creștin, de la Mohács, la 1526, în care ultimul rege național al Statului unguesc, pus pe fugă, peri în mlaștini. Prin această măsură și prin ocuparea localităților de la Nistru se asigură în aceste regiuni granița Împărăției.

Printre aceste porturi muntene de la Dunăre *Brăila* fus se până în veacul al XVI-lea cea mai însemnată piață de comerț. Așezată mai jos de locul unde Siretiul se varsă în marea arteră fluvială, Brăila avea cea mai priincioasă poziție pentru a-și putea exporta departe produsul pescăriilor sale, căci

---

¹ *Acte și fragm*, III¹, pp. 32-6.

din câte un sat de pescari purced toate aceste por-turi dunărene, când începutul nu l-a format un fost castel bizantino-împărătesc de multă vreme părăsit. Așezarea primitivă a fost alcătuită de si-gur din pescari români și negustori greci, dar numele amintește românescul nume de botez Brăila (de la Brae; cf. Brăescul), din care s'a făcut și Brăiloiu. Intemeierea principatului Țerii-Românești dete modestului sat puțința unui mare avânt: în anul 1368 Vlaicu-Vodă acordă înles-niri negustorilor sași din Brașov, cari ar voi să treacă prin Brăila («Braylau») spre «Împărății străine»¹, adecă atunci când ar voi să visi-teze Bulgaria, Constantinopolul și Turcia. Câteva decenii în urmă, nu mai ființă în aceste regiuni decât o singură «Împărăție străină», aceia a Îm-păratului păgân din Adrianopol, și Împăratul bi-zantin era de fapt un captiv al vecinilor săi. Spre Brăila veniră însă, în număr din ce în ce mai mare, după mărturiile unui călător germani, «kocken und galein ans der haidenschafft»². Cronicarul bi-zantin Chalkokondylas pomenește în veacul urma-tor Brăila ca un port foarte însemnat și orașul cel mai de samă al Domnului Țerii-Românești. Din această epocă datează o scrisoare, din feri-cire păstrată, a obștii din Brăila către cea din Brașov și care se ocupă cu o intervenție pentru Ragusanul Mihociu, ce se așezase statornic în Brăila, plătia Domnului dările cuvenite împreună cu ceilalți cetățeni și prin urmare fusese primit în cetățenie. De aici se vede că orașul își avea,

---

¹ Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 307, no. 908; Hurmuzaki, XV, p. 1, no. 1.

² Schiltberger, ediț. Neumann, München 1859, p. 92; ediț. Lang-mantel, Nürnberg 1855, p. 52.

ca orice altă așezare liberă orășenească din țară, judele său și pângarii ce-l ajutau, și că cetățenii își câștigaseră, în schimbul plății unei anumite sume convenite către Vistieria țerii, dreptul unui Scaun judecătoresc neatârnat pentru afacerile negustorești. În veacul al XVI-lea, imediat înainte de ridicarea unei cetăți turcești aici, întâlnim iarăși o astfel de scrisoare de intervenție din Brăila¹. Străina stăpânire barbară nu duse nici de cum la săracie și despopulare², și Brăila trecea încă în 1569 drept cea mai însemnată schelă pentru amândouă Principatele³. Dar la o dezvoltare liberă, la o însemnătate politică a marelui port dunărean nu mai era acum de gândit: Sașii ardeleni uitaseră vechea cale comercială Brașov-Brăila⁴, iar peștii din apele de acolo îi trimitea *nazirul* cetății la Constantinopol.

La Miazăzi de Brăila Dunărea se desface în două brațe și apoi într'o puzderie de pâraie și lacuri, așa că formează pentru pescuit un loc foarte prielnic, care nu se poate asemăna în această privință decât cu gurile Dunării. Pe o mică distanță întâlnim apoi iarăși un curent unic, după aceea însă se întinde din nou până la Silistra o a doua insulă, care seamănă cu cea d'înainte. Între aceste terenuri bogate în pescării se ridică în fața Hârșovei din Dobrogea, a cărui vechime nu se poate stabili, *Târgul de Floci*, unul din cele mai vechi ale Țerii-Românești, pomenit încă

¹ Chaikokondylas, p. 505; Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 236-7, 309. Cf. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, I (Genova 1868), pp. 364, 843.

² *Chilia și Cetatea Albă*, p. 194, unde citația lui Bandini trebuie referită la Galați.

³ Hurmuzaki, II¹, p. 589, no. 570.

⁴ Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 4, 5, 9, 12; *Relațiile cu Brașovul*, pp. 3-4, 11-2, 15-6.

din veacul al XV-lea¹. Târgul scăpă de soarta Brăilei, și încă în veacul al XVII-lea se hrăneau din pescărit membrii acestei obști, care, cum se pare, se alcătua din Români și Bulgari și era administrată conform dreptului ardelenesc, răspândit peste tot, de un jude și pârgarii săi².

Din epoca romană și până în timpul de față Durostorum, Drâstorul, Silistra și-a susținut poziția ca localitate de frunte la punctul unde Dunărea își schimbă direcția de la Apus spre Răsărit, se îndreaptă spre Miazănoapte și mărgenește în spre Apus Scythia Minor, Dobrogea românească de astăzi, care ajunge până la Marea Neagră. O așezare însemnată pe malul stâng era făcută cu neputință prin însemnătatea Silistrei; *Călărașii*, capitala județului Ialomița de azi, nu e altceva decât un fost sat de soldați, un «sat slujitoresc», ajutat de noroc, unde se stabiliseră călărași cari se bucurau de oarecare ușurări de dări și în schimb trebuiau să se presinte cu caii lor la Curtea Domnului. În susul marelui fluviu nu se găsesc decât sate și câmp gol, până la punctul unde Dunărea formează o insulă destul de mare : acolo se află Rusciucul în Bulgaria și în fața acestui oraș *Giurgiul*. Rusciucul ține acum locul vechiului Cerven, așezat aproape de el, unde rezida³ întâmplător episcopul de «Silistra și Cerven» — așa, de pildă, în veacul al XVII-lea⁴.

Giurgiul n'are o origine genovesă, așa cum, pe basa numelui său, s'a crezut multă vreme :

---

¹ Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 23, 121 ; *Relațiile cu Brașovul*, pp. 39, 193—4.

² *Studii și doc.*, V, pp. 605-6.

³ Jireček, *Fürstentum Bulgarien*, p. 410.

⁴ *Anal. Acad. Rom.*, XXI, p. 2. nota 1. Cf. N. Constantinescu, *ibid.*, XXXVIII, p. 485 și urm.

oraşul e numit după întemeietorul său, un Român, Giurgiu; în veacul al XIV-lea şi al XV-lea era o cetate, a cărei stăpânire a fost disputată cu aprindere de Turci şi Români, dar la urmă rămase celor d'întâiu. Comerţ, privilegiile comerciale şi administraţie orăşenească erau cu totul necunoscute în Giurgiu înainte de 1829 — atunci înapoiară Turcii Ţerii-Româneşti raiielele lor de la Dunăre—; aici era numai un vad, un *brod*, adică o trecere înlăuntrul ţerii turceşti, şi pe un drum vechiu se îndreptau într'acolo Braşovenii¹. *Turnu-Măgurele*, la gura Oltului, e numit, după vechiul castel bizantin care, după restaurarea lui de către Turci, joacă un rol în războaiele dintre dânsii şi creştini, supt numele de «*Nicopolis Minor*»²: în privinţa comerţului şi a vieţii orăşeneşti e şi aici ca la Giurgiu. Mai departe în susul apei existau încă din anul 1247 pescării bogate la *Celeiu*, şi aceste *piscinae* fură exploatare pentru regele Ungariei de administraţia din Banatul care-i aparţinea³. *Calafatul* nu era în secolul al XV-lea decât un post de vamă şi în modesta lui istorie n'au ce căuta Genovesii, cum s'a admis pe nedrept⁴. Şi, în sfârşit, în numele cetăţii din care se desvoltă în Ţara-Românească apuseană marca unguerească mai sus numită, în *Severin*, nu trebuie să vedem altceva decât Cetatea lui Severin — căci numele de Severin se găseşte des în ţară, cum am mai arătat, şi există chiar un sat Severineştii—, numită după un şef necunoscut sau un întemeietor de sat, care se stabilise

¹ Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 22; *Relaţiile cu Braşovul*, p. 33.

² V. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 5-66, 253.

³ Zimmermann-Werner, I, p. 74.

⁴ Hasdeu, *Arhiva istorică*, I¹, pp. 19-21; cf. pp. 29-31; Venelin, *Acte daco-bulgăreşti* (ruseşte), 1840, pp. 121-3.

aici. Cetatea păstră exclusiv caracterul unui loc întărit, până când în secolul al XVI-lea căzu în mâinile Turcilor ¹.

Înlauntrul Olteniei, și ținând seamă și de malul stâng al Oltului, se află două orașe care merită să fie amintite. *Craiova*, capitala Ținutului în veacul al XVII-lea, n'are nicio origină legendară cumană sau bulgărească ²: când Domnii Țerii-Românești căpătară Banatul, de oare ce cetatea Severinului nu li aparținea, întemeiară un «Nou-Severin» în munți, în apropierea lacului după care orașul purta numele de *Râmnic*, și aici fu strămutat și Scaunul episcopului de Severin. Din pricina numelui ei, Craiova e pusă în legătură de către un scriitor ragusan de la sfârșitul veacului al XVI-lea cu istoria viteazului fiu de Craiu Marcu ³. În acest timp orașul era «întins, populat și plin de tot felul de provisii», dar lipsit de orice întărituri, cu toate că Banul își stabilise acolo reședința. Pecetea Craiovei poartă într'un dublu cerc crucea, două stele și inscripția: «Craiova oraș» ⁴. Despre o constituție orășenească nu este însă vorba nicăeri.

Pe malul muntenesc al Oltului sta încă din anul 1368, ca un vechiu *portorium* pentru mărfurile ardelenе care erau duse în Banat, *Slatina*. În amintitul privilegiu comercial pentru Brașoveni, Vlaicu-Vodă scutește pe străini de darea ce se lua aici, și se poate presupune că și la Slatina avem a face cu un vechiu punct de graniță ca

¹ V. Hurmuzaki, XI, supt acest nume.

² Așa presupunea Hasdeu, *Originile Craiovei* București 1878; cf. *Oltenescele*, Craiova 1884.

³ Mauro Orbini, *Regno degli Slavi*, p. 219; cf. *Studii și doc.*, III, Prefață, p. LXIII.

⁴ Walther, *Res gestae Michaelis*, in Papiu, *Tesaur*, I, p. 25; *Studii și doc.*, V, p. 309, no. 32.

și la Tighinea în Moldova. Granița fu împinsă mai departe prin întinderea Statului, și orașul nu mai apare mai târziu ca loc însemnat, ca târg sau oraș al țerii.

Aceasta e pe scurt tot ce se poate spune despre începutul orașelor românești. Acum trebuie să trecem la orașele din lăuntru șesului muntean. Ca o capitală provizorie a Țării-Românești apar *Bucureștii* întâiu în veacul al XV-lea, supt ocrotitul Turcilor, Radu-cel-Frumos, care nu se putu susține decât cu sprijinul apropiatei cetăți turcești, Giurgiul¹. S'a presupus că cea mai veche „Cetate a Dâmboviței“ — acest râu își trece și prin București micile-i valuri tulburi — ar fi identică cu localitatea care apare mai târziu supt numele de București. De fapt însă exista de pe la mijlocul veacului al XIV-lea și o «Cetate a Dâmboviței» de sus în apropiere de izvorul râului, în munți, și acolo trebuiau să plătească vamă Brașovenii cari veniau în țară². Pe cursul aceluiași râu se ridică mai târziu un al doilea *castrum*, și oamenii cari se adunară laolaltă supt ocrotirea lui numiră așezarea lor după un sat ce se afla aici: «București», adică scoborători ai lui Bucur. În curând se deschise drumul spre Giurgiu, și el formă o linie de comunicație directă cu țerile turcești; acest fapt, precum și așezarea aici a Domnilor cu sentimente turcești, contribui la dezvoltarea prielnică și la îmbogățirea București-

---

¹ Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 73; *Relațiile cu Brașovul*, p. 108. Cf. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor* (București 1899), p. 23 și urm. Cartea e de altfel aproape neutilizabilă din cauza lipsei complete de critică și a stilului bombastic.

² Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 6; *Relațiile cu Brașovul*, p. 6. Cf. Lăpădatu, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, III, p. 178 și urm.

lor. Cel mai vechiu document asupra organizării acestei capitale datează din anul 1578; de atunci apar regulat judele și cei doisprezece pârgari din București, pe lângă mulți meseriași și negustori băștinași și străini¹. Pecetea, schimbată de câteva ori, stă în legătură cu cele mai cunoscute, mai mari biserici din capitală: întâiu e înfățișată Maica Domnului cu Isus, mai târziu Buna Vestire².

În *Caracal*, Caracăl, răsări un orașel nu prea departe de Olt, în așa-numita Oltenie, de pe urma faptului că războinicul Domn Mihai își ținu aici cartierul în timpul luptelor dela Dunăre cu Turcii: mai departe nu știm nimic despre modesta istorie a acestei localități³.

Aceasta cred că e de ajuns pentru a cunoaște și judeca începuturile vieții românești în orașe.

Peste tot întâlnim în aceste orașe străini, cari au venit cu dreptul lor, cu constituția orășenească obișnuită în patria lor, pentru a întemeia colonii asemănătoare pe pământul românesc.

Populația băștinașă a izbutit să fundeze numai sate de pescari la Dunăre, care s'au dezvoltat apoi în porturi, sau reședinți domnești pentru Domnul țerii, supt ocrotirea unui «castrum» al lui.

Același lucru se poate spune și despre partea din vechiul «pământ românesc» care se chiamă astăzi Ardeal. Toate orașele își datoresc existența unei imigrații orășenești străine, căci nici

---

¹ Ionescu Gion, *o. c.*, p. 718 și urm., cu fac-simile litografice, cea ce formează partea cea mai bună a acestei opere. Cf. și Tocilescu, în revista „Tinerimea română”, seria nouă, I, p. 1 și urm. O scrisoare a municipalității din București se găsește și în *Studii și doc.*, V, pp. 70-1.

² V. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, cap. București.

³ V. *Studii și doc.*, XV, p. 59 și urm. Chipul lui Barbu Craiovescul într'una din biserici. Cf. Hurmuzaki, XII, tabla.

Ungurii n'au întemeiat ei singuri vre-o obște orășenească. Cele mai vechi orașe sunt toate durate de Sașii chemați de la Rin în țară. Unde Germanii n'au dat elementul orășenesc, sau unde au venit abia mai târziu și în număr mic și prin urmare n'au posedat singuri puterea, acolo n'avem decât târguri, care s'au ridicat în timpuri mai nouă din sate, fie prin înființarea de bâlciuri, fie prin descoperirea vre-unei ramuri industriale mai bogate.

Aici ca și peste munți se arată neînclinarea neamului românesc de a trăi într'un oraș închis, bogat, unde e muncă regulată și unde trebuie ținută o gospodărie econoamă. Românului îi trebuie spațiu, cer, natură, libertate; acestea-i sunt cele mai de samă trebuinți: ele stau la baza sufletului său și răsună și în cântecele sale.

CAPITOLUL III.

Satele românești.

I. Românul nu are în vocabulariul său primitiv niciun cuvânt vechiu pentru formațiuni mai mari de conviețuire laolaltă. El nu cunoaște din vremuri străbune de cât *satul* și *cetatea* (*civitas*), dar prin această din urmă denumire nu înțelege decât cetatea întărită. A cunoscut astfel de *cetăți* supt două forme și aproape fără întrerupere, așa că de aici se explică păstrarea acestui element latin în limbă. În primul rând el găsi la Dunăre rămășițele marelui brâu de cetăți romano-răsăritene, apoi bizantine, care exista încă în parte pe la anul 1000 și din care unele părți, ca Turnul, Chilia, Cetatea-Albă — Turris, Chele și Maurokastron — s'au păstrat până în epoca nouă.

În al doilea rând însă, el făcu, pe alocuri, cunoștință cu slavicul «grad», care, clădit din lemn și lut, mai mult pe cursul apelor, într'o poziție de neatacat, slujia drept locuință unui principe «democratic». Numele «grad» și «grădiște» s'au prefăcut une ori în numiri de localități — așa la Hațeg în Ardeal și în multe alte sate actuale de pe plaiuri sau din șesul românesc—, pe când pentru noțiunea de loc întărit a rămas în us numai singur cuvântul de *cetate*. «Grădiștile» slave dispărură în genere, chiar și numai din pricina materialului lor puțin trainic: doar acolo unde râul cel mai mare și mai însemnat al țerii, Murășul, părăsește Ardealul, mai găsiră Ungurii năvălitori al regelui o cetate slavă de piatră, *Bălgradul*, care fu apărată de Români pentru vre unul din șefii lor necunoscuți. Pentru rege și pentru tradiția oficială Alba¹ formă aici punctul central al țerii nou-cucerite; pentru populația ungurească așezată în preajmă-i ea fu, din cauza unor împrejurări necunoscute în perioada de neatârnare sau curând după cucerire, Gyula-Fehérvár, Cetatea-Albă a lui Gyula; o altă Cetate-Albă era reședința regelui (Stuhlweissenburg), și o treia, așezată la Dunăre, Cetatea-Albă a Împăratului, Cetatea-Albă grecească. Pentru Români din popor însă, orașul regal și episcopal rămase până în zilele noastre vechiul, vestitul Balgrad.

Ca și *cetatea*, *satul* are și el o origine veche, și în premergătorul latin² al cuvântului românesc—

¹ Alba-Iulia (după Gyula!) e un nume format de cărturari.

² Se recunoaște totuși cuvântului sat de obicei o origine „albănesă”, *fsat* (nu poate fi vorba decât de un împrumut tracic din limba latină) (O. Densusianu, I, pp. 353. 355; cf. explicațiile d-lui V. Bogrea, în *Daco-România din Cluj*, 1921, p. 253 și urm. Cf. Elhad Rădulescu, *Votul, răsvotul universal*, ed. III, București 1863, p. 53, nota.

dacă ar fi *satum* și nu *fossatum*, loc întărit cu șanț, — s'ar oglindi viața de plugărie a coloniștilor români din țările dunărene. Satul a rămas până astăzi forma caracteristică de locuință a Românilor.

Un sat aparținea odinioară uneia și aceleiași familii ; toți locuitorii fără deosebire erau rude de sânge, scoborătorii unuia și aceluiși strămoș, care stabilise și hotarele vetrei satului. În Moldova pământul de moștenire, cu toate îmbucățirile lui de mai târziu, se chiamă *bătrân*, și la unirea mai târzie a mai multor sate până atunci independente unul de altul se vorbea de doi, trei *bătrâni*, din cari s'au dezvoltat obștile mai mari de mai târziu. Așa, de pildă, satul Plotunești în veacul al XVIII-lea avea *trei bătrâni*, cari se purură hotărânci precis unul de altul pe baza scrisorilor de danie și de împărțire existente. Unul aparținuse într'un trecut foarte depărtat unui anume Andrei Brânză ; al treilea, apoi, a cărui istoric e mai bine cunoscută, moștenirea și satul lui Stan Plotun, a dat și numele general de Plotunești, pe când ceilalți doi *bătrâni*, ca mai puțin însemnați, au fost, ca să zicem așa, adoptați în familia lui. Nu posedăm, ce-i drept, scrisoarea domnească de danie pentru Plotun însuși, dar avem întărirea daniei facute fiilor lui în anul 1520¹.

Acest fel de a înjgheba un sat se obișnuia fi-rește cu mult mai înainte de a se fi întemeiat un principat : în această categorie intră un mare număr de sate, poate majoritatea lor, care poartă numele străbunului cu terminația *-ești* sau, mai rar, și *-eni* (de obicei sufix de proveniență lo-

---

¹ *Archiva soc. științ. și lit. din Iași*, I, pp. 385 și urm., 556 și urm.

cală¹): se spunea «Piscani», unde a stat Piscul², „Pițivoiești“ unde a fost Pițivoiu Boul, etc. În cele mai vechi hrisoave domnești privitoare la drepturile de proprietate ale locuitorilor Moldovei se găsesc absolut aceleași raporturi care se observa mai lămurit și în casuri mai numeroase mai târziu: așa, de pildă, în 1418 se înfațișează înaintea Domnului o femeie bătrână, Maicolia, ca să aducă plângere pentru pământ, în numele mai multor fii și nepoți, ca represintantă a *bătrânului* originar, nenumit³.

În Moldova, ca și în Țară-Românească, pământul de moștenire rămas de la străbuni se chiamă *moșie*. Denumirea derivă din numele ce se dă străbunului. Căci *moș* înseamnă bunic sau străbun. De aceea și în Țara-Românească țeranii liberi, cari-și au încă pământul lor propriu, fără să atârne de altcineva de cât de Domn și de dregătorii lui, se chiamă *moșneni* sau *moșteni*, adică urmașii *moșului* și totodată proprietari prin moștenire ai succesiunii sale, *moșia*. Țara însăși, Statul politic, apare în această lumină, și după această noțiune fundamentală orice Român e fiu și stăpân al pământului patriei sale, și de aceea patria e privită și numită numai ca moșie, ca un bun aparținând strămoșilor luptători și muncitori. Ca o foarte veche denumire de origine slavă apare, chiar de la cele d'întăiu hrisoave privitoare la stăpânirea pământului, cuvântul *ocină* (slav. ocina, otcina, otnina) și expresia de *moșie ohabnică*;

¹ Revista istorică pe 1922, n-le 4—6.

² Uricariul, XVIII, p. 120; an. 1533. Cf. actul Domnului muntean Dan, care recunoaște într'un sat partea a două familii, Ligășeștii și Rușeștii; Hasdeu, Arch. ist., I^a, p. 19.

³ Popescul, o. c., no. 1.

proprietățile de familie poartă acest nume, pe când daniile de mai târziu ale Domnului — cel puțin în Moldova — sunt numite urice (ung. *örök*), cum se chiamă mai târziu hrisovul însuși prin care ele se dăruiau. *Ocină* nu era o formulă de cancelarie de origine ruteană sau bulgărească, ca atâtea alte cuvinte și atâtea formule; din potrivă, însiși țeranii români din Ardeal vorbesc la începutul veacului al XVII-lea de «ocinele» lor în același înțeles în care Domnii moldoveni din al XV-lea întăresc proprietățile pe care le numesc tot așa¹. Ba chiar în veacul al XV-lea se găsesc în Țara Hațegului sate, vechi sate din vremuri depărtate, care se chiamă Ohaba, Ohabața, Uric². Cu vremea însă «uricele» înseși se prefăcură, legal și chiar și în vorbirea obișnuită, în «ocine»: se vorbește acum de «ocine drepte, din uricul său drept și adevărat», și o «ocină» întărită de Domn putea fi numită și «uric»³, ba se întâmplă ca în hrisoave de întărire același sat să fie numit, când «uric», când «ocină»⁴.

Moșia era stăpânită de toți membrii familiei — odată, excepțional, apare cuvântul *fămeaia* în loc de «familia», dar nu s'a păstrat în graiul poporului — și nu există nicio deosebire între frați și surori, între băieți și fete, între mamă și copii cu privire la dreptul asupra pământului. Așa, se înfațișează pentru a căpăta un *uric* «Tatul Plotun cu frații săi Sima și Coste și cu surorile sale Anușca și Sorea și Neaga și Micae», care sunt

---

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 15-17; Gh. Popovici, în *Prinos lui D. Sturdza*, București 1903, p. 360, nota 6.

² Hurmuzaki. II². p. 276, no. 246; p. 378, no. 334.

³ *Uricuriul*, XVIII, p. 33.

⁴ *Ibid.*, p. 253.

urmași pe aceeași linie și moștenitori ai lui Stan Plotun; pentru toți se dă numai o singură concesie, un singur act, care e înmănat celui mai bătrân membru al «seminției»; un singur hotar încunjură *părțile*—iarăși o expresie latinească—tuturor rudelor de sânge, și pietre de hotar înseamnă numai întinderea întregii vetre a satului — *hotarul* (de orig. ungurească) se chiamă și *marginē*—, așa cum ea există încă sau cum a existat înainte de unirea ei cu o alta¹.

Asupra pădurii, râului, livezilor și a ținutului gol din prejur, care până pe la 1550 se mai găsea ici și colo, în scurt asupra întregului ținut, care corespunde «feldmarcei» germane și celei săsești din Ardeal, are de o potrivă drept oricuior al satului, și nu trebuie să ne gândim nici măcar la împărțiri construite teoreticește: părțile care nu sunt despărțite una de alta prin semne exterioare și care numai în cas de vânzare, obicei care se arată abia mai târziu, trebuie să fie determinate, aceste *părți*, pe slavonește *del*, se raporta numai la *vatra satului*, și nu la periferie, la proprietatea obștească, *siliștea*, care se mai chiamă și *la margene*². Chiar într'o perioadă foarte târzie de dezvoltare, când gradul de rudenie nu se mai putea recunoaște și când căsătoria înăuntrul satului era o cerință a obiceiului, membrilor satului li se dădea o denumire caracteristică: chiar atunci ei se mai numesc încă «frați de moșie»³. Într'o epocă mai nouă satul nu mai trece drept

---

¹ V. și Iorga, *Question agraire en Roumanie*, Iași 1917.

² Siliște este partea nelocuită a unei așezări sau starea localității înainte de așezare; așa se spune că s'a făcut un sat dintr'o siliște; *Uricariul*, XVIII, p. 350.

³ *Studii și doc.*, V-VII, *passim*.

proprietatea celui mai bătrân moștenitor al celui d'întăiu întemeietor, nu putea prin urmare să mai fie represintat de acesta singur în fața Domnului și a legilor nescrise: de aceea, la orice prefacere a proprietății satului, toți locuitorii trebuiau să se înfățișeze înaintea judeului ca proprietari ai întregului, cu toate că de fapt nu erau decât usufructuari ai unei părți. Acesta e un obicei general românesc, în Moldova ca și în Țara-Românească, și nu mai puțin în Ardeal. Vecinii «de sus și de jos» apar pe lângă familia propriuzisă la orice vânzare, schimb sau contract ce se referă la pământ; la vânzare li se oferă mai întâiu lor *partea* de care este vorba, și ei pot să o ia pe prețul obișnuit, așa cum îl stabilește obștea, sau să renunțe la acest drept, — ceea ce în Ardeal se chiamă «a lepăda»¹. În acest din urmă caz poate veni și străinul să-și ofere banul: dar numai când e primit în cercul lor de proprietari moștenitori mai bătrâni, ș'ar putea zice: când e «adoptat», numai atunci el poate cere de la Domn întărirea actului de contract, numit *carte* (latinește *charta*), mai târziu, pe slavonește, *zapis*. Totuși *moșnenii*, urmașii *moșului* sau *bătrânului*, păstrează încă dreptul sfânt de a-și reclama îndărăt proprietatea, când ajung într'o situație mai bună². Ei n'au decât să înapoieze străinului de sânge, veneticului urât, vechea sumă de vânzare: «*i se aruncă banii*», și el trebuie să se care de acolo, pentru ca să se statornicească iarăși în sat viața unită de familie. Mai târziu, când se clădiră case mai bune, se făcură garduri și se luară măsuri pentru tot

¹ *Studii și doc.*, IV, p. 15.

² Cf. *ibid.*, V-VIII, *passim*. Se află adesea expresia: „a arunca banii“.

felul de îmbunătățiri, se despărți partea fiecăruia din apă, din dealuri păduroase și din heleșteu și se prefăcu în proprietate personală de veci. În Moldova din potrivă, până 'ncoace târziu în epoca modernă, fiecare țeran posedă numai a treia, a patra parte, etc., dintr'un *bătrân* și chiar, pe cât se pare, părțile de moștenire au fost de regulă de o potrivă pentru toți moștenitorii de linie ascendentă și descendentă, așa că văduvei i se cădea tot atâta cât și copiilor și nepoților. Însuși cuvântul *moștenire* arată că într'însul se cuprinde înainte de toate proprietatea pământului, pe când în împărțirea bunurilor mișcătoare, a turmelor, a vitelor cornute, a uneltelor, hainelor și juvaiericalelor, când se găesc și de acestea la un țeran mai cu stare, domniã neegalitatea. Tatăl sau mama de familie, dacă la zile de bătrânețe erau îngrijiți de vre unul din fii său de vre una din fiice, își puteau dărui câmpul lor acestuia ori acesteia încă în viață fiind, sau puteau să i-l lase printr'o *diată* în viu graiu, mai rare ori printr'una scrisă¹. Cât timp tatăl era în viață, copiii, până nu-și înjghebau o gospodărie proprie, erau «*într'o pită*» cu capul familiei, care-i represintă fața de Stat sau de urmașul acestuia, marele proprietar². Dacă, apoi, cineva prin vre-o crimă sau o purtare necuviincioasă pierdea partea sa, pentru totdeauna sau pentru o vreme mai îndelungată, atunci, după obiceiul pământului, ocina părăsită sau pierdută revenia celorlalți membri ai mării familii vechi³.

Străinul se așează statornic într'un sat și se pierde în unitatea de nedespărțit a locuitorilor

¹ Iorga, *Sate și preoți*, p. 110.

² *Doc. Bistriței, passim*.

³ *Sate și preoți*, pp. 125—6.

numai prin căsătorie sau înfiere; ba, privită mai de aproape, căsătoria, așa cum o înțelege țeranul român până azi în unele ținuturi mai retrase, reprezintă o înfiere — afară de casul când mirele-și duce mireasa în satul lui natal, ceia ce în poezia populară dă totdeauna prilej de jale și de blăstăm pentru noua căsătorită. Prin aceasta bătrânul tată capătă un nou fiu; el e privit ca atare și primește o parte egală din moștenirea «părintească»; chiar frații nevestei în numesc: frate.

Dar și fără o astfel de adevărată înrudire nou-creată, Românul capătă «frați», cari ajung atunci și membri ai aceluiași sat cu drepturi egale: doi prieteni poftesc obștea la serbatorirea înfrățirii lor, cu care prilej se schimbă anumite formule solemne și supt binecuvântarea credinței devin «frați de cruce»¹; aceasta face adesea mai mult decât o adevărată rudenie de sânge, și în basmul popular obiceiul joacă un foarte mare rol. Adesea însă în poezia epică astfel de înrudiri artificiale nu urmăresc scopurile nobile ale prieteniei credincioase și ale jertfirii: *înfrățirea* se face mai mult numai pentru a furișa în familia satului un străin care plătește bine. Există chiar și casul, curios și oarecum hazliu, în care două mănăstiri, pentru a nu jigni dorințele ctitorilor, se înfrățesc în chip sfânt pentru scopuri de schimb²: călugării, slugile, păstorii ambelor lăcașuri sfinte trebuie să se privească, unii pe alții ca tovarăși. Încă în veacul al XV-lea întâmpinăm o «înfrățire până la moarte» între un boier și fiii propriului său frate, ca să se poată moșteni reciproc³. La înfrățirile

¹ Bibicescu, *Poesii populare*, note.

² Hasdeu, *Arch. ist.* I², p. 29.

³ *Ibid.*, p. 6.

personale mai era și un «*înfrățitor*», un fel de pseudo-tată ad-hoc, care era îndatorit să dea dăruri noilor frați, părinților lor adevărați, când aceștia mai trăiau, și nevestele lor. După ce toate acestea se petreceau conform obiceiului și se făceau cunoscute solemn printr'un *zapis*, numai atunci se îndeplinia în sfârșit și dania părților de moștenire, care altfel ar fi fost cu neputință¹. Mai târziu astfel de înfrățiri se făcură și de către tovarăși de afaceri pentru scopuri negustorești: «să fim frați au pe pagubă, au pe dobândă»².

Pentru îndeplinirea unor astfel de scopuri, la Români ca și la vecinii Bulgari³, se luau drept fii persoane străine, mai tinere sau mai bătrâne, și acești fii de alt sânge se chemau *de fiu*⁴, *fiu de fiu* sau chiar *suflet*. Astfel procedau de cele mai multe ori oameni lipsiți de copii, cari pentru anii năcăjiți ai bătrâneței lor nu se puteau aștepta la vre-un sprijin din partea rudelor mai îndepărtate și de aceia înfiau pe „bunul creștin” care primia aceasta de mila lor⁵.

Aceste întocmiri, numai când le privim pe deasupra și în treacăt, au o asemănare cu obștile sătești slave, cu *zadruga* și *mirul*. O deosebire fundamentală domnește însă între întocmirile românești, care, precum arată cuvintele întrebuițate aici, ajung până în perioada dinainte de Slavi, și între cele sârbești sau rusești. Acolo se poate reduce totul la «democrația» primitivă, la viața supt

¹ *Ibid.*, I¹, p. 139 ; an. 1623.

² *Studii și doc.*, V, an. 1720, p. 491.

³ V. cazurile la certurile pentru Domnie în veacul al XIII-lea, în Jireček, *Gesch. der Bulgaren*.

⁴ *Uricariul*, XVIII, p. 416.

⁵ *Sate și preoți*, p. 127.

cârmuirea tatălui de familie, pe când aici raporturile vin numai din dreptul de proprietate veșnic și exclusiv al strămoșului. Acolo totul se leagă cu faptul rătăcirii barbarilor, la care au luat parte și Slavii; aici cu întinderea înceată a unui popor pașnic, care se află la începutul unei vieți culturale și care-și caută spațiu pentru istoria sa viitoare.

II. Ici, colo în poesia populară română găsim părți unde se preamărește viața în libertate, rătăcirea păstorului. «Norișor», cântă fata de țeran,

«Norișor mândru de ploaie,
Nu sui la munte tare,
Că-i acolo mândru mieu.
L-ii ploua și l-ii uda,
Și la oi n'a putea'mbla»¹.

«Munte rău», spune ciobanul,

«De m'aș vedea 'n vârful tau,
Num'aș sta și m'aș uita,
Pe care plaiu aș lua...»².

Sau, asemănând dragostea cu nourii și stelele care atârnă de-asupra munților ori luminează liniștit, ei cântă :

«De la munte iese-un nor,
De la mândra vine-un dor;
De la munte ies'trei stele,
De la mândra-mi vine jele»³.

Dar astfel de melodii se cântă numai în puține regiuni, unde din pricina condițiilor naturale vietege locuitorii trebuie să se hrănească în mare

¹ Onișor, *Poesii populare*, I, p. 38.

² *Ibid.*, p. 76.

³ *Ibid.*, p. 32.

parte cu turmele; de fapt toate exemplele date purced din ținutul nord-răsăritean al Ardealului, din Bistrița, unde locuitorii satului, fără să părăsească total agricultura pe bucățile de pământ bune de lucrat, sunt aduși să mâne la munte micile lor turme. Dar și în cântecele populare apare ca ocupație de căpetenie a Românului «lucrul pământului», greaua și sfânta „muncă a pământului“, de la care totul vine și pentru care se jertfește totul. «Ce-i mai bun pe pământ?», zice aria populară, și răspunsul sună: «Nu-i mai bun ca calul bun, că te duce și te-aduce». «Ce-i mai bun pe pământ?» «Nu-i mai bun ca boul bun, că răstoarnă brazdă neagra și revarsă pâne albă». Și la urmă numai, pentru a mulțami și pe acela care într'un alt chip își câștigă hrana zilnică, se mai întreabă încă odată: «Ce-i mai bun pe pământ?» «Nu-i mai bun ca oaia bună, că ea vara te hrănește și iarna te încălzește»¹.

La moarte se plânge mai ales darea obștescului sfârșit în timpul primăverii, în vremea muncii fără de preget, și *bocitoarele* jălesc: «Eu pe unde merg și cânt, ies plugari cu plugurile: nevestele duc de prânz, bărbații merg șuierând, și nevestele cântând, și voie bună făcând... Doamne, mândru-ai mai murit, în aratul plugului, în cântarea cucului, în verzitul livezilor, și 'nfloritul pomilor»².

Când, în toiul iernii, la marea serbătoare a Anului-Nou, totdeauna mai bun, populația tânără și chiar cea mai în vârstă a satului se adună 'n cete mici, pentru ca pe înserate să execute *musica grozav de hazlie* a «buhaiului» și când, cu

¹ Marian, *Serbătorile*, I, p. 17.

² Așelăși, *Îngroparea*, p. 505.

prilejul acestei reprezentații sătești, în gheșosul aier liber al serii răsună cântecele vechi, nu vine vorba în ele de turme și nici de vre-un rege al ciobanilor, — nu: patronul Anului-Nou este «Bădica Troian», Împăratul țeranilor, și în poveștile despre încălecarea lui pe calul scump-împodobit sunt împletite tot felul de icoane speciale din munca morăritului și-a câmpului. Această *colindă* de Anul-Nou se chiamă, de altfel, a *merge cu plugul*, cu *plugușorul*; cei cari merg cu plugul și flăcăii cari-i însoțesc cântând vesel, sunt numiți *plugari*.

Literatura populară obișnuiește să înfățișeze acele împrejurări în care mai ales a trăit poporul. Dar cântecul popular nu e singurul care ni povestește despre legătura poporului cu ogorul; mai sunt și alte mărturii. Înainte de toate, stările de lucru așa cum le putem cunoaște din cele mai vechi *hrisoave* sunt aceleași în toate părțile pământului românesc. Domnii organizatori și cu năzuințe de hotare sigure din «Transalpina» ca și din «Țara Moldovenească» au ca supuși aceleași elemente pe coasta de Miazăzi sau de Răsărit a Carpaților; e aceeași populație, pe care cu două veacuri mai înainte regii unguri și slujbașii lor începură să o stăpânească 'n văile Ardealului, unde trebuie să căutăm patria-mumă centrală a neamului românesc și a celui daco-roman, care l-a precedat.

III. Voevozii din Argeș găesc în șesul cucerit pe încetul, din spre Miazănoapte, sate cu o populație de agricultori, cu «siliști» și «țarine», și chiar în număr așa de mare, încât ei nu putură dărui pământuri, toțul fiind acum ocupat și stăpânit. Niciodată nu e vorba de ținuturi pustii; și acest fapt îl întărește și actul de danie al lui Béla al

IV-lea în folosul Ioaniților, care act arată ca existând cel puțin în Oltenia «agriculturae», pășuni, mori și biserici.

În Moldova, ce-i drept, nu este ceva rar dăruierea «slugilor credincioase» cu ținuturi așezate în «pustietate», în «pustina», dar aceasta nu trebuie înțeles textual, și tocmai de aceea nu, pentru că astfel de «locuri pustii» sunt totuși mărgenite de puncte existente și acum, bine stabilite geograficește¹.

Afară de aceasta, ținuturi nelocuite se găsesc numai în anumite regiuni, pe când în celelalte părți ale principatului trăiește o populație veche, pe care cuceritorii o întăresc și o asigură în vechea ei proprietate. În aceste mult mai numeroase cazuri, adevăratul proprietar de până acum primește moșia pe care a moștenit-o din moși, strămoși în «vechile-i hotare»: acestea sunt așa de bine cunoscute, încât nu mai este nevoie de o descriere a lor mai de-aproape. Satele sunt toate *ocine* și purced dintr'o vreme când nu exista încă un principat românesc în aceastălaltă «țară transalpină», moldovenească, și ele-și păstrară, potrivit cu *uricul* Domnului din Suceava, vechiul lor drept, care nu putea fi atins².

Regele unguresc nu întâlnește pe lângă apele Ardealului o nestatornică și nestâmpărată populație sărăcăcioasă de păstori pribegind sălbatec, așa cum au încercat adesea să o dovedească idei politice preconcepute. La 1075 regele Géza dă Bene-

---

¹ Orest Popescu, *o. c.*, p. 8. Cf. pentru sensul atribuit unui *desertum* de școala istorică maghiară Friedrich Müller, *Lehrbuch der Geschichte Rumäniens, Sibiu* (1922), p. 35 și urm.

² V. primul cas de judecată domnească în certuri pentru pământ în Orest Popescu, *o. c.*, pp. 3-4, an. 1408.

dictinilor din Gran posesiuni la Tisa, și aici apar *villae piscatorum*, sate de pescari, lângă «tăurile» hrănitore, supt *udvornici*, și juzi (*iudices*), pe lângă șerbi pentru slujba mănăstirii, și aflăm nume ca «piscina» Rotunda, cetatea «Cerigrad» (Cernigrad), și muntele «Sorul»¹. Un «desertum» deplin, metafisic, într'o frumoasă regiune rodnică, între ținuturi vecine bine populate, către care pasurile Carpaților oferiau trecere, nu se poate închipui, fie și numai din pricină că o astfel de părere ar fi cu totul nelogică.

În privilegiul dat Cavalerilor Teutoni sunt acum pomeniți «Blaci» — numele fu înlocuit mai târziu în cancelaria regală prin «Olaci», apoi prin «Walachi», — ca trăind pe aceeași treaptă de cultură cu grănicerii ungurești, Secuiei: în acest an 1222 există în Ardeal, lângă așezările acestor «hospites» sași, o «terra Blacorum» și o «terra Siculorum»². Niște păstori ar fi avut, ce-i drept, cum am văzut și la Aromâni, munții lor, dar nu o moșie proprie. Ceva mai târziu, una din cele d'întăiu fundațiuni pioase din provincia transilvăneană, Cârța din Țara Oltului, unde cărturarul călugăr «latin» avea de îndeplinit printr'o muncă grea încă o frumoasă misiune, primește ca danie o *terra*, care era luată, smulsă de la Români, «exempta de Blacis»³. Același rege Andrei, căruia Ungurii îi dăduseră în cea mai mare parte stăpânirea lor în această cetățuie a Carpaților, întărește libertățile coloniștilor sași și li mai dă încă și dreptul să se folosească în devălmășie de «pădurea Vlahilor

¹ Fejér, *Codex diplomaticus*, I, p. 428 și urm.; cf. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I (1915), pp. 27-9.

² Zimmermann-Werner, I, p. 20. Pentru originea Secuilor studiul meu în „Buletinul Comisiei istorice a României“, II.

³ Cf. „terrae Siculorum“, 1252; Zimmermann-Werner I, p. 78, no. 86.

și Pecenegilor» întocmai ca și acești «Blaci et Bisseni»; pădurea de care e vorba trebuie să ni-o închipuim foarte întinsă, ca una din acele păduri nefârșite, cum le cunoaște începutul evului-mediu, cam ca pădurea hercinică sau cea sârbească, ce se întindea de la Belgrad la Niș¹, ori cea românească de pe malul nordic al Dunării. Nu numai ca păstori se folosiau Vlaho-Bisenii de pădurea lor, ci și pentru a aduna lemne de construit colibele și de ars și pentru a-și duce turmele de porci la îngrășat, precum făceau și Sașii, cari de sigur că nu se dedau exclusiv numai vieții păstorești; o astfel de *silva* se găsește de altfel unită în Ardeal cu orice așezare țerănească, mai mare sau mai mică. De aceia și plăteau ei Sașilor, ceia ce n'ar fi făcut-o niciodată niște ciobani propriu-ziși, cari n'au un cămin al lor și nu știu de niciun hotar, *terragia*, pe care nici Sașii nu refuzau să le plătească în anumite cazuri episcopului Ardealului². Din pricina stricăciunilor pe care le pricinuiau oile și porcii din satele românești pădurii lor, se plâng Sașii în veacul al XV-lea înaintea judecății regale, așa cum se vor fi jăluit de sigur adese ori în veacul al XIII-lea funcționarilor regali³. A îngrășa astfel de turme în pădurea săsească era, de alminterea, obiceiul chiar la Sași, și «ritus suae gentis» nu se deosebia de «ritus» băștinașilor vecini⁴.

Pecenegii erau rămășițe ale foastei aristocrații ostășești barbare dela Dunăre, cari veniseră ca

---

¹ „Octo diebus in saltu spaciosissimo expletis“, „ingentia et spaciosissima Bulgarorum nemora“; *Historiens occidentaux des Croisades*, IV, p. 278.

² Zimmermann-Werner, I, p. 198, no. 269.

³ Hurmuzaki, I^a, p. 192 și urm.

⁴ Zimmermann-Werner, I, p. 10.

fugari din acea regiune unde stăpâniseră și cuprinseseră supt numele lor pe ai noștri; multe grupe poate să fi rămas ca mici insule în Ardeal, încă dela năvălirile lor din veacul al XI-lea. Ei duceau o viață organizată și se bucurau de anumite privilegii: în anul 1222 vorbesc, plângându-se, de vechea lor *libertas*¹, pe care o socotesc atinsă. Recunosc ca autoritate superioară doar pe mai mulți *iobbagiones* și un *comes*, care funcționează numai trei ani și se arată rare ori printre barbarii încredințați supravegherii sale. «Bisenii»² plătesc conducătorului lor dări foarte mici, sunt însă îndatorați la serviciul militar. Ca și Secuii—cealaltă populație ardelenască pomenită în hrisoave alături de Români — ei sunt chemați ca paznici și apărători vremelnici ai cutării sau cutării cetăți regale și în satu 'n care ei trăiesc dregătorii unguri au pus hotare solide, *metae*³. Ei sămănau de sigur în toate privințele cu Pecenegii din Bulgaria apusană și Serbia, cu «Pincenarii qui Bulgariam inhabitabant» din veacul al XII-lea; acestora din urmă li era încredințată și paza râurilor⁴ și cu săgețile și arcurile lor de corn și os ei țineau la distanță pe dușmanul vecin. Până în anul 1324 mai existau încă în Ardeal «oameni liberi, cari erau Biseni», «homines liberi Biceni»⁵.

Ca tovarăși ai Secuilor și Pecenegilor, «Olacii» sunt și ei curând întrebuițați la aceleași scopuri militare. Cei mai mulți dintre *iobbagiones castrorum* pe car-i întâlnim în timpul veacului al XIII-lea

¹ „Eorum libertas ab antiquo instituta“; Hurmuzaki, I, p. 78.

² V. *Revista istorică*, an. 1920, p. 193 și urm.

³ Hurmuzaki, I, p. 125; cf. și pp. 73 (no. LI), 101.

⁴ *Hist. occidentaux*, I, c., p. 278.

⁵ Hurmuzaki, I, p. 588, no. CCCCLXIV.

la Alba-Iulia, în Solnoc, în Sătmar — cuvântul e românesc și pare a însemna «Satul-Mare», trecut prin Unguri și revenit la Români — Rodna, localități care sunt toate la origine *castra* regești, erau cu siguranță Români: cei din întâia dintre aceste cetăți se chiamă în 1206 «Gynna (Ghinea), Gyna, Gyurgy (Giurgiu), Iseph, Willera»¹. Dela prista-vul, «pristaldul» regelui primiră ei ocine într'o «villa militum»², și această proprietate era cu drept de moștenire când își îndeplineau datoriile. Această orânduire se poate urmări în trecut până pe vremea «sfântului rege», adecă a regelui Ștefan I-iu³, și încă în veacul al XIII-lea *iobbagionatus* era un *honor*, o distincție militară; chiar și represintantul comandantului suprem din Ardeal se chiamă tot *iobbagio*⁴. Astfel de Români erau aceia cari, alături de alți «inhumani homines», Cumani, Unguri, «feluriți Slavi», Secui, Pecenegi (Bezzermi), Ismaeliți (Tatari), luptară la 1260 împotriva regelui Boemiei Ottokar, în lupta de la Kressenbrunn⁵.

Dar încă din vremea aceasta drepturile regale asupra castelelor ridicate din poruncă domnească și cu banii stăpânului fură nu rare ori usurpate de către lacomi și nesupuși nobili și conți, *nobiles* ori *comites*, ceia ce e arătat anume în anul 1238⁶. Așa căzu cu timpul din ce în ce mai jos situația unui «iobbagio», și anume în măsura 'n care țara fu apărată de alte forțe, acelea ale Sașilor și ale

¹ Zimmermann-Werner, I, pp. 8-9; *ibid.* p. 146, no. 205; p. 240; Hurmuzaki, I, p. 327, no. 238; p. 470, no. 379.

² Zimmermann-Werner, I, p. 8.

³ *Ibid.*, I, pp. 53-4.

⁴ *Ibid.*, p. 34.

⁵ Katona, VI, p. 314; cf. Iorga, *Acte și fragm.*, III¹, p. 76, no. 1; *Mon. Germ. Hist., Scr.*, IX, tabla, sup: Walachi.

⁶ Hurmuzaki, I, p. 67.

nobilimii ardeline care se ridica. Încă din veacul al XIII-lea *iobbagiones* apar ca stând pe aceeași treaptă cu *rustici* de rând; și trebuiau să plătească întocmai ca și aceștia o dajde de strămutare¹: ei aparțineau unui nobil, chiar când erau «cnezi»², sau unei biserici³, și erau supuși încă din 1366 Scaunului judecătoresc al nobililor printr'o «antiqua et approbata regni consuetudo», afară de casurile criminale, când erau supuși judecării nobililor⁴. Însă chiar și în această situație umilită ei mai luptară cu «armele lor țerănești» — *arma rusticana* — supt steagul unui *nobilis* și-și păstrară și dreptul moștenit asupra vechii proprietăți a neamului lor⁵.

Dar, afară de satele de iobagi dela graniță, de la Alba-lulia până în colțul secuiesc, unde pe la 1300 și în veacul următor se găsesc în locuri vechi ungurești sate 'n întregime românești sau cel puțin grupe de locuitori români în posesiunea vechilor lor moșii de danie⁶, toată țara era presărată la venirea Ungurilor cu «*villae olachales*». Acestea se pot recunoaște după porecla de *Oláh* adausă la numele vechi slavone, pe care Slavii acum dispăruți nu le putură duce mai departe și care totuși au fost primite de noii coloniști unguri ai țerii, și în sfârșit după numele locuitorilor. Românii așezați temeinic în pomenitele *villae* au transmis și numele râurilor, care apar întâiu în

¹ Cf. și Hurmuzaki, I, pp. 576-77, no. 455.

² *Ibid.*, I², p. 247. Pentru aplicarea acestei de-a doua „honor“, v. mai sus, pp. 139, 152-3 și mai departe.

³ Zimmermann-Werner, II, p. 54.

⁴ *Ibid.*, II, p. 235, no. 840; pp. 230-31, no. 834.

⁵ *Ibid.*, p. 526.

⁶ „Terra relicti et donati fuere“; Hurmuzaki, I: „villa olachalis“ a lui „Ursus knezius“; I², pp. 335-6. Cf. și „Ungari sive Olachi constituti infra indagine“; 1294.

haină românească: «Marisch», «Schebis» (mai târziu Maros, Sebes) ori chiar: «Crys», și tot așa și multele numiri de localități care, ca Siretiu, Galați sau Grădiște, se găsesc și 'n ținuturile «transalpine». Pentru a cita unele casuri cu data lor, încă din anul 1135 ne izbim de un «Crez» (Crețu?)¹, în 1219 de «pratum Mykula», de «villa Myroslov» (Miraslău) și de o alta, «Sycozov»², în 1219 de *udvornici* regali: «Cuzma, Bessu, Bud, Bundu»³, în 1221 de un «incola Nugul», de «servi»: «Micou, Lazou», de «vinitor», vierul, «Buchta», de ciobanul «Pycha»⁴. Tot așa lângă vechiul grad slavo-român de la Oradea («vár», cetate, e egal cu «gradul» slavon) registrul episcopal înseamnă între 1201 și 1235 pe Românii Buhuș, Crăciun, Micu, Ceuca, Ciuleiu, Iancu, Stan, Radu, Lodomir, Tatomir, Tihomir, pe «pristaldul» Dan, pe câțiva bani, pe Pavel Voevod, pe «Vodă», fiul lui Fărcaș, pe «contele» Soboslov, pe lângă un «sat al chenezului»⁵. În 1246 e vorba de localitățile: «Byolokol» și «Galou»⁶, în 1252 de muntele «Vecul»⁷ și în același an de numele de botez Budul⁸. În 1236 e numit ca vinovat de trădare Nicolae, fiul lui «Borch» (Borcea), cum și «Mica Barbatus»⁹, în 1276 „terra

¹ Fejér, VII⁶, p. 102: citat întâiu în O. Densusianu, *o. c.*, I, p. 393.

² Hurmuzaki, I, p. 70, no. 81.

³ *Ibid.*, p. 70.

⁴ *Ibid.*, pp. 71-3.

⁵ Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, pp. 716, 724, 734, 740. Cf. Iorga, *Vechimea și originea elementului românesc în părțile Biharei (Bihorului)*, din revista „Cele Trei Crișuri”, Oradea-Mare 1921, pp. 6-7.

⁶ Zimmermann-Werner, I, p. 72.

⁷ *Ibid.*, p. 79, no. 86; II, p. 246, no. 853.

⁸ *Monumenta Hungariae Historica*, XII, p. 343; la O. Densusianu, *o. c.*, p. 393.

⁹ Hurmuzaki, I, p. 143, no. 112.

filiorum Mykula“, în 1283 localitatea „Musna“¹; apoi numele de localități „Mogorrenn“, „Pastorren“, care nu s’ar putea explica lingvistic decât românește, în sfârșit satele Olahteluk, Olahkercz, ș. m. d.². Și încă lăsăm nebagate în samă mărturiile îndoielnice : așa ar fi, de pildă, știrea, din 1231, care povestește, într’o formă neobișnuită, despre „Trulh, fiul lui Choru“, un proprietar din țara Făgărașului și moștenitor al unor țerani cari trăiau acolo, „pe timpul când Țara Făgărașului aparținuse Bulgarilor“³; aceasta nu se potrivește nici cu istoria și nici nu corespunde felului obișnuit de exprimare din acea vreme. Tot atâta prețuiește actul de hotărnicie în care niște Români din ținutul Bistriței vorbesc, în veacul al XVI-lea, cu mult patos, despre drepturile lor «milenare» de proprietate în ținut⁴.

Mai departe, Ungurii au primit de la această veche populație cuvinte cum e *cer*, pentru un arbore foarte răspândit în Ardeal, a cărui scoarță se întrebuintează la tăbăcit⁵, «curtis» în hrisoavele latinești pentru scaunul unei autorități⁶, „kerep“, corabie, pentru vasele de pe apa Murășului⁷. Numele secuiesc Udvarhély, „loc de curte“ vine de sigur de la slavonescul *dvor* (ung. udvor), pe care Românii l-au trecut vocabulariului unguresc⁸. Și pentru clasa de «udvornici» ai regelui, existență numai în Ar-

¹ Zimmermann-Werner, I, pp. 144-5, no. 203.

² *Ibid.*, pp. 48, 67; Hurmuzaki, I, pp. 446, 583.

³ Zimmermann-Werner, I, p. 55, no. 64.

⁴ Hurmuzaki, I, p. 116.

⁵ *Cortices arborum vulgariter cheer*; Zimmermann-Werner, II, p. 243, no. 851.

⁶ „*Curtes pontificales*“, Zimmermann-Werner, I, p. 72, no. 81.

⁷ „*Navis kerep*“, 1248; Hurmuzaki, I, p. 77. „*Navis olch*“ pomenită tot acolo nu poate fi explicată.

⁸ Vechi a formă a castelului e: *Utvord*, în 1301; Hurmuzaki, I, p. 553.

deal și nu mai târziu de veacul al XIII-lea, trebuie să admitem aceeași explicație¹: aceștia erau țerani liberi, cu proprietate ce se putea moșteni, care se numește «terra udvornicorum». În sfârșit, cum se va vedea mai jos, de la acești înaintași și în parte megieși s'au împrumutat și nume pentru demnități politice: poate «pristald» (pristav), de sigur însă «udvornici» și Voevodul.

Pomenirea de *deserta*, care se presintă nu rare ori, trebuie explicată tot așa ca și «pustina» Domnilor moldoveni. O *sessio*, o *terra*, mai ales după năvălirea Tatarilor, poate să fi fost într'adevăr «deșartă»², dar ca toată Țara Bârsei să fi meritat expresia de cancelarie: «vacua et inhabitata»³ nu se poate admite: cum putea fi atunci transmisă vechea terminologie slavă, așa cum ea dăinuește în Bârsa, Brașov, Codlea ș. m. d.? Populația era neapărat rară, aici ca și în alte părți ale «pământului românesc», dar aici ca peste tot înăuntrul hotarelor sale «mansiones Olacorum» ședeau laolaltă în sate, care-și aveau întocmai ca în Moldova ale lor «hotare vechi», «metae antiquae», «veteres metae»⁴. Așa-numitele «agricolaționes», *plugării*, ale Românilor nu erau cunoscute pe acest pământ numai în veacul al XV-lea⁵, ci încă din al XIV-lea exista un «modus Olachorum» special pentru a stabili precis hotarele unei moșii⁶.

¹ Hurmuzaki, I, pp. 69, 125; Zimmermann-Werner, I, p. 174.

² Hurmuzaki, I, p. 690; I², p. 28, no. 21. Cf.: I. pp. 221-2, no. 222.

³ Zimmermann-Werner, I, p. 16.

⁴ Cf. dăruirea din nou de „mansiones Olacorum“ în anul 1293; Zimmermann-Werner, I, p. 195; definiția de „sessio terre“ pentru aceleași «mansiones», „terre arabiles, silvae, feneta“, *ibid.* și „metae antiquae“ pentru „villae olakales“ pe la 1350 în Țara Oitului; Hurmuzaki, I, p. 670.

⁵ Hurmuzaki, I², p. 541, no. 453.

⁶ I. Mihályi de Apșa, *Diplôme maramureșene*, I (1901), I, p. 31.

Populația ținuturilor carpatine și dunărene n'a uitat niciodată plugăria și nici n'a părăsit-o de dragul altor ocupații, pe care le-a îndeplinit de bună voie sau de nevoie: această ocupație de căpetenie și cel mai însemnat izvor de hrană nu se stinse și nu secă niciodată, din depărtatele vremuri ale pătrunderii și colonisării romane în Dacia și încă din timpul mai depărtatei ocupații libere a Geto-Dacilor neatârnați. Ceva din terminologia agrară purcede, ce-i drept, de la Slavi, cari nu aduseră cu dânșii o mai înaltă cultură din patria lor de stepă, ci o aflară în Balcani. Aceste cuvinte împrumutate înseamnă mai mult unelte: *plug*, *rariță*, părțile plugului sau particularități mai puțin însemnate ale muncii câmpului¹. Ele se explică prin cumpărarea de la „emporiile“, târgurile de graniță, odată bizantine, apoi slavitate². Cea mai mare parte însă din cuvintele pe care țeranul le întrebuițează zilnic și care stau pe planul întâiu în cugetarea sa, aparțin mai mult vocabulariului latin moștenit; așa în primul rând numirile pentru lucrările 'n care se împarte munca la câmp: a ara (=arare), a sămăna (=seminare), a culege (=colligere), a întoarce, adică a lucra din nou câmpul după o muncă neizbutită, a seceră. Chiar numele latin al plugului a fost păstrat dialectal. Produsul îngrămădit la un loc al secerîșului, cum și spațiul ce-l încunjură, care e mărginit de o brazdă, ca mijloc de apărare împotriva focului, se chiamă *arie* (=area). Deosebitele feluri de ce-

---

¹ Ca lucrare recentă, aceia a D-lui P. Cancel despre uneltele agricole. V. recensia din „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale“, an. 1922, n-rele 1-3.

² V. același „Bulletin“, an. 1921, p. 12 și urm., cu ocazia apariției lucrării tendențioase a lui Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen* (în „XXI-XXV. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig“ al d-lui Weigand, Leipzig 1919).

reale poartă și ele aproape exclusiv nume latinești: *grâu, orz, meiu, săcară, ovăs*; excepție fac numai plantele cultivabile împrumutate mai târziu, la care însă o prefacere a înțelesului îngăduie ca materialul lingvistic local să dea adesea o nouă denumire, așa, de pildă: *porumb, popușoiu* și pe lângă aceasta denumiri ca *rapită, hrișcă*. Și cuvintele privitoare la podgorie cuprind o mare parte latină în ele. Caracteristic e faptul că pentru Românul de la Nord, arătat, de dragul unei teorii ademenitoare, ca un cioban de meserie, hrana se chiamă în general *pâne*, că traiul laolaltă cu o rudă mai bătrână sau cu un cap de familie se chiamă „*a fi într'o pită*” cu dânsul.

IV. Cum e și de așteptat de la un popor care trăiește în condiții primitive de cultură, țeranul își pregătește singur totul de ce are nevoie. Pentru casă nu-i trebuie arhitect: se îngroapă patru pari în pământ, se împletește între aceștia o rețea de nuiele ori se bate pământul între scânduri care apoi se înlătură, ca în Oltenia șeasă, și peste toate acestea, care alcătuiesc partea solidă a căsuței de sat, se pune un strat gros de pământ și lut. Coperișul e făcut din coceni, ramuri, stuf și iarăși din pământ aruncat de-asupra. Până foarte târziu fereștile erau lipite cu hârtie și numai la oameni mai bogați se vedea prețiosul geam cumpărat de la bâlciuri sau când se ducea la târg. Case de lemn, cu tot materialul de construcție ce se găsea în foarte mare cantitate 'n regiunea muntoasă și deluroasă, nu se făcură — afară de colibelee ciobănești ce se puteau strămuta —; numai bisericuța satului era din lemn nevăpsit, înegrit de vreme, împodobit cu mușchiu galben și verde, bisericuța unde, în zilele de serbători mari,

clopotele cele mici, darul vre-unui păcătos cu frica lui Dumnezeu și punga ceva mai plină, chemau cu dangătul lor pe oamenii săraci.

Calea ce leagă numai două localități se chiamă la Români, în Moldova ca și în Țara-Românească și în Ardeal: *drum*, o amintire a vremurilor în care elemente grecești vechi își amestecară moravurile și vocabulariul cu acela al stăpânilor romani. Cel ce *merge* (cu sensul de a «se cufunda», ca în locuri muntoase)¹ pe drum se chiamă *călător*, dar cuvântul *cale* — mai târziu, de când cu noua întocmire modernă a limbei se întrebuițează foarte mult și forma nouă: *stradă* — ne întâmpină și în locuțiuni: așa, de pildă, omul care nu și-a atins țelul și trebuie să se întoarcă îndărăt, merge „*la calea 'ntoarsă*“. Când oamenii regelui apărură 'n Ardeal, ca niște noi barbari pentru populația localnică barbarisată, ei nu mai găsiră marile șosele, de mult căzute în ruină și uitate, ale trecutelor zile împărătești de înflorire și de durere, dar încă în veacul al XIII-lea se aflau «viae» sau «magnae viae» înlăuntrul țerii nou-cucerite²: ele duceau de-a lungul râurilor de la o vale mare la alta și alcătuiau linii de legătură între pasurile apusene și răsăritene, de Miazănoapte și Miazăzi. Astfel de drumuri — poesia populară amintește cu precădere ca drumuri pentru eroii săi «drumurile săpate», care sunt dovedite și documentar — existau și în ținutul românesc «transalpin» și fură întrebuițate după întemeierea Statului, dar nu abia atunci create, de oare ce în mare parte natura însăși le tăiase.

¹ Sextil Pușcariu, Discurs de intrare la Academia Română, București 1920.

² Zimmermann-Werner, I, p. 3, no. 3; p. 48.

În satele de munte fiecare obște, fiecare familie mare sâtească își are pârâiașul său; totuși el nu joacă același rol pentru întâlnirile tainice, ca jos la șes *fântâna, puțul* (ambele nume latine), dacă e să credem cântecului. De multe ori acest pârâiaș nu poartă niciun nume, pentru că nu-i nevoie de deosebire, și un nume determinat ar fi numai o împovărare a minții. Pârâiașul e al satului, și satul însuși e o lume închisă 'n sine, îndestulătoare pentru ea însăși: acest mic element fără odihnă, care însuflețește peste tot și totdeauna natura, care vede totul și nu păstrează nimic din toate acestea, este *«valea satului»*, împreună cu apa ce curge printr'însa. Numai când străvechiul, dar totdeauna vioiul pârâiaș a îmbiat la întemeierea unui sat pe malurile sale, numai atunci a apărut imediat, pe o parte sau pe cealaltă a acestei modeste văi protectoare, într'un chip nu mai puțin modest, străda. Aceasta e *ulița*, nume slav, pe care-l întâlnim peste tot, ba în Moldova încă și supt forma diminutivă ori stricată de *ulicioară* și *hudită*. La șes însă se naște fără ajutorul pârâiașului o cale de umblat tot așa de întortochiată și labirintică: pentru muncitorii cari o folosesc la îngânatul zorilor sau în misteriosul amurg al serii, căci acestea sunt ceasurile când țeranul se duce „la câmp“, sau se întoarce de acolo rupt de oboseală și tăcut; pentru călăreț și pentru carul cu boi ce înaintează încet, obișnuitul mijloc de transport al țerii, din acele vechi vremuri „sarmatice“ și până astăzi, vehicul care merge singur, pe când cel ce mână boii gândește, cântă, visează și chiar doarme fericit supt dogoritoarea arșită a soarelui de vară; pentru femeile care, curat îmbrăcate, când nevoia

ajunsă cunoscută de toți vecinii nu li-a distrus orice simț de sfială, mergând, torc cu îndemânare din *furcă* — iarăși moștenire a marilor străbuni — firul alb; în sfârșit și pentru copiii satului, totdeauna din mila Domnului destul de numeroși și cari, lăsați de capul lor, zburdălnicesc numai în cămașă. Iarna însă, mai numai un singur oaspete se folosește de ulița albă, acum goală: crivațul, care adesea luni de zile acopere totul cu o groasă mantie de zăpadă — chiar și în șesul Munteniei, unde vremea e, de obicei, mai puțin aspră.

Ulița sau *valea* satului în caracteristica așezare românească, acolo unde n'a înrâurit vechea influență străină a civilizației Apusului, desparte ogrăzi mari și întinse, care sunt împrejmuite cu gard viu, înflorit primăvara și vara, sau cu o îngrăditură din împletituri de nuiele, sau în sfârșit, de și numai la gospodarii bogați, de un gard de scânduri, *zaplaz*, *uluci*. Modesta casă de locuit se pierde aproape în întinsul spațiu slobod, în care se află o *curte* pentru păsări și animalele mici, mai ales porci; alături stau, pentru păstrarea provisiilor, coșerele, durate din același material ca și locuința, și în sfârșit tot acolo e și grădina de fructe, *livada*, *pometul*, care în unele ținuturi de munte, unde din prune se prepară *țuica*, formează un însemnat câștig. Grădinile de flori, obișnuite aiurea, împodobesc aici numai curtea oamenilor cu stare; cultură de legume nu se făcea până la marea războiu decât în unele colțuri ale țerii românești și era lăsată 'n mare parte în sama străinilor, *Sârbi* (Bulgari). Pe lângă casă se cultivă numai verdețurile care servesc la pregătirea *borșului* sau *ciorbei de borș*, de pește, carne sau dresuri, obișnuită ca mân-

care pe lângă *mămăligă*. Adesea se întrebuințează ca bucătărie sau pivniță *bordeiul* din apropierea casei, o locuință supt pământ, une ori cu două încăperi, care-și primește puțina lumină numai prin ușa lăsată deschisă și în care cei săraci își căutau adesea un adăpost statornic și trebuiau să viețuiască și mai multe generații de-a rândul când starea lor nu se îmbunătăția.

În casa propriu-zisă se intră printr'o ușă de lemn, cioplită tot de mâna țeranului, cu toate că de mult, din vremea Romanilor, se aflau totdeauna în sat și *lemnari*¹. Meșterul pentru lucrarea fierului se chiamă *fierar*, o expresie care ne duce îndărăt spre aceleași vremuri depărtate, dar locuința țerânească n'are prin regiunile rămase 'n urmă nicio încuietoare de fier sau numai una foarte primitivă, pe care în acest din urmă cas a făurit-o creatorul de meserie al unor astfel de lucruri, născocitorul țigan, care e tot odată făurar și musicant. Întăiu se intră 'n *tindă*, adecă odaia de intrare, și apoi în odăile de locuit, care se reduc de obicei la două. Aici e o masă de lemn ro-

---

¹ Trebuie să admitem că țeranul romanic, în primele timpuri ale amestecului de popoare, obișnuit să-și cumpere totul din târg, nu era deprins cu fabricarea uneltelor și că neamul Sîvilor, adus la școala bizantină, le meremetisia mai bine. Că populației romanice îi erau cunoscute „meșteșugurile“ înainte de venirea Slavilor — cuvântul *meșter* s'a luat mai târziu de la Unguri și Sași, dar e întrebuințat alături și, în înțeles deosebit, *măestru-magister* (*pasăre măiastră*), ca și în legenda franceză *maître Merlin* — o arată numirile diferitelor meșteșuguri mai simple, ca *lemnar*, *fierar*, *pietrar*. Dar pentru unelte s'au împrumutat cuvinte slave, în chipu 'n care, în perioada mai nouă, nouăle numiri pentru piese de îmbrăcăminte și lucruri de modă, luate direct sau indirect de la Francesi, înlocuiește vechile expresii grecești și turcești; acestea din urmă înlocuiesc și ele la rândul lor numiri slavice mai vechi, îndărătul cărora stau iarăși alte numiri și mai vechi, tot slave și, la capăt, cele latine. Învingul pe *acest* teren de luptă dispăre împreună cu numele său, iar pentru noțiunile noi, mai bune, se împrumută cuvinte de la învingător.

tundă sau în patru colțuri, se găsesc și câteva scaune — *scaun* și *masă* vin din vocabulariul latin —, dar podoaba casei și mândria gospodinei o fac paturile, care stau de-a lungul păretelui, *lavetele*, și așternuturile și piesele de îmbrăcăminte frumos lucrate, cu cusături bogate de un adevărat simț artistic, care, pentru ca oricine să le poată vedea, sunt așezate în teancuri foarte înalte, aproape așa de sus că ating candelă. Lângă aceasta atârnă la bogați icoana «îmbrăcată» în argint și *sufletă* cu aur a unui sfânt ori a Maicii Domnului, *icoana* făcătoare de minuni (după grec. eikon). Cuptorul înalt, cu gura foarte largă — țeranul își face singur pâinea când e destul de bogat pentru a se putea hrăni cu grâu — este și el un fel de mobilă a *gospodăriei* țărănești; de-asupra, pe spinarea lui netedă, întinsă, caldă, se odihnește în timpul nopții și gustă plăcerea unei călduri din bielșug pentru trup partea plâpândă a familiei sau cea bolnavă. Casa e clădită, de altfel, numai pentru iarnă, vreme rea și pentru nopți: viața adevărată o trăiesc oamenii afară, supt cerul senin sau întunecat. Când, după greaua muncă a zilei, muncitorul se întoarce acasă, nu-i mai trebuie lumină, pe care, până la generalizarea lămpilor, o căpăta scăpărând din amnar pe *cremene*, pentru a aprinde *opațul*, fițilul muiat în său. În prietenosul țărâit al greierilor, cari fac și ei parte dintre locuitorii cuptorului, își doarme el somnul adânc și bine meritat.

Se făcea firește și comerț în aceste sate care trăiau din agricultură, și cuvintele *negoț*, *negustor*, *a vinde*, *a cumpăra* aparțin elementelor romanice din limbă, ca și numele de cot (*cubitus*), palmă, deget ale măsurilor de lungime. Chiar și ne-

goșul pe bani nu era necunoscut, de și cuvântul *ban* pentru monedă e de origine mai târzie; *capetele*, banii împrumutați, poate și *dobânda*, sunt în us încă înaintea de vremea Slavilor. De obicei afacerile se desbăteau acolo unde se adunau la serbătorile mari locuitorii mai multor sate. Aceste locuri se numesc *nedei* (sing. *nedeie*), care e poate derivat din *nedelia*, numele Duminecii la Slavi. Se aflau de sigur multe *nedei* de acestea la Dunăre, și numele lor mai trăiește azi încă în numirile de localități din acea regiune. Pentru locuitorii de la munte *nedeile* se făceau pe o culme, între două sau mai multe văi; până azi se cunosc *nedei* în Țara-Hațegului și încă o parte a muntelui Țibleș, în partea nord-estică a Ardealului se chiamă *Nedeia*¹; cu prilejul acesta se și juca, se bea și nu în ultimul rând se puneau la cale multe legături de căsătorie între cei de față. De aceia *nedeile* se chiamă une ori și *târgul fetelor*². Numirile de *bâlcu* și *iarmaroc* (*bucșu*, pelerinagiu și germ. *Jahrmarkt*) pentru astfel de adunări cu mai multe scopuri — preoții catolici încercară în veacul al XVIII-lea să stărpească obiceiul *bâlcu-rilor*, ca primejdioase pentru moravuri³, — fură împrumutate abia mai târziu dela Sași și Unguri.

V. Cu toată simplitatea condițiilor lor de traiu, țeranii noștri nu erau lipsiți de o viață sufletească, cu toate că amănunte despre dânsa nu ni sunt date în cărți, nici bune, nici rele. Sufletul lui își găsește 'n cea mai bună parte hrana necesară:

¹ Mi se pare că am întâlnit numele acesta și într'un izvor din veacul al XVII-lea, poate în Bandini.

² Cf. Frâncu și Candrea, p. 72 și urm.; cf. p. 53 și urm.; Onișor, *Poesii populare*, p. 38.

³ *Studii și doc.*, V, p. 461.

groaza și nădejdea peste fire, icoane și scene triste și vesele, în credința sa creștină, sau mai curând creștino-păgână, la care ține naiv și adânc. De lucru se apucă întotdeauna, de lucrul zilnic ca și de cel neobișnuit, primejdios, care e hotărâtor pentru viața lui, numai după ce-și face semnul crucii. La masa-i frugală mulțamește întâiu, cu același semn de binecuvântare, Aceluia care i-ar fi putut lăsa nerăsplătită trudnica-i muncă și care totuși s'a îndurat de el, păcătosul, și a făcut să crească sămânța pe bucățica-i de ogor. Pentru dânsul, orice om bun, cinstit, care-i vorbește pe limba lui, este un Român și tot odată și *creștin*. În urma înrâuririi de netăgăduit a bogomilismului bulgar, care predică purificarea sufletului prin posturi strașnice, făcătoare de minuni, și care te mântuie de toate relele, țeranul se lipsește de orice hrană cu carne, ba chiar de lapte și ouă; cine face altfel, trece drept un păgân îndărătnic, un batjocoritor a lui Dumnezeu, un *letin* murdar, «spurcat», adecă un catolic. Aceste posturi el știe să le socotească în chip foarte simplu și cu mult înaintea așteaptă, ca un mare și fericit eveniment al familiei, ca o binefacere menită lui personal, Paștile, când, în luminoasa biserică a satului, în fața bieților oameni gătiți în cele mai bune straie ale lor, Dumnezeu însuși serbează o clipă, prin Învierea sa din morți, veșnica biruință asupra morții crude, prin cântecul preotului, până mai dăunăzi aproape puțin cârturar. Și tot așa e și la serbătoarea de încheiere a anului, când încetează «munca», singura muncă la care el se simte chemat, căci toate celelalte sunt, de fapt, făcute numai pentru Țigan, Evreu, Grec, Neamț și Ciocoiu (târgoveț, boier, funcționar). Atunci se dedă

el cu totul marilor saturnale de iarnă, serbătorilor abundenței, hranei din bielșug, băuturii din gros și cântecului din toată inima, pentru serbarea Nașterii Domnului: *Crăciunul*¹, *Moș Crăciun*, cu vestitorul și premergătorul său, *Moș Ajunul*. În ajunul Anului-Nou se cântă 'n cinstea sfântului creștin Vasile, în fața ferestilor sclipitoare de ghiață, strămoșeștile melodii despre marele plugar, Traian Împăratul. La Bobotează e serbarea rupeirii gheței, și voinicii se afundă în valurile ghețoase pentru a prinde cu degetele 'nțepenite crucea aruncată 'nnuntru spre fala celui ce o găsește. La această serbătoare, când îi este îngăduită și omului o privire în viitorul tănuit, se deschide o clipă poarta cerului și se închide iarăși pentru un an întreg, și tot ce viețuiește pe pământ capătă glas omenesc, pentru a rosti în cuvinte și frase năințelese cine știe ce lucruri mari. Acestea și încă multe datini generale creștine și superstiții special naționale, farmece și credința în spirite trăiesc la țeranii români².

Că, astfel, creștinismul a fost primit în vremuri foarte vechi și că are rădăcini nesfârșit de adânci în sufletul țeranului român, o dovedesc nu numai cele câteva cuvinte citate mai sus. Afară de unele părți ale serviciului religios și de denumirile unor slujbași ai Bisericii și ale unor cărți bisericești, aproape tot ce aparține noii religii se exprimă prin cuvinte latinești. Credința se chiamă *lege*, *popa* se numește și *preot* (presbyter) și tot astfel *Cârneligi*, *Câșlegi* («carnem, caseum ligare»),

¹ Privitor la originea numelui ar fi poate să ne gândim la Hristos, Crăst. Cf. grecesul *Christugeneia*. V. Densusianu, o. c., I, pp. 261-62; *Conv. lit.*, 1903, p. 640. Cf. și Al. Rosetti, în „An. Ac. Rom.”, sect. lit., XL.

² Marian, *Serbătorile la Români*, 3 vol.

lăsatul de sec, păresimi («quadragesimae»), *fruct* («fructus»). Tot ce se referă la post—numai cuvântul *post* e de origină slavonă — se poate reduce la tipuri latine. Un mare număr din numele sfinților creștini apar în compoziții proprii, foarte vechi: dintre aceștia face parte de pildă Sfântul Gheorghe, *Sângiorz*, după care s'a numit și un sat în Răsăritul Ardealului; apoi «fratele lui Crăciun», *Sînvăsuiu*, Sf. Vasile, cu a cărui serbătoare începe Anul-Nou plin de speranțe. Nu mai puțin *Sântă-măria*, care stă la poarta Cerului sau a Raiului, ca să audă și să aseulte totul, *Sîntă-Măria, Maica Domnului*. Ziua *Sânmedrului* (Sf. Dumitru) înseamnă, ca și aceia a Sf. Gheorghe, o schimbare a anului, și de aceia ea e legată la Români, ca și la alte popoare din Peninsula Balcanică, ba chiar și la Turci, cari numesc aceasta zi de serbătoare «ziua Casim» și obișnuiesc să întrerupă atunci campaniile lor pe toamnă, cu multe acte ale vieții economice și sociale; *Sânziene* (Sf. Ion) și corespondentul său feminin *Sânziana*, care apare dese ori amestecată cu *Cosânzeana*, «sora Soarelui și stăpâna zilelor»¹, sunt elemente constitutive însemnate din lumea basmelor și din superstiția poporului. *Sânnicoară* și *Sântoader*, Sfinții Nicolae și Teodor, hotărăsc în lupta dintre iarna care se sfârșește și primăvara din nou surzătoare. Sântoader e un falnic călăreț, ai cărui cai au coarne străpungătoare; el și țovarășul său de călărie ocrotesc soarele și în cele d'întăiu zile ale lunii Martie se produce din lupta lor marele amestec de fulgi de zăpadă, ploaie și de fricoase raze de soare trecătoare, „*moșii și babele*“, după sfârșitul cărora, cam' pe

¹ Marian, *Serbătorî*, I, p. 106.

la Sf. Gheorghe, care aduce peste tot pe pământ, chiar și în munții aspri, verdeața nouă, țeranul poate să-și lepede căciula de iarnă. Sfântul Andreiu, *Îndreiu*, a dat lunii Decembre numele său; Sf. Pantelimon, „*Sf. Pintilie Călătorul*“, e foarte mult cinstit, dar mai ales marele Sfânt *Petru, Sâmpetru*—în Moldova: *Pietru, Chetru*—, care, împreună cu Dumnezeu-Tatăl, amândoi prefăcuți în doi bieți cerșitori bătrâni, rătăcesc pe pământ pentru a cerceta purtarea oamenilor.

Dar poporul românesc are și sfinți de aceia cari nu sunt decât puțin prețuiți în calendarul cărturarilor; căci la dânsul, la țeranul care din vremuri străvechi are o cunoaștere sigură a *călindariului*, cu socoteli pe boabe de fasole păstrate cu îngrijire, multe din zilele neținute în samă de cărturari joacă un foarte mare rol 'n viața sa de toate zilele. Țeranului îi trebuie în fiecare împrejurare un sfânt ocrotitor, pe care-l poate împăca sau câștiga cu posturi și rugăciuni, cu formule și datini străvechi. De focul temut îl ocrotește un Sfânt *Foca* (de aici și jocul de cuvinte cu *focul*); patroni împotriva durerilor de cap sunt *Antănăsiile*, în care sunt contopiți laolaltă Sfinții Anton și Tănase; împotriva primejdiei trăsnetului au chiar pe *Sântilie* (Sf. Ilie), care duruie tunând cu carul său cel greu pe bolta de aramă a cerului, sau *Fulgerătoarele*, sau *Cercovii de iarnă*. E și un sfânt nebun, *Trif*, și prea-cinstite zeități «creștine» care pedepsesc cu melci și lăcuste pe cei cari le nesocotesc. *Filipii*, adică zilele Sfântului Filip, serbătorit de mai multe ori pe an, stau pe aceeași linie cu marile serbători bisericești.

Aceasta sună totuși cam păgân, dar este un păgânism adesea foarte deosebit de acela al po-

poarelor slave vecine în ce privește numele și însemnătatea sfinților. Și cu toate acestea Românul are groază de păgânism, de cel declarat, nu de cel păstrat inconștient. Tot ce-i bun și blând e creștinesc; așa se plânge țeranul iubitei lui:

«O nu ești, mândro, creștină,
De mă urăști fără vină¹.»

Din potrivă, tot ce-i rău și aspru e socotit ca «păgân», așa că sunt destule fete «păgâne», destui Domni «păgâni» ș. m. d. Aceasta nu-l împiedcă însă pe sătean, după împestrițatul său calendar sătesc, care e mult mai bogat decât al oricărei alte confesiuni creștine, să păzească, cu teamă, serbători ale hoților, ale oilor sau ale lupilor și să scoată o anumită Joi «nenumită» ca aducătoare de nenorociri (Joimărița). Din vremea Romanilor a moștenit în parte numirea lunilor: *Faur*, Februar, *Mărțișor*, Mart, *Prier*, April, *Maiu*, Aust, *Ogusta*, *Gustea*, August; pentru celelalte luni există numiri poetice, născocite: *Cuptor*, *Cireșar*, *Brumar*, *Florar*, etc., numite după căldura, ciireșe, negură și flori; dar acestea-și au însemnătatea lor numai pentru calendar. Numele latinești ale zilelor săptămânii s'au păstrat, din potrivă, pe deplin în noua limbă, și în fiecare din ele Românul vede o sfântă, care apare și 'n basmele lui cele mai adesea ori ca o cuvioasă bătrână, care hrănește șerpi, broaște și tot felul de gânganii, le spală și le piaptână, și care recunoaște și răsplătește în persoana fetei izgonite nevinovăția prigonită. Odată chiar, între aceste «sfinte ale săptămânii», Sfânta Luni e numită «Lunea păstorilor»². De altfel se

¹ Enea Hodoș, *Poesii populare*, p. 97.

² Marian, *Serbătorile*, II, p. 13.

pomenesc ca zine principale de această specie *Sfânta Luni*, *Sfânta Vineri* și *Sfânta Duminică*, și de două ori pe săptămână, Miercurea și Vinerea, Românca, și din clasele culte, chiar în cele mai noi generații, păstrează un post strașnic în cinstea puternicelor Sfinte : Miercuri și Vineri.

În basmele populare apar ființe supranaturale, dar care nu sunt reprezentate decât acolo, nici măcar în poezia populară : nu-i destul că ele mișună de uriași proști și de isteți pitici bărboși, ca «Tartahot, barbă de-un cot, călare pe-un iepure șchiop», că se află o Împărăție a Șerpilor cu un șef împărătesc ; nu-i destul că fiecare animal are puterea să grăiască omenește, să săvârșească lucruri năprasnice și să prezică viitorul, pentru care i se cuvine titlul de *măiestru*, *măiastră* : «magister», «magistra» —, pe lângă toți acești cai și aceste păsări nemai pomenite, mai ales vulturi (*pajuri*) și pe lângă arbori înțelepți, cu graiu, mai sunt și groaznici *balauri* și *zmei*. Cei d'întăiu sunt șerpi cu trupuri uriașe, cari cer mereu de mâncare, și cu mai multe capete, un fel de hidre ale anticității ; ceștialalți, creaturi nehotărâte, colosale, care vin iute ca vântul, cu vuiet mare, învârtesc puternic *buzdugane năzdrăvane*, ce prezic și se pot mișca singure, așa încât, după o rătăcire care trezește groază, își găsesc de la sine cuiele de care atârnă ; dar totuși ei sunt de regulă învinși de priceperea și de vitejia omenească, de tinereța făcătoare de minuni și de neprihănirea sufletească, așa încât, închiși în butoaie, urlă fioros, până când li vine ca mântuitor un călător naiv ; el par să fie o întrerupere a vântului puternic, aducător de furtuni, care e învins de soarele surâzător.

Dar acești zmei groaznici nu sunt niciodată temuți în viața de toate zilele și împotriva lor Românul n'are *descânțete* (*incantationes*); nicio fată tânără din sat al cărui spirit a fost hrănit cu basme din această literatură romantică nescrisă nu se teme să găsească ascuns la fântână, unde, după cum spune cântecul, ei «pândesc», vre-un bălaur cu gura căscată. În schimb însă Românul crede în alte ființi supranaturale care, de fapt, stăpânesc viața lui mai mult decât sfinții Bisericii creștine oficiale și ai celei particulare, cu toate că de cele mai de multe ori în mod nevăzut. Ființele bune superioare, fără deosebire și fără denumiri particulare, se cheamă *zine*, și printre zine sunt și *ursitoarele*, care prin mintea lor prevăzătoare și prin sentințele lor enigmatice hotărăsc cursul vieții copilului nou-născut. Zeițățile rele ale trecutului păgân sunt *vâlvele*, care însuflețesc orice lucru; așa există în provincia muntoasă a Ardealului o *Vâlva Băii*¹, morții sculați din groapă, *vâjile*² și mai ales zeițățile niciodată chemate pe nume, care adastă și aleargă totdeauna pe căi rele, *elele* sau *ielele*, care se mai cheamă eufemistic și «frumoasele», «blânde»³. Ademenitoarele nimfe ale apelor, care, înșelând prin frumuseță, cântă dulce pescarului și călătorului noptatec minunate arii visătoare și care, însetate de dragoste și dorite de suflet omenesc, zboară îndărăt spre adâncurile albastre împreună cu viața iubitului, aceste *vile* ale Slavilor și Nereide ale Grecilor sunt necunoscute Românului. Dar

¹ Frâncu și Candrea, p. 120; cf. Șăineanu, *Studii folklorice* (interesante articole cu multe citate, mai puțină originalitate și încă și mai puțină pătrundere), București 1896.

² Frâncu și Candrea, *o. c.*, p. 270 și urm.

³ Șăineanu, *l. c.*

În pădure, care-i stă mai aproape decât râul, preferat de Slavi, trăiește ca ființă rea *Mama pădurii* și soțul ei, mult mai rar pomenit, *Moșul pădurii*. În inima țernei se ascunde *cățelul pământului*, al cărui lătrat fioros este auzit cu groază de călătorii singurateci, rătăciți pe la crucile de piatră, care înseamnă omor și moarte nelegăuită.

Nici găcitul, invocarea puterilor Întunerecului nu este străin țeranilor români, ceia ce rezultă din credința lor în zeități rele. În parte ei au împrumutat astfel de *vrăji* dela Slavi, cum o mai fac și astăzi de la Rutenii din Bucovina¹. Dar cuvinte ca *farmece*, *descânțece*, *desfaceri*, *a arunca* (un blăstăm împotriva cuiva), *a da*, *a face* (cu același înțeles), *fapt* (*factum*) pentru o faptă drăcească, îndeplinită prin vrajă, neexplicabilă minții omenești obișnuite, arată că multe din acest hocuspocus de o cruzime copilărească purced încă din epoca romano-tracică.

VI. Din viața socială și psihică, acum destul de cunoscută, a țeranului român izvorăște și *literatura populară*, transmisă numai oral, sau mai degrabă prin cântec. De chemați și nechemăți a fost ea adusă până în pragul timpului nostru, și din amestecul de bun și rău, de original sau adaus, de frase și versuri redade întocmai sau denaturate cu voință ori involuntar, se poate căpăta cam următoarea caracteristică a legendei populare românești și a cântecului popular românesc.

În produsele spiritului poporului se pot deosebi trei grupe: umor sătesc și sentințe sătești, po-

---

¹ V. mai ales culegerea de literatură populară publicată de d-na Elena Nicoliciță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, Cernăuți, 1903, 3 vol.

vești în prosă și în sfârșit — adevărata esență a spiritului poporului—creațiunea sa *poetică* în înțeles mai restrâns, adecă rimată, însoțită de anumite melodii.

Românii nu sunt ca Francesii un popor glumeț, cu toate că au minunate dispoziții spre un umor satiric mai adânc, observator și instructiv. Gâcitori, mici bucăți satirice numite *snoave* sunt născocite și împărtășite și altora. La *șezători*, adunările țerânești de seară, care se fac în chip firesc când mai multe femei se adună laolaltă *culucrul*, pentru a-și petrece cu torsul lungile nopți de iarnă și mai târziu, în carnaval, la nunți, când li se asociază și tineretul, dar și la *priveghiuri*, unde, pe când în una din odăițe se odihnește 'n sfârșit pe masă, după o lungă muncă, ținând în alba-i mână nemișcată pe piept, după lumânarea de moarte, sfânta icoană a răposaiilor, un tată de familie amarnic jălit și a cărui lipsă se simte adânc, în cealaltă odăiță, pentru a distra pe musafiri și întâmplător chiar pe jălnici, și însuflețită nu în ultimul rând de pornirea omenească demonică de a amesteca durerea cu bucuria, țerănimea noastră izbutește prin astfel de mijloace să aducă râsul pe fețele plânse. În multe sate ardelenesti mai este și obiceiul ca într'o anumită zi a anului să pună a se recita, dar nu a se cânta, dintr'un copac o melodie țigănească de o natură satirică taioasă despre consătenii neiubiți: obiceiul temut, dar tot odată hazliu, care se chiamă «*a da peste sat*», adecă a face cunoscute păcatele mari și mici ale unuia sau altuia.

Snoavele aparțin exclusiv poporului românesc și se referă mai ales la tipul celui care întrunește șiretenia cu prostia, la nătângul care zăpă-

cește pe cei cuminți, adecă la *Păcală*, sau la diferitele popoare care sunt cunoscute Românilor și pe ale căror greșeli și slăbiciuni ei le biciuiesc. *Gâcitorile* sau cimiliturile samănă mai mult cu acelea ale acestor popoare vecine.

Ca povestiri care, cu tot cuprinsul lor poetic, trebuie să se lipsească de haina poetică din pricina lungimii lor, suint *basmele* sau *poveștile*. O poveste este spusă de obicei copiilor de mamă sau de bunică, pentru a-i face să adoarmă în căsuța mai rece sau mai caldă. Povestitoarea nu o crede: începe cu o glumă și sfârșește cu alta: «a fost odată...», pornește ea cu un zimbet cuminte care rămâne tănuit în întunerecul nepătruns al odăiței, «pe când puricele se potcovia cu 99 de ocale de fier la un picior și tot săria cât casa...., pe când prostul era înțelept și înțeleptul prost», și așa mai departe. Micul public crede însă neclintit în poveștile despre Împăratul Roșu și Verde, despre zmeii ca vântul și balaurii cu multe capete, despre copacii ce cântă și despre animalele bune care vorbesc, dau sfaturi și ajută. Și ca un fel de ilusie poetică a vieții pentru mintea și inima copiilor povestesc mereu aceste lungi și minunate povești băbuțe zbârcite, care au ascultat și ele odată cu băgare de samă pe cuptorul părintesc, ca fragede copile gingașe, aceleași povești. Elemente străine se găseesc și în aceste povești, dar cele mai multe se pot foarte ușor explica prin subiectul care se sprijină pe aceleași împrejurări omenești și prin spiritul poporului, care lucrează după aceeași logică omenească închipuire ¹.

¹ O mare lucrare asupra *Basmelor române* a publicat pe socoteala Academiei Române în anul 1897 d. Lazăr Șăineanu: într'însa se găseesc multe lucruri zadarnice, multe analize lungi ale unui material tipărit acum și prea puțină înlănțuire. Pentru proverbe, cuprinzătoarea lucrare comparativă a d-lui Zanne, *Proverbele Românilor*.

Odinioară la Curțile Domnilor și în casele marilor boieri se recitau poesii epice și se cântau după o anumită melodie: călătorul polon Strykowski, din veacul al XVI-lea, diplomatul suedes Strassburgh, din al XVII-lea, cronicarii români din același veac sunt martori ai acestui obicei, care se practică mai cu samă la ospețe. Și la intrarea oștii într'un oraș se cântau astfel de povestiri puse în versuri, iar la ivirea soldaților munteni ai Voievodului Constantin în Oșorheiu, în 1659, locuitorii auziră cântecul despre «fata de țeran la care-și pierduse oile pe munte»¹.

Multe din aceste cântece de un cuprins mai întins s'au pierdut îndată după îndeplinirea scopului lor de a lăuda sau a critica, odată cu interesele și pasiunile timpului iute-curgător; cele mai multe au fost denaturate și s'au amestecat cu tot felul de motive străine, așa încât în ele nu se mai poate deosebi ce-i vechiu de ce-i nou: dintre cele mai vechi face fără îndoială parte cântecul² în care se plânge omorul făcut în anul 1529 de către necredinciosul boier Drăgan asupra cavalerescului domn Radu de la Afumați, învingătorul Turcilor de la Dunăre. Pe lângă aceasta poporul își mai amintește 'n cântecele sale de marile întâmplări care au înrăurit puternic lumea contimporană lor. Numele strălucitului cuceritor Mihai Viteazul de la sfârșitul veacului al XVI-lea și acela al celor mai buni oșteni ai lui, pământeni sau străini, trăiesc încă astăzi în comoara poetică a poporului, bine înțeles fără ca tot ce

¹ Cf. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 460; *Mon. comitialia Transylvaniae*, XII, p. 358 și urm., 370 și urm. — Cântecul există azi la Poloni.

² Cântecul se găsește în *Culegerile Marian și „Tocilescu“* (v. notițele bibliografice).

se cântă despre ei să se poată referi la anumite întâmplări adevărate. Asupra Domnilor Moldovei cari au purtat numele de Ștefan și între cari se găsesc: o armonică fire de Împărat, un tânăr care se joacă sângeros cu Domnia, un îndrăzneț aventurier care sfârși în groaznicele chinuri ale țepeii și un tiran bătrân care-și dovedi iubirea de «săraci» prin răpunerea boierilor s'a mai păstrat câte ceva cu privire la unul sau celalt, adesea despre toți, în povestiri enigmatice despre Domnul «Ștefan» sau «Ștefăniță». Cariera ambițioasă a boierului din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Constantin Bălăceanu, care era ginerele unui Domn, cumnatul unui pretendent și se prezintă însuși ca un competitor la coroana de Voevod și era totodată mare boier de țară, trădător, ofițer împărătesc austriac, în scurt o personalitate dramatică, a cărui amintire s'a întipărit deosebit de adânc în spiritul poporului, și prin capul său sângărând, care, după înfrângerea de la Zărnești, fu înfipt pe ruinele casei Bălăceniilor din București, această carieră se poate încă recunoaște mai mult sau mai puțin într'un cântec foarte denaturat¹. În sfârșit privirea minunată a frumoasei biserici ca din basme de la Curtea-de-Argeș trezi la acei cari o văzură în cele d'întăiu timpuri mitul întunecos al unei vieți omenești, care, când e «zidită» într'o clădire, îi dă trăinicie, și așa se născu cea mai frumoasă baladă românească, în care se cântă îndoita jertfă a femeii zidite de vie în pereți și a soțului ei, meșterul care trebuie să răscumpere cu această jertfă de-săvârșirea și trăinicia marii sale opere.

---

¹ Colecția „Tocilescu“.

Legenda bisericii din Argeș, sprijinită pe o superstiție a poporului, aduce cu o foarte frumoasă legendă sârbească, ce se poate explica prin aceiași superstiție, represintată în toată Peninsula Balcanică. Dar alături de aceasta se mai află un întreg ciclu de legende, care prin numele sârbești ale eroilor, prin alusiile la fapte geografice și istorice străine—Iovan Iorgovan și alții, Crăișorul, fiul de Craiu Marcu, — se poate recunoaște ca un împrumut din comoara mult mai bogată și mai veche de balade sârbești, împrumut făcut la malul Dunării, unde populația românească și cea slavă de la Nord și de la Sud se amestecă de la Mehadia până la Silistra.

Jocul național românesc—abstracție făcând de jocul războinic, jucat numai în anumite timpuri și de jucători aleși într'adins, *danțul călușerilor*, sau *sârba* împrumutată, care ni vine de la Sârbo-Bulgari—, e *hora*: cuvântul amintește vechi elemente grecești din limba romanică a coloniștilor de la Dunăre. Ea e jucată cu mult foc în zile de serbătoare și Dumineca dela nămiezi până la apusul soarelui înaintea casei de adunare și petrecere a satului, cârciuma, sau într'un alt loc anumit, dar mai mult numai de tineri cari-și caută încă norocul, flăcăi în albe cămăși cusute, cu flori la marginea pălăriei rotunde, și fete cu capul gol, de asemeni împodobit cu flori. Fiecare sprijină dreapta pe umărul vecinului sau vecinei—oricine poate *întra în joc* când vrea—, și în tactul ariilor cântate din vioară de lăutari (în vechime «alăutari»), mai mult Țigani, se învârtește hora prin ridicarea și puternica batere din picioare într'o continuă legănare înainte și înapoi. Pentru a ținea tactul și cu ritmul poesiei, conducătorul horei, care

la serbările de la Curtea Domnească era un mare boier și purta toiag de argint, spune versuri scurte, care sunt improvizate și uitate, sau duse mai departe, după cum par mai mult sau mai puțin bine izbutite. Așa se naște o mare parte din poesia lirică populară.

În nopțile clare, supt sclipitoarea lumină a cerului senin, păstorul, de obicei un băiat, stă de pază la turmă, și în tainica singurătate a câmpiei adormite în negura argintie sau a munților și dealurilor care se înalță fantastic de jur împrejur, pune la gură nedespărțitu-i fluier (cuvântul e tragic, și se află azi și la Albanesi), pe care și l-a tăiat singur, și cântă; acum rasună a doua arie națională a neamului românesc. Pe când hora sună voios, vesel, mișcat, chiar bacantic, *doina*, aria *dorului*, a dorului inimii după cele pierdute, după cele nădăjduite, după cele ce nu se ating niciodată, se desfășură încet, trist, de la suspin la tânguiri tari, la gemete dureroase, atingătoare în simplitatea lor fără saman. După acest preludiv, care-i curăță sufletul și-l pregătește poetic și care adesă—încă și acum—se cântă fără fluier, prin atingerea unei frunze de gura cântărețului care fluieră, numai după aceasta păstorul cântă. El începe cu invocarea frunzei care l-a făcut cântăreț instrumental: «frunză verde de...» și o atribuie chiar unor astfel de lucruri care de fapt n'au frunze. În versuri scurte, curgătoare, urmându-și mai departe dorul, cântărețul spune, cu vorbe împrumutate sau dela el, foarte des pe arii străine, vechi, la care se adaugă ale sale, de satul rămas departe în urmă, singura-i patrie, de iubită, de natura în care-și cântă propriile-i gânduri și care-i șoptește 'n schimb în versuri omenești cele mai adânci

sentimente ale sale. Despre lupte și străduinți, despre pornirea împotriva dușmanilor și a soartei nu se cântă în modesta, intimă doină, de un sentiment general omenesc. Numai ostașul liber, scos din legăturile sale de familie și de prietenie, «Freischütz»-ul, «outlaw»-ul iubit în taină de toți cei năpăstuiți, niciodată uitat, adese ori ajutat, care și-a schimbat plugul supus cu flinta și a ajuns oaspetele veșnic al pădurilor, numai acela cântă, după jafurile care-l hrănesc, despre răzbu-nare și despre opera sa de răsplătire: așa s'au născut *cântecele haiducești*, numite după acest luptător politic-social, ba într'un anumit sens chiar național, *haiducul*. Abia în vremea din urmă ră-sună din poesia populară, într'o categorie de cântece ce se repetă și se întind mereu, plânge-rea despre nevoia, neînlăturabilă, că bărbatul trebuie să lupte ca soldat pentru scopuri care-i sunt neînțelese une ori și care nu-i aduc niciun câștig, în lupte lipsite de un scop imediat, lupte pentru Stat, Împărat sau Rege.

Aceasta este literatura satelor, ale căror ultime elemente sunt străvechi.

VII. *Vechi orânduiri din vremea vieții sătești neatârdate*. Până la introducerea legilor, care fură alcătuite în veacul al XVII-lea din cărțile de drept imperial bizantin și din canoanele bisericești și, mai târziu, în veacul al XVIII-lea, din codicele Apusului, iar în timpul nostru fură prelucrate ca simple traduceri după originale franceze și bel-giene, Românii, cari se bucurau de o însemnată cultură țerănească, n'au trăit cumva fără anumite datine juridice; dar acestea erau tot atât de puțin scrise ca și literatura populară bine cunoscută de

fiecare. Toți stăpânitorii naționali și străini declară că au găsit acest drept, și atât de adânc era el săpăt în conștiința plugarilor și a păstorilor, a Românilor dela munte și de la șes, prin rădăcini așa de solide erau ei legați de dânsul, încât și acei stăpânitori trebuiră să le respecte, pentru a nu pricinui o răzvrătire a populației, zguduită din temelii sale sufletești. Domnii Moldovei și ai Țerii-Românești nu știu numai de «hotare vechi», dincolo de care familia lor și înaintașii ei nu aveau niciun drept de proprietate, ci și de o veche tradiție în domeniul vieții sociale, de «*obiceiul pământului*», de «*legea țerii*», după care se judecau și se împăciuiau toate, la Curtea domnească și în cele mai mici colțuri ale Principatului, în neînțelegerile mai mari sau mai mici și 'n învoieli. În Ardeal, unde de sigur nu s'a recunoscut niciun drept țigănesc¹ de către Stat, se vorbește până în veacul al XVI-lea în tot felul de documente și scrieri latinești de „*ritus Olachie*“, „*ius Valachie*“, „*lex districtuum volahicalium universonum*“, și această lege sau *ius* era o «*lex antiqua et approbata*»; nu se vorbește mai puțin ca de «*ritus Vlachie*»², de «*modus Olachorum*» în stabilirea hotarelor unei moșii³. Pâna la introducerea noilor legi și chiar după această epocă asemenea obiceiuri juridice au fost păstrate cu credință ca un drept sfânt strămoșesc în țara ce atârna de Ungaria, unde dăinuiesc încă și până astăzi, alături de celelalte, în viața practică.

¹ Cu pretinsa imigrare a Românilor în această țară s'a asemănat, într'un chip tot atât de prietenos, pe cât de drept, cunoscuta imigrare a Țiganilor. Numai cât aceștia s'au bucurat, tocmai fiindcă sunt pripășiți, de dreptul pe care Românișii nu le-au avut.

² Hurmuzaki, II^a, pp. 419-20, 453, no. 379; pp. 248-9, no. 223; p. 510, no. 407; p. 513.

³ Mihályi, *Dipl. maramurășene*, I, p. 31.

«Dreptul valahic» se raportă în cea mai mare parte la proprietatea teritorială și la tot ce ține de dânsa. Aceasta arată iarăși cât de adânc e legată istoria acestui popor de agricultură și proprietatea pământului. El răspunde la întrebarea cum să se procedă în chestii de moșteniri, de înstrăinari și relativ la modalitățile proceselor.

Unele principii juridice au fost discutate mai sus, la formarea satelor. Dreptul de moștenire al întregii familii, acela al văduvei și al copiilor de ambele sexe și nu mai puțin al fraților celui ce lasă moștenirea, mai ales când nu e la mijloc niciun băiat, și acela al fetei, care-și iea mai bucuros zestre în bani sunători, formează o parte din prescripțiile «obiceiului pământului românesc»¹. Și rude depărtate pot să se dea drept „frați de moștenire” când nu se presintă un moștenitor mai apropiat². După «obiceiul pământului românesc» cineva nu-și poate vinde moșia, care nu aparține numai individual proprietarului actual, decât cu învoirea vecinilor, adecă a rudelor și a «fraților de moși», și vânzarea trebuie anunțată solemn în trei Dumineci sau serbători înaintea bisericii, unde se adună satul la slujba sfântă³. La vânzare se bea *adălmaș*, în Ardeal ca și în țerile de dincoace, și această băutură de mărturie e trecută totdeauna 'n actul în chestie, une ori arătându-se la urmă și cantitatea de vin sau rachiu dat. Ca să se împiedece călcarea cuvântului și să se taie pofta de procese mai departe, se hotărăște o sumă pe care trebuie să o plătească pricinuitorul unui astfel de proces : în Ardeal ea se chiamă

---

¹ Hurmuzaki, II², pp. 419-20.

² *Ibid.*

³ *Studii și doc.*, IV, p. 15.

birşag, în Ținuturile românești de dincoace *ferâie*, *herâie*. Groaznice blesteme sunt trecute, în actele de înstrăinare, împotriva vecinilor și rudelor cari, după ce nu s'au folosit de dreptul de a-și însuși bucata de pământ scoasă în vânzare, ceia ce se chiamă *a lepăda*, *a se lepăda*, apar totuși mai târziu în calitate de concurenți. Dar această amenințare cu pedeapsa Cerului tot nu-i de ajuns: după mulți ani vecinul înrudit prin sânge vine și, supt un pretext oarecare, dar chiar și fără, *aruncă banii* străinului, și acesta trebuie să plece din obștea satului.

Cei mai bătrâni din fiecare localitate, patriarhii satului, „*oamenii buni și bătrâni*“ sunt acei cari dau sentința. La ei se vine pentru a primi un termen fixat, ei *pun zi*; de obicei e o serbătoare cunoscută sau un termen obișnuit, șapte, patrusprezece zile, etc., după sau înainte de acea serbătoare. Pentru a căpăta o hotărâre trebuie să se plătească dinnaintea judecătorilor o sumă: *a da lege*, adecă să se dea o plată pentru aflarea dreptății. Până astăzi Moțul își aduce *groșița* sa ca să răsplătească pentru osteneală pe acești judecători nerecunoscuți de Stat. Când e ziua de termen, bătrânii *stau în scaun*, de unde în Țara Moților ei se chiamă *scăuneni*: tot acolo se spune despre dânșii că *țin legea*. Amândouă părțile pot aduce acte, numite *cărți*, sau, cu numele slavon, *zapise*, pe care supt textul bun sau rău, scris de mâna preotului din sat sau a diacului, *litteratus*, «cărturariu», și-au pus și martorii degetul pe o pată de fum sau de cerneală, ceia ce se chiamă *a pune degetele*¹. Jurământul e un mijloc cunos-

---

¹ Probe de astfel de acte după dreptul valahic din Ardeal pe la 1500, vezi-le în Hurmuzaki, II², p. 453, no. 379.

cut de dovedire pentru a stabili faptele, dar de cele mai multe ori persoanele aduse nu jură un fapt, ci numai că partea pe care o susțin ele se cuvine să fie crezută. Acest obicei al *jurătorilor* se găsește, de altfel, și în vechiul drept german medieval și la Slavi, de și Românii par să-l aibă din străvechiul fond tracic. Dacă partida adversă n'are nimic de întâmpinat, totul s'a sfârșit; *legea* a hotărât: *s'a rupt legea*, spun Moșii; acela dintre *pârători*, *pârâși*, adevărat interesat în proces, pentru care *au jurat* «*jurători*» aduși în număr tradițional (șase, doisprezece, douăzeci și patru), acela e învingătorul, pe când învinsul *a rămas de lege*. Atunci nu mai rămâne decât să se redacteze o *carte*. Dacă învinsul nu vrea însă să-și recunoască vinovăția, atunci trebuie să se declare gata de a aduce 'n fața judecării un număr îndoit de jurători, cari au să fie din aceeași clasă; atunci i se dă o *lege*, și, fiindcă s'a mai dat o *lege* pentru a chema pe cei d'întăiu jurători, aceasta de-a doua se chiamă: *lege peste lege*. La oamenii îndărătnici—și în certurile pentru proprietate țeranul român e totdeauna îndărătnic până la nebunie—acest joc primejdios, la care-i îmboldește ura, merge din ce în ce mai departe, până ce în sfârșit una din părți nu mai poate aduce numărul cerut de tovarășii jurători.

Mai jos va fi vorba de instanțele judecătorești superioare, căci și acestea alcătuiesc o parte în constituirea politică a poporului românesc¹.

---

¹ „*Pecuniarum solutio et refusio*” și „*plurimorum hominum elogium*” se găsesc și în Ardeal, în actul falsificat din 1231, care a fost probabil creat în veacul al XVI-lea; Zimmermann-Werner, I, p. 55. Pentru „oameni buni” v. și Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, p. 71.

În actele de infeudare ale Cavalerilor Ioaniți din 1247 până la 1251 e vorba de «maiores terre» de pe atunci ai țerii cedate fraților Ordinului spre o mai deasă colonizare¹. Nobili se găseau și printre Români, cari au avut firește și judecători mai înalți și conducători mai destoinici decât erau bătrânii satului. În anul 1359 trăia văduva unui «Oláh» *Reman* (Roman), care în vremea lui fusese «urbararius» al regelui în minele de la Zlatna². Un magister Sarachenus — numele sună hotărât românește: Sărăcin — e în 1366 conte al Camerei regale și guvernator al minelor de sare din Dej³. În veacul al XV-lea sunt pomeniți anume «Wolachy nobiles», «nobiles, ut dicitur, Vallachorum nostrorum»⁴. În Hațeg, în Banat, în Țara Secuilor se pomenesc până târziu *nemeși*, *boieri* și *boierinași* români⁵, și urma lor nu s'a pierdut nici până astăzi.

Încă din anul 1291 apar și Români printre nobilii transilvăneni, numai cât ei nu trimet reprezentanții lor în dieta regatului ca Secuții și Cumanii. Dar în curând ajung și până aici, încă în 1289, dar în tot casul numai «religiosi viri», adică cei ce aparțin credinței catolice, pe când Românii ortodocși rămân excluși⁶. Domnii cari întemeiară State în «Transalpina» găsiră peste tot o nobilime recunoscută de populație.

---

¹ Zimmermann-Werner, I, p. 74.

² Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 172, no. 7.8.

³ *Ibid.*, p. 2-7, no. 855.

⁴ Hurmuzaki, I², pp. 650, 653, no. 544.

⁵ Pentru explicarea numelor v. mai jos.

⁶ „Viri religiosi nobiles, Ungari, Saxones et Syculi partis transsilvanæ“; Zimmermann-Werner, unde e și cealaltă, supt anii 1291, 1292. Cf. și an. 1350, Hurmuzaki, I², pp. 43-5.

De unde această clasă privilegiată a neamului românesc? Care erau însușirile pe care ea le arata ca îndrumătoare a nației?

Patria, după cum s'a mai spus, se chiamă *moșie*, ceia ce înseamnă că țeranul român nu vede popor românesc dincolo de granițele câmpului său, ale moșiei sale primite dela străbuni. Aceasta numai merită să fie apărată, căci pentru dânsul e singura condiție de viață posibilă. Dar, fără să aibă o noțiune hotărâtă și simțită despre întreg, el întrezărește totuși în mod nelămurit ca toate aceste moșii moștenite, toate aceste danii sau cuceriri ale străbunilor alcătuiesc laolaltă un tot mai mare: *Țara-Românească*. Când concurentul străin veni pentru a smulge o bucată din acest întins pământ, atunci aceste proprietăți fură arătate ca ținând de *Țara-Românească*, și această noțiune e împartășită de locuitorii români mai vechi noilor veniți, cari nu o pot pricepe decât nelămurit: acest ținut e luat dela Români, «exempta de Blacis», scrie în veacul al XIII-lea un rege unguresc.

Românul numește pe vecinii săi cu nume care presintă un mare interes și spun ceva. În niciunul dintr'înșii felul de a cugeta al poporului nu recunoaște un stăpânitor. Slavii sunt deosebiți de către țeranul român după regiunea pe care o locuiesc. Pentru Bulgar Românul n'are decât un nume care, fără prefaceri specifice, apare ca nou. Pe când pentru Aromân el se chiamă *Vurgar* (cu l=r, o însușire caracteristică a limbii), pentru Românul dela Dunăre «Bulgar» e o denumire adoptată mai târziu. Din izvoarele privitoare la epoca mai veche, cum și din poesia populară de la șes se vede foarte limpede că pentru Român nu trăiesc dincolo de Dunăre, până la Turcii și

Grecii din depărtare, decât Sârbi : așa se vorbește în Cronica Țerii-Românești din veacul al XVII-lea despre un Sârb din Nicopole, etc. și nici măcar în ciclul baladelor nu apare numele de Bulgar.

Germanii s'au făcut cunoscuți Românilor numai prin mijlocirea Slavilor, cari stăteau în legătură cu ei : de aceea numele popular pentru Germani e de origine slavă, dar se supune legilor fonetice care lucrează în perioada veche : ei se chiamă *Neamț*, de la *Nemeț*.

Pentru Români, vecinii de la Miazăzi cari-și spun Elini și cari sunt mai târziu conlocuitori ai orașelor lor se chiamă *Greci*, cu numele latinesc, și în această privință ei nu se deosebesc de Aromâni, cari au păstrat această denumire, din partea lor, în moștenirea romană.

Mai interesant e numele de *Ungur* pentru locuitorul din Ungaria, pentru Maghiar ; că nu acest din urmă nume, singurul recunoscut și întrebuințat de poporul respectiv, a fost primit în vocabulariul românesc, ci, așa-zicând, numele politic, cărturăresc de Ungur, se poate explica numai într'un singur fel, care se potrivește în totul cu faptele istorice cunoscute : în primele timpuri n'a avut loc nicio atingere directă între Români și Ungurii de peste Tisa, și abia după ce Statul unguresc și regele ungur se făcură cunoscuți prin năvăliri, cereri de dări și negocieri, după ce fășii întregi din «Țara-Românească» fură câștigate de puterea ungurească, numai atunci se formară colonii ungurești, care fură numite de cei apăsați cu numele de biruitor al Statului. -

Cea mai înaltă putere politică se exprimă de către Români prin cuvinte care aparțin celui mai vechiu element latin din limbă, și aceasta dă do-

vadă de originea ei. Împăratul, care a ocrotit și pe colonii veniți de la sine, care a acordat un loc la Dunăre fiecărui colonist din tot *orbis romanus*, supt care acești depărtați strămoși duseră o viață fericită sau primejdioasă, Împăratul care mai apoi supt formă grecească îndreptă veac după veac oastea sa împotriva barbariei învingătoare la graniță sau dincolo de ea, pentru ca să-și apere drepturile, acest Împărat tot nu-i încă uitat de țeranul român. Pentru dânsul, stăpânul tuturor *crailor* (*cral*) mai mici de mai târziu rămâne *Împăratul*: de el îi e drag să vorbească, și în basmele populare nu se găsesc decât *Împărății* și *Împărați*, ca țeri stăpânite și stăpânitori de țeri, iar ca eroi bătrâni *Împărați* și frumoși feți de *Împărat* cu părul de aur creș. Pe lângă *Împărat* întâlnim ca posesor al aceluiași drept de stăpânire pe *Domn*, *dominus* (cf. *dominus noster imperator*, *domnus* pentru episcopi) care înseamnă tot cât *Împărat*, pentru că poporul atribuie «Domnului» toată autoritatea politică. Acest titlu fu dat din veacul al XIII-lea principilor de fapt neatârnați de peste munți, dar denumiri ca «mere domnești» pentru cele mai frumoase mere dovedesc o întrebuintare mult mai veche a expresiei de origine latină. Și nu-i numai o întâmplare că în Ardeal, unde n'a stăpânit durabil în epoca istorică niciun *Domn* român, proprietarul pământului căruia țeranul îi e încredințat aproape cu totul, care judecă, pedepsește și stăpânește se chiamă *domn*.

Tot așa se întrebuintează ca expresie populară, nu cărturărească, pentru stăpânitorul unui ținut mai mare sau mai mic, în locul ducelui franc dispărut, numele de *Voevod*, împrumutat de la vechii Slavi daco-panonici, nume care

s'a păstrat, chiar dacă nu la Bulgari, totuși la Sârbii răsăriteni și apuseni, de Nord și de Sud, până la cucerirea turcească din veacul al XV- ea, pe lângă titlul mai înalt, dar și mai târziu, de «ju-pan, stăpânul *jupei* (ținut) și cral» (Carolus). În veacul al XIII-lea în „țara transalpină“ a Oltului Litovoiu era un astfel de Voevod, care domnia peste un *keneziatus*¹, un *judet*, pe când «Olaci» de pe malul stâng al râului și tot așa cei din munți aveau un Voevod care stăpâna un «voevodatus»: o subtilă deosebire diplomatică, dar totuși ușor de recunoscut. Prin urmare pe la 1247 până la 1251 «voevodatus» era un Ținut românesc în care Românii se cărmuiau singuri supt stăpânire străină nominală, împuternicitul cel mai mare din rândurile „Valahilor“ era Voevodul, iar țara Voevodului putea fi socotită, în cutare cas, din pricina unei legături mai strânse cu suzeranul, și ca un cnezat subordonat. Cei cari au întins mai târziu Țara-Românească, precum și întemeietorii principatului Moldovei, poartă întâiu titlul de «Voevoda» și numai după acesta și pe acel de Domn, ca explicare, ca să se arăte stăpâni de sine stătători. Ici colo cuvântul Voevod a trecut și în numiri geografice, și, anume, supt influența Turcilor (cf. Voevodul din Galata), din șesul Dunării până în văile Carpaților². Când Țigani rătăcitori apărură în țările române, nu înainte de veacul al XIII-lea, pentru ca să-și întindă apoi veșnicile lor rătăcirii pe drumurile și cărările Ungariei, ei luară de la Românii ce locuiau în preajmă-li și cari nu puseseră încă oacheșilor oaspeți pecetea de robi,

¹ V. și mai sus.— Numele e luat de la Slavi de la *König*-ul germanic.

² În județele: Muscel, Teleorman, Ialomița supt vechea formă slavă de «Voevoda». Cf. și *Uricariul*, XVIII, p. 372.

numele de Voevod pentru conducătorul lor suprem, și așa se nascură „Voevozii Țiganilor“, fi-rește mai mult în Ungaria, unde li se încuviință dreptul de oameni liberi, mai puțin în principatele române, unde aceasta nu se întâmplă. Că Turcii au împrumutat de la Români ca și de la Sârbi numele și noțiunea de Voevod pentru șefii obști-lor creștine supuse de ei e de mai puțină însem-nătate din pricina epocii târzii când s'a făcut acest împrumut.

În Ardeal Regele unguresc cuceritor dă încă de la începutul veacului al XIII-lea titlul de «Voevoda» locțiitorului său din ținuturile încă neînsușite ale țerii «transilvane»: încă din 1206, când Andrei al II-lea înnoiește privilegiile predecesorilor săi, el acordă noilor veniți, *hospites*, sași, și dreptul să nu aibă a se supune în niciun cas lui «Vai-voda»¹. În anul 1219 apare iarăși un «*fidelis nos-ter Nevke Woywoda*», însemnat numai cu numele de botez, care e însărcinat să introducă pe cano-nicii din Gran pe o moșie ardeleană dăruită de rege². Doi ani mai târziu apare ca martor într'un hrisov regal «Pavel, fiul Voevodului Petru»³. Ca întâiu «*Waivoda transilvanus*» e pomenit Ilula, fratele lui Ratolt, în 1231⁴; alături sună în 1251 titlul de «*Woywoda noster partium ultrasilvana-rum*»⁵, pe când în 1238 nu e vorba decât de «*Vaivoda pro tempore constitutus*»⁶. El este sin-gurul Voevod al regelui, și apare 'n Ardeal, unde există și o populație românească la care se gă-

¹ Zimmermann-Werner, I, p. 10.

² Hurmuzaki, I, p. 69.

³ *Ibid.*, p. 73.

⁴ *Ibid.*, p. 121, no. 94; Zimmermann-Werner, I, p. 55.

⁵ Hurmuzaki, I, p. 248, no. 192.

⁶ Zimmermann-Werner, I, p. 67.

sește pretutindeni rangul de Voevod, și anume ca denumire pentru cel mai înalt șef politic. Împrumutul dela această populație românească a țerii e deci învederat. Mai departe, în comitatul de graniță Solnoc, format mai târziu, ținutul e numit în 1261 «vaivodatus» și «comitatus» tot odată, administratorul regal asupra acestei de-a doilea mărci românești «vaivoda» și «comes» și, anume, în primul rând «vaivodatus» și «vaivoda»¹. Dar încă din 1279 «comitatul» de Solnoc fu unit cu Voevodatul Ardealului, și astfel acest al doilea Voevodat nu mai e pomenit în special².

În veacul al XIV-lea, când ținutul muntos din Nordul Ardealului, Maramurașul, se trezi la o viață economică și politică prin aducerea de *hospites* germani și unguri, cari descălecară în marea vale a Câmpulungului³ românesc și când acest ținut fu întărit prin organizare militară de către regii noii dinastii franceze de Anjou, șpanul unguresc, „comes”, purta întâmplător și titlul de Voevod, ca în Solnoc, și lângă el apăru și un „Vaivoda Olacorum de Maramorisio”⁴. Ni s’au transmis și numele unor Voevozi ai «Valahilor regali», «Olahorum reginalium»⁵.

Abia mai târziu, când această instituție decăzu, se întrebuintează în țerile regale numele de Voe-

¹ *Ibid.*, I. p. 84, no. 94; p. 85; *ibid.*, p. 66, no. 74.

² Hurmuzaki, I, p. 358, no. 268; Zimmermann-Werner I, p. 294. no. 317, an. 1309.

³ Cf. „Câmpulunguri” în Moldova—două—; în Tara-Românească, în Banat; Hurmuzaki, I², p. 612. Cf. și Onciul, *Zur Gesch. der Rumänen in der Marmorosch*, din „Romänische Revue”, an. 1890. Din partea Ungurilor se poate cita opera lui Wenzel (Pesta 1857) și publicația Societății istorice ungurești asupra excursiei sale în Maramuraș, apărută în 1889.

⁴ Mihályi, pp. 55, 78; Cf. Iorga, *Sate și preoți și, în întregime*, I. Bogdan, *Originea Voevodatului la Români*, în „Anal. Acad. Rom.”, seria II, XXIV.

⁵ Mihályi, *o. c.*, p. 77.

vod pentru împuterniciți mai mici. De și Voevodul Herbord nu posedă în 1271 de cât o „terra séu villa», ea cuprinde totuși tot ținutul dintre Târnave de-asupra punctului lor de întâlnire¹. «Negul Woyvoda» locuiește numai în 1326—cariera sa anterioară nu-i cunoscută—, „considet et commoratur“ într'un sat din ținutul Bihorului². Pe lângă oamenii cari nu-s decât «dicti Voyvode», „așa-ziși Voevozi“³ mai poartă acest titlu, odinioară mult mai însemnat, judecătorii sătești din ținuturile românești de graniță sau de mine — să ne gândim la «comites parochiales»—, în sfârșit acei cari stau la punctele primejdioase ale unui drum mare, unde e nevoie de o garnisoană statornică de vrednici țerani înarmați⁴. Pentru ultima oară e pomenit un Voevod valah în țerile Coroanei la anul 1450, și în tot veacul al XIV-lea și al XV-lea nu sunt menționați în total zece Voevozi sătești.

Ce drepturi și datorii avea Voevodul în Voevodatul său sau „tenutum“ — pe românește „ținut“⁵—reiese din documentele ungurești privitoare la slujbașii „transilvăneni“ ai Regelui. În primul rând, el are să apere țara față de dușmanul intern sau extern: aceasta ni-o spune chiar înțelesul numelui său slavon, căci Voevod înseamnă șeful oștirii. În această privință el e pentru Statul unguresc un fel de marchis. Pe lângă lupta în interesul Statului mai este și nevoia de a împăciui prin hotărâre judecătorească neînțelegerile dintre

¹ Hurmuzaki, I, p. 355.

² *Ibid.*, pp. 474, 598.

³ Mihály, *o. c.*, p. 160-1; Hurmuzaki, II², p. 361, no. 318.

⁴ Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 172, no. 758; Hurmuzaki, I, p. 304; data trebuie pusă cu un veac mai târziu; I², p. 166, no. 129; p. 729, no. 604; p. 762; pp. 762-3, no. 361.

⁵ „Vaivodatus et tenuti nostri“; Hurmuzaki, I², p. 59.

diferite persoane. Neînțelegerile mai mici se resolvă, ce-i drept, în sat, dar cine nu-i mulțămît cu hotărârea aceasta se poate îndrepta către un Scaun judecătoresc mai înalt, și acesta e al Voevodului. Acesta judecă principial singur, dar de regulă nu cutează să pronunțe sentințe în afaceri pe care nu le cunoaște personal, și atunci însărcinează cu darea hotărârii conform dreptului românesc pe un număr de vecini cunoscători în cauză ai ambelor părți¹, pe cari ele înseși și i-au ales. La crime însă, asupra cărora trebuie să judece regele, ca: omor, furt, răpire, dreptul de a da sentința pedepsitoare se cade Voevodului, care în perioada ante-regală făcea dreptate în propriul său nume. Pentru a asculta toate plângerile, pentru a pune să i se povestească toate nedreptățile săvârșite și a pedepsi după împrejurări, Voevodul străbate necontenit țara și residează vremelnice numai în Alba-Iulia; astfel de călătorii pentru a ține «Scaun» de judecată² se chiamă *descensus*, dar de aceste *descensus* voevodale sunt scutiți *hospites*, *nobiles* și, în scurt, toți cei ce se bucură de un drept special³. Cu prilejul unui astfel de *descensus* Voevodul se folosește de prezența sa pentru a culege dările, care pe timpul neatârării îi aparțineau lui, acum însă numai într-o mai mică măsură, pe când restul e al regelui și formează «regalis utilitas» a acestuia⁴. Acest «tributum vaivodatus»⁵ constă din «decima»

¹ Hurmuzaki, I², p. 748, no. 619.

² V. mai sus.

³ „Vaivoda” și al său „vice-iudex”, 1298; Zimmermann-Werner, I, p. 67, „Quae tempore Vaivodatus sui ratione iudicii cessit et remansit”; *ibid.*, I, p. 310: an. 1313. Cf. „iudex et wajvoda de Karansebes”; Hurmuzaki, II², p. 542.

⁴ Zimmermann-Werner, I, p. 35.

⁵ *Ibid.*, p. 66, no. 74.

care sunt plătite și de Sași și din «quinguagesima ovium», care e dat în natură în condiții similare de păstorii români și sași fără deosebire¹. Românii îl numiau *datul oilor*, ceia ce în terminologia latină se chiamă «datia ovium»². *Dijma*, «decima» (ung. *dézsma*) e la dânșii tot de atâta vreme în us, și afară de *gloabă*, care se plătește după pierderea unui proces sau pentru a scăpa de o pedeapsă corporală, aceasta e tot ce avea de plătit ca dări șefilor săi poporul românesc în starea sa primitivă înainte de a se fi desvoltat o viață de Stat proprie.

Judecători cu îndreptățiri mai mici și numai atât, *juzi*, cum se mai numiau—numele se găsește de la început în Moldova³, și de la Români și-au luat și Țiganii *juzii* lor—erau «cnezii»; numele purcede din același vocabular vechiu slavonesc din care derivă numirea cnejilor princiari ai Croaților și Serbilor⁴, ai Rușilor și Polonilor. Astfel de cneji sau chenezi se găsesc la Aromânii sârbi și bosniaci⁵, cum și la Bolohovenii⁶ rătăciți prin munții Galiției sau mai curând aduși ca coloniști, și nu

¹ Cf. Hurmuzaki, I², p. 59; Zimmermann-Werner, I, p. 10; Hurmuzaki, II², p. 9, no. 4; I², p. 130, no. 88; p. 246, no. 194; pp. 497-8, no. 410. Cf. Zimmermann-Werner, I, pp. 67, 80; „proventus ex parte Siculorum et Olacorum“; p. 87, no. 97: „ab Olachis et Siculis“; p. 195; Hurmuzaki, I², p. 392, no. 326: „quinguagesima“, care e luată în genere „de partibus transylvanis“; II², p. 348, no. 306: Români cari nu o plătesc. Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, 1921, p. 18 și urm.

² Cf. Iorga, *Sate și preoți*, p. 120 și Hurmuzaki, I², p. 434, no. 357.

³ „Unde a fost jude Petrică“; Orest Popescu, p. 23; an. 1517; Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare, passim*.

⁴ „Deinde cepit Bosnam possuitque ibi Stephanum knezium“; Presbyter Diocleas, in Lucius, p. 300; după Klaié, *Geschichte Bosniens*, p. 61.

⁵ Hurmuzaki, I², pp. 785, 797; *ibid.*, II², p. 663.

⁶ Miklosich, *Wanderungen*, cuprinde, în adausul lui Kaluzniacki, tot ce se știe până acum despre acești locuitori români din Ținutul Bolohovenilor; cf. Hurmuzaki, II², p. 153, no. 132; p. 219, no. 197.

mai puțin la Români munteni, ardeleni și chiar moldoveni. Întăia oară sunt amintiți în donațiunea către Ioaniți de la 1247 până la 1251 și acești puternici cneji, al căror ținut trebuie socotit aproape cât un Voevodat, Ioan și Fărcaș, cari n'aveau să dea regelui decât o parte din veniturile lor și cari țineau în mâinile lor toată regiunea dunăreană de la locurile muntoase ale Severinului până la Olt, unde astăzi sunt cele trei județe: Mehedinți, Jiuul-de-jos și Romanați. De oare ce *jude* și *cnez*, *judecie* sau *județ*¹ sunt identice, se poate admite că *județele* de mai târziu, întru cât poartă nume vechi, corespund chenezatelor de mai nainte, aproape în aceleași hotare.

În Maramurăș Ungurii aflară numeroși cneji, cari sunt dese ori chemați ca marturi la certurile de hotărnicii și la altele, și apar și ca «omnes kenезii» ai țerii. Unii dintre dâșii erau recunoscuți de rege, și astfel de cneji confirmați stau în rang mai mare și au o situație mai cu vază²; ei ajută la strângerea veniturilor regale, oprind o parte ca răsplată, și împart dreptate în numele judecătorului superior. Ei pot avea unul sau mai multe sate, cu pământurile, pădurile, etc., care se țin de ele supt puterea lor personală, supt «iurisdictionio»³ acestui «officiolatus»⁴ al lor, și în sfârșit au un drept ce poate fi moștenit asupra acestei *nova donacio* a regelui⁵. Împreună cu *bătrânii* și cu *jurații* aleși, cari au deci aceiași îndatorire⁶,

---

¹ În hrisoavele moldovenești se întrebuintează judecia pentru Ținutul judeului; Ținutul muntean se chiamă totdeauna județ.

² V. dispozițiile regelui Ludovic în Zimmermann-Werner, II, p. 256 și urm.

³ Hurmuzaki, I, pp. 553-4, no. 442.

⁴ *Ibid.*, I², p. 300, no. 239.

⁵ *Ibid.*, p. 461, no. 378.

⁶ *Ibid.*, p. 397; cf. p. 586r

ei dau sentințe, iar în vremurile de războiu apar ca șefi de cete (cf. *celnicii* Aromânilor) ai țeranilor lor înarmați cu arce¹.

Tot așa li merse, ba relativ chiar mai bine, în ținutul vecin al Bistriței², în valea Hațegului și în județele de hotar de mai târziu.

Dar în Ardealul propriu-zis ei pierdură curând din însemnătate, căci, când se întinse puterea nobililor, aceștia luară în stăpânirea lor astfel de *villae*, în care residaseră din vremuri vechi, prin moștenire, cnejii. Și, când țeranii liberi căzură în stare de *iobagiones* șerbiți, conducătorii lor li împărtășiră soarta și unde în veacul al XIV-lea se pomenesc «kenesii», sunt și ei arătați ca iobagi³. De atunci trec drept *villici* ai domnilor de pământ⁴ pentru a fi întrebuințați mai mult ca să urmărească pe fugarii lor tovarăși de nenorocire⁵. Ce au devenit cnejii «transalpini» se va arăta mai departe⁶.

Așa apare neamul românesc la începutul veacului al XVI-lea: aceasta-i e organizarea, acestea-i sunt obiceiurile și manifestările forței popoului când se formează primul Stat consolidat al «Țerii-Românești». E aceeași icoană a lui care s'a păstrat până astăzi: el se înfățișează ca o ființă unitară, cu toate că politicește îmbucătățit.

---

¹ *Ibid.*, p. 89, no. 66. Cf. și II², p. 39, no. 27 ; p. 43, no. 34.

² *Doc. Bistriței*, tabla, supt: cnezi.

³ De ex. Hurmuzaki, I², p. 247: „iobaggio Bartha kenezius“. Cf. p. 481, no. 399. La 1418 un chenez al regelui, care e iobag; p. 505, no. 417; II², p. 295, no. 264.

⁴ „Eorum villici sau kenezii“; Hurmuzaki, I², p. 739; cf. „villicus“ din Cornățel, Zimmermann-Werner, I, pp. 233-4, no. 305.

⁵ Hurmuzaki, I, p. 687, no. 542; I², pp. 226-7, no. 176; p. 237, no. 184.

⁶ Cf. lucrarea, mai sus citată, a lui I. Bogdan și aceia *Despre cnejii la Români*, de același, în „Analele Acad. Rom.“, an. 1903; și în *Archiv für slavische Philologie*, XXV.

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

	<u>Pagina</u>
Decebal	40
Sarmați în zale luptând cu Romanii	41
Traian	42
Ardere de cetate în luptele cu Dacii	43
Luptă între Romani și Daci	45
Triumf roman	47
Împăratul Constantin	71
Român din Macedonia	130
Româncă din Macedonia	131
Vechea pecete a Băii	215

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
Prefața la noua ediție românească	5
Prefața la ediția germană	7
Introducere bibliografică	11
Formarea poporului românesc (Introducere etnografico-istorică)	19
Provincia romană Dacia și Romania răsăriteană până la împărțirea Imperiului	53
Elementul romanic în Răsărit între Bizanț și barbari, până la apariția istorică a neamului românesc	89

Partea întâia

Românii tesalioți și daco-moesici până la întemeierea principatului Terii-Românești	123
Formarea poporului românesc, și supt influența slavonă	153
Cele mai vechi știri bizantine despre trecutul românesc la Dunăre. Românii dunăreni și Imperiul româno-bulgar. Relații cu Ungaria. Cele d'întăiu înjghebări de State. Lupte pentru neatárnare	167

Partea a doua

Viața economică și culturală a poporul românesc	201
Viața orășenească	213
Satele românești	263
